

LATVIJAS
OKUPĀCIJAS MUZEJA

GADAGRĀMATA

**GENOCĪDA
POLITIKA UN
PRAKSE**

YEARBOOK

OF THE
OCCUPATION MUSEUM
OF LATVIA

1999

**POLICIES AND
PRACTICES OF
GENOCIDE**

Handwritten text on a piece of paper with a jagged, torn edge. The script is dense and appears to be in a historical or religious context, possibly a manuscript or a letter. The text is written in a cursive style and is partially obscured by the irregular tear.

A larger piece of handwritten text, also with a torn edge. The writing is very dense and fills most of the page. The ink is dark, and the paper shows signs of age and wear. The text is organized into several lines, with some words appearing to be in a different script or dialect than the surrounding text.

The bottom-most section of handwritten text, continuing the dense script from the previous sections. It features a similar cursive style and is also characterized by a jagged, torn edge. The text is highly legible despite the wear and tear, and appears to be a continuation of the same document or a related piece of writing.

IEKŠVĀKU ILUSTRĀCIJU PASKAIDROJUMI

Lilijas Bīviņas (1918-1974) literāri darbi, rakstīti ar ķīmisko zīmuli uz drēbes gabaliņiem. Bīviņu notiesāja otrās padomju okupācijas laikā uz 10 gadiem par piedalīšanos nelegālā studentu organizācijā. Darbi radušies, sodu izciešot Taišetas nometnē. Tie rakstīti uz lupatiņām, jo trūcis papīra. Lupatiņām Bīviņa atradusi slēptuvi vates jakā — "fufaikā", spilvenā un citās drēbēs, kur tās bijušas drošas no biežajām kratīšanām.

Literary works written on scraps of cloth by Liliija Bīviņa (1918-1974) while she was imprisoned in Taišeta prison in the Irkutsk Region of USSR during the second Soviet occupation in Latvia. Bīviņa was arrested and sentenced to 10 years for belonging to an illegal student organisation. The texts were written on cloth because no paper was available. Bīviņa also found that these scraps were easy to hide from frequent prison inspections by sewing them into clothing. When the scraps were finally taken out, they filled a "sizeable bag." The texts — poetry and prose — were transcribed in 11 thick notebooks. The Bīviņa legacy was given to the Occupation Museum by her fellow inmate and friend Ērika Launīte (b. 1915). Only individual pieces have been published so far.

Asiņu tvans un asiņu migla, un bezvējš gadsimta garumā.
Piemirkušie papīru palagi, sviedru auti un krekli žūst saulē, bet vēl nav
sausī. Žūst visās debesu pusēs un arī Latvijas pagalmos. Pagalvi tikai
nedaudziem zeme dzimtā. Gausi žūst slepenā tinte, izlasāmi kļūst gadu
skaitļi un uzvārdu simti.

Nākamā gadsimta bardi, meklējiet dziesmām vārdus gadsimtā
šajā un izdziediet tautas sāpes! Neizdziedātas sāpes sagandē dvēseli
zemei un ļaudīm. Sāpes un prieks ir no viena auduma, jo dzīvē kā
velēnā – viss neatdalāms. Tomēr salasāms tam, kas grib.

Tu, kas šo pasauli kārto, dod laiku mums izlasīt to, ko ar
sviedriem rakstīja dzīve un ar asinīm – nāve. Dod spēku Patiesībai pa
pēdām iet un sastopoties tās priekšā stāvēt, kaut acis grib aizsegt roka.
Dod spēku un atgādini – nokautie nav izsvitroti no sarakstiem Taviem,
un mūsu tiesnesis tas, ko vēlēja viņi. Mūsu tiesnesis – sirdsapziņa.

Anda Lice

148462

LATVIJAS
OKUPĀCIJAS MUZEJA
GADAGRĀMATA

1999

YEARBOOK

OF THE
OCCUPATION MUSEUM
OF LATVIA

1999

GENOCĪDA
POLITIKA UN
PRAKSE

POLICIES AND
PRACTICES OF
GENOCIDE

The Yearbook of the Occupation Museum of Latvia contains scholarly articles, reviews, new documents, and information about the newest acquisitions and activities of the Occupation Museum of Latvia. Articles are accepted in Latvian and in English, with corresponding summaries in the other language.

Editorial and subscription address:

Research Program, The Occupation Museum of Latvia,
Strēlnieku laukums 1, Rīga, LV-1050, Latvia. Telephone: +371-7212715;
fax: +371-7229255; e-mail: omf@latnet.lv.

The Occupation Museum of Latvia in Riga, founded in 1993, is a learning, documentation, and research centre about the years of occupation by the Soviet Union (1940-1941, 1945-1991) and Nazi German (1941-1945) and their consequences.

It is dedicated as a memorial to those whom the occupying regimes politically persecuted, imprisoned, exiled, executed, or allowed to die by cruelty and deprivation.

L 2-52
1999

2004-5
260

Dubl
LPT

LATVIJAS
OKUPĀCIJAS MUZEJA
GADAGRĀMATA

1999

GENOCĪDA
POLITIKA UN
PRAKSE

© LATVIJAS 50 GADU OKUPĀCIJAS MUZEJA FONDS

RĪGA 2000

UDK

LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJA
GADAGRĀMATA

1999

Pirmais gads
Rīga, 2000, 288 lpp.

Autori

© Ainārs Bambals
© Aivars Beika
© Andrejs Feldmanis
© Aleksandrs Kokurins
© Metjū (Matiss) Kotts
© Valters Nollendorfs
© Heinrihs Strods
© Inese Šnepsta
© Indriķis Šterns

Redaktore un korektore	V. Kaņepe, Dz. Paeglīte
Kopsavilkumu tulkojumi angļu valodā	M. Kotts
Datorsalikums	D. Aspere
Datormaketētājs	V. Majeviskis, S. Takeris
Vāka dizains	V. Majeviskis

Sastādītājs un zinātniskais redaktors prof. H. Strods

Redakcija: prof. V. Nollendorfs,
doc. R. Pētersons,
M. Kotts

Attēli no Latvijas Okupācijas muzeja (OM), Latvijas Valsts arhīva (LVA), Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA), laikraksta "Diena" un laikraksta "Pravda" (Maskavā) krājumiem, kā arī no
A. Bambala, A. Beikas, V. Nollendorfa,
I. Popova, I. Strazdiņa un H. Stroda personīgajām kolekcijām.

Izdevuma sagatavošanu un izdošanu finansiāli atbalstījuši:
Ministru prezidenta Guntara Krasta vadītā Latvijas Republikas valdība;
ASV Daugavas Vanagi;
Amerikas Latviešu Apvienība;
personas, kuras ziedojušas Okupācijas muzejam.

ISSN 1407-6330
ISBN 9984-9332-2-9

© Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds (OMF), 2000.

SATURS

Anda Lice	
"Asiņu tvans un asiņu migla..."	3
Redakcijas priekšvārds	11
I PĒTĪJUMI	
Heinrihs Strods	
Latvijas vēstures zinātnes padomizēšana(1944-1985)	15
Kopsavilkums angļu valodā	42
Aivars Beika	
Latvieši Padomju Savienībā-komunistiskā genocīda upuri (1929-1939)	43
Kopsavilkums angļu valodā	90
Ainārs Bambals	
1940./41. gadā represēto latviešu virsnieku piemiņai	92
Kopsavilkums angļu valodā	157
Aleksandrs Kokurins	
Ieslodzīto evakuācija no Latvijas PSR Iekšlietu Tautas komisariāta cietumiem 1941. gadā	159
Kopsavilkums angļu valodā	163
Heinrihs Strods	
PSRS Valsts Drošības ministrijas pilnīgi slepenā Baltijas valstu iedzīvotāju izsūtīšanas operācija "Krasta Banga" ("Priboj")	164
Kopsavilkums angļu valodā	186
II PĒTĪJUMA PIETEIKUMS	
Andrejs Feldmanis.	
Avotos un literatūrā visbiežāk sastopamās kļūdas un neprecizitātes, aprakstot uzbrukumu Masļenku sardzei 1940. gada 15. jūnijā	189
Kopsavilkums angļu valodā	198
III DOKUMENTU PUBLIKĀCIJA	
1. Sarkanarmijas uzbrukuma plāns Vācijai 1941. gada maijā	201
<i>Dok. 1:</i>	
Apsvērumi par Padomju Savienības spēku izvēršanas stratēģisko plānu kara gadījumā pret Vāciju un tās sabiedrotjiem	201

CONTENTS

Anda Lice	
"Blood fumes, blood haze ..."	
Editorial Introduction	11
I RESEARCH	
Heinrihs Strods	
The Sovietization of Latvia's History (1940-1990)	15
Summary in English	42
Aivars Beika	
Latvians in the Soviet Union: The Victims of Communist Terror, 1929-1939	43
Summary in English	90
Ainars Bambals	
In Memory of the Latvian Officers Repressed in 1940-1941: Their Road to Golgotha and Fate in the Stalinist GULAG Camps, 1941-1959	92
Summary in English	157
Aleksandr Kokurin	
The Evacuation of Prisoners from Latvian SSR NKVD Prisons in 1941	159
Summary in English	163
Heinrihs Strods	
Top Secret Operation "Priboi" for the Deportation of Populations from the Baltic Countries, 25 February-23 August 1949	164
Summary in English	186
II RESEARCH IN PROGRESS	
Andrejs Feldmanis.	
Errors and Imprecisions Most Commonly Encountered in Sources and Accounts of the Soviet Attack on the Latvian Border Post at Masļenki 15 June 1940	189
Summary in English	198
III DOCUMENTS	
1. Red Army Plans for the Invasion of Germany, May 1941	201
<i>Doc. 1:</i>	
Considerations regarding the strategic plan for the deployment of Soviet forces in the event of war against Germany and its allies	201

- Dok. 2:*
- PSRS Galvenās Kara padomes
direktīva Nr. 2 Sarkanās armijas
Ģenerālštāba nodaļām un Kara apga-
balu štābu priekšniekiem
1941. gada 22. jūnijā pulksten 7.15 208
- Doc. 2:*
- Instruction No. 2 from the
USSR Chief War Council to the various
Red Army General Staff Departments
and Chiefs of Military Districts,
22 June 1941 at 07:15
- 2. Nacistiskās Vācijas dokumenti 209**
- Dok. 3:*
- Izraksts no Vācijas armijas
Rīcības grupas komandiera, ģenerāļa
V. Štālekera 1941. gada 17. augusta
pārskata par Ostlandē arestētajiem un
nošautajiem civiliedzīvotājiem 209
- Doc. 3:*
- Excerpt from a report by
German task force (*Einsatzkommando*)
commander General
Walther Stahlecker on civilians arrested
and shot in Ostland, 17 August 1941
- Dok. 4:*
- Izraksts no Vācijas armijas
Sauszemes karaspēka virspavēlniecības
rīkojuma karaspēka grupai "Ziemeļi"
par svarīgāko Baltijas kultūras vērtību
saudzēšanu. 210
- Doc. 4:*
- Excerpt from an order
by the German Army
High Command (*OKH*) to Army Group
"North" regarding the preservation of
Baltic cultural treasures, 4 July 1941
- Dok. 5:*
- Ostlandes reihskomisariāta
1941. gada 5. novembra rīkojums
ģenerāļkomisāram O. Dreksleram Rīgā
par aizliegumu svinēt Latvijas
Neatkarības dienu. 212
- Doc. 5:*
- Reichskommissariat Ostland
directive to Commissar-General in Riga
Otto Drechsler regarding the ban on
Latvia's Independence Day celebrations,
5 November 1941
- Dok. 6:*
- Izraksts no Austrumu okupēto
apgabalū reihministra A. Rozenberga
1942. gada 2. janvāra rīkojuma
Ostlandes okupācijas iestādēm par
valodu lietošanu Ostlandē 212
- Doc. 6:*
- Excerpt from the order by the
Reichsminister for Eastern Territories
Alfred Rosenberg to the occupation
authorities in Ostland regarding language
usage in Ostland, 2 January 1942
- 3. Komunistu okupācijas varas
nacionālā un sociālā politika
okupētajā Latvijā 214**
- Dok. 7:*
- PSRS Valsts Drošības ministrijas
(VDM) Iekšējā karaspēka 5. speciālo
uzdevumu divīzijas komandiera,
ģenerālmajora P. Ļeontjeva
1947. gada 21. jūnija pilnīgi slepenā
pavēle par divīzijas kaujas gatavību
latviešu nacionālo Ligo svētku
laikā Latvijā 214
- Doc. 7:*
- Top secret order by Major-General
Pyotr Leontiev, commander of
the USSR Ministry for State Security
(MGB) Internal Forces Fifth Task Force
Division, regarding combat readiness of
the division during the period of
traditional midsummer festivities in
Latvia, 21 June 1947
- Dok. 8:*
- LKP CK biroja 1960. gada
31. maija stingri slepens lēmums
par Bauskas rajona rūpniecības
kombināta strādnieku streiku
1960. gada 19. un 20. maijā 216
- Doc. 8:*
- Strictly secret resolution
regarding the strike of workers at a
manufacturing complex in Bauska
District on 19 and 20 May 1960,
31 May 1960

- Dok. 9:*
LKP CK 1960. gada 19. jūnija stingri slepenais lēmums par Latvijas Koku pludināšanas kantora Daugavas iecirkņa strādnieku streiku 1960. gada 11. jūnijā 218
- 4. Slepenā celtniecība okupētajā Latvijā 220**
- Dok. 10:*
LKP CK biroja 1968. gada 23. aprīļa pilnīgi slepenais lēmums "Par objekta "Pansionāts" celtniecību" zem zemes Cēsu rajonā pie Līgatnes LPSR vadības vajadzībām kara gadījumā 221
- Dok. 11:*
Latvijas PSR Valsts Drošības komitejas priekšsēdētāja, pulkveža L. Avdjukeviča 1963. gada 4. oktobra ziņojums LKP Centrālajai komitejai par avīzes "Amerikas Latvietis" bēdīgo finansiālo stāvokli un par lūgumu piešķirt latviešu emigrantam Kārlim Milleram Čikāgā pensiju Latvijā, lai viņš varētu atgriezties uz dzīvi Latvijā, savus ietaupījumus (7000 USD) atdotot minētās avīzes izdošanai 222
- 5. Komunistu okupācijas varas galveno simbolu - ģeņinekļu likvidēšana 224**
- Dok. 12:*
LKP CK ideoloģiskās komisijas konsultanta A. Zaščirinska 1990. gada 20. novembra ziņojums Latvijas KP CK "Par pieminekļiem V. I. Ģeņinam Latvijas PSR un to nojaukšanas gaitu" 224
- Doc. 9:*
Strictly secret decision by the Central Committee of the Communist Party of Latvia concerning a strike on 11 June 1960 by workers of log transportation on the Daugava River, 19 June 1960
- 4. Secret Construction Projects in Soviet-Occupied Latvia**
- Doc. 10:*
Top secret decision of the Bureau of the Central Committee of the Communist Party of Latvia, Regarding the construction of an underground object called Nursing Home near Līgatne in the Cesis District for the leadership of Latvian SSR in case of war, 23 April 1968
- Doc. 11:*
A report by Chairman of Latvian SSR KGB Colonel Longin Avdyukevich to the Central Committee of the Communist Party of Latvia, 4 October 1963. The report addresses the difficult financial situation of the newspaper Amerikas Latvietis (*The Latvian American*), and a request by Kārlis Millers, Latvian immigrant in Chicago, to award him a pension in Latvia, which would enable him to return to Latvia and leave his savings of \$7000 for continued publication of the newspaper.
- 5. The Dismantling of Monuments to Lenin, the Chief Symbols of the Communist Occupation 224**
- Doc. 12:*
Report to the Central Committee of the Communist Party of Latvia by a consultant of its Ideological Commission, A. Zashchirinsky, "Concerning monuments to V.I. Lenin and the process of their removal," 20 November 1990

IV LATVIJAS 50 GADU OKUPĀCIJAS MUZEJA DARBS

- Valters Nollendorfs
Ar faktiem nepietiek: vēsture,
vēstures atmiņa un vēsturiskā apziņa
Okupācijas muzejā 227
Kopsavilkums angļu valodā 236
- Inese Šnepsta
Ieskats Okupācijas muzeja krājumos
un jaunieguvumos
(1998-1999) 237
Kopsavilkums angļu valodā 262
- Metjū /Matiss/ Kotts
Okupācijas muzeja darbība
1998. gada jūnijs – 1999. gada jūnijs 264
Kopsavilkums angļu valodā 272

V RECENZIJAS

- Indriķis Šterns
Latvijas Universitātes
rusifikācija 275
(Latvijas Valsts universitātes vēsture,
1940-1990, red. Heinrihs Strods [Rīga:
Latvijas Universitāte, 1999], 562 lpp.)
- Heinrihs Strods
Apsūdzības pierādījums 278
(No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas
Latvijā 1940-1986: Noziegumos pret
padomju valsti apsūdzēto Latvijas
iedzīvotāju rādītājs.
Red. Rudīte Viksne un Kārlis Kangeris
[Rīga: LU Latvijas vēstures institūta
apgāds, 1999], XVIII + 975 lpp.).

AUTORI 284

IV ABOUT THE OCCUPATION MUSEUM OF LATVIA

- Valters Nollendorfs
Not by Facts Alone: History, Memory
and Historical Awareness in the
Occupation Museum of Latvia
Summary in English
- Inese Šnepsta
A Brief Overview of the Collections
and Recent Acquisitions of the
Occupation Museum of Latvia
Summary in English
- Matthew Kott
The Work of the Occupation Museum
of Latvia, June 1998 – June 1999
Summary in English

V REVIEWS

- Indriķis Šterns
The Russification
of the University of Latvia.
(Latvijas Valsts universitātes vēsture,
1940-1990, ed. Heinrihs Strods [Rīga:
Latvijas Universitāte, 1999], 562 pp.)
- Heinrihs Strods
Evidence for an Accusation
(No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas
Latvijā 1940-1986: Noziegumos pret
padomju valsti apsūdzēto Latvijas
iedzīvotāju rādītājs,
Ed. Rudīte Viksne and Kārlis Kangeris
[Rīga: LU Latvijas vēstures institūta
apgāds, 1999], XVIII + 975 pp.).

CONTRIBUTORS

REDAKCIJAS PRIEKŠVārDS

1999. gadā neatkarīgā, demokrātiskā Latvijas valsts svinēja 81. pastāvēšanas gadu. Taču tie visi nav bijuši mierīgas, nepārtrauktas attīstības un pilnveidošanās gadi. 20. gadsimta vidū – šinī ideoloģisko karu gadsimtā – Austrumeiropas valstis tika sadalītas divu cilvēknīdēju ideoloģiju pārņemto impēriju – nacistiskās Vācijas un komunistiskās Padomju Sociālistisko Republiku Savienības – interešu zonās. Piecdesmit gadus Latviju bija okupējušas šīs varas un pakļāvis okupantu un viņu marionešu uzspiestais režīms. Totalitāro valstu okupācija nodarīja Latvijai milzīgus zaudējumus. No okupācijas varas cieta katrs trešais Latvijas pilsonis; Latvija zaudēja divas savas etniskās minoritātes – ebrejus un vāciešus. Latviju kolonizēja varmācīgāk nekā citas Baltijas valstis; tā rezultātā latvieši Rīgā, Daugavpilī, Liepājā un vairākos pagastos kļuva par minoritāti savā zemē.

Latvijas tautsaimniecība, kas gadsimtiem ilgi bija balstīta uz privātpašuma un privātiniciatīvas principiem, tika iznīcināta. Komunistu uzspiestais ateiskums, kas iznīcinājis iedarbojās uz tautā gadsimtos izveidoto ētisko vērtību pamatkritērijiem, iedragāja Rietumu kristietības izveidoto garīgumu un cilvēku morāli. Latvijas vēstures zinātne tika padomizēta un pārvērsta par sarkanās okupācijas varas nostiprināšanas ieroci..

Pirms deviņiem gadiem, reizē ar komunisma sabrukuma revolūciju Vidus- un Austrumeiropā, arī latviešu tauta atjaunoja savu neatkarīgo, demokrātisko valsti. Zināma loma Latvijas atbrīvošanā bija vardarbīgajai pretošanās kustībai Latvijā 1944.–1956. gadā un nevardarbīgajai pretošanās kustībai Latvijā un trimdā visus okupācijas gadus. Taču okupācijas, postkomunistisko un postkoloniālo seku pārvarēšana ieilgst. Ieilgst vispirms tāpēc, ka pāreja no totalitārās iekārtas uz demokrātisku iekārtu notiek pirmo reizi Eiropas vēsturē un aptver valstu lielāku grupu.

Liela nozīme okupācijas seku novēršanā ir patiesas Latvijas vēstures atjaunošanai, Latvijas okupācijas laika vēstures dokumentēšanai, izpētei un skaidrošanai. Pirmais priekšnoteikums lielvaru okupācijas postošās darbības zinātniskā atmaskošanā jāsaista ar okupantu īstenotā genocīda slepenās politikas un prakses analīzi. Lai sniegtu arī savu ieguldījumu okupācijas laika vēstures patiesības atjaunošanā, komunistiskās "fatamorgānas" izgaisināšanā un nostalgijas palieku pārvarēšanā, Latvijas 50 gadu Okupācijas muzejs sāk izdot nozīmīgu pētījumu un rakstu kopojumus: "Latvijas 50 gadu Okupācijas muzeja gadagrāmata. Genocīda politika un prakse". "Okupācijas muzeja gadagrāmata", ieņemot savu vietu Latvijas okupācijas laika vēstures dokumentēšanā, izpētē un skaidrošanā, ieguldījumu sniegs trijās jomās: pirmkārt, publicēs zinātniskos pētījumus; otrkārt, publicēs vēsturiskos dokumentus un attēlus; treškārt, informēs par galvenajiem notikumiem muzeja darbā. Šiem mērķiem, pārvarot laiku un ģeogrāfiskās robežas, ir pakļauta gadagrāmatas struktūra.

Latvijas okupācijas vēstures izpēte pašreiz atrodas vēl tikai sākuma stadijā. Tai raksturīga jaunu arhīvu un muzeju materiālu ieviešana zinātniskajā aprītē. Tāpēc šis "faktu dejas" apstākļos sevišķa svarīgi ir pievērsties jaunu materiālu apgūšanai, veidojot pamatu lielajam zinātniskajam darba cēlienam.

Grāmatā publicētajiem pētījumiem pievienoti kopsavilkumi un satura rādītājs angļu valodā. Redakcija ir pateicīga visiem lasītājiem par piesūtītajiem materiāliem un ierosinājumiem šī darba pilnveidošanā.

El presente artículo tiene como objetivo principal analizar el proceso de formación de la lengua castellana en el período medieval, considerando los factores sociolingüísticos y geográficos que influyeron en su desarrollo. Se examina el papel de las variedades dialectales y el contacto lingüístico con otras lenguas de la península ibérica.

En el contexto de la Reconquista, la lengua castellana fue el vehículo principal de comunicación entre las diferentes zonas de dominio cristiano. Este proceso favoreció la homogeneización lingüística y la consolidación de una norma común que se fue imponiendo a lo largo del tiempo.

El estudio de los documentos literarios y jurídicos de esta época permite observar cómo se fue estableciendo una estructura gramatical y léxica que diferenciaba al castellano de otros dialectos. La influencia del latín y del catalán son aspectos clave para comprender su evolución.

Finalmente, se concluye que el castellano emergió como la lengua dominante de la corona castellano-leonesa, gracias a su capacidad de adaptación y a su uso en los ámbitos oficiales y literarios. Este proceso sentó las bases para el desarrollo de una lengua moderna y unificada.

Latvijas vēstures zinātnes

padomizēšana

1944-1985

HEINRIHS STRODS

PĒTĪJUMI

|
NODAĻA

HEINRIHS STRODS

LATVIJAS VĒSTURES ZINĀTNES
PADOMIZĒŠANA (1944-1985)
KOPSAVILKUMS ANĢĻU VALODĀ

AIVARS BEIKA

LATVIĒŠI PADOMJU SAVIENĪBĀ – KOMUNIS-
TISKĀ GENOCĪDA UPURI (1929-1939)
KOPSAVILKUMS ANĢĻU VALODĀ

AINĀRS BAMBALS

1940./41. GADĀ REPRESĒTO
VIRSNIEKU PIEMIŅAI
KOPSAVILKUMS ANĢĻU VALODĀ

ALEKSANDRS KOKURINS

IESLŪDZĪTO EVAKUĀCIJA NO LATVIJAS
PSR IEKŠĻIETU TAUTAS KOMISARIĀTA
CIETUMIEM 1941. GADĀ
KOPSAVILKUMS ANĢĻU VALODĀ

HEINRIHS STRODS

PSRS VALSTS DROŠĪBAS MINISTRIJAS
PILNĪGI SLEPENĀ BALTIJAS VALSTU
IEDZĪVOTĀJU IZSŪTĪŠANAS
OPERĀCIJA "KRĀSTA BANGA" ("PRIBOJ")
KOPSAVILKUMS ANĢĻU VALODĀ

1
PĒTĪJUMI
NODAĻA

HENRIHS STOKS

IVARS BEĻA

IVARS BARRIJS

ALFGANDES KOKURIS

HENRIHS STOKS

Latvijas vēstures zinātnes padomizēšana (1944 - 1985)

HEINRIHS STRODS

Viena no vēstures zinātnes attīstības īpatnībām Eiropā 20. gs. bija tā, ka ievērojamu šī gadsimta daļu vēsturi ietekmēja tā laika lielāko un spēcīgāko Eiropas valstu totalitāro diktatūru monoideoloģija. Pastāvot vienpartiju sistēmai, nacistiskās Vācijas un komunistiskās Krievijas totalitārās monoideoloģijas ar šo valstu "vadošā un virzošā spēka" – monopartijas – palīdzību (vienā gadījumā tā bija Vācijas nacionālsociālistiskā strādnieku partija, otrā – Vissavienības komunistiskā (boļševiku) partija, vēlāk PSKP) centās pārveidot vēstures zinātni "pēc sava ģimja un līdzības" un ar tās palīdzību ietekmēt savu valstu impēriko, pasaules kundzības mērķu sasniegšanu. Šo totalitāro sistēmu pārņemtajās valstīs valdīja vai nu nacistiski, vai komunistiski indoktrinēta vēstures zinātne, kas centās cilvēku apziņu deformēt sev izdevīgā virzienā. "Izdzēšot vēsturi, tiek iegūta kontrole pār tagadni," – sacījis Džordžs Orvels. Totalitāro monoideoloģiju kundzībai Latvijā bija kopīgas īpašības un īpatnības. Pirmkārt, Latvija piederēja pie tām valstīm, kur valdīja abas šīs totalitārās okupētājvalstis pēc Latvijas ieņemšanas ar varu.

Otrkārt, Latvija atradās abu iekarotājvalstu pierobežā, ko abas impērijas gadsimtiem plānoja ilgstoši saglabāt savā varā un izmantot par placdarmu – gan kā "*Drang nach Osten*", gan "*Drang nach Westen*". Treškārt, abu totalitāro valstu monoideoloģiju bija spiests atbalstīt liels okupēto valstu iedzīvotāju skaits – to vidū arī profesionālo vēstures zinātnieku lielākā daļa.

Taču abu impēriju kundzība Latvijā ilga dažādu laiku (4 un 46 gadus), tām bija atšķirīgas bojāejas (karš, "mīkstā" pašlikvidēšanās), un tāpēc ir atšķirīgas šo monoideoloģiju saglabāšanās iespējas pēc to sairšanas. Viena no komunisma impērijas "mīkstās" bojāejas īpatnībām Latvijā bija tā, ka komunistu vadošais spēks – nomenklatūra – faktiski daļēji saglabājās arī postkomunisma laikmetā. Nav noliedzama šo monoideoloģiju dažādā atbilstība okupētājvalstu pamattautu raksturam, un dažāds ir to sakņu izplatības dziļums. Postnacisma laikā arī paši vācieši ārkārtīgi asi un galvenokārt kritizējoši gadu desmitiem plaši izvērtēja un vēl izvērtē nacisma postošo ietekmi arī vēstures zinātnē, turpretī postkomunisma laikā pat vēl īsti nav uzsākta komunisma ideoloģijas veikto deformāciju izpēte. Taču bez šāda darba visās postkomunisma zemēs, arī Latvijā, netiek pārvarēts ideoloģiskais vakuums vēstures zinātnē un nevar atjaunoties kādreiz deformētā vēsturnieku profesionalitāte un zinātniska tautas vēstures apziņa. Daudziem stipri deformētajiem vēsturniekiem novērojamas komunisma teorijas ideoloģiskās "paģiras un atraugas", kas labākajā gadījumā izpaužas nogaidīšanā, aktīvo vēsturnieku apvainošanā garīgā prostitūcijā, bet sliktākajā gadījumā – aiziešanā no profesijas.

Protams, komunistiski deformētā vēstures tēlojuma un pašu komunistisko vēsturnieku subjektīvās un objektīvās lomas pētījumi Latvijas vēstures viltošanā un deformēšanā ir postkomunisma vēsturnieku nākamo paaudžu uzdevums. Taču, ņemoties pie šī darba un atzīstot, ka vēsture Padomju Savienībā bija neatņemama komunistiskās partijas

un padomju politikas sastāvdaļa un kalpone,¹ šoreiz gribētos pieejamo materiālu robežās sākt raksturot VK(b)P Latvijas filiāles – LK(b)P (LKP) – politikas noteicošos virzienus vēstures zinātnē, balstoties galvenokārt uz LKP CK arhīva (Centrālkomiteja, rajonu komitejas) un partijas organizāciju arhīvu materiāliem.

Latvijas PSR vēstures zinātnes vēsturi arī pēc valdības un zinātniskajiem dokumentālajiem materiāliem pilnībā nekad nevarēs uzrakstīt tāpēc, ka lielāko daļu norādījumu zinātnisko iestāžu vadītāji saņēma dažādās direktīvās instruktāžās, sarunās rajonu komitejās un CK, tāpat direktīvos telefona zvanos, kuri bija obligāti izpildāmi, bet neatspoguļojās nekādos dokumentos. Tāpēc lielu palīdzību atjaunojamai Latvijas vēstures zinātnei varētu sniegt vēsturnieki A. Drīzulis, A. Bīrons, V. Šteinbergs, Ļ. Zīle u. c., precīzi uzrakstot atmiņas par savu darbu.

Zināmu ieskatu sniedz arī LKP dokumenti. Te pirmām kārtām jāmin LK(b)P CK sekretāru uzstāšanās, kompartijas kongresu, plēnumu un biroju lēmumi un direktīvas "ideoloģiskajos jautājumos".² Konkrētāku priekšstatu dod gan LPSR ZA un LVU partijas komiteju, gan Vēstures institūta un Vēstures fakultātes partijas organizāciju slēgto un atklāto sapulču protokoli un lēmumi, atskaites, izziņas u. c. materiāli.

Izmantot vēsturi savu mērķu sasniegšanai Latvijas boļševiki atklāti sāka jau 1941. gada ziemā. 1941. gada 10. februāra LK(b)P CK biroja sēdē tika pieņemts pilnīgi slepens LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP lēmums "Par Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas filiāles dibināšanu" un "Par stāvokli Latvijas Valsts universitātē".³ Atzīstot, ka "LVU profesoru un pasniedzēju sastāvs piesārņots ar bijušajiem aktīvajiem sociāldemokrātiem un vecā plutokrātijas režīma piekritējiem, ka Universitātes vadība neveic profesoru un pasniedzēju kadru tīrīšanas darbu," LK(b)P CK nolēma atdalīt mācību darbu no zinātnes, likvidēt akadēmisko izglītību un izveidot PSRS Zinātņu akadēmijas filiāli Rīgā. Akadēmijā bija paredzēta arī "Vēstures un lingvistikas nodaļa", kurā darbotos "Vēstures un arheoloģijas sektors", "Latviešu valodas, literatūras un folkloras sektors" un "Vēstures – etnogrāfijas muzejs".⁴ Apstiprinātajā 22 cilvēku organizācijas komitejā bija V. Lācis, J. Jurgens, bet no vēsturniekiem bija paredzēti tikai Roberts un Boriss Viperi, kā arī PSRS ZA pārstāvis, kas varētu nodrošināt pētījumu organizēšanu "pareizā virzienā". Taču Vācijas un Krievijas karš un Latvijas teritorijas nacistiskā okupācija šīs ieceres pārtrauca līdz 1944. gadam.

Tikko Sarkanā armija bija ienākusi Latvijā, jau 1944. gada 25.–26. augusta plēnumā Ludzā par Latvijas vēstures prokrieviskajiem uzdevumiem uzstājās Latvijas kompartijas galvenais ideologs, LK(b)P CK propagandas un aģitācijas nodaļas vadītājs A. Peļše (1899–1983). Viņš norādīja: "Mums jāsakļauj masas ap mūsu boļševistisko partiju, ap biedru Staļinu. [...] Mums nepieciešams plaši propagandēt masās tēzi par to, ka latviešu tauta par savu eksistenci ir parādā lielajai krievu tautai. Ja Aleksandrs Ņevskis 1242. gadā nebūtu sagrāvis teitoņus uz Peipusa ezera ledus, ja Ivans Bargais nebūtu devis graujošu triecienu Livonijas ordenim, pēc kura tas vairs neatžirga, ja Latvija savā laikā nebūtu pievienota Krievijai, un beidzot, ja nebūtu lielās krievu tautas palīdzības šajā karā, tad latviešus būtu piemeklējis tāds pats liktenis, kāds bija senajiem prūšiem.

¹ Sk. H. Strods. Latvijas vēstures zinātne (1945-1990) // Latvijas Vēsture. – Rīga, 1991. – Nr. 1. – 3.-6. lpp. Šajā rakstā autors turpina izteikt domas par Latvijas vēstures likteņgaitām padomju okupācijas gados. Par to sāks runāt "Ievadlekcija Latvijas vēsturē".- Rīga, 1990.

² LVA PA, 101. f., 1.-69. apr.

³ LVA PA, 101. f., 1. apr., 25. l., 155.-157. lpp.

⁴ LVA PA, 101. f., 1. apr., 25. l., 156. lpp..

Копия.

155

Сов.секретно.

Подлежит возврату в 10-ти
дневный срок в протокольную
часть особого сектора ЦК
КП/б/Латвии.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

Центрального Комитета Коммунистической Партии
/большевиков/ Латвии и Совета Народных Комисса-
ров Латвийской ССР от 10 февраля 1941 года.

ОБ ОРГАНИЗАЦИИ ФИЛИАЛА АКАДЕМИИ НАУК
ЛАТВИЙСКОЙ ССР.

/Прот. № 13, п.5/.

Центральный Комитет Коммунистической Партии /большевиков/
Латвии и Совет Народных Комиссаров Латвийской ССР постановляют:

I. Создать филиал Академии Наук Латвийской ССР с место-
нахождением в городе Риге, установив следующую его структуру:

Отделение биологических наук:

Сектор ботаники, генетики и селекции.
Сектор зоологии и экспериментальной биологии.
Сектор экспериментальной медицины и ветеринарии.
Сектор агрономии и зоотехники.
Гидробиологическая станция.
Ботанический сад.
Биологический музей.

Отделение историко-лингвистических наук:

Сектор истории и археологии.
Сектор латышского языка, литературы и фольклора.
Историко-этнографический музей.

Отделение геолого-географических наук:

Сектор геологии, минералогии и геофизики.
Сектор физической географии.
Сектор экономической географии.

Отделение химии

Сектор неорганической химии.
Сектор органической химии.
Сектор физической химии с лабораторией коллоидной химии.

Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas
un Latvijas PSR Tautas komisāru padomes
1941. gada 10. februāra lēmums par
Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas
filiāles nodibināšanu.

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

Указ ~~1944~~

По Главному всеобщей сср № 12.
21 августа 1944 г. г. Лудза.

- Начальнику сектора по контролю библиотек и книгопродавческой сети тов. Гиле совместно с Книпсина Григор и книгопродавческую сеть г. Лудза с тем составить соответствующий акт. Издать книг, производить и одобрять согласно указаниям, послуживших в Москве. Главлита.
2. Временно до подыскания работников цензуры на месте назначить уполномоченным при издательстве и типографии г. Лудза политредактора тов. Бриедис Р. Д.

Зам. Начальника Главлита
Лавровский сср

Latvijas PSR Galvenās literatūras pārvaldes priekšnieka vietnieka P. Jaunzema 1944. gada 21. augusta pavēle Ludzā par grāmatu izņemšanu no Ludzas bibliotēkām, grāmatu fondiem un grāmattirdzniecības saskaņā ar "Glavlita" sniegtajiem norādījumiem.

[..] Ja tu esi komunisti, ja tu esi lielās Ļeņina – Staļina partijas biedrs, tad zini: par visu tev vajag atbildēt ar leņinisku darbu, ar īsti staļinisku darbu.”⁵

A. Pelšes formulētā Latvijas vēstures koncepcija kā viens no šīs “vēstures zinātnes” stūrakmeņiem palika spēkā visus okupācijas gadus. Krievu un latviešu tautu mūžsenā draudzība, Krievijas kņazu, caru un imperatoru pozitīvās lomas pierādīšana Latvijas vēsturē bija kompartijas noteikts uzdevums visiem vēsturniekiem. 1951. gada 12. februārī LPSR ZA prezidents J. Peive (1906–1976) parakstīja prof. J. Zuša (1893–1962) raksturojumu, kurā par svarīgāko zinātnisko nopelni uzskatīja J. Zuša rusofilās ievirzes, kas bija parādījušās pēckara gados: “Zuša zinātniskais sniegums ir viņa pētījumi par Baltijas pievienošanas Krievijai progresīvo vēsturisko nozīmi šejienes tautām.”⁶

Pēc Latvijas daļējas okupācijas 1944. gada decembrī LK(b)P CK birojs jau sāka “organizēt vēstures zinātni Latvijā”. 1944. gada 7.–8. decembrī, izpildot LK(b)P CK novembra plēnuma lēmumu, birojs apsprieda jautājumu “Politiskais darbs augstskolās”⁷ un nolēma: “Uzdot LK(b)P CK propagandas un aģitācijas nodaļai līdz š. g. 20. decembrim sagatavot apstiprināšanai CK birojā pasniedzējus un katedru vadītājus sociāli ekonomiskajās disciplīnās visās augstskolās. [..] Lai izstrādātu Latvijas PSR zinātnisku vēsturi, izveidot komisiju šādā sastāvā: b. b. A. Pelše (priekšsēdētājs), V. Lācis, J. Ozoliņš, A. Upīts, J. Ostrovs, K. Grasmanis, J. Zutis, J. Krastiņš, R. Pelše. Uzdot komisijai iesniegt LK(b)P CK Latvijas PSR vēstures grāmatas plānu līdz 1945. g. 15. janvārim. [..] Atjaunot pie Latvijas Universitātes Vēstures institūta darbu. Uzdot Propagandas un aģitācijas nodaļai līdz 1945. g. 15. janvārim izstrādāt un iesniegt CK apstiprināšanai priekšlikumus institūta darba plānam 1945. gadam un priekšlikumus par institūta darbinieku sastāvu.”

Tādā veidā LK(b)P CK birojs izveidoja LVU Vēstures institūtu, nodibināja komisiju Latvijas vēstures pārrakstīšanai, kurā ietilpa divi Krievijas latviešu vēsturnieki – J. Zutis un J. Krastiņš (1890–1983). Birojs uzdeva iesniegt apstiprināšanai darba plānu un darbinieku sastāvu, tā pārņemot Latvijas vēstures zinātni pilnīgā kompartijas kontrolē. No šī brīža LK(b)P CK uzskatīja Latvijas vēstures pētniecību un mācišanu par tās propagandas darba sastāvdaļu. Jau 1944. gada decembrī LK(b)P CK sekretārs J. Kalnbērziņš “Izziņā VK(b)P CK orginstruktoru daļai” rakstīja: “Vācu okupācijas trijos gados vācu fašisti un nacionālisti izkropļoja Latvijas iedzīvotājus ar melīgu fašistisko propagandu. [..] Lai likvidētu tās ietekmi, drīzumā būs atjaunots Vēstures institūts, kura svarīgākais uzdevums būs sagatavot zinātnisku Latvijas vēsturi”.⁸

Taču t. s. civilās vēstures rakstīšanu un mācišanu kompartija uzskatīja par nepietiekamu. Tāpēc, sekojot PSRS pieredzei, jau 1945. gadā sāka izmantot t. s. partijas vēstures zinātni. 1945. gada 25. septembrī LK(b)P CK birojs apsprieda jautājumu “Par LK(b)P CK Partijas vēstures institūta organizēšanu”⁹ un nolēma nodibināt šādu institūtu kā Marksa-Engelsa-Ļeņina institūta filiāli. Birojs apstiprināja institūta statūtus, kuros bija paredzēti divi galvenie institūta darba virzieni: 1) pētīt un zinātniski izstrādāt Latvijas revolucionārās kustības vēsturi un Latvijas komunistiskās partijas vēsturi; 2) tulkot un sagatavot

⁵ LVA PA, 101. f., 3. apr., 5. lieta, 62.-64. lpp.

⁶ LZA arhīvs, 1. f., 15. apr., 4122. l., 31. lpp.

⁷ LK(b)P CK plēnumu, biroju protokoli, 1944. – LVA PA, 101. f., 3. apr., 13. l., 19.(53.)lpp.

⁸ Sprāvki v CK VKP(b)1944-1945. g. – LVA PA, 101. f., 8. apr., 56. l., 4.-7. lpp.

⁹ Protokoli zasedaņija bjuro CK KP(b) Latvij, 1945. – LVA PA, 101. f., 7. apr., 16. l., 98., 126.-127. lpp.

izdošanai marksisma-ļeņinisma klasiķu darbus.¹⁰

Sekojo PSRS modelim, par Latvijas vēstures pētīšanas centru kļuva Latvijas PSR ZA. 1946. gadā LK(b)P CK birojs ar lēmumu "Par Latvijas PSR ZA pirmo sastāvu" apstiprināja trīspadsmit īstenos locekļus un četrus korespondētājocekļus. Par korespondētājocekļiem kļuva arī A. Pelše un K. Strazdiņš.¹¹ Pie LPSR ZA tika nodibināta speciālā nodaļa. 1946. gada 11. jūlijā partijas sapulcē, kurā piedalījās seši LK(b)P CK biedri un divi kandidāti, LPSR ZA partijas organizācijas sekretārs J. Vecvagars (1902–1965) teica: "Speciālās nodaļas uzdevums ir pie mums strādājošo kadru dziļa izpētīšana."¹² 1946. gada 14. jūnijā LK(b)P CK apsprieda jautājumu "Par Latvijas PSR zinātniski pētniecisko piecgadu plānu". Izpildot LK(b)P CK 11. plēnuma lēmumu, CK sabiedriskajām zinātnēm uzdeva organizēt "pareizu zinātnisku nostādni un izstrādes vēstures, literatūras, kultūras, folkloras, valodniecības, mākslas zinātnes un Latvijas PSR ekonomikas jomā". CK noteica, ka LPSR ZA galvenais uzdevums bija "izstrādes par buržuāzisko nacionālistu darbības atmakošanu Latvijas zinātnes falsificēšanā".¹³

Noteikusi vēstures zinātnes tematiku, institūtu un katedru struktūru, LK(b)P CK arī turpmāk stingri turēja savos grožos to pārraudzīšanu. Vadošie vēsturnieki bija devušies trimdā (A. Švābe, Fr. Balodis, V. Ginters, B. Ābers u. c.), daļa izsūtīti (A. Karnups, R. Šnore), taču daļa bija palikusi (M. Stepermanis, T. Zeids, G. Lukstiņš, R. Malvess, J. Straubergs, J. Zemzaris u. c.). Viņiem publiski bija jānožēlo "grēki" vai arī jāatstāj darbs.¹⁴

Latvijas kompartijas monoideoloģijas diktatūra, kas pati, kā redzēsīm, bieži mainīja dažus savus akcentus, ietekmēja Latvijas vēsturnieku un tautas vidū dominējošās Latvijas vēstures koncepcijas. Latvijas profesionālo vēsturnieku pirmā paaudze XIX gs. beigās un XX gs. sākumā bija izaugusi, no vienas puses, tautiskā romantisma ievirzītājā Latvijas vēstures izpratnē, kura pārspilēja krustnešu iekarojumu postu, nonievāja Livonijas konfederāciju un dažu jaunlatviešu ietekmē dažkārt pārspilēja Krievijas impērijas pozitīvo lomu Latvijā cīņā pret "melnā bruņinieka" pēctečiem. Šos uzskatus kāri uztvēra Latvijas sociāldemokrātija un sevišķi Latvijas bolševiki, kas bija palikuši Padomju Krievijā. Krievu imperiālistu mīts un kompartijas tēze par "mūžīgi jaunajiem Rietumiem" un "mūžīgi progresīvajiem Austrumiem" arī latviešu tautas dzīvē daļēji saskanēja ar minēto pirmās latviešu profesionālo vēsturnieku paaudzes atzīto un izplatīto mītu. Rezultātā šo kompartijas tēzi padomju vēsturnieki un arī tauta uztvēra kā mazāku viltojumu, nekā tas bija patiesībā. Grūtāk izplatījās kompartijas tēze par "vecākā brāļa" unikālo, visos laikos augstāko attīstības līmeni, par "vecākā brāļa" mūžseno cīņu kopā ar latviešu tautu pret citiem Latvijas kārotājiem un latviešu tautas cīņu par padomju varu, par latviešu un krievu tautas mūžseno draudzību u. c.

1946. gadā LK(b)P CK nolēma, ka jāizdod "Latvijas vēstures apcerējumu" sērija. No LK(b)P CK apstiprinātajām 24 brošūrām no 1948. līdz 1953. gadam iznāca 18 brošūras,

¹⁰ Položenje ob institute istorii partii CK KP(b) Latvii – filijale Instituta Marksa-Engelsa-Ļeņina (IMEL) pri CK VKP(b). – LVA PA, 101. f., 7. apr., 16. l., 149.-151. lpp. Šeit neaplūkosi sīkāk LK(b)P CK Partijas vēstures institūta darbu. Institūts bija VK(b)P CK Marksa-Engelsa-Ļeņina (vēlāk Stalīna) institūta filiāle Latvijā ar LK(b)P CK nodaļas tiesībām. Sākotnēji institūtā bija trīs sektori: Latvijas komunistiskās partijas vēstures sektors, tulkojumu sektors, partijas arhīvs. (Sīkāk: Latvijas KP CK Partijas vēstures institūts – PSKP CK Marksisma-ļeņinisma institūta filiāle. – Rīga, 1980. – 12. lpp.)

¹¹ LVA PA, 101. f., 9. apr., 13. l., 29. lpp.

¹² Turpat, 819. f., 1. apr., 1. l., 3. lpp.

¹³ Turpat, 101. f., 9. apr., 17. l., 56. lpp.

¹⁴ LPSR Zinātņu akadēmijas politiskā tīrīšana 1950. gadā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1999. – Nr. 2. – 112. – 124. lpp.

kuru autori bija J. Zutis, J. Krastiņš,¹⁵ A. Drīzulis u. c. Sevišķu vērību LK(b)P CK pievērsa Latvijas Valsts universitātei – 1946. gada 4. oktobrī LK(b)P CK biroja sēdē apsprieda jautājumu "Par Latvijas Valsts Universitātes darbu". Birojs noklausījās Fr. Deglava ziņojumu par LVU pārbaudes komisijas darbu un konstatēja, ka Universitātē pedagoģiskajā darbā strādā daudz politiski neuzticamu mācībspēku: Arturs Tramdahs, Roberts Akmentiņš, Jānis Skuja, Marta Vīgante u. c.; vāciešiem līdzī brīvprātīgi bēgušie, bet atgriezušies – Vitkovskis, Everits, S. Kračkovskis – nepiekrītot, lai fakultātes padomē vairākumā būtu komunistu partijas biedri; daudzi mācībspēki – Putniņš, Rudzītis, Vīgante, Tiļļa – labi zinot krievu valodu, bet lekcijas krieviski nelasot.¹⁶ 1946. gada 4. novembrī LK(b)P CK birojs atkal apsprieda jautājumu "Par Latvijas Valsts universitātes darbu" un pēc Fr. Deglava ziņojuma atzina tās mācību korpusu par nepiemērotu – tajā esot politiski neuzticami mācību spēki, kuri strādājuši arī vācu okupācijas laikā.¹⁷ Viens vēsturnieks šajā negatīvajā lēmumā gan netika vārdā minēts.

1946. gadā Vēstures un materiālās kultūras institūtā tika sagatavota Latvijas vēstures programma, neskaitāmas reizes "saskaņojot" to gan LK(b)P CK, gan Maskavā.

1946. gada 3. decembrī LK(b)P CK birojs, pirmkārt, apsprieda jautājumu "Par Latvijas PSR ZA sesijas sasaukšanu". Tika nolemts sasaukt šo pirmo ZA sesiju 1946. gada 20.–24. decembrī. Otrkārt, birojs apstiprināja sesijas programmu. Plenārsēdē bija paredzēts arī prof. J. Zuša referāts "Latvijas vēstures pētīšanas jaunie uzdevumi."¹⁸ Treškārt, nolēma pieaicināt darbā PSRS ZA pārstāvjus. Ceturtkārt, LK(b)P CK birojs nolēma: "Uzlikt par pienākumu LK(b)P CK Propagandas un aģitācijas nodaļai (b. b. A. Pelše, O. Strods) izskatīt tēzes referātiem, kurus nolasīs Zinātņu akadēmijas sesijā."¹⁹ Mēs nezīnām, kā šie divi biedri redzējuši J. Zuša referātu un tēzes, taču referāta publicētais teksts bija piebārstīts ar J. Zutim neraksturīgiem politiskiem saukļiem par "proletariāta galīgo uzvaru un sociālismu", par "boļševiku partijas un padomju valdības prasībām vēstures zinātnei", "visu Latvijas vēstures problēmu apgaismošanu no marksisma-ļeņinisma viedokļa", par vēsturnieku pienākumu studēt Marksa, Engelsa, Ļeņina un Staļina "klasiskos darbus", par nepieciešamību, lai "agrākie vēsturnieki steidzīgi atzītu paškritiku", par to, ka PSRS zinātnieki "visās zinātnes nozarēs būs mūsu padomdevēji un skolotāji."²⁰ Referāta idejisko saturu nenoliedzami noteica LK(b)P CK teorētiķu A. Pelšes un O. Stroda tieša darbošanās. LK(b)P CK iejaucās visos jautājumos, kuri varēja skart "partijas līniju" vēstures zinātnē.

1947. gada 9.–12. decembrī LK(b)P CK biroja sēdē apsprieda jautājumu "Par G. Lembera grāmatu "Latvijas PSR vācu okupācijas demogrāfiskais vērtējums. 1941. – 1945.""", kas bija izdota dienesta vajadzībām. CK iebilda pret vairākiem autora secinājumiem. Autors 24. lapaspusē rakstīja: "Latviešu tauta pēc tās teritorijas iekarošanas no vācu bruņinieku puses pastāvīgi tika pakļauta mēģinājumiem iznīcināt tās nacionālo savdabību, uzspiest tai atbilstošu vācu, poļu vai krievu kultūru." LK(b)P CK birojs nolēma izņemt šo grāmatu no apgrozības un "izvirzīt jautājumu par medicīnas zinātņu kandidāta grāda "noņemšanu" G. Lemberam."²¹

¹⁵ J. Zutis. Latvijas aizvēstures problēmas. I. – Rīga, 1948; J. Zutis. Agrie viduslaiki Latvijā. II. – Rīga, 1948; J. Krastiņš. 1905. g. revolūcija Latvijā. XIV. – Rīga, 1948; J. Krastiņš. Latvija buržuāziskās republikas laikā. XXI. – Rīga, 1949.

¹⁶ Protokoli zasedaņija CK KP(b) Latvii, 1946. – LVA PA, 101. f., 9. apr., 21. l., 30.-38. lpp.

¹⁷ LVA PA, 101. f., 9. apr., 21. l., 30.-38. lpp.

¹⁸ J. Zutis. Latvijas vēstures pētīšanas jaunie uzdevumi // Latvijas PSR ZA Vēstis. – 1947. – Nr. 1. – 59.-69. lpp.

¹⁹ Protokoli zasedaņija bjuro CK KP(b) Latvii, 1946. – LVA PA, 101. f., 9. apr., 23. l., 7., 18.-21. lpp.

²⁰ J. Zutis. Latvijas vēstures pētīšanas jaunie uzdevumi // Latvijas PSR ZA Vēstis. – 1947. – Nr. 1. – 59.-69. lpp.

²¹ Protokoli zasedaņija bjuro CK KP(b) Latvii, 9-12 XII 1947. – LVA PA, 101. f., 10. apr., 24. l., 34., 55. lpp.

Lielu vērību LK(b)P CK veltīja LPSR ZA darba "organizēšanai pareizā virzienā". 1948. gada 5. oktobrī LPSR ZA komunistu sapulcē apsprieda A. Pelšes 1948. gada 9. septembra runu un lēmumu par nepietiekamu t. s. "veismanisma" un "morganisma" kritiku Zinātņu akadēmijā. Tika kritizēts pat A. Kirhenšteins (1872–1963): viņš atzīstot P. Rizgas (1883–1955) darbus, kaut arī Rizga esot "veismanietis". Kāds Popovs, šķiet, neizprazdams atšķirību starp valodas, literatūras, folkloras un vēstures pētišanu, 1948. gada 30. septembrī ierosināja trīs institūtus – valodas, folkloras un vēstures – apvienot vienā institūtā.²²

LK(b)P CK biroja 1948. gada 3.–8. septembra sēdei komisija (J. Peive, O. Strods, P. Valeskalns, K. Strazdiņš, J. Ostrovs, I. Ļebedevs, P. Lejiņš, A. Ņikonovs, A. Pelše, J. Kalnbērziņš) bija sagatavojusi ziņojumu "Par Latvijas PSR ZA darbu", kurā ZA darbu daudzējādā ziņā atzina par neapmierinošu. Lēmumā rakstīts, ka nepietiekamā partijas organizācijas darba rezultātā "atsevišķos institūtos vadošās vietas ieņem cilvēki, kuriem nav nepieciešamās zinātniskās kvalifikācijas (Sirsone – Valodas un literatūras institūtā) vai kuri nav nopelnījuši politisko uzticamību (Stepermanis – Vēstures un materiālās kultūras institūtā, Apinis un Kračkovskis – Fizikas un matemātikas institūtā, Miežītis – Enerģētikas un mašīnbūves institūtā u. c.)". Kritizēja arī Vēstures institūta direktoru K. Strazdiņu: Vēstures institūts neesot kaujinieciska zinātniska iestāde; neesot rakstu, kas kritizētu buržuāziskos vēsturniekus, buržuāziskos nacionālistus, institūta zinātnieki atliekot Latvijas PSR vēstures uzrakstīšanu, bet Valodas un literatūras institūtā strādādot cilvēki, kuri "tālu stāv no marksisma" (P. Birkerts, A. Ķeniņš, A. Vilsons), un institūts ignorējot Marra mācību par valodniecību.²³

LK(b)P CK 10. kongress 1949. gada janvārī, kā zināms, nolēma pastiprināt cīņu pret šķiras ienaidniekiem. 1949. gada 25. martā sākās cilvēku izvešana un masveida kolektivizācija.²⁴ Ar galveno runu kongresā uzstājās LK(b)P CK sekretārs A. Pelše. Viņš atkal aicināja pastiprināt buržuāzisko vēsturnieku A. Švābes un A. Tenteļa atmaskošanu: lai gan viņi esot emigrējuši, "viņu ideālistiskās un nacionālistiskās koncepcijas no Latvijas nav emigrējušas".²⁵ "Bez ceremonijām un ignorējot vēstures faktus, vēsturi vilto Švābe. Švābe runā par Rietumu it kā labvēlīgo ietekmi uz latviešu tautas likteņiem. Bet kāpēc gan mūsu vēsturnieki nopietni neatmasko šo galējo nacionālistu un vēstures viltotāju? Līdz šim nav publicēts neviens nopietns zinātnisks raksts, kas apgaismotu patiesi lielo, nenovērtējamo nozīmi latviešu tautas dzīvē, [kāda ir] sakariem ar Austrumiem, ar lielo krievu tautu, nav atklājuši tādu lielu vēsturisku notikumu izšķirošo nozīmi latviešu tautas likteņos kā Aleksandra Ņevska uzvara pār vācu bruņiniekiem, Ivana Bargā Livonijas ordeņa sagrāve un beidzot visu latviešu apdzīvoto zemju pievienošana Krievijai 18. gs. Ne Rietumi, bet Austrumi glāba latviešu tautu no bojā ejas. [...] Ekonomikas institūtā nekritizē tādus ekonomistus kā Aizsilnieku, Skujenieku, Balodi u. c. Bioloģijas nozares komunisti aprobežojas galvenokārt ar garlaicīgiem akadēmiķa Lisenko referāta pārstāstiem, neatklāj, neatmasko veismanisma-morganisma un mendelisma konkrētos piekritējus un sludinātājus Latvijā, nav atklājuši, kādu ļaunumu bioloģijas zinātnei un praksei lauksaimniecībā viņi nodarījuši."²⁶

²² LVA PA, 819. f., 1. apr., 4. l., 49., 54., 83. lpp.

²³ Protokoli zasedaņija bjuro CK KP(b) Latvii, 1948, sentjabr. – LVA PA, 101. f., 11. apr., 16. l., 6.-10. lpp.

²⁴ H. Strods. Līdz šim nezināmi fakti par pilnīgi slepeno operāciju "Krusta banga" (Priboj) Baltijas valstīs. 1949. g. 28. febr. – 29. aug. // Diena. – 1994. – 3. marts. – 3., 5. lpp.

²⁵ A. Pelše acīmredzot nezināja, ka A. Tentelis jau 1942. gadā Rīgā bija miris.

²⁶ LK(b)P CK X kongresa stenogrammas. Izvilumi no LK(b)P CK sekretāra A. Pelšes runas. 1949. g. 24.-27. janv. – LVA PA, 101. f., 12. apr., 2. l., 169.-170. lpp.

LK(b)P CK kongresa lēmumus nekavējoši apsprieda LPSR ZA komunisti. No LPSR ZA partijas komitejas sēžu protokoliem redzams, ka 1949. gada 1. martā notika slēgta kompartijas sapulce, kurā P. Valeskalns nolasīja ziņojumu par LK(b)P CK 10. kongresa lēmumiem un Zinātņu akadēmijas uzdevumiem. Pilnsapulcē uzstājās Vēstures institūta direktors K. Strazdiņš un piekrita, ka institūtos "jāiztīra" personāls: "Mūsu institūtā no vecajiem [kadriem] labi strādā b. Stepermanis, tikai grūti bija panākt, lai viņš izkritizētu vecos darbus." Tāpat tas esot ar pārējiem vecajiem zinātniekiem. Vēstures institūtam atkārtoti pārmeta arī P. Valeskalns: "[..] viņi vēl nav sākuši buržuāziskās zinātnes kritiku". Kritiku, ko A. Pelše izteica 10. kongresā, ZA komunisti atzina par pareizu, sevišķi ekonomikas jomā.²⁷

Pirmais Latvijas vēstures un tās zinātnes padomizēšanas posms sākās tūlīt pēc komunistu okupācijas un iezīmējās ar tā saucamo "talmudisma un burta kalpības" (komunistu vēlākā terminoloģija) novēršanas periodu (1944–1953), kad centās pārvarēt "buržuāziski nacionālistisko ideoloģiju un vācbaltiešu un latviešu buržuāziskās zinātnes melīgās koncepcijas"²⁸ galvenokārt ar administratīvām metodēm. Liela nozīme esot arī Ļeņina darbu tulkošanai latviešu valodā.²⁹ Taču patiesībā izšķirošā nozīme bija tam, ka daudzus vēsturniekus atlauda no darba (Ā. Kāpostiņš, G. Jenšs, R. Malvess, J. Zemzaris, J. Straubergs u. c.) un citām administratīvajām un represīvajām metodēm. Viena no tādām bija Latvijas laika vēsturnieku pakļaušana komunistu vēstures modelim (T. Zeids, E. Šnore, M. Stepermanis u. c.) vai norīkošana par laborantiem no PSRS iebraukušo vēsturnieku apkalpošanai (M. Āboliņa, I. Alksne u. c.). Komunisti piespieda Latvijas vēsturniekus katram vēsturniekam veltītajā "paškritikas" vakarā atzīt par kļūdu visus savus agrākos darbus. Pēc politiskās grēksūdzes, politiski salauzti, darbu turpināja G. Lukstiņš, M. Stepermanis, T. Zeids.

Partijas kontrole ne brīdi neatslābinājās. 1949. gada 7. maijā LK(b)P CK birojs apsprieda jautājumu "Par bioloģisko disciplīnu pasniegšanas gaitu republikas augstskolās sakarā ar diskusiju rezultātiem par stāvokli bioloģijas zinātnē".³⁰

Lai gan zinātnieku kadru tīrīšana bija sākusies, LK(b)P CK 3. plēnuma 1949. gada septembrī atkal nodarbojās ar zinātnes jautājumiem. LVU rektors J. Jurgens, runājot plēnumā, teica: "Tikai pēdējo mēnešu laikā no mūsu Universitātes izdzinām vairākus simtus bijušo leģionāru un aizsargu. Mēs sākām mūsu kadru tīrīšanu un, izmantojot atestāciju, tikām vaļā no daudziem nevajadzīgiem mācību spēkiem. [..] Jaunieši paliek jaunieši, viņi saka – mēs gribam deļot. Protams, arī to vajag atļaut, bet mēra robežās, bet galvenais – vajag skatīties, ko viņi deļo. Jāsaka, ka svingu deļo ne tikai Ugunsdzēsēju klubā. Pie mums nav nekādas repertuāra kontroles pār visāda veida džeziem. Tāpēc džezs var spēlēt kuru katru amerikāņu riebeklību. Kāpēc nav neviena, kas kontrolētu deļo vakarus?" "Happy end" veidoja LK(b)P CK pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš: "Par Padomju Latvijas uzplaukumu sevišķas rūpes izrāda mūsu Lielais Vadonis un Skolotājs biedrs Staļins."³¹

Vēsturnieku piederība partijai bija obligāts priekšnoteikums sekmīgai karjerai. Apspriežot LPSR ZA darba plānu 1950. gadam, kā redzams LPSR ZA partijas sapulču protokolos, atkal kārtējo reizi izvirzījās jautājums par kadriem.

²⁷ LPSR ZA partijas komitejas protokoli. – LVA PA, 818. f., 1. apr., 5. l. 29., 31., 38., 46. lpp.

²⁸ A. K. Biron, V. V. Dorošenko. Sovetskaja istoriografija Latvii. – Rīga, 1970. – 7. lpp.

²⁹ Turpat.

³⁰ Protokoli zasedaņija bjuro CK KP(b) Latvii, 1949 g. – LVA PA, 101. f., 12. apr., 19. l. 75.-79. lpp.

³¹ Izvilcumi no LK(b)P CK 3. plēnuma stenogrammas, 1949. g. 15.-16. sept. – LVA PA, 101. f., 12. apr., 14. l., 152.-154., 172. lpp. Sal. Latvijas Valsts universitātes vēsture, 1940-1990. – Rīga, 1999.

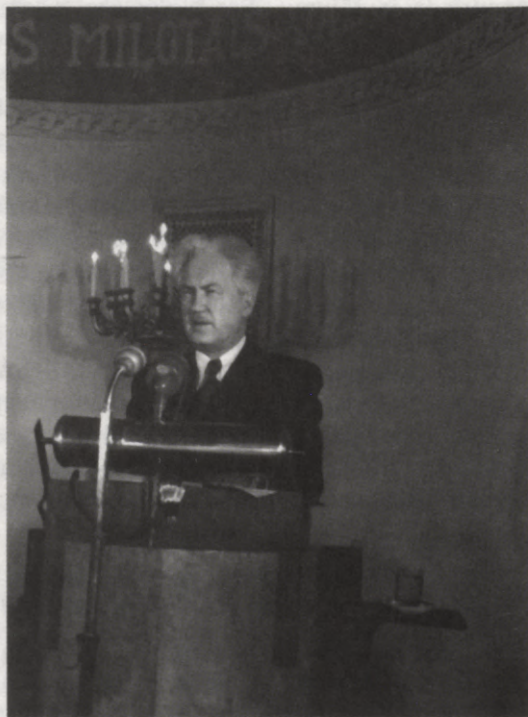
PSRS ZA izbraukuma sesija 1951. gada 20. -24. novembrī LPSR Fundamentālās bibliotēkas zālē R. Vāgnera ielā 4, kurā apsprieda Latvijas PSR vēstures I sējuma maketu.

PSRS ZA akadēmiķis

B. D. Grekovs (1889-1953) Latvijas PSR vēstures I sējuma maketa apspriešanā Rīgā 1951. gadā

Maskavas Valsts universitātes profesors B. A. Ribakovs Latvijas PSR vēstures I sējuma maketa apspriešanā Rīgā 1951. gadā

Latvijas PSR
Zinātņu akadēmija

Buržuāriskie
nacionālisti -
Latvijas
vēstures
viltotāji

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta grāmata
"Buržuāziskie nacionālisti - Latvijas vēstures
viltotāji" (Rīga, 1952)

1950. gada 17. janvārī LPSR ZA bija 71 partijas biedrs un 15 kandidāti. Tas esot par maz. Arī tēmu izvēle neesot pareiza. A. Pelše ziņoja, ka, pārbaudot Valodas un literatūras institūta darbu, konstatēti daudzi nevajadzīgi darbi, piemēram, latviešu-krievu vārdnīca (1), bet pārbaudes lēmumā ierakstīts: "Trūkums, ka nav paredzēta latviešu valodas pētīšana akadēmiķa Marra mācības gaismā."³²

LPSR ZA partijas biroja sēdē 1950. gada 4. aprīlī atkārtoti izskatīja kadru jautājumu un kritizēja prof. J. Endzelīnu, M. Stepermani u. c. Pret J. Endzelīna un M. Stepermaņa atlaišanu atkal uzstājās K. Strazdiņš, norādot, ka J. Endzelīnu un M. Stepermani nevar salīdzināt ar pārējiem zinātniekiem: "Stepermanis ir vērtīgs darbinieks un spējīgs pārkārtoties, viņu nepieciešams saglabāt." Taču galvenais norādījums, ko birojs pieņēma, bija palielināt vēsturnieku "partijas slāni".

1950. gada 8. aprīlī partijā uzņēma A. Drīzuli, lai gan viņa tēvs bija Krievijā gājis bojā genocīdā pret latviešiem. Uz partijas komitejas locekļa O. Klaipa jautājumu, kā veicoties ar Vēstures institūta kadru "tīrīšanu", A. Drīzulis atbildēja: "Pie mums grūti ar kadriem. Mūsu pamatproblēma ir tā, ka Latvijas vēsture prasa latviešu valodas zināšanas."³³ Te atklājās A. Drīzuļa galvenā kļūda – prasīt, lai Latvijas vēsturnieki zinātu latviešu valodu, tādēļ Maskavā viņu vēlāk nosauca par "neīstu komunistu".

1950. gada 6. jūnijā LPSR ZA partijas kopsapulcē par kadriem runāja A. Pelše. Atkal kritizēja vēsturniekus. K. Strazdiņš kritiku atzina par pareizu – Latvijas vēstures rakstīšana tiešām kavējoties. "Pirmā daļa drīz būs gatava," solīja K. Strazdiņš, "bet pie otrā sējuma nav kam strādāt."³⁴ Sapulces materiālos atzīmēts, ka Valodas institūtā pie literatūras vēstures strādā A. Vilsons, taču viņš esot nedrošs un neviešot uzticību komunistiskajai partijai.³⁵

1950. gada 4. oktobrī LPSR ZA partijas biedru sapulcē, kurā bija uzaicināti arī daži bezpartijiskie, P. Valeskalns nolasīja referātu "Cīņa pret buržuāzisko nacionālismu – mūsu kaujas uzdevums" (sakarā ar A. Pelšes rakstu). Debatēs uzstājās arī prof. J. Zutis un atzina, ka "mēs nepietiekami cīnāmies pret buržuāzisko nacionālismu vēstures zinātnē. [...] Vēstures institūtā strādā līdzstrādnieki, kuri darbojas buržuāziskajā Latvijā. [...] Mēs viņiem maz palīdzam, maz kritizējam." Partijas sapulce nolēma: "Vēstures un materiālās kultūras institūts (direktors b. Strazdiņš) nav izpildījis partijas uzdevumu Latvijas vēstures kursa sagatavošanā." Partijas sapulce uzlika par pienākumu 1950. gadā uzrakstīt Latvijas vēstures kursa pirmo sējumu. Nolēma arī savākt un izdot padomju folkloras materiālu otro ciklu.³⁶ Taču pat 1951. gada beigās, atskaitoties par Vēstures institūta partijas organizācijas darbu, sekretāre A. Tīzenberga nevarēja ziņot, ka "Latvijas vēstures" pirmais sējums ir gatavs.³⁷

Atklātajā partijas sapulcē 1951. gada 27. aprīlī Vēstures institūta komunisti apsprieda sociālistiskās sacensības plāna izpildi. Uzstājās arī prof. J. Zutis: "Institūta darbinieki pie darba plāna strādā nopietni, bet semināri, apspriedes atrauj no kārtīga darba. Dežūras atņem daudz laika zinātniskajiem darbiniekiem. Jānovērš traucējumi, kas zinātniskos darbiniekus atrauj no kārtējā darba izpildes."³⁸ Spriežot pēc komunistu reakcijas, var teikt, ka viņi nebija gaidījuši tādu J. Zuša apvainojumu partijas darba formām.

³² Protokoli obščih sobraņij i zasedaņij bjuro KP(b)L AN LSSR. 1950 g. – LVA PA, 819. f., 1. apr., 7. l., 1.-2. lpp.

³³ Turpat, 56. lpp.

³⁴ Turpat, 88., 90. lpp.

³⁵ Turpat, 103. lpp.

³⁶ LVA PA, 819. f., 1. apr., 8. l., 1.-2., 12.-13. lpp.

³⁷ Turpat, 9. l., 106.-108. lpp.

³⁸ Turpat, 17. l., 24. lpp.

Aspirantūrā uzņēma galvenokārt komunistiskās partijas biedrus un komjauniešus. 1951. gada 27.-28. septembrī LK(b)P CK plēnumā "Par darbu ar inteliģenci" A. Peļše norādīja, ka LPSR ZA joprojām strādājot apolītiski zinātnieki – Bērzkalne, Apsītis u.c. Tajā pašā laikā no LPSR ZA 37 aspirantiem tikai desmit (27 %) bija kompartijas biedri un divi – komjaunieši (5,4 %).³⁹

LK(b)P CK akceptētais Vēstures institūta darba plāns bija likums. 1951. gada 23. oktobrī, apspriežot jautājumu par šī gada darba plāna izpildi, direktors K. Strazdiņš paziņoja, ka "darba plāns nav izvēle, sevišķi jaunos laikos, plānu vajag apstiprināt".⁴⁰ Vēstures institūts ne tikai saņēma Maskavā norādījumus darba plāna tematikai, bet arī atskaitījās Maskavai un uzrādīja svarīgāko produkciju: gan sūtot īsus darba satura izklāstus, gan pašus darbus, ja tie bija krievu valodā. Svarīgākos darbus izdeva t. s. maketos – dažos desmitos eksemplāru krievu valodā. 1951. gada 2. novembrī Vēstures institūta kopsapulcē K. Strazdiņš ziņoja: "Rīt saņemsim Latvijas vēstures kursa 25 maketus, kurus tūlīt nosūtīsim uz Maskavu. Referātu tēzes⁴¹ iesniegtas un nosūtītas uz Maskavu."⁴² Maketa apspriešanās piedalījās vadošie Maskavas vēsturnieki – B. Grekovs, A. Ribakovs, N. Čerepņins u. c., kuri Latvijas vēsturē noteica Krievijas modeli.

Izpildot minētos LK(b)P CK lēmumus, Vēstures un materiālās kultūras institūta darbinieku grupa (K. Strazdiņš, J. Zutis, J. Krastiņš, A. Drīzulis) sāka gatavot un 1952. gadā izdeva rakstu krājumu "Buržuāziskie nacionālisti – Latvijas vēstures viltotāji". Krājumā publicēja pārsvarā no PSRS iebraukušo vēsturnieku (A. Drīzulis, K. Strazdiņš, J. Krastiņš, T. Draudiņš, A. Spreslis, J. Zutis)⁴³ darbus. Tikai divu darbu autori izglītību bija ieguvuši Latvijā – arheoloģe E. Šnore un vēsturnieks M. Stepermanis.

1952. gadā krievu valodā, bet 1953. gadā latviešu valodā iznāca "Latvijas PSR vēstures" pirmais sējums (no senākajiem laikiem līdz 1861. gadam). No sējuma astoņiem autoriem pieci bija "agrāko laiku" vēsturnieki – M. Stepermanis, T. Zeids, B. Brežgo, H. Moora, E. Šnore, kuri nebija komunistiskās partijas biedri. 1955. gadā iznāca "Latvijas PSR vēstures" otrais sējums (19. gs. 60. gadi – 1917), bet 1959. gadā – trešais sējums (1917-1959). Jāsaka, ka, tuvojoties mūsdienu vēstures analīzei, akadēmisko kursu sējumu nezinātniskums un tendenciozitāte pieauga līdz ar autoru – komunistiskās partijas biedru skaitu.

LK(b)P CK aktīvi līdzdarbojās ne tikai disertāciju tēmu ieteikšanā, bet arī aizstāvēšanā. 1953. gadā LKP CK zinātnes un skolu nodaļas vadītājs Muravjovs rakstīja PSRS AIM VAK⁴⁴ sekretāram par LLA docenta Pētersona disertāciju zinātņu kandidāta grāda iegūšanai, ka Pētersons esot bijis "Vanagu" organizācijā un tāpēc lūgts "izdarīt atbilstošu lēmumu".⁴⁵ 1953. gada 2. aprīlī LKP CK sekretārs Jeršovs lūdza pārbaudīt docentu Jāni Dīmani, kurš esot atbalstījis trockistus, bet savā grāmatā "Partija un opozīcija" nostāties svārstīgās pozīcijās. Marksisma-ļeņinisma institūts (IMEL⁴⁶) tūlīt atsūtīja J. Dīmaņa grāmatu⁴⁷ un pievienoja izziņu, ka J. Dīmanis 1936. gadā izslēgts no kompartijas.⁴⁸

³⁹ Stenogramma zasedaņija IX plēnuma CK KP(b) Latvii 27-28 sentjabrja 1951 g. – LVA PA, 101. f., 14. apr., 12. l., 2.-20. lpp.

⁴⁰ Vēstures institūta partijas sapulces 1951. gada 23. oktobra protokols. – LVA PA, 819. f., 1. apr., 45. l., 1. lpp.

⁴¹ Tēzes zinātniskajai konferencei Latvijas vēstures kursa apspriešanai Rīgā.

⁴² LVA, PA, 819. f., 1. apr., 45. l., 3. lpp.

⁴³ Ļ. Zīle. Latvijas rusifikācija (1940-1990) // Latvijas Vēsture. – 1991. – Nr. 1. – 35. lpp.; H. Strods. Latvijas vēstures zinātne (1945-1990) // Latvijas Vēsture. – 1991. – Nr. 1. – 5. lpp.

⁴⁴ Augstākās izglītības ministrijas Vissavienības atestācijas komisija.

⁴⁵ LVA PA, 101. f., 16. apr., 93. l., 25. lpp.

⁴⁶ IMEL – Institut Marksa-Engelsa-Ļeņina (Marksa-Engelsa-Ļeņina institūts).

⁴⁷ LVA PA, 101. f., 16. apr., 93. l., 36. lpp.

⁴⁸ Turpat, 41.-43. lpp.

Visiem vēsturniekiem, kā jau minēts, bija jābūt komunistiskās partijas biedriem. 1952. gada 29. decembrī Vēstures institūta slēgtajā partijas sapulcē aspirante V. Gudzuka (Kanāle) uzstājās par T. Zeida sagatavošanu uzņemšanai kompartijā un teica, ka pēc V. Dorošenko raksta, kurā bija nokritizēts T. Zeida darbs, neviens neizsakoties par viņa uzņemšanu partijā. V. Gudzuka ieteica apspriest T. Zeida darbu sektorā un dot iespēju viņam aizstāvēt kandidāta disertāciju.⁴⁹ Taču T. Zeidam nelāva ne iestāties partijā, ne arī aizstāvēt disertāciju.

1953. gada 19. martā Vēstures institūta slēgtajā partijas sapulcē apsprieda jautājumu par aspirantūras darbu. Tika ziņots, ka H. Stroda zinātņu kandidāta disertācija "Kurzemes kroņa muižas kļaušu saimniecības sairšanas periodā XIX gs. pirmajā pusē" gandrīz pabeigta. Tomēr H. Strodam rodoties grūtības, jo viņam neesot pietiekama faktiskā materiāla, uz kura pamata viņš varētu pierādīt feodālisma sabrukumu 18. gs. otrajā pusē.⁵⁰

Latvijas vēsturnieku darbu joprojām ietekmēja Maskavas komunistu kampaņas. Vēstures institūta partijas organizācijas sekretāre R. Tīzenberga 1953. gada 19. martā referēja "Par modrības paaugstināšanu un komunistu ideoloģiski politisko audzināšanu". Sekretāre konstatēja, ka institūta komunistiem trūkst modrības, slikti tiek glabāti partijas dokumenti, taču sevišķa miegainība valdot Vēstures palīgzinātņu sektorā, kur nestrādājot neviens kōmunists un kuru vadot b. Stepermanis.⁵¹ Šo sektoru drīz vien likvidēja. "Taisnīgu satraukumu izsauc Vēstures palīgzinātņu sektora darbs. [...] Neveselīga atmosfēra ir Arheoloģijas sektorā."⁵² Pasīvisms izpaužoties arī aģitatoru darbā. Kompartijas sekretāre R. Tīzenberga uzsvēra: "Aģitatoriem nepieciešams uzlabot savu darbu. Sevišķi tas attiecas uz biedru Strodu. Biedram Strodam kaitīga darba metode, tāpēc ka viņš reti atrodams institūtā, slikti izpilda sabiedriskos uzdevumus, sevi uzskata par nedaudz privilēģētu, nav pietiekami politiski modrs (nespēja atbildēt uz vēlētāju jautājumiem)."⁵³ Partijas sapulce nolēma uzdot visiem aģitatoriem reizi mēnesī ierasties pie saviem vēlētājiem un noturēt sarunas par biedru Staļinu.

1954. gada 28. decembra Vēstures institūta slēgtajā partijas sapulcē V. Dorošenko atkal aicināja stingrāk kritizēt ārzemju buržuāziskos vēsturniekus.⁵⁴ Taču A. Drīzulis pamatoti atbildēja, ka šo buržuāzisko vēsturnieku darbu Latvijā nav un tos nevar kritizēt, ja neviens tos nepārzinot.⁵⁵

Lielu uzmanību pievērsa Krievijas kompartijas vēstures modeļa dominantei Latvijā. 1961. gadā iznāca "Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumu" pirmā daļa (19. gs. 90. gadi – 1919) un 1965. gadā – otrā daļa (1920–1940), kas aplūkoja Latvijas kompartijas vēsturi Maskavai pieņemamā skatījumā.

Lielākie Latvijas vēstures zinātnes sasniegumi izpaudās monogrāfiskos pētījumos par XVI–XVIII gs. šaurām tēmām, kas izpētīja un ieviesa zinātnē plašu, agrāk neizmantotu faktoģisko materiālu. Pie šādām izstrādēm pieder prof. J. Zuša "Baltijas jautājums XVIII gs." (Rīga, 1951), prof. M. Stepermaņa "Zemnieku nemieri Vidzemē 1750.-1784. g." (Rīga, 1956), prof. B. Brežgo "Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas, 1861.-1914." (Rīga, 1954).

⁴⁹ LVA PA, 819. f., 1. apr., 45. l., 17. lpp.

⁵⁰ Turpat, 101. lpp.

⁵¹ Turpat, 78. l., 14. lpp.

⁵² LVA PA, 819. f., 1. apr., 45. l., 103. lpp.

⁵³ Turpat, 100. lpp.

⁵⁴ Turpat, 188.-189. lpp.

⁵⁵ Vēstures institūta partijas sapulču protokoli. 1953.-1960. – LVA PA, 78. l., 31. lpp.

Prof. B. Brežgo darbs atšķiras ar to, ka tajā vispār nav obligāto marksisma-ļeņinisma klasiķu citātu, bet prof. M. Stepermaņa darbā tie saskaitāmi uz vienas rokas pirkstiem. Abi darbi pēc savas būtības nebija marksistiski. Vēsturnieku, arheologu un etnogrāfu pievēršanās šaurai tematikai tālā pagātnē bija vienīgā iespēja, kā kaut ko izdarīt zinātnē un vienlaikus izvairīties no atklātiem meliem vai – pretējā gadījumā – no neizbēgamā LK(b)P CK politiskā trieciena. Pēc Latvijas nacionālkomunistu opozīcijas sagrāves "cīņa pret buržuāzisko nacionālismu" arī vēstures zinātnē strauji pastiprinājās. Valdošā lielkrievu impēriskās ideoloģijas kundzība nedeva iespēju Latvijā radīt tādus plašāki tematikai veltītus apkopojošus pētījumus, kādi parādījās ārzemju latviešu historiogrāfijā, ja vien tur bija pieejami vēstures pirmavoti.

Tāpat kā PSKP CK Maskavā, arī LPSR ZA partijas komitejas lēmumos cīņa pret buržuāzisko nacionālismu zinātnē sešdesmitajos gados bija dežūrjautājums. 1961. gada 29. februārī LPSR ZA sapulce, apspriedusi A. Pelšes referātu par PSKP 27. kongresa rezultātiem, nolēma: "Pastiprināt darbaļaužu internacionālo audzināšanu cīņai pret buržuāzisko ideoloģiju, tai skaitā ar buržuāzisko nacionālismu."⁵⁶ Taču iedomātais buržuāziskais nacionālisms skāra pat augstākās varas ešelonus. 1961. gada 2. decembrī LKP CK birojs atzina, ka V. Kalpiņš "savā darbā pieļāvis nopietnus buržuāziski nacionālistiska rakstura trūkumus". Birojs nolēma atbrīvot V. Kalpiņu no Latvijas PSR kultūras ministra pienākumiem "par pieļautajām buržuāziski nacionālistiska rakstura kļūdām" un lūgt PSKP CK apstiprināt šo lēmumu.⁵⁷

Otrs dežūrjautājums bija sociālisma laikmeta jeb mūsdienu vēstures izpēte tādā aspektā, kādu prasīja kompartija. LPSR ZA Vēstures institūtā izveidoja Sociālisma vēstures izpētes sektoru, kas skaitliski ievērojami pārsniedza pārējos sektorus. 1964. gada 10. maijā LPSR ZA partijas komitejas sekretāre Lidija Holmska referātā "Par partijas ideoloģiskā darba kārtējiem uzdevumiem" ziņoja, ka ZA Vēstures institūts pievērsis lielu uzmanību sociālisma laikmeta izpētei: "Vēstures institūts ir pārkārtojis savu darbu, pēta likumsakarības pārejai uz komunistisko iekārtu Latvijas PSR, parādot partijas lomu PSRS tautu draudzības izveidošanā, pēta sociālisma un komunisma celtniecības problēmas." Kā svarīgākos viņa minēja "pētījumus" par padomju darba un sadzīves tradīcijām, latviešu piedalīšanos Oktobra revolūcijā, strādnieku šķiras attīstību Latvijā. Etnogrāfi pētot jaunos komunistiskās sabiedrības iedīgļus strādnieku šķiras darbā un sadzīvē PSKP CK jūnija plēnuma gaismā.⁵⁸ Taču patiesībā 60. gados etnogrāfi šos jautājumus daudz nerisināja. Regulāri nāca klajā rakstu krājumi "Arheoloģija un etnogrāfija", kuros nebija pētījumu par "padomju laika etnogrāfiju".

1967. gada 6. marta LKP CK 4. plēnuma referātā A. Voss kā Latvijas PSR vēsturnieku sasniegumu atzīmēja pētījumus, kuros atsoguļota cīņa par padomju varu Latvijā. Plēnuma stenogrammā minēts: A. Drīzulis teicis, ka LPSR vēsturnieki cītīgi pētot Lielā Oktobra revolūcijas un padomju varas izcīnīšanas jautājumus.⁵⁹

Trešais dežūrjautājums 60.–70. gados bija t. s. komunistiskā kontrpropaganda. Brīvās pasaules saimnieciskie un zinātniskie panākumi un to ietekmes palielināšanās "sociālisma nometnē", kas arvien vairāk zaudēja "aukstajā karā", lika komunistiem saasiņātī pievērsties pretestībai šiem procesiem.

⁵⁶ Postanovļeņija partorganizacii AN Latv. SSR. 1960-1962 g. – LVA PA, 819. f., 1. apr., 11. l., 63.-67. lpp.

⁵⁷ LVA PA, 101. f., 24. apr., 40. l., 22.-23. lpp.

⁵⁸ LVA PA, 819. f., 1. apr., 130. l., 129.-133. lpp.

⁵⁹ Stenogramma zasedaņija IV plēnuma CK KPL ot 6 marta 1967 g. – LVA PA, 101. f., 31. apr., 3. l., 46.-49. lpp.

Profesora Arveda Švābes (1888-1959)
apbedīšanas ceremonija Stokholmā,
Hāgas kapos. Ceremoniju vada
bīskaps B. Slokāns.

СПРАВКА

об экспозиции советской культуры в Центральном историческом музее и в Гилском историческом музее .

В Центральном историческом музее отдел социалистического строительства еще не организован и по этой причине отсутствует экспозиция советской культуры.

В четырех комнатах музея выставлены стенды о достижениях в народном хозяйстве республики, которые были изготовлены в связи с 11 съездом КП (С) Латвии. Две комнаты посвящены достижениям культуры. В этих стендах находятся только диаграммы и фотоснимки, никаких других экспонатов нет.

В музее выставлены следующие стенды: Академии наук Латвийской ССР, Управления по делам искусства, Министерства здравоохранения, Министерства кинематографии, Министерства просвещения, Комитета радиоинформации, Комитета по делам физкультуры и спорта, Комитета по делам культурно-просветительных учреждений.

Кроме указанных стендов в музее еще имеются несколько экспонатов из выставки, организованной в связи с 10 летием Советской Латвии, а также ранее собранные книги издания Академии наук Латвийской ССР, отдельные предметы художественного изделия ("народного искусства" - коробочки, кружки и др.), но в незначительном количестве.

В стендах правильно показано развитие советской культуры Латвийской ССР, но это показано сухо, только в диаграммах или фотоснимках, отсутствуют живые экспонаты (за исключением нескольких экспонатов, ранее собранных), и по существу это не экспозиция, а выставка.

В этих стендах не отражено влияние русской культуры на развитие латвийской культуры, не отражена дружба и помощь других Советских республик Латвийской ССР в области культуры и не показаны наши известные деятели культуры.

Latvijas PSR Ministru padomes
Lietu pārvaldes kultūras grupas
priekšnieces I. Ivanovas
1952. gada 16. februāra izziņa LKP CK
par nekārtībām padomju kultūras
atspoguļošanā Latvijas Centrālajā valsts
vēstures un Rīgas pilsētas vēstures muzejā.

Komunisti savas sistēmas stagnāciju un sairumu publiski mēģināja skaidrot ar "melīgo ārzemju buržuāzisko propagandu". Tāpēc tika organizēta speciāla kontrpropagandas sistēma, izveidoti kontrpropagandas sektori LPSR ZA Vēstures un vēlāk Filozofijas institūtā. Tajos nozīmīga vieta bija ierādīta arī vēsturei – no ārzemju "buržuāziskās historiogrāfijas" kritizēšanas līdz padomju pētījumu nepamatotai slavināšanai. Atkārtoti tika aizliegts "Rietumu buržuāzisko vēsturnieku" darbus minēt citādi kā tikai "atmaskojošā" nozīmē. Lai veidotu vienādu kontrpropagandisku vērtējumu ārzemju vēsturnieku darbiem un virzieniem, dienesta vajadzībām izdeva kontrpropagandas rakstu krājumus.

60. gados LKP CK birojā – ne jau bez pavēles no Maskavas – sāka pievērst lielāku uzmanību cīņai pret Rietumu ideoloģijas un zinātnes atzinumu izplatīšanos Latvijā. Jau 1967. gadā pie LVU partijas komitejas tika izveidota ideoloģiskās cīņas grupa. Tajā ietilpa prof. V. Rajeviskis, prof. A. Mauriņš, doc. J. Zaķis, doc. M. Ašmanis, doc. V. Ņikiforovs, F. Rajevska u. c. Kā redzams no LKP CK propagandas un agitācijas nodaļas instruktora O. Skudras izziņām, grupa vāca un apstrādāja informāciju par ideoloģisko cīņu, publicēja krājumu, kurā kritizēja buržuāzisko nacionālismu. Līdz 1983. gadam grupa bija izdevusi 32 publikācijas. Pie šīs grupas darbojās trīs darba grupas – kontrpropagandas, informācijas un lektoru grupa.⁶⁰

Ceturtais dežūrijautājums bija LKP vēsture. 1974. gada 9. decembrī LKP CK birojs pieņēma lēmumu "Par republikas padomes sastāvu zinātniski pētnieciskā darba koordinēšanai partijas vēstures zinātnes jomā". Par padomes priekšsēdētāju apstiprināja A. Elvihu, bet par vietniekiem – V. Karaļunu, Z. Austeru un A. Bironu, tādējādi padomes vadībā bija pārstāvēta LPSR Augstākās izglītības ministrija, Partijas vēstures institūts un ZA Vēstures institūts.⁶¹

LKP CK Ideoloģiskā darba nodaļas vadībā tika izstrādāti "LKP vēstures apcerējumi", 1981. gadā LKP CK biroja sēdē apstiprināja "LKP vēstures apcerējumu" ceturta sējuma redakcijas kolēģiju Ļ. Ziles vadībā.⁶²

Pastiprinājās Maskavas tiešā iejaukšanās "savienoto republiku dzīvē un zinātnē". Pēc PSKP 20. (1956) un jo sevišķi 22. kongresa (1961) Latvijas vēstures un tās padomizēšanas metodes nedaudz mainījās. Liela loma LPSR ZA Vēstures institūta zinātniskā darba noteikšanā 60.–70. gados bija no Maskavas iebraukušajam vēsturniekam V. Dorošenko, kurš bija LPSR ZA partijas komitejas loceklis un ZA partijas komitejas sekretāra I. A. Zelina vietnieks.⁶³ Viņam bija izšķirošais vārds Vēstures institūtā, dalot vēsturniekus "labajos" un "sliktajos" (pie otrajiem piederēja viņa redzamākie konkurenti). "Labie" tika uzņemti komunistiskajā partijā. LPSR ZA darbu lielā mērā vērtēja pēc tā, cik PSKP biedru akadēmijā bija (1966. gada 2. novembrī tajā bija 470 biedri un 10 kandidāti).⁶⁴ 60.–70. gados vairums zinātnisko līdzstrādnieku kā "ideoloģiskās cīņas darbinieki" bija komunistiskās partijas biedri. Tas deva viņiem karjeras iespējas, ļāva kontrolēt bezpartijisko zinātnieku darbu un deva iespēju piedalīties institūtu un fakultāšu faktiskajā vadībā.⁶⁵

⁶⁰ Spravki po voprosam ideologičeskoj raboti. – LVA PA, 101. f., 51. apr., 80. l., 5.-8. lpp.

⁶¹ Par locekļiem bija apstiprināti I. Apine, P. Bondarevs, Ē. Žagars, L. Dribins, S. Ziemeļis, Ļ. Zīle, V. Millers, E. Mūrnieks, M. Rasa, D. Skromanis, K. Sondors, M. Ašmanis un A. Strautiņš. – O sostave respublikanskogo soveta po koordinacii naučno-issledovatejskoj raboti v oblasti istoriko-partijnoj nauki. – LVA PA, 101. f., 39. apr., 45. l., 33.-34. lpp.

⁶² Kolēģijā vēl bija E. Pelkaus, V. Karaļuns, V. Rajeviskis, A. Hofrāte, M. Rasa. – LVA PA, 101. f., 47. apr., 27. l., 63. lpp.

⁶³ LVA PA, 810. f., 1. apr., 130. l., 129.-130. lpp.

⁶⁴ Turpat, 166. lpp. 1967. gadā bija 469 biedri un 7 kandidāti, no tiem 239 latvieši (50,2%), 167 krievi (34,4%), 29 ebreji, 18 ukraiņi, 5 baltkrievi, 11 citu tautību pārstāvji.

⁶⁵ H. Strods. Ievadlekcija Latvijas vēsturē. – Rīga, 1990.

Копия
Секретно

77

СОВЕТ МИНИСТРОВ СССР

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

от " " _____ 1961 г. № _____

Москва, Кремль

0392

610

Об образовании Центрального государственного
специального архива СССР

В целях обеспечения сохранности и использования документальных материалов ликвидированных исправительно-трудовых учреждений, строительно-трудовых предприятий МВД, в которых использовался труд заключенных, Совет Министров СССР ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Образовать Центральный государственный специальный архив СССР для хранения и использования документальных материалов, касающихся заключенных, спецпереселенцев, ссыльных, высланных, интернированных, военнопленных, лиц, осужденных Особым совещанием и особыми тройками НКВД-МВД-МГБ, уголовных дел лагерных судов и прокуратур, а также фильтрационных и трофейных материалов на бывш. военнослужащих советских граждан и материалов исправительно-трудовых учреждений центрального подчинения, предприятий и строительно-трудовых предприятий МВД.

Включить Центральный государственный специальный архив СССР в сеть центральных государственных архивов СССР, утвержденную постановлением Совета Министров СССР от 13 августа 1958 г. № 914.

2. Увеличить численность работников Главного архивного управления при СМ СССР на 120 человек (из них 10 человек начальствующего состава), в том числе по центральному аппарату - на 5 человек, за счет одновременного сокращения штатной численности и фондов заработной платы учреждений МВД союзных республик согласно приложению.

Освободить в связи с этим Главное архивное управление при Совете Министров СССР от сокращения в 1962 году штата центрального аппарата.

3. Министерством и ведомствам СССР, Советам Министров союзных республик обязать учреждения, организации и предприятия, хранящие у себя документальные материалы, упомянутые в п.1 настоящего постановления:

ПП-1995с

1066с

PSRS Ministru Padomes 1961. gada lēmums "Par PSRS Centrālā valsts speciālā arhīva organizēšanu Maskavā un Savienotajās republikās".

LKP CK Partijas vēstures institūta
1972. gadā izdotā amiņu krājuma par
sociālistisko revolūciju Latvijā 1940. gadā
I sējums.

A. Stroda vēstures zinātņu
kandidāta disertācijas autoreferāts "Latvijas
Komunistiskās partijas darbība sabiedriskās
kārtības nostiprināšanā 1940.- 1950. gadā"
(Rīga, 1979)

LATVIJAS KP CK PARTIJAS VĒSTURES INSTITŪTS —
PSKP CK MARKSISMA LENINISMA INSTITŪTA FILIĀLE

mēs jaunu pasauli sev celsim

SOCIALISTISKA REVOLUCIJA LATVIJĀ 1940. GADA

ATMIŅU KRAJUMS

I sējums

1989

IZDEVNIECĪBA «LIESMA» RĪGA 1972

МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ ЛАТВИЙСКОЙ ССР

Латвийский филиал Трудового Красного Знамени
государственный университет им. Петра Стучки

На правах рукописи

СТРОД

Александр Иосифович

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОМУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ ЛАТВИИ
ПО УКРЕПЛЕНИЮ ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА
1940 - 1950 гг.

07. 00. 01 - История КПСС

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
диссертации на соискание ученой степени
кандидата исторических наук

Диссертация выполнена на латышском языке

Рига - 1976

Komunistiskajā partijā uzņēma "labākos" vēsturniekus, parasti ar VDK norādījumu. Ja no iestāšanās kompartijā dažiem Vēstures institūtā un Latvijas Valsts universitātē strādājošajiem vēsturniekiem, samierinoties ar bezpartijisko pazemojošo stāvokli, izdevās izvairīties, tad no saskarsmes ar VDK izbēgt bija daudz grūtāk, – vismaz tiem, kuri pārvaldīja svešvalodas, bija starptautiski pazīstami ar saviem pētījumiem un saņēma atļaujas braukšanai uz ārzemju zinātniskajām konferencēm. Tāpat kā ASV un citu valstu zinātniekiem, kuri brauca zinātniskajos komandējumos, arī mūsu vēsturniekiem, pēc LPSR ZA un LVU vadības apstiprinātas slepenas instrukcijas, savas iestādes ārzemju daļai bija jāsniedz īsās un plašās atskaites trīs eksemplāros, norādot arī vārdus un amatus personām, ar kurām viņš kontaktējies ārzemēs. Ārzemju daļas, ne jau pēc savas iniciatīvas, nereti pieprasīja papildinājumus "atskaišu neskaidros jautājumos". Arī VDK operpilnvarotie bieži ieradās darba vietā un prasīja tālākus papildinājumus atskaitēm, slepus ierakstot sarunas magnetofonā. Vēsturnieku vidū bija arī VDK iekšējie "stukači", kuri ne tikai uzmanīja pārējos vēsturniekus un par viņiem ziņoja VDK, bet arī VDK uzdevumā vēstures zinātni centās pavērst uz "aktuālo problēmu" izpēti ("cīņu par padomju varu", "attīstīto sociālismu", "padomju tradīcijām" u. c. pseidozinātnisko tematiku). Tas konstatējams pēc sektoru un katedru vadītāju veiktās zinātniskās tematikas nomaīņas, kas varēja notikt un notika ne tikai LKP CK, bet arī VDK ietekmē.

Viena no formām Latvijas vēstures iekļaušanai Krievijas lielvalsts vēstures aprītē bija t.s. Vissavienības un starprepublikāniskās zinātniskās sesijas, kurās Latvijas vēsturniekiem bija jāpiedalās un kopā ar "brālīgo republiku" vēsturniekiem jācenšas veicināt Krievijas vēstures modeļa izplatību Latvijā. Nacistiskais režīms šo pasākumu sauca par vienas plūsmas (*Einschaltung*) uzskatu iedibināšanu impērijā. Šādas konferences vairākas reizes gadā notika Krievijā un nereti Rīgā. 60. gados Rīgā notika septiņas šādas konferences,⁶⁶ kurās daudzi Krievijas vēsturnieki piedalījās Baltijas problēmu risināšanā, tā pastiprināti padomizējot Latvijas vēsturi. Latvijas vēstures padomizēšanā oficiāli iekļāvās visi redzamākie Maskavas un Ļeņingradas vēstures institūti, universitātes un padomju vēstures spīdekļi – A. Pankratova, M. Ņečkina, I. Mīncis, B. Ribakovs u. c. Taču šo vēsturnieku piedalīšanās reizēm arī pārtrauca vietējo komunistu pārcensozņu mēģinājumus ātrāk padomizēt Latvijas vēsturi, nekā Maskavā tas bija paredzēts. S. Tolstovs ne tikai konferencē, bet arī LKP Centrālajā komitejā iestājās pret latviešu etnogrāfijas likvidēšanas mēģinājumu un tās aizstāšanu ar socioloģiju (pēc Centrālkomitejas instruktoru domām, lūk, jau esot izveidojusies viena padomju tauta).

60.–70. gados vēstures pētīšanu sāka tālāk pakļaut PSRS ZA Vēstures, Arheoloģijas un Etnogrāfijas institūtiem un PSRS ZA sabiedrisko zinātņu nodaļas koordinācijas padomei. Šo institūtu vadošie pārstāvji regulāri ieradās Rīgā un kopā ar ierindas darbiniekiem iepazinās ar "stāvokli uz vietām". Vēstures institūta vadībai bija jāpiedalās koordinācijas padomes sēdēs Maskavā. PSKP CK zinātnes nodaļa ieteica organizēt pētījumus galvenokārt divās grupās – t. s. Vissavienības mēroga koordinētos darbus un t. s. kolektīvās monogrāfijas, kurām savā nozarē bija jāpilda arī koncepcijas veidošanas funkcijas. Pirmajā grupā iekļāvās pētījumi par "Lielo Oktobra sociālistisko revolūciju", "Lielo Tēvijas karu", "sociālisma celtniecības vēsturi", "PSRS zemniecības vēsturi", kā arī "PSRS tautu etnogrāfijas atlases", kuru ietvaros tika gatavotas un izdotas nodaļas par Latviju.⁶⁷

⁶⁶ A. K. Biron., V. V. Dorošenko. Sovetskaja istoriografija Latvii. – Rīga, 1970. – 10. lpp.

⁶⁷ Istoriko-etnografičeskij atlas Pribaltiki. Zemļedelije. – Vilnius, 1985.

Šiem izdevumiem bija jāaplicina, ka arī Latvija un latviešu tauta ir PSRS un vienotās padomju tautas neatņemama sastāvdaļa.

Latvijas vēstures izpētes komunistisko tendenciozitāti pierāda bibliogrāfiskās uzskaites ziņā 1970. gadā diezgan labi veiktais A. Bīrona un V. Dorošenko darbs "Latvijas padomju historiogrāfija".⁶⁸ Latvijas vēstures apskatam līdz 1860. gadam veltītas 138 lappuses (29,2 %). Tajās aplūkoti darbi, kuriem pa lielākajai daļai arī šodien ir zinātniska nozīme. Laika posms no XIX gs. vidus līdz mūsdienām aplūkots 302 lappusēs (63,9 %). No tām 24 lappuses (5,1 %) veltītas 1905. gada revolūcijai, t. i., drusku mazāk nekā latviešu sarkano strēlnieku cīņai par padomju varu (27 lappuses); Latvijas valstij (1918–1940) atvēlētas 34 lappuses (7,2 %), bet Latvijas darbaļaužu cīņai par padomju varu – 28 lappuses (5,9 %). Turpretī "Sociālisma un komunistiskās celtniecības izvēršana" aprakstīta 65 lappusēs (13,8 % teksta). Tas liecina, ka jauno laiku vēstures zinātne bija nonākusi komunistiskās partijas īstenotajai politikai diezgan tuvu. Šo atziņu apstiprina arī 1983. gadā izdots rakstu krājums "Padomju Latvijas vēstures zinātne mūsdienu posmā".⁶⁹ Komunisti slēpa no zinātniekiem informāciju par PSRS un Latvijas PSR saimniecības un kultūras faktisko stāvokli. Rezultātā arī pētījumi par "sociālisma laikmetu" sniedza nepareizu priekšstatu, pārrāva t.s. "atgriezenisko saiti". Tāpēc zinātniskie pētījumi, propagandējot neesošos komunisma celtniecības sasniegumus, veicināja PSRS sakāvi "aukstajā karā", sistēmas reformas nespēju un sabrukumu.

PSRS stagnācijas gados sevišķi bīstama komunistiem šķita brīvās informācijas plūsma. Taču Maskavas vēstures zinātnes organizētais Latvijas zinātnes "pašregulēšanas" process izrādījās nespējīgs pavērst vēstures zinātņi komunistiskās partijas mērķu ātrākai sasniegšanai. Vēstures zinātne joprojām vairāk pakļāvās zinātniskajām prasībām, nevis komunistu iecerēm. To veicināja Latvijas vēsturnieku piedalīšanās ārzemju vēsturnieku konferencēs, ārzemju literatūras krājumu paplašināšanās specfondos, ārzemju zinātnieku ietekme, kad viņi apmeklēja Latviju. Vēstures zinātne sairstošās komunistiskās sistēmas ietvaros, tāpat kā šī sistēma, kļuva arvien mazāk komunistiski pārvaldāma. Palielinājās neaktuālās tematikas (arheoloģija, tradicionālā etnogrāfija, feodālisms) zinātniskā nozīme. Līdz ar "Solidaritātes" nodibināšanos 1980. gadā kļuva redzams, ka PSRS "aukstajā karā" zaudējusi, sākusies Polijas krīze un padomju bloka sairums.⁷⁰ Padomju Savienībai nokļūstot ideoloģiskās defensīvas pozīcijās, arī LKP CK, protams, pēc Maskavas norādījuma, sāka tieši iejaukties vēstures problēmu risināšanā, pastiprinot kontrpropagandas darbību. 1982. gadā LKP CK birojs apsprieda Ventspils pilsētas, bet 1983. gadā – Rīgas pilsētas Kirova rajona komitejas darbu kontrpropagandas jomā, jo Ventspils un Rīgas centrs bija tās vietas, caur kurām "buržuāziskā zinātne un ideoloģija" ieplūda Latvijā.⁷¹

Izpildot PSKP CK lēmumu par kontrpropagandu un "cīņas pastiprināšanu pret ārzemju buržuāziskās ideoloģijas ietekmi", LKP CK birojs 1983. gada 18. septembrī apstiprināja ZA Vēstures institūta darba plānu šajā jomā 1983.-1985. gadam.⁷² Atzīmes uz plāna norāda, ka tas pavairots 35 eksemplāros. Trīsdesmit četri eksemplāri saskaņā ar plāna slepeno raksturu saņemti atpakaļ LKP CK sevišķajā sektorā un iznīcināti.

⁶⁸ A. K. Biron, V. V. Dorošenko. Sovetskaja istoriografija Latvii. – Rīga, 1970.

⁶⁹ Istoričeskaja nauka Sovetskoj Latvii na sovremennom etape. – Rīga, 1983.

⁷⁰ Chr. Andrew and V. Mitrokhin. The Mitrokhin Archive. The KGB in Europe and the West. – London, 1999. – 420.-439., 662.-706. lpp.

⁷¹ LVA PA, 101. f., 51. apr., 80. l.

⁷² O plane meroprijatij po usiljeniju kontrpropagandistskoj raboti i borbi s organizovannoj buržuaznoj ideologiej sredstvami massovoj informacii na 1983-1985 gg. – LVA PA, 101. f., 51. apr., 8. l., 10. lpp. (5. paragr.).

Plānu gatavojusi "kompetentu vēsturnieku" komisija – I. Andersons, A. Voss, J. Strautmanis, B. Pugo, L. Freibergs. Šo "Latvijas vēstures zinātnes attīstības trijgadu plānu" praktiski izstrādāja LKP CK republikāniskā kontrpropagandas padome, jo komisija, pirmkārt, bija ļoti aizņemta un, otrkārt, par vēsturi maz ko zināja. "Pasākumu plāns kontrpropagandas darba un cīņas pastiprināšanai ar buržuāziski nacionālistisko ideoloģiju un masu informācijas līdzekļiem 1983.-1985. g."⁷³ nodrukāts piecās lappusēs un sastāv no vairākam nodaļām. Mūs interesē galvenokārt pirmā nodaļa, kas iezīmēja vēsturnieku darbības galvenās līnijas trijiem gadiem un ir saistīta ar izdevniecību darbu. Pirmajā paragrāfā šajā nodaļā uzdots LPSR ZA Vēstures institūtam un izdevniecībai "Avots" līdz 1985. gada pirmajam ceturksnim sagatavot un izdot grāmatu "Padomju varas atjaunošana un sociālisma celtniecība Latvijā 1940.-1941. gadā". Grāmata tika arī sagatavota un izdota, gan izdevniecībā "Zinātne".⁷⁴ Otrajā paragrāfā uzdots Latvijas PSR ZA Vēstures institūtam un izdevniecībai "Avots" līdz 1985. gada pirmajam ceturksnim sagatavot un izdot dokumentu krājumu "Sociālistiskā revolūcija Latvijā 1940. gadā". Šī grāmata ar nedaudz mainītu nosaukumu iznāca 1987. gadā.⁷⁵ Trešais plāna paragrāfs paredzēja uzrakstīt grāmatu par komunistiskās pretestības kustību Latvijā 1941.-1945. gadā. Grāmata bija jāgatavo Latvijas PSR ZA Vēstures institūtam, bet jāizdod līdz 1985. gada pirmajam ceturksnim izdevniecībā "Avots". Par šo tematiku grāmata arī iznāca.⁷⁶ Nākamajā plāna paragrāfā bija minēts, ka Latvijas PSR ZA Vēstures institūtam jāuzraksta grāmata "Naida un maldu gūstā" par buržuāzisko nacionālistu sadarbību ar fašistisko Vāciju Lielā Tēvijas kara gados. Šī grāmata ar diezgan tuvu nosaukumu minētajam arī tika uzrakstīta, iespējams, ka to lielā plānā, kad darbs jau bija pusgatavs.⁷⁷ Latvijas PSR ZA Filozofijas institūtam vajadzēja sagatavot darbu ar nosaukumu "Latviešu emigrācija", kurā atmaskotu latviešu emigrācijas vadības sadarbību ar vācu okupantiem. Šī grāmata jau bija sagatavota, un to arī izdeva.⁷⁸

Vairākas grāmatas bija paredzējusi izdot Latvijas PSR komiteja sadarbībai ar tautiešiem ārzemēs. Viena no tām – "Padomju Latvija tautiešu skatījumā".⁷⁹ Citā grāmatā, kuras nosaukumu "Ilūzijas un īstenība" izvēlējās LKP CK, bija plānots apkopot no ārzemēm atgriezušos emigrantu stāstījumus par to, cik ārzemēs latviešiem grūti dzīvot. Lai atmaskotu buržuāziskās Latvijas politiskos darbiniekus un diplomātus, sevišķi no sociāldemokrātu aprindām, LKP CK lika sagatavot atmiņu krājumu "Latvijas politiskie darbinieki un diplomāti stāsta".⁸⁰ LKP CK norādīja arī, ka angļu valodā jāizdod vēsturnieka Jāņa Dzintara grāmata "Neredzamā fronte" un Vilhelma Muntera brošūra "Savu tautu ienaidnieki" un uzlika par pienākumu izdevniecībai "Avots" to izdarīt līdz 1983. gadam. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijai uzdeva sagatavot un izdot brošūru sēriju par atsevišķiem Latvijas PSR vēstures jautājumiem, kas saistīti ar ideoloģisko cīņu.

⁷³ Turpat, 50.-54.lpp.

⁷⁴ Padomju varas atjaunošana Latvijā un Latvijas PSR iestāšanās PSRS sastāvā. Dokumenti un materiāli. – Rīga, 1987.

⁷⁵ Padomju varas atjaunošana Latvijā un Latvijas PSR iestāšanās PSRS sastāvā. Dokumenti un materiāli. – Rīga, 1987; Vosstanovļeniye sovetskoj vlasti v Latvii i vhoždeniye Latvijskoj SSR v sostav SSSR. – Rīga, 1987.

⁷⁶ Ienaidnieka aizmugurē. – Rīga, 1987.

⁷⁷ V. Samsons. Naida un melu slikšņā. – Rīga, 1983.

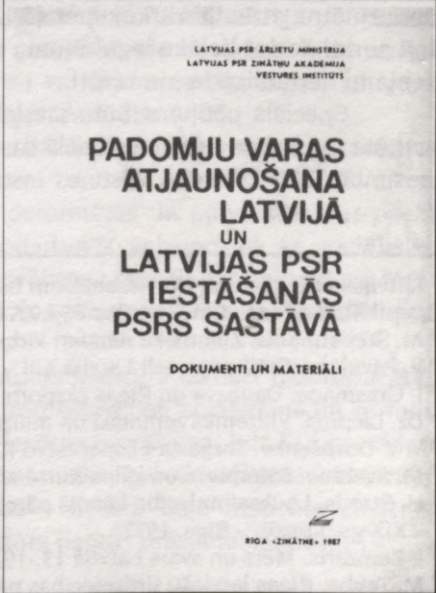
⁷⁸ Baltijas reakcionārā emigrācija šodien. – Rīga, 1982.

⁷⁹ Sovetskaja Latvija glazami sootečestvenņikov. – Rīga,

⁸⁰ Neatkarīgā Latvija – kāda tā bija. – Rīga, 1987.

LPSR ZA Vēstures institūta 25 gadu jubilejas dalībnieki 1975. gadā Rīgā, Turgeņeva ielā 19.

LPSR ZA Vēstures institūta dokumentu un materiālu krājums "Padomju varas atjaunošana Latvijā un Latvijas PSR iestāšanās PSRS sastāvā" (Rīga, 1987)

LKP CK biroja lēmums plašus pienākumus Latvijas vēstures rakstīšanā paredzēja arī presei. Laikrakstiem "Cīņa" un "Sovetskaja Latvija", žurnālam "Padomju Latvijas Komunisti" vajadzēja organizēt rakstu sēriju par jaunāko Latvijas vēsturi, sevišķu uzmanību pievēršot "bandītisma atmaskošanai pēckara gados", buržuāziskās emigrācijas vadoņu prettautiskās lomas parādīšanai utt. Latvijas PSR Kinematogrāfijas komitejai kopā ar LPSR ZA Vēstures institūtu bija jāizveido dokumentāla kinofilma, kas atmaskotu Rietumu speciālo dienestu darbu cīņā pret latviešu tautu.

Viena no svarīgām formām komunistiskās monoideoloģijas nostiprināšanā Latvijas vēsturē bija "nekritizējamo" Latvijas PSR vēstures akadēmisko kursu sagatavošana. Latvijas vēstures t. s. akadēmiskos kursus izstrādāja pēc visās savienotajās republikās noteikta vienota modeļa, kurā bija norādīts pat sējumu skaits. Gan piecdesmitajos, gan astoņdesmitajos gados pie tā strādāja LKP CK apstiprināts vēsturnieku kolektīvs. 50. gados starp autoriem iekļuva arī daži "vecie vēsturnieki" – E. Šnore, T. Zeids, B. Brežgo, M. Stepermanis, bet 80. gados šos vispārinošos kursus izstrādāja galvenokārt tikai "aprobēti vēsturnieki". Viņiem bija "uzticēta" Maskavas akceptētā impēriskā vēstures modeļa izplatīšana Latvijā. Šie "akadēmiskie kursi" jāievēro un jāizmanto arī visiem skolu vēstures mācību grāmatu u. c. autoriem, kas rakstīja par Latvijas vēsturi.⁸¹ "Akadēmiskajosursos" un PSRS ZA koordinētajos darbos labākajā gadījumā par senākajiem laikiem bija iespējams tikai kaut cik sniegt jaunu faktisko materiālu un dažkārt izdarīt kādus secinājumus. Turpretī atsevišķu pētnieku agrākajiem gadsimtiem veltītajās monogrāfijās, ievadā ievietojot obligātos "marksisma-ļeņinisma klasiķu" citātus, tika publicēti ievērojami pētījumi. Te jāmin prof. M. Stepermaņa,⁸² doc. Veltas Pāvulānes, doc. Viļņa Pāvulāna,⁸³ doc. I. Grasmanes,⁸⁴ Dz. Liepiņas,⁸⁵ prof. V. Dorošenko,⁸⁶ M. Svarānes,⁸⁷ prof. H. Stroda⁸⁸ grāmatas. Kā zinātniski nozīmīgi jāvērtē visi arheoloģijai un tradicionālajai kultūrai veltītie etnogrāfu pētījumi, kā arī rakstu krājums "Arheoloģija un etnogrāfija" un apkopjošo darbu "Latvijas PSR arheoloģija" un "Latviešu etnogrāfija" senāko laiku nodaļas. Paliekoša zinātniska nozīme ir arī ārpus Vēstures institūta publicētajiem arhīvu un bibliotēku darbinieku Dr. G. Jenša, J. Zemzara⁸⁹ un M. Taubes⁹⁰ grāmatām. Tas liecina, ka, neraugoties uz LKP CK, rajonu komiteju un komunistu organizāciju kontroli, Latvijas vēstures zinātne attīstījās arī okupētajā Latvijā, zinātnisko monogrāfiju skaita un nozīmības ziņā nereti dodot lielāku ieguldījumu zinātnē nekā emigrācijas vēsturnieki, kuriem nebija pieejami nepublicētie pirmavoti.

Speciāls pētījums būtu jāveic par LVU Vēstures fakultātes un LPSR ZA Vēstures institūta struktūras un profesionālā sastāva izmaiņu tendencēm komunistu okupācijas pusgadsimtā. Taču LPSR ZA Vēstures institūtā bija vērojamas vairākas raksturīgas tendences.

⁸¹ Latvijas PSR vēsture. No vissenākiem laikiem līdz mūsu dienām / Trešais pārstrādātais un papildinātais izdevums Latvijas PSR ZA akadēmiķa A. Drīzuļa redakcijā. – 1.-2. sēj. – Rīga, 1986.

⁸² M. Stepermanis. Zemnieku nemieri Vidzemē, 1750.-1784. – Rīga, 1956.

⁸³ V. Pāvulāns. Satiksmes ceļi Latvijā XIII – XVII gs. – Rīga, 1971.

⁸⁴ I. Grasmane. Daugava un Rīgas eksports XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē. – Rīga, 1973.

⁸⁵ Dz. Liepiņa. Vidzemes zemnieki un muiža 18. gs. I pusē. – Rīga, 1983.

⁸⁶ V. V. Dorošenko. Torgovļa i kupečestvo Rīgi v XVII veke. – Rīga, 1985.

⁸⁷ M. Svarāne. Saimnieks un kalps Kurzemē un Vidzemē 19. gs. vidū. – Rīga, 1983.

⁸⁸ H. Strods. Lauksaimniecība Latvijā pārejas periodā no feodālisma uz kapitālismu XVIII gs. beigās – XIX gs. I pusē. – Rīga, 1972.

⁸⁹ J. Zemzaris. Mērs un svars Latvijā 13.-19. gs. – Rīga, 1981.

⁹⁰ M. Taube. Rīgas latviešu tirdzniecības palīgamati 17.-18. gs. – Rīga, 1980.

Pirmkārt, kā jau minēts, tika likvidēts Vēstures palīgzinātņu sektors, ko vadīja M. Stepermanis.

Rezultātā labākie Latvijas speciālisti R. Malvess (paleogrāfija), J. Zemzaris (metroloģija), J. Straubergs (Rīgas vēsture) u. c. bija spiesti aiziet no Institūta. Tas, ka netika sagatavoti jauni speciālisti, pārtrauca pēctecību un būtībā likvidēja šīs nozares. To vietā LKP CK uzdevumā izveidoja milzīgu Sociālisma vēstures sektoru (vad. V. Savčenko) un Kontrpropagandas sektoru, kam ar vēstures zinātni bija maz sakara.

Otrkārt, izmaiņas notika arī personālajā sastāvā. Pēckara gados institūtā sāka strādāt daudzi Krievijas latvieši un krievu tautības darbinieki, kuru vadībā institūts faktiski darbojās visus okupācijas gadus (K. Strazdiņš, A. Drīzulis, A. Bīrons – direktori vai vietnieki, R. Tīzenberga, E. Čivkule – zinātniskie sekretāri, J. Krastiņš, J. Zutis – sektoru vadītāji). Labus, Latvijas laikā izglītību ieguvušos zinātniekus no vadošiem amatiem atbrīvoja un iecēla par nelielu, nenozīmīgu sektoru vadītājiem (M. Stepermanis – etnogrāfijas, T. Zeids – feodālās Latvijas vēstures). Institūta pastāvēšanas beigu posmā palielinājās pēckara gados Latvijā dzimušo vēsturnieku skaits.

Vēstures literatūra, tāpat kā visa pārējā literatūra, komunistu okupācijas gados tika cenzēta. Cenzūra skāra arī bibliotēkas, arhīvus, radio un televīzijas raidījumus, presi. Taču vēstures literatūras cenzēšana sākās, pirmkārt, jau ar grāmatu tematikas, autoru un programmu apstiprināšanu dažādos kompartijas līmeņos. Otrkārt, tā turpinājās ar manuskriptu apspriešanu padomēs un politisko ekspertēšanu. Ar to nodarbojās speciālas ekspertu komisijas, neļaujot nevienu referātu ārzemēs nolasīt bez "ekspertu komisijas" parakstīta akta. Treškārt, grāmata 50.–60. gados bija pakļauta vairākkārtējai cenzūrai, sākot no atļaujas salikt manuskriptu (razrešajetsa nabor) līdz iespiešanai un cenzūras numura piešķiršanai (razrešajetsa pečataķ) t. s. "Glav|itā". Lai gan vēstures grāmatas it kā bija adresētas visiem, grāmatu forma un saturs, tā sakot, starp rindām noteica šo grāmatu galveno lasītāju – jaunajiem lasītājiem, ārzemniekiem, laikabiedriem vai vispārējai publikai. Neliela daļa grāmatu tika rakstītas speciāli ārzemēm (V. Munters. "Savu tautu ienaidnieki" u. c.) un "vietējā" tirgū netika pārdotas.

Latvijas kompartijas un Maskavas direktīvu un konsultantu darbības rezultātā Latvijas vēstures zinātne ir cietusi ievērojamus zaudējumus:

1. Vairāki profesionālie vēsturnieki tika izstumti no zinātniski pētnieciskajām iestādēm, nestrādāja savā specialitātē, labākajā gadījumā pie savām tēmām strādāja puslegāli (R. Malvess, R. Šnore, J. Zemzaris u. c.) vai bija spiesti emigrēt (B. Abers, A. Aizsilnieks, E. Andersons, Fr. Balodis, E. Dunsdorfs, A. Švābe u. c.).

2. LPSR Vēstures institūtā tika likvidētas vairākas vēstures zinātnes nozares (vēstures palīgzinātnes, vispārējā vēsture).

3. Vairākas zinātnes nozares tika pilnīgi deformētas un pārvērstas par pseidozinātnēm. Latviešu etnogrāfija 70.–80. gados nodarbojās galvenokārt ar sociālistisko svētku un tradīciju izpēti, kā arī pētīja "latviešu saplūšanas procesu ar lielo krievu tautu". Brīvdabas muzejā plānoja ierīkot sociālisma nodaļu, paraugkolhozu, lai parādītu lauku jauno "sociālistisko dzīves veidu".

4. Latvijas vēstures zinātne LPSR ZA Vēstures institūtā faktiski tika reducēta uz padomju okupācijas laika (1940–1990) izpēti, ko toreiz sauca par "sociālisma un komunisma laikmetu". Pie feodālisma laikmeta tematikas izpētes (no XIII gs. līdz XIX gs. vidum") Feodālisma sektorā aktīvi strādāja tikai daži zinātnieki, bet Sociālisma sektorā pie padomju okupācijas laika (1940–1990) tematikas – lielākā daļa institūta zinātnisko darbinieku, tuvu pie piecdesmit cilvēkiem. Šis sektors nereti "ražoja makulatūru".

Padomju vēstures zinātnei un zinātniekiem bija jābalsta krievu okupācijas politika Baltijā. Kaut arī dažos virzienos kompartijas politika veicināja Latvijas vēstures izpēti – arheoloģija, senākā etnogrāfija, antropoloģija, sakari ar Krieviju, senā ekonomiskā un sociālā vēsture – taču tikai tik daudz, cik šie pētījumi atradās kompartijas noteiktās robežās. Nekad agrāk Latvijas vēstures pētīšana nav bijusi tik stingros politiskās diktatūras spaidos.

Latvijas kompartijas politikā Latvijas vēstures jomā bija vairāki attīstības virzieni gan teorētiskajā, gan organizatoriskajā ziņā. Pirmais virziens bija Latvijas vēstures zinātnes satura ierobežošana ar rusofilām tēmām. Tā bija paredzēta latviešu tautas garīgajai pakļaušanai PSRS un t. s. buržuāziskā nacionālisma "atmaskošanai". Vēlāk šai tematikai pievienojās ekonomikas un strādnieku šķiras vēsture, triju revolūciju vēsture, Lielā Tēvijas kara vēsture, sociālisma un komunisma celtniecības vēsture. Latvijas KP politiku vēsturē noteica PSKP politiskās kampaņas: 1905. un 1917. gada revolūciju jubilejas (revolūciju vēsture), Vācijas un PSRS kara jubilejas (Lielā Tēvijas kara vēsture), komunisma pamatu uzcelšana PSRS (sociālisma celtniecības vēsture). Otrs virziens bija pētniecības iestāžu un mācību sistēmas izveidošana pēc PSRS parauga; trešais – PSRS vēsturnieku kadru "imports", vietējo vēsturnieku atļaišana no darba vai pāraudzināšana un jauno sagatavošana.

Latvijas PSR vēstures zinātnes teorētiskais un metodoloģiskais pamats oficiāli bija marksisms-leņinisms. Vēl vairāk – Krievijas impērijas kundzībai noderīgo tēžu izlase, kuras tika "atrastas" un "atmestas" atbilstoši PSKP "līnijai". Pirmā Latvijas PSR vēstures tēze bija slavenais slavofilu mīts par "sapuvušajiem Rietumiem". Tai bija jāpanāk slavofilisma ideju dominējums boļševiku politikā, lai nodrošinātu "vecākā brāļa" dominanti. Otra tēze – revolūciju, pilsoņu kara un Lielā Tēvijas kara tematika – bija domāta arī ārējām vajadzībām, sava veida metodisku norādījumu sniegšanai "pasaules proletariātam", – ka uzvarējusi un vienmēr uzvar komunistiskā ideoloģija.

Nevienā ZA partijas komitejas un ZA Vēstures institūta sapulcē nav konstatēts, ka institūtā ir arī daudz labu zinātnieku, ka viņi labi strādā pie patiesi zinātniskām tēmām. Visu laiku vērojama tikai tendence pārvērst institūtu par komunistu propagandas organizāciju. Sevišķi slikti raksturoti tie sektori, kuros nav komunistu – Arheoloģijas un etnogrāfijas sektors un Vēstures palīgzinātņu sektors.

Galvenie virzieni, kādos komunistu organizācija virzīja vēstures pētīšanu, bija:

- 1) Krievijas un sakaru ar krieviem slavēšana;
- 2) sociālistisko pārveidojumu pētīšana un slavēšana;
- 3) ateistisko pasākumu slavēšana.

Šo mērķu īstenošanai vadošo pētnieku sastāvā bija jābūt komunistiem.

Latvijas vēstures padomizēšanu kompartija īstenoja piecos veidos un līmeņos. Pirmais bija Maskavas institūtu, koordinācijas padomju un Maskavas biedru atzinumi un lēmumi un viņu publicētie raksti, sevišķi t. s. "partijas presē". Otrais ceļš un līmenis saistījās ar LK(b)P (LKP) kongresiem, CK plēnumiem, CK biroja lēmumiem, LKP CK sekretāru runām, referātiem ideoloģiskajos jautājumos, CK sekretāru, Ideoloģiskā darba nodaļas instruktoru norādījumiem. Trešais – LK(b)P (LKP) CK rajonu komiteju, LPSR ZA un LVU partijas komiteju lēmumi un norādījumi. Ceturtais ceļš un līmenis bija institūtu un fakultāšu partijas sapulces ideoloģiskajos jautājumos. Piektais – leTK (VDK) norādījumi saviem aģentiem novērtēt labāk vai sliktāk kādu darbu, zinātnieku vai tā rīcību. Visi šie rīkojumi un norādījumi komunistiem bija obligāti un bez ierunām izpildāmi.

Latvijas vēstures zinātniskai izvērtēšanai ir būtiska vieta latviešu tautas pašidentifikācijas un garīgās atdzimšanas procesā, kas pašreiz notiek visās bijušajās PSRS impērijas daļās. Tā jāskatās ar okupācijas laikā publicēto darbu zinātnisku izvērtēšanu.

PSRS ideoloģiskajā mehānismā, kas bija izstrādāts jau 20.–30. gados un kas sastāvēja no ideoloģiskās audzināšanas, represiju sistēmas un masu saziņas līdzekļu savijuma, redzamu vietu ieņēma vēsture. Pasaules vēsturē visilgstošākajā un viskonsekventākajā ideoloģiskās audzināšanas sistēmā vēsture, pirmkārt, sastāpa okupācijas varai nepatīkamas lietas (Hitlera – Staļina paktu, komunistu piekopto cilvēku masveida iznīcināšanu un citus “sarkanos” noziegumus⁹¹). Otrkārt, vēsture centās samazināt daudzu vēstures faktu reālo lomu (Neatkarīgā Latvijas valsts, Baznīca u. c.) un pārspīlēt citu vēstures faktu nozīmi (revolucionārā kustība, krievu tautas loma Latvijas vēsturē). Šī “greizā spoguļa” darbības rezultātā tauta neieguva adekvātu zinātnisku priekšstatu par savu pagātni un nespēja prognozēt nākotni.

No trim Latvijas vēsturnieku grupām – nedaudzie Latvijā palikušie 30. gadu vēsturnieki, no PSRS iebraukušie vēsturnieki, pēckara gados sagatavotie vēsturnieki⁹² –vēstures zinātnes padomizēšanā proporcionāli visvairāk “devusi” otrā vēsturnieku grupa. Viņu veikums izpaudās gan vēstures zinātnes padomizēšanas organizēšanā, gan – ar retiem izņēmumiem – arī pēc būtības komunistiski impēriskā garā sarakstītu, politizētu darbu izdošanā, kas nekavējoši tika apbalvoti ar dažādām prēmijām un kļuva par citēšanas avotiem citiem vēsturniekiem. Šie darbi veltīti ne tikai 20. gs., bet arī citu gadsimtu vēsturei. Pirmās minētās grupas daudzi vēsturnieki bija spiesti vai nu atstāt darbu vadošajās vēstures zinātnes iestādēs (LVU, LPSR ZA Vēstures institūts), vai arī turpināt darbu arhīvos, bibliotēkās un arhitektūras pieminekļu restaurācijas centros. Tikai retajam izdevās kļūt par Latvijas PSR vēstures 1986. gada akadēmiskā kursa autoru, bet pārējie darbi tika oficiāli aizmirsti drīz pēc to iznākšanas un neiekļuva obligātās literatūras sarakstos. Taču darbiem, ko šīs grupas vēsturnieki sarakstījuši savā brīvajā laikā un ko izdevušas neakadēmiskās organizācijas, ir paliekoša nozīme Latvijas vēstures zinātnē. Trešā, pēckara gados izveidojusies vēsturnieku grupa, uz saviem pleciem būtībā iznesa visu Latvijas vēstures zinātnes smagumu. Šīs grupas vēsturnieku desmiti, parasti neiesaistīti zinātnisko iestāžu vadībā, bet pa lielākajai daļai spiesti būt PSKP biedri, spēja sniegt nopietnus pētījumus arheoloģijā, tradicionālajā etnogrāfijā, antropoloģijā, Latvijas feodālisma vēsturē un 19. gs. otrās puses vēsturē.

Vēsture nereti izskaistināja komunistisko režīmu, spodrināja PSRS “imidžu” ārzemēs. Katras tautas kolaboracionisti atbalstīja padomju varu savādāk. Latviešu tautas kolaboracionisti to darīja profesionāli un, jāatzīst, centīgi. Tagad mums jābūt spējīgiem atzīt savu vainu, jo tikai tad mēs spēsim būt autoritatīvi savas tautas biogrāfi. Pagātnes kļūdas mūs aicina neaizmirst pirmām kārtām tie, kuri, paši ne brīdi neaizmirsdami vēsturnieka sūro, bet vienīgo sūtību – būt patiesības objektīviem lieciniekiem, – vadīja cīņu pret garīgo genocīdu.

⁹¹ E. Levits. Padomju cilvēka audzināšana // Sestdiena. – 1999. – 11. oktobris. – 9.lpp.

⁹² H. Strods. Ievadlekcija Latvijas vēsturē. – Rīga, 1990. – 11.-12. lpp.

SUMMARY

The Sovietization of Latvia's History

HEINRIHS STRODS

Alongside the post-war Sovietization of Latvia's political, economic, and cultural life, there also occurred a Sovietization of the historical study of Latvia's past, with the goal of subordinating this discipline to the ideological needs of the Soviet Empire.

This was accomplished mainly through administrative means. Firstly, starting in 1945–46, Latvia's history was subjected to the same methodological model as was applied to the histories of other Union Republics of the USSR. Secondly, the job of writing history, especially that of most recent periods, was entrusted solely to politically reliable historians, with a leading role being played by ethnic Latvians and other specialists sent from other parts of the Soviet Union. Most of the noteworthy Latvian historians had left Latvia as refugees during the Second World War, and those who remained were "re-educated" or lost their jobs. Some, such as archaeologist R. Šnore, ethnographer A. Karnups, and others, were even arrested. A third aspect of Sovietization involved shifting the focus of Latvia's history away from a national and Western orientation towards apologetics for the actions of the Tsarist and Soviet Empires. This shift emphasized aspects of Russian and Soviet history which were in line with the teachings of Marxism-Leninism, while downplaying those that were less acceptable to the occupational regime. The Sovietization of Latvia's history (although less so in the fields of archaeology, ethnography, and mediaeval history) was carried out by various imperial institutions, the universities, academic councils, review commissions, and qualification granting bodies — all under the guidance of the Communist Party.

An important factor in the Sovietization of Latvia's history as a discipline was the restriction of access to the latest academic literature published abroad and to the most significant archival collections concerning modern times. As well, all publications were subjected to censorship by the Latvian Communist Party Central Committee, which acted on Moscow's behalf.

As a result of the Sovietization of historical scholarship in Latvia, collections of documents, books and journal articles on the history of Latvia in the twentieth century were based on documentary sources carefully selected by the censors for their ideological value. These works present a view of the past that is distorted and far from the truth, yet suited to the needs of the totalitarian regime.

Democratic developments can be seen in the works on archaeology, traditional ethnography, and "feudal" history (from the Middle Ages to the mid-nineteenth century), where apolitical conclusions and freer use of archives in Latvia and abroad were tolerated. Such research was done mainly in the 1970s and 1980s, when the realities of "developed socialism" were growing ever more at odds with the trends in the free world. Although the central state apparatus could no longer effectively keep complete control over history as a discipline, the regime insisted on trying to show the world that true historical scholarship existed in the "Soviet Paradise" as well.

This article is based on materials from the Latvian State Archives, and especially on items found in the archives of the former Latvian Communist Party Central Committee, the Latvian Academy of Sciences, and the University of Latvia.

LATVIEŠI PADOMJU SAVIENĪBĀ – KOMUNISTISKĀ GENOCĪDA UPURI 1929 – 1939

AIVARS BEIKA

Impēriju sabrukšana un jaunu valstu dzimšana Pirmā pasaules kara izskaņā aizsāka radikālas pārmaiņas daudzu Eiropas tautu vēsturē. Latvijas vēsturiskās attīstības gaitā plašajā Krievijā nonākusī latviešu tautas daļa, kas nepaguva vai dažādu iemeslu dēļ nevarēja atgriezties Latvijā un palika uz dzīvi Padomju Savienībā, ar laiku tika pakļauta nežēlīgam totalitāram genocīdam. Dokumenti par šīm norisēm, daļēji vai kopumā, vēsturniekiem kļuvuši pieejami tikai 20. gs. 90. gados. Pirms tam genocīda upuru skaitliskie aprēķini un šo notikumu analīze tika veikta galvenokārt aptuvenu pieļāvumu veidā.

Pirmā plašākā informācija par komunistiskajā genocīdā cietušajiem latviešiem Padomju Savienībā parādījās 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā. Tie bija Krievijas represēto organizācijas "Memoriāls" biedru savāktie un publicētie upuru saraksti vietējā presē vai atsevišķā izdevumā. Tajos bija uzrādīti arestēto dzimšanas dati un vieta, dzīvesvieta un nodarbošanās arestēšanas brīdī un piespriestais sods. Šajos izdevumos pēc minētajiem datiem varēja meklēt represētos latviešus. Piemēram, avīze "Krasnojarskij Komsomoļec", represēto saraksti "Boļ Judskaja" četros sējumos par Tomskas apgabala cietušajiem, kas 1991. gadā sāka iznākt Tomskā, un citi izdevumi. 1989. gadā žurnāla "Daugava" (krievu val.) deviņos numuros Maskavas pētnieks Dmitrijs Jurasovs publicēja vairāk nekā 800 PSRS represēto latviešu sarakstus.

Maskavas grupa politiski represēto piemiņas iemūžināšanai 1997. gadā publicēja "Martirolog rasstreļannih i zahoroņennih na poligoņe NKVD "Objekt Butovo" 08.08.1937 – 19.10.1938". Tajā ir 20765 cilvēku vārdi; viņi nošauti NKVD Butovo poligonā Maskavā. Minētās grupas dalībnieks P. Ozols ir apzinājis 1529 Butovo poligonā noslepkavotos latviešus un šo sarakstu nodevis Latvijas 50 gadu Okupācijas muzejam (turpmāk saīsināti - Okupācijas muzejs). Visi šie izdevumi bija krievu valodā.

Pirmais lielākais izdevums latviešu valodā par šo tēmu ir 1998. gadā izdots rakstu, dokumentu un atmiņu krājums "Latviešu saraksti", kura sagatavošanā lielu darbu ieguldījis jurists un žurnālists Arvids Auns-Urālietis un vēsturniece Dzintra Vīksna.

Vērtīgi dokumenti par komunistiskā genocīda politiku PSRS 30. gadu beigās publicēti Latvijas Valsts arhīva veidotajā un 1999. gadā izdotajā dokumentu krājumā "Okupācijas varu politika Latvijā, 1939-1991"; krājums sagatavots vēsturnieka Elmāra Pelkauda vadībā.

Periodikā publicēti vairāki raksti, kuros ieskanas konkrētas aplūkojamā sižeta līnijas, taču galvenā loma satura atklāsmē bija arhīvos un Okupācijas muzeja fondos iegūtajiem materiāliem.

I. KĀPĒC LATVIEŠI PALIKA KRIEVIJĀ?

1920. gads atnesa būtiskas pārmaiņas daudzciētušajai latviešu tautai. 12. jūnijā noslēgtais "Bēgļu reevakuācijas līgums starp Latviju un Krievijas SFPR" pavēra iespēju Pirmā pasaules kara laikā Latviju atstājušiem bēgļiem un šī kara gūstekņiem atgriezties Latvijā. 11. augustā parakstītais "Miera līgums starp Latviju un Krievijas SFPR"¹ paredzēja arī Latvijas pavalstniecības optācijas iespēju tiem, kuri Latviju atstājuši līdz 1914. gada 1. augustam. 1921. gadā divās reizēs pa daļām noslēgtais "Nolīgums starp Latviju un Krievijas SFPR par pilsonības optācijas kārtību, atgriešanos dzimtenē, par abu nolīguma slēdzēju pilsoņu īpašumu izvešanu un likvidēšanu"² precizēja nosaukumā ietvertās darbības. Minētie trīs līgumi veidoja galveno tiesisko bāzi, lai plašajā Krievijā esošie izsūtītie, izceļojušie, armijās mobilizētie un Pirmajā pasaules karā aizbēgušie latvieši un cittautieši no Latvijas varētu atgriezties savā dzimtenē.

Latvijas valsts izveidošanās, tās militārie panākumi, zemes reforma cēla Krievijā nonākušo latviešu lielākās daļas nacionālo pašapziņu un vēlmi atgriezties Latvijā. Šo vēlmi pastiprināja arī Krievijas politisko spēku savstarpējā bruņotā cīņa un politiskais un ekonomiskais terors.

Latvijas ģenerālkonsula Maskavā vietas izpildītājs A. Puriņš atskaitē par 1920. gada pēdējā ceturkšņa darbu norādīja: "No Sibīrijas un citām Krievijas daļām ieradās delegāti no latviešu lielākām un mazākām nometnēm un kolonijām, kas visi "vienā vilcienā" un ar visu savu mantību vēlējās braukt uz dzimteni."³ Bēgļiem, kuriem bija vieglāk pierādīt savu statusu, lai atgrieztos, galvenokārt vajadzēja fiziski izturēt bada, aukstuma un Krievijas birokrātisko ierēdņu radītās grūtības, turpretī daudziem optantiem pēc ilgstošām pūlēm ceļš uz Latviju tomēr palika slēgts. To konstatēja arī Latvijas prese. "Veselas kolonijas, kuras dibinātas jau 19. gs. sešdesmitajos gados, bija ar mieru visu iedzīvī likvidēt un doties kā kādreiz jūdi uz "apsolīto tēvu zemi" – Latviju. Šī apņemšanās pastāv šur tur arī vēl tagad, bet diemžēl viņa atduras uz nepārvaramiem šķēršļiem."⁴ Tos radīja Latvijas piekāpība iepriekš minēto Latvijas un Padomju Krievijas noslēgto līgumu atsevišķos punktos vai iespēja tos dažādi interpretēt, Krievijas varas iestāžu vēršanās pret latviešu izceļošanu un Latvijas valdības rezervētā attieksme pret bezzemnieku ievērojama skaita ieceļošanu no Krievijas.

Dokumentu studijas pārlicina, ka galvenais iemesls, kas noteica šķēršļu likšanu un nepārtraukti jaunu problēmu radīšanu Latvijas pavalstniecības optēšanai un kavēja latviešu bēgļu izbraukšanu no Krievijas, bija komunistu vēlme izmantot latviešus kā kvalificētu darbaspēku Padomju Krievijas ekonomikas atjaunošanai. Šī atziņa fiksēta 1921. gada 16. septembrī Latvijai piesūtītajā notā, kurā Krievijas ārlietu tautas komisārs G. Čičerins (1872–1936) faktiski atzina, ka bez saimnieciskiem sarežģījumiem neesot iespējams atbrīvot kvalificētus darbiniekus. To pašu puda arī latviešu lielinieki, kuri KK(b)P uzdevumā aģitēja par latviešu palikšanu Krievijā un kuru vairums arī paši palika, lai celtu sociālismu un gatavotos Latvijas "atbrīvošanai no kapitālisma važām".

¹ Ratificēts un stājies spēkā 1920. gada 4. oktobrī.

² Pirmā daļa parakstīta 1921. gada 22. jūlijā, stājusies spēkā 2. augustā; otrā un trešā daļa parakstīta 1921. gada 6. novembrī un stājusies spēkā 1922. gada 23. jūlijā.

³ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2574. f., 2. apr., 26. l., 3. lpp. (Turpmāk – LVVA.)

⁴ Latvijas Vēstnesis. – 1922. – 1. apr.

Padomju Krievijas birokrātiskās varas institūcijas kavēja atgriešanos ar dažādu nodevu noteikšanu repatriantiem vajadzīgo dokumentu saņemšanai, to palielināšanu, ar draudiem un repatriantu aktīvistu apcietināšanu un tiesāšanu, formāli izvirzot apsūdzību par pretpadomju darbību, tendenciozi interpretējot un nepildot parakstītos līgumus; tā visa pārvarēšanai daudziem nepietika līdzekļu un zināšanu.

Daļai latviešu nepārvarams šķērslis bija vajadzīgo dokumentu trūkums, lai pierādītu savu agrāko piederību Latvijai. Tos vajadzēja pieprasīt no Latvijas, bet arī tur kara gados daļa pagastu arhīvu bija iznīcināta, tāpēc pieprasījumus nevarēja apmierināt.

Latviešu strēlnieku vēstures pētnieks Valdis Bērziņš norāda, ka lielāks skaits strēlnieku dažādu cēloņu dēļ palika Padomju Krievijā. Dramatiska situācija veidojās tiem, kuriem vairs nebija tuvinieku Latvijā. Līdz ar to viņi nevarēja saņemt vajadzīgos galvojumus un bija spiesti pret savu gribu palikt Krievijā. Tā viņiem bija smaga vilšanās.⁵

Objektivitāte prasa atzīt, ka arī Latvijas valdība un tās diplomātiskās pārstāvniecības Krievijā neizdarīja visu iespējamo, lai atbalstītu latviešu, sevišķi kolonistu, atgriešanos. Tam pamatā bija kļūdaina Krievijas turpmākās politiskās un ekonomiskās attīstības perspektīvas novērtēšana un cenšanās novērst lielu bezzemnieku masu ieplūšanu Latvijā, lai nepaplašinātu komunistu sociālo bāzi. Latvijas vēstniecība Maskavā informēja, ka ne vairāk kā viena ceturtda daļa no kolonistiem var atgriezties no Krievijas ar kaut kādiem ietaupījumiem, jo pēc tur notikušajiem politiskajiem un ekonomiskajiem satricinājumiem latviešu īpašumiem laukos nebija maksātspējīgu pircēju.

Ģenerālkonsula Maskavā vietas izpildītājs A. Puriņš 1921. gada 2. janvārī rakstīja: "Astotais padomju kongress ir beidzies ar lielinieku labā spārna pilnīgu uzvaru, kas nozīmēja, ka Krievija pamazām zem dažāda apsega un nosaukuma, ja ne pilnīgi, tad pa daļai, lēnām virzīsies atpakaļ pie agrākās iekārtas."⁶ Turpinājumā ziņojuma autors norāda, ka latviešu kolonisti, kas kopumā bija labi iedzīvojušies, tādējādi daudzviet izraisot vietējo zemnieku skaudību un vietām pat grautiņus, tagad cenšas tikt atpakaļ uz tēvzemi. Bet "Latvijā ar zemi varēs apgādāt tikai vienu daļu pārbraukušo, tādēļ mums nopietni būtu jārūpējas par to, lai uzņēmīgākajiem zemkopjiem dotu iespēju samērā labi dzīvot arī Krievijā." Kā piemēru minot vāciešus Pievolgā, A. Puriņš iesaka koncesiju veidā Krievijā dibināt latviešu zemkopju kolonijas, kur varētu attīstīties priekšzīmīga lauksaimniecība.

Šī Krievijas attīstības prognoze noteica rekomendācijas, kuras optantiem sniedza Latvijas diplomāti Maskavā.

"Arī mēs," 1921. gada martā rakstīja A. Puriņš, "no savas puses ieteicam tiem optantiem, sevišķi zemkopjiem, kam Krievijā ir kaut maza iedzīve un saimnieciska iekārta, uz Latviju nebraukt, bet vēl paciesties, jo, pēc mūsu pārliecības, kārtība Krievijā drīz grozīsies, bet mūsu Latvija ir daudz par mazu un ļoti izpostīta, lai drīzumā varētu uzņemt lielu daudzumu mazturīgu pilsoņu."⁷

Latvijas diplomāti Krievijā latviešu palikšanai šajā zemē saskatīja arī citu virsuzdevumu, ko izsaka A. Puriņš: "Vispārīgi mēs turamies pie ieskata, ka Latvijai jāizmanto, cik iespējams, Krievijas dabas bagātības, un par "pumpi" mums dažā labā ziņā noderēs arī šeit paliekošie latvjii." Bet uz Latviju viņi centās virzīt tikai tādus Latvijas pilsoņus, "... kuri tur pašlaik ir noderīgi, kuru spēks un spējas ir izmantojami un kuri nepavairotu turienes bezdarbnieku skaitu".⁸

⁵ V. Bērziņš. Latviešu strēlnieki – drāma un traģēdija. – Rīga, 1995. – 241. lpp.

⁶ LVVA, 2574. f., 2. apr., 26. l., 260. lpp.

⁷ Turpat, 14., 15. lpp.

⁸ Turpat.

Šādas taktikas īstenošanu vēlāk apstiprināja arī laikraksts "Jaunākās Ziņas". Tas norādīja, ka Latvijas diplomāti latviešus atgriezties nevilināja, bet tikai informēja par reālo stāvokli Latvijā un "pat deva padomus neatstāt nekustamos īpašumus, kas kādreiz Krievijā skaitījās par priekšzīmīgiem".⁹

Latviešu diplomātu nostāja bija loģiska un Latvijas tā laika politikajām un ekonomiskajām interesēm atbilstoša. Bez vēsturiskās pieredzes par vēlākā sociālistiskā monstra izveidošanos jaunajiem Latvijas diplomātiem, tāpat kā daudz pieredzējušākiem citvalstu politiķiem, citādi spriest nebija pamatojuma.

Krievijā paliekošie latvieši cerēja uzturēt sakarus ar Latviju, tāpat kā tas bija līdz Pirmajam pasaules karam. Viņi izteica vēlēšanos Latvijā pasūtīt mācību grāmatas, žurnālus, kalendārus un citu literatūru.

Jāteic, Latvijas prese pozitīvi vērtēja svešumā palikušo latviešu perspektīvo sakaru attīstību ar dzimteni, jo viņi bija izteikuši vēlēšanos sūtīt bērnus Latvijas augstskolās un uzturēt tirdznieciskus sakarus.¹⁰ Bet tie bija iepriekšējā civilizētajā pasaulē dzīvojušu cilvēku spriedumi un nākotnes plāni, kuru praktiskā iemiesošana netika pieļauta.

Pavisam līdz 1926. gada 1. janvārim no PSRS bija atgriezušies 215 874 dažādu tautību bijušie Latvijas iedzīvotāji.¹¹

Iepriekš minētās Krievijā paliekošo latviešu cerības par regulārajiem sakariem ar Latviju, kā arī ekonomikas liberalizācija Krievijā un latviešu kultūras un izglītības reālās izpausmes iespējas, daudziem repatriēties gribētājiem ļāva vieglāk pārdzīvot palikšanu un ar jaunu sparū mesties ikdienas darba dzīvē. Pēc 1926. gada 27. decembrī notikušās Vissavienības tautas skaitīšanas PSRS bija saskaitīti 151 410 latvieši, to vidū 9707 latgalieši.¹² Latvijas okupācijas (1940–1991) pēdējās desmitgades nozīmīgākajos izdevumos nostiprinājies skaitlis ap 200 000 latviešu,¹³ atsaucoties uz 1926. gada Vissavienības tautas skaitīšanu. Diemžēl nav paskaidrojuma, kā iegūti apmēram 50 000 mūsu tautiešu virs oficiālās statistikas. Pēc oficiālajiem datiem, 90 177 latvieši dzīvoja laukos, bet 61 233 – pilsētās.¹⁴ Viskompaktāk latvieši dzīvoja Ļeņingradas guberņā – 18346, Pleskavas guberņā – 10 583, Baltkrievijā – 14 061, Sibīrijā – 35 069. No pilsētām: Ļeņingradā – 12 046, Maskavā – 10 167, Omskā – 849, Smolenskā – 739 un pārējās vēl mazāk.¹⁵ 79,1 % latviešu par dzimto valodu atzina latviešu valodu, 73,4 % prata rakstīt un lasīt, bet atsevišķi uzskaitītajiem Latgales latviešiem nosauktie rādītāji bija 81,5 % un 36,9 %. Tātad – augstāka nacionālā pašapziņa, bet zemāks izglītības līmenis.

Vēsturniece Dz. Viksna, skaidrojot 1926. gada Vissavienības tautskaitē iegūtos datus, norāda, ka vēlāk latviešu skaits varēja pat palielināties sakarā ar labvēlīgo demogrāfisko situāciju, jauktajām laulībām, jo latviešu kolonijās ienākušie cittautieši tieši pārņēma latviešu paražas un bērnus audzināja latviskā garā.

⁹ Jaunākās Ziņas. – 1923. – 27. nov.

¹⁰ Jaunākās Ziņas. – 1923. – 27. nov.

¹¹ Latvijas statistiskā gada grāmata. 1925. g. – Rīga, 1925. – 31. lpp.

¹² Vsesojuznaja perepis naseļeņija 1926 goda. – T. XVII. – Moskva, 1929. – 8. lpp. (Turpmāk - Vsesojuznaja perepis naseļeņija ..). PSRS dzīvoja arī 154 666 igauņi un 41 463 lietuvieši. 1926. un 1939. gada tautas skaitīšanā latgaļus uzskaitīja atsevišķi kā patstāvīgas latgaļu nācijas pārstāvjus.

¹³ Latvijas Padomju Enciklopēdija. – 5.(2.) sēj. – Rīga, 1984. – 121. lpp.; Latvijas PSR vēsture. – 2. sēj. – Rīga. – 145. lpp. u. c.

¹⁴ Vsesojuznaja perepis naseļeņija .. – T. XVII. – 14. 20. lpp.

¹⁵ Vsesojuznaja perepis naseļeņija .. – Moskva, 1928. – T. I. – 108.-133. lpp; T. II. – 8.-10., 115.-119. lpp.; T. IV. – 312.-319. lpp.; T. VI. – 11.-15. lpp.; T. X. – 9.-12. lpp.

No Latvijas Padomju Krievijā ieradās arī atsevišķi politiskie emigranti un pagrīdnieki. Tomēr notika arī visai straujš asimilācijas process.¹⁶ Laikā no 1920. līdz 1931. gadam PSRS no Latvijas kā politemigrants ieradās vai izsūtīts 1301 cilvēks.¹⁷

Pēc vēsturnieka K. Šķiltera (1891–1940) veiktās nepilnīgās uzskaites, kuru 1928. gadā publicēja Padomju Savienībā, tur bija 372 lielākas latviešu kolonijas ar apmēram 12 000 saimniecībām.¹⁸ Pilsētās latvieši galvenokārt bija nodarbināti garīgā darbā un apkalpojošā sfērā; strādnieku īpatsvars relatīvi bija neliels.

2. KOLONIJU SAIMNIECISKĀ ATTĪSTĪBA

Pirmais pasaules un pilsoņu karš, gatavošanās optācijai un aizbraukšanai, pārtikas repartīcija un tai "sekojošais" pārtikas nodoklis, kas sākumā bija apvienots ar daudzveidīgām klaušām, valsts un vietējiem nodokļiem, kopumā nobremzēja pirms kara sasniegto latviešu koloniju ekonomisko attīstību. Tikai ar PSRS Tautas Komisāru Padomes (turpmāk – TKP) 1923. gada 10. maija dekrētu, ieviešot vienoto lauksaimniecības nodokli, kas pakāpeniski likvidēja daudzveidīgo zemnieku aplikšanu un deva atvieglojumus trūcīgajiem zemniekiem, sākās jūtama lauksaimniecības attīstība. Latviešu kolonijās pamatā saglabājās viensētu sistēma, tikai norisa lielsaimniecību zemes platības piespiedu samazināšana. Pieprasījums pēc lauksaimniecības produkcijas nodrošināja tās noieta. Lai gan pastāvēja rūpniecības un lauksaimniecības preču produkcijas cenu ievērojama disproporcija, kolonijās bija vērojama strauja kara gados nolietotās lauksaimniecības tehnikas atjaunošana. Tomskas apvidus VK(b)P komitejas ziņojumā 1927. gadā bija rakstīts, ka ".. esošajos igauņu un latviešu ciemos 80 % mašīnas (bet viņu ir samērā daudz) iegādātas pēdējos 3 gados".¹⁹

Krasnojarskas apvidus Ujāru rajona izpildu komiteja par 1927. gadu sniedz šādus datus: rajonā no 5 262 saimniecībām 637 bija latviešu saimniecības, un tām piederēja 125 no 126 rajonā esošajiem piena separatoriem, visas sešas diska ecēšas, 176 no 281 zāles plāvējiem, 172 no 266 zirgu grābekļiem. Latviešiem kopā ar igauņiem bija 88,3 % no rajonā esošajiem sētajiem ilggadējiem zālājiem.

Lauksaimniecības attīstību latviešu kolonijās sekmēja arī ienākumi no dažādu palīgozaru izmantošanas: amatniecības, dārzkopības, biškopības, medībām, alus brūvēšanas un citiem veidiem. Prasme apstrādāt pašaudzētos linus, vilnu un ādas plaša patēriņa preču deficīta apstākļos nodrošināja kolonistus ar vietējiem izstrādājumiem un sniedza papildienākumus.

Pozitīvi latviešu koloniju attīstību ietekmēja dažāda veida kooperatīvu un biedrību atjaunošana, jaunu organizēšana un to darbības izvērsšana. Ar plašu vērienu 1922. gada februārī darbu uzsāka Dienvidaustrumu apgabālā izveidotais "Latkoops". Tā organizētas, sāka darboties pienotavas, siernīcas, ķieģeļu ceplī, dzirnavas; Donas un Kubaņas stepēs esošajās latviešu kolonijās ierīkoja dzīvnieku vaislas stacijas. Rostovā atvēra trīs veikalus latviešu kooperatīvu produkcijas realizācijai, vīna ražotni ar jaudu 1500 spaiņu mēnesī, bet pie Stepnaja stacijas ierīkoja noliktavu, kurai bija jāsekmē koloniju

¹⁶ Dz. Viksna. Kādēļ klidāt tāji //Latviešu saraksti. – Rīga, 1998. – 14. lpp.

¹⁷ O. Niedre, V. Daugmalis. Slepētais karš pret Latviju. – Rīga, 1999. – 24. lpp.

¹⁸ K. Šķilters. Latkolonijas vēsture, I. – Maskava, 1928. – 137. lpp.

¹⁹ V. Maamjagi. Estonskije poseļenci v SSSR (1917-1940 gg.). – Tallin, 1976. – 99. lpp.

apgāde ar rūpniecības produkciju. 1924. gadā lauku apstrādei iegādājās divus amerikāņu tipa traktorus. Divdesmito gadu vidū Ziemeļrietumu apgabala Novgorodas guberņas latviešu kolonijās pastāvēja 31, bet Pleskavas guberņas latviešu kolonijās – 11 dažāda veida kooperatīvi, tostarp kredītsabiedrības, patērētāju, meliorācijas, cūkkopības, liellopu sugas uzlabošanas kooperatīvi un citi kooperācijas veidi.²⁰

Latviešu kooperatīvi darbojās arī citviet, gūstot panākumus PSRS mērogā. 1923. gadā lauksaimniecības izstādē Maskavā Ziemeļkaukāza Taurupes-Zvaigznītes latviešu kolonijas sarkanās vācu sugas govīs ieguva pirmās godalgas. 1924. gadā Krasnojarskas apriņķa zemes pārvalde kā labākās apbalvoja divas latviešu saimniecības par uzlabojumiem zemkopībā un lopkopībā, par jaunākās lauksaimniecības tehnikas izmantošanu.

1926. gadā lauksaimniecības konkursā Baltkrievijā par priekšzīmīgu un kultūralu saimniekošanu, par laukkopības kultūru pētniecisku izmēģināšanu I. šķiras diplomu piešķīra piecām saimniecībām. Četras no tām bija latviešu saimniecības Polockas un Vitebskas apvidū.²¹

Latviešu kolonijās visizplatītākie bija piensaimniecības kooperācijas veidi. To noteica lopkopība kā daudzviet dominējošā lauksaimniecības nozare. Daļa no kooperatīviem pēc neilga laika dažādu iemeslu dēļ darbību pārtrauca, bet daļa turpināja darbu līdz kolektivizācijai.

Tirgus ekonomika, kooperācija, darba kultūra un strādīgums sekmēja lauksaimniecības attīstību, latviešu saimniecību ekonomiskā potenciāla pieaugumu un zemnieku materiālā stāvokļa uzlabošanu, kas caurmērā bija augstāks nekā vietējiem iedzīvotājiem. To atzina daudzu administratīvo iedalījumu vadošie padomju vai kompartijas orgāni. Pleskavas guberņas izpildu komiteja 1926. gada 13. marta atskaitē par nacionālās politikas realizāciju norādīja, ka latviešu un igauņu saimniecību vairākums kultūrali saimnieko, ievieš daudzlauku sistēmu, sēj ilggadīgos zālājus un linus, tur sugas piena lopus, ar mašīnām apstrādā laukus, un tādēļ tās ir ekonomiski varenākas un var būt paraugs apkārtējai zemniecībai. Holmas apriņķa Gruhovkas kolonijā latviešu un igauņu saimniecības ar pieciem un vairāk liellopiem un zirgiem bija 60,1 % no visām kolonijas saimniecībām.²² Vissavienības Centrālās izpildkomitejas (turpmāk – VCIK) tautību nodaļa, novērtējot mazākumtautību ekonomisko stāvokli PSRS, tās iedalīja trīs grupās. Latviešus kopā ar vāciešiem, igauņiem un dažām citām tautām iedalīja pirmajā grupā, kas tika vērtēta kā paraugs visām saimniecībām.²³

Lai gan padomju vara veica lielsaimniecību zemes samazināšanu, daudz masveidīgākā intensīvā saimniekošana latviešu kolonijās nostiprināja esošo atšķirību latviešu un krievu zemnieku sociālajā struktūrā. Pēc 1927. gadā PSRS izdarītās daļējās zemnieku apsekošanas, 3,2 % no visiem zemniekiem bija turīgie,²⁴ bet 26,1 % – trūcīgie.²⁵

Latviešu kolonijās būtiski lielāks bija turīgo zemnieku slānis – 10–15 %, mazāks – trūcīgo: ap 20 %. Dažās kolonijās turīgo bija vairāk, bet trūcīgo – tikai nedaudzi vai pat nemaz. Baltkrievijas latviešu kolonijās 15 % bija trūcīgie, 20 % turīgie, 65 % vidēji turīgie;

²⁰ K. Jokums. No viensētām uz kolektīviem. – Maskava, 1933. – 25. lpp.

²¹ Sibīrijas Čiņa. – 1924. – 14. marts; Latviešu Zemnieks. – 1926. – 22. okt.

²² V. Maamjagi. Estonskije poseļenci v SSSR (1917-1940 gg.). – Tallin, 1976. – 103. lpp.

²³ Šestj let nacionaļnoj politiki Sovetskoj vlasti i Narkomnac. 1917-1923 gg. – Moskva, 1924. – 129. lpp.

²⁴ PSRS lietotajā terminoloģijā – “kulaki” vai “budži”.

²⁵ Sovetskaja Istoričeskaja Enciklopedija. – T. 8. – Moskva, 1965. – 263. lpp.

Smolenskas guberņas latviešu kolonijās attiecīgi: 20 %, 10 % un 70 %;²⁶ Novgorodas guberņas latviešu kolonijās: 20 %, 20 % un 60 %.²⁷ Niecīgais trūcīgās zemniecības slānis latviešu kolonijās apkārtējā zemniecībā un lielā daļā administratīvo institūciju vadošo darbinieku bija izveidojis priekšstatu, ka visi latvieši dzīvo krietni labāk, ēd ievērojami labāk nekā krievi un visi ir turīgi (budži). Šāds uzskats īpaši izpaudās nodokļu politikā pret latviešu kolonijām. Arī nodokļu izpildi bieži neuztvēra kā latviešu zemnieku lielāku disciplinētību, bet gan kā kļūdu nodokļu noteikšanā, un tādēļ tie tika vēl paaugstināti.

Divdesmito gadu vidū lielākajās latviešu kolonijās ar sajūsmu uzņēma iespēju dibināt nacionālās ciema padomes, uzskatot to par vienīgo iespēju panākt faktisko vienlīdzību ar apkārtējiem iedzīvotājiem. Kā rakstīja avīze "Latviešu Zemnieks", tās guva visu slāņu zemniecības atbalstu, lai panāktu, ka "... visi latvju iedzīvotāji netiktu skaitīti par kulakiem un padomju varas ienaidniekiem, lai uz šī pamata latvju iedzīvotāji netiktu netaisni aplikti ar nodokļiem, lai latvju zemniecības nabadzīgiem slāņiem netiktu liegtas visas tās pašas tiesības, priekšrocības un atvieglojumi, kas tiek piešķirtas krievu nabadzīgajiem zemniekiem, lai tiktu attīstītas nacionālās skolas un tā tālāk".²⁸ Latviešu ciemu padomēm vairumā gadījumu izdevās minētās netaisnības samazināt vai novērst, bet 1927. gada sākumā šādas padomes bija tikai 30.²⁹

Sarežģītajā un dažādi traktētajā jautājumā par turīgo zemnieku noteikšanas kritērijiem savu skaidrojumu sniedza arī Zemkopības Tautas komisariāta kolēģijas loceklis M. Lācis (Sudrabs) (1888–1938). Viņš publicēja rakstu "Ko padomju valdība uzlūko par kulaku", kurā izteica atziņu, ka "... bieži vien uz laukiem par kulaku uzlūko vienkārši centīgu un taupīgu saimnieku". Par galveno kritēriju lielnieku politiskajai attieksmei pret turīgajiem zemniekiem viņš izvirzīja turības iegūšanas veidu – ar algotu darbaspēku vai ģimenes pūlēm. Raksts nobeidzās šādi: "Kas par to, ka man daudz dzīvā un nekustamā inventāra. Ja tie mana pūliņa augļi .. es esmu priekšzīmīgs saimnieks. Šādiem jācenšas būt visiem."³⁰ Algota darbaspēka izmantošanas noliegšana reāli nozīmēja saimniecības izaugsmes ierobežošanu. Daudzviet latviešiem kā priekšzīmīgiem saimniekiem deva iespēju iegādāties selekcijas sēklas, sugas lopus un pārbaudīt to lietošanas iespēju konkrētajā klimatiskajā un augšņu zonā.

Būtiskas pārmaiņas latviešu zemnieku dzīvē, tāpat kā visai PSRS zemniecībai, sākās 1928. gadā, kad forsētas rūpniecības attīstības vajadzību apmierināšanai laukos lielnieki veica pārtikas repartīciju un uzsāka galvenā politiskā un ekonomiskā pretspēka – turīgās zemniecības – likvidēšanu. Tās izolēšanai mākslīgi kultivēja arī trūcīgās un vidēji turīgās zemniecības savienības ideju.

1928. gada sākumā, nepildoties labības valsts iepirkuma plānam par noteiktajām simboliskajām iepirkuma cenām, pēc VK(b)P CK lēmuma noteica kriminālbildību un graudu konfiskāciju turīgajiem zemniekiem, kuri atsacījās nodot valstij labības pārpalikumus. Uz laukiem nosūtīja pilsētu komunistu un strādnieku brigādes labības atņemšanai, noteica individuālo "cieto" nodokli turīgajiem zemniekiem, kura nenomaksāšanu noteiktajos termiņos pavadīja tiesa un īpašuma konfiskācija. Obligāta bija sēklas labības nodošana valsts glabāšanā, atjaunojuma "brīvprātīgu" pašaplikšanās nodokli, organizēja parakstīšanos uz lauksaimniecības aizņēmumiem, noteica obligāto apdrošināšanu.

²⁶ J. Vebers. Rassloenije latiškogo posejenčeskogo krestjanstva v SSSR nakanuņe kollektivizacii (1925-1928 gg.) // Voprosi agrarnoj istorii Pribaltiki. – Rīga, 1982. – 178. lpp.

²⁷ Latviešu Zemnieks. – 1927. – 29. apr.

²⁸ Latviešu Zemnieks. – 1927. – 20. maijs.

²⁹ Turpat.

³⁰ Turpat. – 1926. – 8. janv.

Jau 1928. gada janvārī valstī sākās aresti un tiesu "paraugprocesus" pret turīgiem zemniekiem. Arī nodokļu nomaksa negarantēja zemniekiem mieru, jo tika rīkotas papildu labības sagādes kampaņas, lai ievāktu virsplāna labību. Latviešu zemnieki pretojās šai nepamatoti lielajai labības sagādei. Ar draudiem ieskaitīt kontrrevolucionāros, slēdzot ciema veikalu un neatļaujot apkārtnē iegādāties preces, apcietinot aktīvākos pretestības organizatorus, kampaņas tomēr deva valstij papildus labības ievākumu.

3. KOLEKTIVIZĀCIJA

Varmācīgais process, kas padomju dokumentos tika dēvēts par vienlaidus kolektivizāciju un turīgās zemniecības kā šķiras likvidāciju, iesākās ar 1928. gadā veiktajiem ekonomiskajiem un administratīvajiem pasākumiem, pieauga 1929. gadā, bet kulmināciju sasniedza 1930. un 1931. gadā, kad notika masveida turīgās zemniecības deportācijas. Kolektivizācijas process bija saistīts ar plānveidīgu represīvo iestāžu, soda un labošanas darba nometņu, nometināšanas vietu iekārtošanu un paplašināšanu. Radās GULAGA arhipelāgs.

Kolektivizācijas idejiskajā sagatavošanā pastiprināti propagandēja šķiriskuma principa prioritāti pār visu pārējo. Sevišķa loma tam tika ierādīta rietumtautu nacionālo grupu vienotības deformēšanai. Padomju valdības pārstāvji atzina, ka ".. uzdevums ir, neraugoties uz to, ko tas maksātu, diferencēt Rietumu mazākumtautību lauku iedzīvotājus, jo tur mums ir ļoti bīstams moments – vienota nacionālā fronte".³¹ Tāpēc visos latviešu laikrakstos PSRS parādījās rakstu sērijas par šķiriskuma izpausmēm latviešu kolonijās. Pastiprinātu uzmanību pievērsa kalpu un trūcīgās zemniecības grupu izveidei. Bet latviešu kolonijās šādu grupu darbība plašāku rezonansi neieguva; tas izskaidrojams ar viendabīgāku koloniju sociālo sastāvu, lielinieku un komjauniešu šūniņu autoritātes trūkumu, nacionālajām jūtām un administratīvās sistēmas pasākumu nepopularitāti.

Turīgās zemniecības diferencēšanā problēmas izraisīja vienotu kritēriju trūkums. Arī 1929. gada sākumā KPFSR TKP pieņemtais lēmums par turīgo saimnieku noteikšanas kritērijiem, tāpat kā pirms tā pieņemšanas, "deva" plašas iespējas subjektīvismam. Dokumenti apliecina, ka daudzviet rajonu izpildu komitejas (turpmāk – RIK) ciemu padomēm nosūtīja plānoto turīgo saimniecību kontrolskaitļus, un, ja ciemu padomes to neizpildīja, zemnieku ieskaitīšanu turīgajos veica no augšas rajonā.³²

Uz turīgajām saimniecībām gūlās arvien lielāka nodokļu nasta ierobežotākos termiņos. Nodokļu un nodevu savlaicīgas neizpildes gadījumā saimnieku tiesāja, mantu konfiscēja un nodeva tuvumā esošai kopsaimniecībai, kur tāda jau bija, vai izpārdeva. Tikai latviešu kolonijās šādai mantai bieži vien nebija pircēju. Avīze "Sibīrijas Cīņa" izteica izbrīnu, ka Krasnojarskas apvidū Ribkovas kolonijas ".. trūcīgie nav ar mieru izmantot pat Taimenskas budžu iekoptos tīrumus".³³ Bet centīgie konfiscētāji no rajona atņēma visu līdz pat pēdējai karotei. Taras rajonā latviešu kolonijās atņēma arī skābētos gurķus un kāpostus.³⁴ Borisovas kolonijā notiesāja deviņus saimniekus uz laiku no trim līdz 10 gadiem, starp tiem Andreju Avotiņu, kura sievu ar trim maziem bērniem un māti ar tēvu, abus 88 gadus vecus, izdzina no mājas bez pārtikas.³⁵

³¹ Novosibirskas apgabala Valsts arhīvs, 47. f., 1. apr., 1164. l., 276. lpp. (Turpmāk – NAVA.)

³² Krasnojarskas novada PSKP arhīvs, 10. f., 1. apr., 330. l., 49. lpp. (Turpmāk – KNPA.)

³³ Sibīrijas Cīņa. – 1930. – 8. febr.

³⁴ Krasnojarskas novada Valsts arhīvs, 181 l. f., 2. apr., 367. l., 2. lpp. (Turpmāk – KNVA.)

³⁵ LVVA, 2574. f., 2. apr., 5479 l., 2. lpp.

Nodokļu izpilde samazināja saimniecību ekonomisko potenciālu. Redzot bēdīgo perspektīvu, daļa turīgo zemnieku veica saimniecību slepenu samazināšanu. Daļa klusībā mēģināja izpārdot savu mantību, daļa vienkārši to iznīcināja, daļa noslēpa, lai tikai neizsūtītu, un bēga vai centās iestāties kopsaimniecībās kā vidējie vai trūcīgie zemnieki. Tas notika, lai gan vienlaidus kolektivizācijas rajonos bija aizliegts pārdot gan kustamo, gan nekustamo īpašumu; to neattiecināja tikai uz ārvalstu pilsoņiem. Par lopu likvidēšanu un nenodošanu zemniekam draudēja visbargākais sods – līdz pat nāves sodam nošaujot, par inventāra slēpšanu vai pārdošanu – sods no trim līdz pieciem gadiem ar daļēju vai pilnīgu mantas konfiskāciju, bet ciemu padomju un sabiedrisko organizāciju darbiniekiem “par tūlību un dažādām ļaunprātībām – cietums līdz trim gadiem un izņēmuma gadījumā pat augstākais soda mērs ar īpašuma konfiskāciju”.³⁶

1929. gada 25.-26. novembrī Minskā Baltkrievijas Centrālās izpildu komitejas nacionālā komisija sasauca Baltkrievijas Otro latvju strādnieku un zemnieku kongresu, kurā latviešu lielinieki un komjaunieši solīja padomju varai veikt simtprocentīgu latviešu zemnieku kolektivizāciju gada laikā.³⁷ Cik ļoti tas neatbilda tur esošo latviešu zemnieku patiesajām interesēm, liecina uz Latviju sūtītā vēstulē rakstītais. Tajā teikts, ka tos, kuri nestājas kopsaimniecībās, apvaino spiegošanā Latvijas labā un administratīvā kārtā izsūta nometināšanā no diviem līdz sešiem gadiem uz Solovecu salām, kaut gan parasti spieģus tiesā. Izsūtīšanai izraudzīti visi turīgākie latvju zemkopji, kuri tikuši pie turības neatlaidīgā darbā. Viņu īpašumi nodoti kopsaimniecībai vai izpārdoti. Lūgumi VCIK, tāpat kā citos gadījumos, palikuši bez ievēribas.³⁸

Kubaņas apgabalā latviešu saimniecības, kuras pirms gada vēl reklamēja kā paraugu vietējiem iedzīvotājiem, tika likvidētas, īpašums konfiscēts, paši padzīti. “Lai kolonisti nevarētu atgriezties mājās, tām izsit logus, izceļ durvis un sadauza krāsni. Kolonisti pret šo neprātu nevar uzstāties, jo viņi ir niecīgs mazākums.”³⁹

1928. un 1929. gadā pirmais represiju vilnis izrāva visnepakļāvīgākos latviešu saimniekus un nesa pirmos zaudējumus. Nākošie gadi tos ievērojami palielināja.

Dažādos līmeņos gan ar lēmumiem, gan ar darbiem un rakstiem presē sabiedriskā doma tika gatavota turīgo zemnieku deportācijai. 1930. gada sākumā visās latviešu avīzēs katrā numurā bija raksti par cīņu pret turīgajiem zemniekiem, viņu atmaskošanu un likvidēšanu. Pirmā turīgo zemnieku masveida deportācija sākās 1930. gada februāra beigās un turpinājās līdz 15. aprīlim. To realizēja, pamatojoties uz 1930. gada 30. janvāra VK(b)P CK Politbiroja lēmumu par ekspropriējamo kulaku izsūtīšanu. Tā pielikumā bija sniegta represējamo zemnieku klasifikācija trīs grupās. Pirmajā grupā bija iedalāmi kolektivizācijas pretošanās lielākie aktivisti, kurus vajadzēja nekavējoši iznīcināt vai ieslodzīt koncentrācijas nometnēs. Otrajā – pārējie kolektivizācijas pretinieki, kuri bija izsūtāmi nometināšanai PSRS Ziemeļos, Urālos un Kazahijā. Bet trešajā grupā – kulaki, kuri izvietojami nometnēs rajona robežās. VCIK un TKP precizēja, ka nometnes drīkst ierīkot ne tuvāk kā 35 – 50 verstis no apdzīvotām vietām. VK(b)P CK Politbirojs, vadoties no vietējām informācijām, noteica apgabalim koncentrācijas nometnēs ieslogāmo un izsūtāmo kontrolskaitļus. Balstoties uz minēto partijas lēmumu, Vissavienības Apvienotā valsts politiskā pārvalde (turpmāk – AVPP)⁴⁰

³⁶ Sibīrijas Cīņa. – 1930. – 2. febr.

³⁷ K. Šķilters. Latvju zemnieki Baltkrievijā pirms un pēc Oktobra revolūcijas. – Minska, 1935. – 109. lpp.

³⁸ LVVA, 2574. f., 2. apr., 5479. l., 37. lpp.

³⁹ Latvis. – 1930. – 21. febr.

⁴⁰ Tā 1923.–1934. gadā saucās čeka. 1934. gada 10. jūlijā AVPP tika pārdēvēta par Valsts drošības galveno pārvaldi (VDGP) un iekļauta jaundibinātā PSRS Iekšlietu tautas komisariāta (IeTK) sastāvā.

1930. gada 2. februārī izdeva pavēli Nr. 44/21, kurā precizēja uzdevumus savām struktūrvienībām, "lai veiktu budžu likvidēšanu kā šķiru".⁴¹ Bija norādīts, ka pirmās kategorijas personu lietu izskatīšanai pie AVPP nodaļām jāizveido "troikas", kurās jābūt VK(b)P novada komitejas, Prokuratūras un AVPP pārstāvim. Deportācijām juridisko bāzi veidoja 1930. gada 4. februāra VCIK un TKP kopīgais lēmums "Par praktiskiem pasākumiem kulaku saimniecību likvidēšanai vienlaidus kolektīvo saimniecību izveidošanas rajonos". Tas noteica, ka turīgo zemnieku likvidācija jāveic vienīgi organizētā ceļā, RIK jāizveido turīgo zemnieku saimniecību saraksti un personāli jāpārbauda, lai tajos ieslēgtu visus, kas dažādu iemeslu dēļ palikuši neuzskaitīti. Šai pirmajai deportācijai 1931. gada jūlijā sekoja atkārtota aktīvākās un turīgākās zemniecības izsūtīšana.

Slepenā VK(b)P Sibīrijas novada komitejas cirkulārā rajonu partijas komiteju sekretāriem norādīts: 1931. gada jūlija sākumā uz rajonu nosūtīs piecu čekistu brigādi, kas tieši "... vadīs kulaku izsūtīšanas operāciju". Tās pārstāvim jāinstruē rajona aktīvs, kas piedalīsies deportācijā, ka nav pieļaujamas 1930. gada deportācijā notikušās negatīvās parādības: "Novada partijas komitejas komisijas apstiprināto izsūtāmo kulaku sarakstu patvaļīga paplašināšana ar pretpadomju elementiem, kas nav kulaki; mantas konfiskācija, ko neparedz instrukcija: apgērību, sikas vērtslietas u. c., konfiscēto mantu izlaupīšana; ņirgāšanās par izsūtāmiem (rupjība, piekaušana utt.)."⁴² Dokuments lieliski bez komentāriem raksturo 1930. gada deportāciju praktisko norisi. Lai gan bija minētais cirkulārs, 1931. gada deportācijā vardarbība un patvaļa turpinājās, jo tie, kas latviešus ekspropriēja un izsūtīja, galvenokārt bija sveštautieši kopā ar vietējiem kangariem.

1930. un 1931. gada AVPP priekšsēdētāja vietnieks N. Jagoda (1891–1938) ziņoja J. Staļinam, ka pavisam izsūtīja 1 158 986 cilvēkus, tai skaitā 454 916 bērnus. Kopā ar nometinājumā jau esošajiem represēto skaits bija apmēram 1,5 miljoni. 90 % no viņiem bija izvietoti Ziemeļu rajonos. Zemniecās un barakās katram izsūtītajam pienācās divi kvadrātmetri apdzīvojamās platības. VCIK priekšsēdētājs M. Kaļiņins (1875–1946) norādīja: "Cietsirdīgi tas tikai šķiet. Šāds solis mums jāspēr, lai kolhozi augtu un stiprinātos pilnasinīgi un veseli."⁴³

Politiskajā leksikā parādījās jēdziens "specpereseļeņec" (piespiedu nometinātais), kas būtībā nozīmēja: valsts vergs. Bez jebkādam tiesībām, par trūcīgu iztiku viņi bija spiesti vergot meža izstrādē, derīgo izrakteņu ieguvēs, bezstatūtu lauksaimniecības arteļos vai citos darbos. Pat VK(b)P CK Politbiroja "specnometināto" komisija 1932. gada 26. janvārī atzina, ka izsūtījuma vietās bez pirtīm, akām, ārstniecības iestādēm, citām elementārām sadzīves un darba ēkām un apstākļiem deportēto kontingents nespēja pielāgoties neapdzīvoto rajonu bargajiem klimatiskajiem apstākļiem, daudzviet bija augsta saslimtība un mirstība, sevišķi bērniem līdz astoņu gadu vecumam. Šajā vecuma grupā tā mēnesī sasniedza pat 10 procentus. Komisija lēmuma konstatējošās daļas noslēgumā norādīja, ka lielās mirstības cēlonis bija arī nepietiekamā un nekvalitatīvā pārtika.⁴⁴ Tāpat enerģiskākās un turīgākās zemniecības daļas iznīcināšana bija sākusies, un šajā procesā, tāpat kā citos komunistu organizētajos masveida cilvēku iznīcināšanas notikumos, saudzēti netika arī bērni.

Abu deportāciju dēļ latviešu zemnieki no PSRS Eiropas daļas rietumiem nonāca ne tikai Solovecu salās un Komi, bet arī Sibīrijā.

⁴¹ A. Auns-Urālietis. Pret savu tautu // Latviešu saraksti. – Rīga, 1998. – 21. lpp. (Turpmāk – A. Auns-Urālietis. Pret savu tautu ..)

⁴² KNPA, 49. f., 1. apr., 139. l., 42., 43. lpp.

⁴³ A. Auns-Urālietis. Pret savu tautu .. – 22. lpp.

⁴⁴ Sibīrijas Čiņa. – 1930. – 17. febr.

Represiju un deportāciju rezultātā latviešu kolonijās iznīcināja lielumlielo daļu saimniecību. Nav pieejama visa zaudējumu uzskaitē,⁴⁵ bet arī zināmā ir pārliecinoša. Kubaņas un Donas apvidos kā turīgās likvidēja 27 % latviešu zemnieku saimniecību (Zubovas-Balkas kolonijā pat 80 %), Vitebskas apvida kolonijās – apmēram 25 %.⁴⁶

Turīgās zemniecības represēšana un sekojošā izsūtīšana iebaidīja daļu latviešu zemnieku, un līdz 1930. gada jūnijam PSRS Eiropas daļā bija kolektivizēti apmēram 14% no visa latviešu kolonistu saimniecību skaita.⁴⁷ Bet tanī pašā laikā laikraksts "Latviešu Zemnieks" bija spiests atzīt: "Nav noliedzams, ka starp latvju kolonistiem netrūkst tādu, kas padomju valdību ienīst ar zvērisku naidu un kuriem nav nekas pretīgāks kā saimniecību kolektivizēšana."⁴⁸ Latišovas kolonijā Kuzņeckas apvidū "vārds kolektivizācija priekš daudziem izliekas vēl briesmīgāks nekā mēris."⁴⁹

Kolektivizācijas ekonomiskās un administratīvi represīvās metodes lielā daļā latviešu zemnieku no jauna izraisīja vēlēšanos atstāt PSRS un atgriezties Latvijā. Konkrētās latviešu kolonijās šī tieksme bija atjaunojusies jau 1927. un 1928. gadā, bet tā strauji pieauga, sākoties vienlaidus kolektivizācijai.

Latvijas diplomātiskās pārstāvniecības ziņoja Ārlietu ministrijai par to latviešu apmeklējumiem, kuri izteica vēlēšanos atgriezties Latvijā, interesējās, kā to izdarīt, un lūdza palīdzēt. Daļu no Novgorodas guberņas latviešu pārstāvjiem pēc Ģenerālkonsula apmeklēšanas Ļeņingradā apcietināja un ievietoja cietumā.⁵⁰ No Kubaņas latvieši "… ar visu krūti laužas uz Latviju", rakstīja avīze "Latvis".⁵¹ Lūgumi atļaut izbraukt uz Latviju no Baltkrievijas noraidīti, ziņojot par represijām pret turīgajiem latviešiem, vēstulē raksta kāda koloniste.⁵² Latvijas konsuls Vitebskā informē Ārlietu ministriju, ka "… pēdējā laikā konsulātu apmeklēja diezgan liels skaits Sibīrijas latviešu, lūgdami palīdzēt atgriezties dzimtenē".⁵³ Tā kā latviešu kolonisti automātiski bija kļuvuši par PSRS pilsoņiem, Latvijas valdība starpvalstu līmenī šo jautājumu neizvirzīja. Latvijas presē vairākkārt izskanēja jautājums, ko darīt, ja sāksies latviešu kolonistu nelegāla bēgšana pāri robežai uz Latviju. Ministru prezidents un ārlietu ministrs Hugo Celmiņš (1877–1941) noteikti paziņoja, ka "… nekādi nelegāli robežas pārbēdzēji netiks ielaisti, tie būs jāsūta atpakaļ. Zināms, būtu ļoti sāpīgi pārraidīt atpakaļ latviešu kolonistus, kuri pārnāktu robežu. Valdība nevar iejaukties padomju Krievijas iekšējās lietās. Tiem latviešu kolonistiem, kurus padomju Krievija izraidīs, tiks izrādīta pretimnākšana un Latvijā gādāts darbs un maize".⁵⁴ Latvijas prese aizrunājās pat līdz tam, ka "… jāšaubās, vai tie, kas 12 gadus pavadījuši komunisma valstī, mums būs derīgi iedzīvotāji".⁵⁵ Bet tajā pašā laikā Sibīrijas novada padomes izpilžu komitejas (turpmāk SnIK) pilnvarotais Aleksandrs Eisulis pēc pārbaudes brauciena 1930. gada martā pa Minusinskas apvidus Abakanas rajona vācu un latviešu kolonijām savā atskaites ziņojumā rakstīja: "Latgaliešu un vācu ciemos visdrūmākais noskaņojums.

⁴⁵ Izsūtīto sarakstos, kas atrodas Omskas Valsts arhīvā, tautība norādīta tikai krieviem, pārējiem ir atzīme "nacmen" (nacionālais mazākums).

⁴⁶ K. Jokums. No viensētām uz kolektīviem. – 77., 78. lpp.

⁴⁷ D. Birkmans. Kolektivizācijas sākums latvju kolonijās. – Maskava, 1931. – 11. lpp.

⁴⁸ Latviešu Zemnieks. – 1930. – 25. jūl.

⁴⁹ Sibīrijas Cīņa. – 1930. – 26. febr.

⁵⁰ Jaunākās Ziņas. – 1930. – 6. marts.

⁵¹ Latvis. – 1930. – 21. febr.

⁵² Jaunākās Ziņas. – 1929. – 12. okt.

⁵³ LVVA, 2574. f., 2. apr., 5479. l., 1. lpp.

⁵⁴ Pēdējā Bridī. – 1930. – 15. marts.

⁵⁵ Turpat. – 14. marts.

No emigrācijas uz Ameriku, Latviju vai Vāciju viņus attur tikai mūsu administratīvie pasākumi un ārzemju pasu trūkums.”⁵⁶

Ziņojuma nobeigumā A. Eisulis norāda, ka visos apmeklētajos latgaliešu un vāciešu ciemos valdošo noskaņojumu var izteikt šādi: pie pirmā izdevīgā gadījuma visi latgalieši un vācieši ir gatavi kļūt par emigrantiem un bēgļiem, pametot pat savu īpašumu likteņa varā. Tomēr bēga tikai nedaudzi, pārējie bija neapmierināti, bet palika uz vietas. Oficiāli izlaist ar KPFSR lekšlietu tautas komisariāta 1928. gada 19. decembra cirkulāru bija noliegts. Tas noteica, ka emigrēt gribētāju dokumenti apvidus izpildu komiteju administratīvajām nodaļām jāpieņem, pēc tam jāizsniedz atteikumi, bet iesniegtie dokumenti jānosūta glabāšanai apvidus Valsts politikajai pārvaldei (čakai). Bet tos, kuri nodarbojās ar emigrēšanas organizēšanu, nodeva tiesai, piespriežot brīvības atņemšanu līdz pieciem gadiem, ar formulējumu par darbību latviešu kontrrevolucionāru grupā.

Kopsaimniecību tiešajā organizēšanā galvenā loma bija rajonu IK pilnvaroto institūtam, kas daudzos gadījumos aizstāja ciema padomes, un rajonu partijas komiteju instruktoriem, kuri praktiski darbojās nesodīti, administratīvi represīvās sistēmas ietvaros. Visizplatītākā metode bija zemnieku daļas represēšana ar sekojošiem draudiem pārējiem. Krasnojarskas apvidus rajonu pilnvaroto apkopotajā ziņojumā 1930. gada 13. februārī rakstīts, ka Ujāru rajona Balajas ciemā pēc pilnvarotā ierašanās “.. atrada 20 kulakus, bet pēc neilga laika vēl 15 un dažus iesēdināja. Pēc tam zemnieki rindā steidzās ierakstīties kolhozā”.⁵⁷ Teremecas latviešu ciemā Novgorodas apvidū no 43 saimniecībām 23 atņēma vēlēšanu tiesības, kas bija pirmais solis tālākai represēšanai. Vitebskas apvidū Glodņikas kolonijā turīgo rindās ieskaitīja vidēji turīgos zemniekus, kuriem atņēma visu dzīvo un nedzīvo inventāru, bet pašus izsūtīja. Spēcīgu iespaidu uz zemniekiem atstāja masveida deportācijas.

Šajos represiju apstākļos kā mazāko ļaunumu lielākā latviešu daļa saskatīja nacionālo kopsaimniecību izveidi pretēji komunistu proponētajām internacionālajām kopsaimniecībām, cerot saglabāt latviešu koloniju ekonomisko potenciālu, darba tikumu un nacionālo identitāti. Par noskaņojumiem latviešu ciemos rakstīja SņIK pilnvarotais A. Eisulis pēc brauciena pa Abakanas un Minusinskas rajoniem 1930. gada martā: “.. starp latgaļiem un vāciem izplatīta ideja par pārcelšanos pie savējiem, t. i., uz latgaļu un vācu kompakti apdzīvotiem rajoniem. .. Tur, saka latgaļu un vācu vidējie un trūcīgie zemnieki, ja vajadzēs, mēs iesim arī kolektīvā, bet apvienosimies tikai ar savējiem, katrā gadījumā ne ar krieviem, jo viņi ir slinki, slikti lauksaimnieki utt.”⁵⁸

SņIK slepenā ziņojumā VČIK 1930. gada 12. jūnijā teikts, ka Barabinskas apvidus Spaskas rajona Timofejevkas ciemā kolektivizētas visas 125 latviešu saimniecības. Lai pretotos rajona IK spiedienam apvienoties ar kaimiņos esošo krievu kopsaimniecību, Timofejevkas ciema sapulcē pieņemts vienprātīgs lēmums, ko visi iedzīvotāji apstiprinājuši ar saviem parakstiem. Tajā prasīts saglabāt Timofejevkas kopsaimniecības patstāvību. Lai to nosargātu, viņi atsūtījuši savu pilnvaroto uz Sibīrijas IK. Prasības neapmierināšanas gadījumā pilnvarotajam pārstāvim bija uzdevums braukt uz Maskavu. Ciema sapulces lēmuma nobeigumā rakstīts: “Mirsim visi kā viens, bet ar Miņino ciema kolhozu neapvienosimies.”⁵⁹

⁵⁶ NAVA, 47. f., 1. apr., 1164. l., 80. lpp.

⁵⁷ KNPA, 10. f., 1. apr., 6451. l., 21. lpp.

⁵⁸ NAVA, 47. f., 1. apr., 1164. l., 80. lpp.

⁵⁹ Turpat, 196. lpp.

Internacionāla sastāva kopsaimniecībās, kur tādas izveidojās vai kur rajonu IK izdevās uzspiest apvienošanās, bieža parādība bija nacionālās nesaskaņas, kas balstījās uz otras tautības atšķirīgu vērtējumu: krievi latviešus uzskatīja par budžiem, bet latvieši krievus par sliņķiem, sliktiem saimniekotājiem. Maskavas apgabalā jauktajās kopsaimniecībās "Pamats", "Darba rūķis" un citās latvieši sevi uzskatīja par čaklākiem, kulturālākiem nekā krievi un – "lieta nogājusi pat līdz delegācijas sūtīšanai uz Maskavu, lai atbrīvotos no "krieviem – liekēžiem"", rakstīja avīze "Latviešu Zemnieks".⁶⁰ Tanī pašā laikā bija vietas, kur "visi latvieši atzīti par budžiem, viņu manta konfiscēta un paši no kolektīviem izslēgti".⁶¹ Vairākās jauktajās kopsaimniecībās krievu vairākums pieņēma lēmumu, ko atbalstīja ciemu padomes. Lēmums aizliedza veikt kultūras darbu latviešu valodā un pat runāt šajā valodā. Arī pēc oficiālas nesaskaņu novēršanas iekšējā spriedze šādās kopsaimniecībās saglabājās un latviešu īpatsvars samazinājās, viņiem aizejot uz pilsētu vai nacionāli viendabīgākām kopsaimniecībām, bet vecajās kādu laiku saglabājās tikai latviskais nosaukums. Palikušie latvieši bija pakļauti asimilācijas procesam.

Dažviet piespiedu kolektivizācija izraisīja arī bruņotu pretestību, dedzināšanas. Krasnojarskas apvidū Manas rajonā Krūmiņa vadīto latviešu un igauņu pretošanos kolektivizācijai paši aizmanieši pat nosauca par mazo Aizmanas karu. 1932. gadā šo pretestību padomju vara salauza ar bruņotu spēku. Neveiksmē bija lemta arī latviešu cīņa Baltkrievijā un Pleskavas apvidū, kur vairākiem cilvēkiem piesprieda augstāko soda mēru nošaujot un pārējiem dažāda ilguma cietumsodu.⁶²

Šādi pakāpeniski, pārvarot zemnieku pretestību, padomju vara ar represīvām metodēm realizēja vienlaidus kolektivizāciju. PSRS Eiropas daļā pamatā tā bija veikta līdz 1932. gadam, Sibīrijā nedaudz vēlāk. Latviešu kolonijās sociālisms ātrāk uzvarēja tajās, kurās bija lielāks turīgo zemnieku slānis. Pret tiem vērstās represijas ātrāk sadzina pārējos kopsaimniecībās. Mazāk turīgās kolonijās kolektivizācija svinēja uzvaru tikai 1935. gadā, bet atsevišķi viensētnieki, kuri turpināja nepakļauties, bija nākamo represiju pirmie upuri. Avīze "Komunāru Cīņa" 1936. gada 26. marta numurā bija spiesta atzīt, ka latviešu kolonijās "… kolektivizācija un budžu kā šķiras likvidācija noritēja smagāk nekā caurmērā visā Savienībā, jo budžu procents un viņu iespaids uz latvju koloniju saimniecisko un sabiedrisko dzīvi bija sevišķi liels".

Kolektivizācijas laikā pēc komunistiskās partijas direktīvām realizēto turīgākās zemniecības deportāciju var vērtēt kā pirmo sociālistisko genocīdu pēc šķiriskas pazīmes. Ar nežēlīgi represīvu metožu palīdzību uzvarējušajā kolhozu iekārtā strauji samazinājās lauksaimniecības produkcijas ražošanas apjoms, daudzos valsts reģionos sākās bads, kura dēļ nomira vairāki miljoni cilvēku.

4. UVERTĪRA LATVIEŠU BOJĀEJAI

No VK(b)P un tās izpildinstitūciju turpmākajiem lēmumiem un rīcības ir redzams, ka sociālistiskās sistēmas ekonomiskā neefektivitāte tika kompensēta ar milzīgu masu pārvēršanu par neapmaksājamu vergu darbaspēku. Komunistiskā sistēma 1930. gadu pirmajā pusē nemitīgi veidoja jaunas apcietināto nometnes, lai nodrošinātu brīvu darbaspēku

⁶⁰ Latviešu Zemnieks. – 1929. – 16. dec.

⁶¹ Turpat. – 1930. – 6. apr.

⁶² Latviešu Zemnieks. – 1929. – 22. nov.

sociālisma triecienceltnēm un pie viena – vietu esošajiem, potenciālajiem vai iedomātajiem sāncensiem valsts augstākajai politiskajai vadībai ar Staļinu priekšgalā. Šo situāciju izmantoja arī varas hierarhijas zemākajos līmeņos, lai nostiprinātu vai uzlabotu savu vietu varas piramidālajā celtnē. Tas bija iespējams, jo PSRS konstitūcija kalpoja tikai formālai lietošanai un tajā ierakstītās pilsoņu sabiedriski politiskās tiesības un brīvības faktiski nedarbojās. Reāli trīsdesmito gadu sākumā sociālisma valstī bija vērojamas feodālā absolūtisma iezīmes. Valsts priekšgalā bija neierobežotu varu ieguvušais un fetišizētais komunistiskās partijas un tautas "vadonis" Josifs Staļins (1879–1953). Viņam stingri hierarhiskā kārtībā bija pakļautas pārējās partijas un valsts amatpersonas. Katra vieta varas hierarhijā bija nodrošināta ar konkrētām privilēģijām, kuras zuda vai palielinājās reizē ar pārvietošanos pa varas kāpnēm.

Bet vienlaidus kolektivizācijas rezultātā daudzviet valdošais bads un valsts rūpniecības hroniskā nespēja nodrošināt iedzīvotāju vajadzības ar plaša patēriņa precēm privilēģēto amatu vērtību vēl nostiprināja, un daudzi kļuva par paklausīgiem augstāk stāvošo jeb oficiālajā toreizējā terminoloģijā – "partijas gribas" izpildītājiem, ieskaitot politiskos noziegumus. VK(b)P nomenklatūras mērķu sasniegšanai, upuru piegādei masu represiju mašīnai kalpoja vietējās komunistu organizācijas, kuru rindas pārsvarā papildināja ar strādniekiem un trūcīgiem zemniekiem, t. i., mazizglītotiem un, bieži vien, strādāt mazgribošiem cilvēkiem. Viņu ideoloģiskā apstrāde, privilēģijas un disciplīna bija tie komponenti, kas ierindas komunistus veidoja par idejiskiem fanātiķiem, ar kuriem varēja manipulēt idejas vārdā, vai paklausīgiem izpildītājiem, kuriem ideju aizstāja varas apziņa un mantiski labumi. Lai partijā nebūtu "šķiriski un ideoloģiski sveši cilvēki" jeb, izsakoties bez komunistiskās terminoloģijas, cilvēki, kas spēja saskatīt VK(b)P politikas būtību un negāja uz kompromisu ar savu sirdsapziņu, regulāri rīkoja partijas "tīrīšanas". To liecina Ujāru rajona VK(b)P dokumentos fiksētie izslēgšanas motīvi. Albertu Krieviņu no partijas izslēdza "par šķiru politikas izkropļošanu, par kulaku slēpšanu",⁶³ Pēteri Gailīti – "par VK(b)P ģenerālās līnijas neatzīšanu, padomju varas politikas neatbalstīšanu, reliģisko ceremoniju ievērošanu",⁶⁴ Olgu Āboltiņu – "par atteikšanos izpildīt partijas lēmumus".⁶⁵ Viņi, protams, rajonā un valstī nebija vienīgie.

Pieaugošajām represijām bija nepieciešama arī attiecīga juridiskā bāze, tādēļ minētajā laika posmā notika atbilstoša tās tālākā veidošana. 1932. un 1933. gadā PSRS izveidoja pasu sistēmu un tādējādi novērsa zemnieku bēgšanu no kopsaimniecībām un bada, jo viņiem pases neizsniedza. Bez tām zemnieki bija piesaistīti kopsaimniecībām un faktiski kļuva par dzimtcilvēkiem. Darba klaušas izdzīvošanu nenodrošināja, samaksa pārsvarā bija niecīga, un tādēļ par galveno iztikas avotu kļuva nelielā piemājas zeme, kuras lielums bija reglamentēts un kura bija aplikta ar nodokļiem un nodevām.

Izmantojot Ļeņingradas (tag. Sankt-Pēterburgas) pilsētas VK(b)P pirmā sekretāra S. Kirova (1886-1934) nošaušanu Smoļņijā 1934.gada 1.decembrī, jo viņš bija reāls J. Staļina sāncensis, tajā pašā dienā VCIK priekšsēdētājs M. Kaļiņins parakstīja likumu par izmaiņām PSRS kriminālprocesuālajā kodeksā. Tas noteica:

- teroristisko organizāciju lietas izskatīt ne ilgāk par desmit dienām;
- tiesā apsūdzības izskatīt bez prokurora un advokāta piedalīšanās;
- kasācijas sūdzības par spriedumu, kā arī apzēlošanas lūgumus nepieņemt;

⁶³ KNPA, 73. f., 1. apr., 206. l., 20. lpp.

⁶⁴ Turpat, 318. l., 80. lpp.

⁶⁵ Turpat, 310. l., 2. lpp.

- augstāko soda mēru – nošaušanu – izpildīt nekavējoši tūlīt pēc sprieduma pasludināšanas.⁶⁶

1935. gada 18. janvārī VK(b)P CK slēgtajā vēstulē brīdināja komunistus, ka jādara gals oportunistiskajai labsirdībai, ka vajadzīga īsti lielinieciska revolucionāra modrība.

1935. gadā tika samazināts vecuma cenzis saukšanai pie kriminālbildības. Bērnus varēja sodīt no 12 gadu vecuma, bet nāvēssodu nošaujot izpildīt no 18 gadiem.⁶⁷

1936. gada 29. jūlijā VK(b)P CK slēgtajā vēstulē partijas vadība vēlreiz norāda, ka ikvienam lieliniekam jāprot atklāt ienaidnieku, lai arī cik labi tas nebūtu nomaskējies.

Tātad gan politiski, gan juridiski tika metodiski gatavota bāze vēl plašākam masu politiskajam teroram, kas kulmināciju sasniedza 1937. un 1938. gadā pēc VK(b)P CK plēnuma 1937. gada martā. Tajā J. Staļins 3. martā uzstājās ar ziņojumu "Par partijas darba trūkumiem un trockistisko un citu divkošu likvidēšanas līdzekļiem". Viņš apgalvoja, ka:

- 1) ārzemju aģenti, kuru vidū diezgan aktīva loma ir trockistiem, veic diversijas, kaitniecību, spiegošanu un ka vienā vai otrā pakāpē tas ir skāris visas vai gandrīz visas PSRS organizācijas, gan saimnieciskās, gan administratīvās, gan partijas;
- 2) ārvalstu aģenti, to vidū trockisti, ir iekļuvuši ne tikai zemākajās organizācijās, bet arī dažos vadošos amatos;
- 3) daži mūsu vadošie biedri gan centrā, gan uz vietām ne tikai nespēja saskatīt šo kaitnieku, diversantu, spiegu un slepkavu īsto seju, bet izrādījās tik nevērīgi, labsirdīgi un naivi, ka nereti paši sekmēja ārzemju aģentu izvērzišanu vienā vai otrā atbildīgā amatā.

Noslēgumā J. Staļins norādīja, ka PSRS iekšējo ienaidnieku spēks ir partijas biedra grāmatiņa. Tā rada politisku uzticamību, ar to iekļūst visās PSRS iestādēs un organizācijās un spiego.⁶⁸ Protams, šāda runa pastāvošajā neuzticības un represiju gaisotnē bija draudoša. Maskavā jau bija notikuši divi lieli politiskie procesi – 1936. gada augustā un 1937. gada janvārī; tajos tiesāja bijušos VK(b)P līderus G. Zinovjevu (1883–1936), Ļ. Kameņevu (1883–1936) un citus, apsūdzot trockismā, zinovjevismā. J. Staļina apgalvojums, ka ienaidnieks ir visos valsts un partijas līmeņos, bija signāls masu terora lavīnveida attīstībai. Tas pakāpeniski sākās arī latviešu komunistu politiskajā virsotnē.

Jau 1937. gada 22. maijā apcietināja bijušo M. Frunzes kara akadēmijas priekšnieku un komisāru, Padomju militārās enciklopēdijas galveno redaktoru, no 1932. gada PSRS "Osoviahima" Centrālās padomes un Latviešu rakstnieku centrālā biroja priekšsēdētāju Robertu Eidemani (1895–1937). No 11. līdz 15. janvārim notikušajā latvju rakstnieku konferencē Maskavā R. Eidemanis bija slavēts par jauno dzejoļu krājumu "Ar paceltu galvu"; viņš vēl kritizēja kolēģus, jo "daudziem rakstniekiem ir tādi noskaņojumi, ka šeit, padomju apstākļos, latvju literatūra nevar uzzelt".⁶⁹ R. Eidemanis izteica arī konkrēti adresētu kritiku: "Ķikutam trūkst politiskās skaidrības jautājumu uztvērē", bet "Jokuma (1894–1941 – A. B.) uzstāšanās bija politiski nepareiza", jo ".. pilnīgi nepareizi teikt, ka vienalga ar kādu citātu sākt rakstu: ar Marksa, Ļeņina, Staļina vai arī Viksnes (1894–1938 – A. B.). Nē, nav vis vienalga, jo Marksa, Engelsa, Ļeņina, Staļina lielie vārdi mums ir svēti, viņi ir mūsu karogs."⁷⁰ R. Eidemanis tiek tiesāts 11. jūnijā militāro sazvērnieku prāvā.

⁶⁶ A. Auns-Urālietis. Pret savu tautu .. – 27. lpp.

⁶⁷ Turpat. – 29. lpp.

⁶⁸ Celtne. – 1937. – Nr. 4-255. – 261. lpp.

⁶⁹ Komunāru Cīņa. – 1937. – 22. janv.

⁷⁰ Celtne. – 1937. - 3.-219. lpp.

Tajā ieskanas nacionālais akcents, ka Eidemanim, tāpat kā V. Putnam (1893–1932), J. Uborevičam (1896–1937) un J. Jakiram (1896–1937), nav dziļu sakņu PSRS, ir otra Dzimtene. Nākamajā dienā, izpildot spriedumu, visus nošāva. Pēc liķu kremācijas pelnus sabēra Donas krematorijas kapsētā, t. s. "nepieprasīto pišļu kopīgajā kapā Nr. 1".

1937. gada 24. maijā PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja vietnieks, PSRS CIK Prezidija loceklis kandidāts un VK(b)P CK Politbiroja loceklis kandidāts Jānis Rudzutaks (1887–1938), pie brokastu galda iepazīties ar rīta laikrakstu, nobrīnījās par žurnālista pavišību, jo starp polārās ekspedīcijas dalībnieku apsveicējiem nebija viņa paraksta, lai gan iepriekšējā dienā viņš to bija parakstījis. Vēlāk noskaidrojās, ka jau tad bija paspēts J. Rudzutaku izslēgt no partijas. Sākās viņa personīgā iepazīšanās ar leTK darba metodēm un noslēdzās 1938. gada 29. jūlijā ar nāves sprieduma izpildi.

22. jūnijā apcietināja VK(b)P CK propagandas un aģitācijas nodaļas vadītāja vietnieku, žurnāla "Boļševik" redakcijas kolēģijas locekli Vilhelmu Vili Knoriņu (1890–1938). Viņam, tāpat kā Rudzutakam, piesprieda augstāko soda mēru, un dzīves ceļš arī aprāvās 1938. gada 29. jūlijā.

Vienlaicīgi ar augstāko latviešu komunistu rindu retināšanas sākumu 1937. gada 30. jūlijā PSRS iekšlietu tautas komisārs un Valsts drošības ģenerālkomisārs N. Ježovs izdeva operatīvu pavēli Nr. 00447 "Par bijušo kulaku, kriminālnoziedznieku un citu pretpadomju elementu represēšanas operāciju".⁷¹ Pavēlē bija norādīts: izmeklēšanas materiāli apliecina, ka ievērojams skaits pretpadomju elementu saplūdis laukos un daļa no tiem devusies uz pilsētām. Tādēļ no 5. augusta visā valstī jāsāk represijas pret bijušajiem kulakiem, aktīviem pretpadomju un krimināliem elementiem. Desmit dienas vēlāk procesam bija jāsākas Vidusāzijā, Austrumsibīrijā un Tālajos Austrumos.

Represējams bija ļoti plašs kontingents: pretpadomju aktīvisti, bijušo pretpadomju partiju biedri un citi, kurus izmeklēšanas orgāni vai pārbaudīti aģentūras materiāli atmaskoja kā sacelšanās organizāciju, fašistisku, teroristisku, spiegu un diversiju kontrrevolucionāro organizāciju dalībniekus. Visi sodāmie bija iedalāmi divās kategorijās. Pirmajā ieskaitāmi visnaidīgāk noskaņotie. Tie nekavējoties jāapcietina un pēc lietas "izskatīšanas "troikās" – jānošauj. Otrajā kategorijā iekļaujami visi padomju varai mazāk naidīgie, kas arestējami un ieslogāmi lēģeros vai cietumos uz 8 – 10 gadiem.

Vadoties no leTK vietējo pārvalžu iesniegumiem, pavēlē noteikti arī Krievijas Federācijas autonomajām republikām, novadiem un apgabaliem represējamo kontrolskaitļi katrā kategorijā. Represēto ģimenes locekļi, ja viņi spējīgi uz aktīvu pretpadomju darbību, ievietojami specnometnēs vai darba ciematos. Pirmajā kategorijā ieskaitīto ģimenes locekļiem bija jāatstāj pierobežas zona un septiņas lielās pilsētas, kā arī Melnās jūras atpūtas zona no Sočiem līdz Suhumi. Visu represēto ģimenes locekļi bija jāņem uzskaitē un sistemātiski jānovēro.

Pavēles 3. daļa "Operācijas veikšanas kārtība" reglamentēja operācijas norisi, kas bija jāveic četros mēnešos. Vispirms bija "jātiek galā" ar nošaujamajiem (1. kategorija), un tikai tad varēja uzsākt 2. kategorijā iekļauto apcietināšanu. Personīgi bija jāziņo N. Ježovam (1895–1939) par nometnēs un cietumos notiesāto skaitu un soda laiku, lai saņemtu viņa norādes, kā un uz kādām nometnēm tos nosūtīt. Operācijas norisei republikas, novadi un apgabali jāsadala sektoros, un katrā tajā jāizveido operatīvā grupa, kurai pēc vajadzības jāpievieno karaspēka vai milicijas apakšvienības.

⁷¹ Okupācijas varu politika Latvijā. 1939.-1991. – Rīga, 1999. – 35.-42. lpp.

у в течение 24 часов
собора Сектора ЦК

4-91

Пост. ПБ ЦК от 5.V.27г., пр. № 100, п. 5)

15-1 155

СТРОГО СЕКРЕТНО

(Из О. П.)

Культурная Партия (большевиков) ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ

18

1938 г. Тов. Ежову: - все;
Обком, крайком, ЦК ВКП(б) - соответ.

из протокола № 57 заседания Политбюро ЦК от 31.1.38г.

Решение от 31.1.38г.

Об антисоветских элементах.

в) Принять предложение НКВД СССР об утверждении дополнительного количества подлежащих репрессии бывших кулаков, уголовников и активного антисоветского элемента, по следующим краям, областям и республикам:

1) Армянская ССР	- 1000ч. по 1 кат. и 1000ч. по II-й		
2) Белорусская ССР	- 1500 "		
3) Украинская ССР	- 6000 "		
4) Грузинская ССР	- 1500 "		
5) Азербайдж. ССР	- 2000 "		
6) Туркменск. ССР	- 1000 "		
7) Киргизск. ССР	- 500 "		
8) Таджикск. ССР	- 1000 "	и 500ч. по II кат.	
9) Узбекская ССР	- 2000 "	500 "	
10) Д. В. К.		2000 "	
11) Читинская об.	- 8000 "	500 "	
12) Бурят-Монгол.	- 1500 "		
13) Иркутская об.	- 500 "		
14) Красноярск. кр.	- 3000 "	500 "	
15) Новосибирск. кр.	- 1500 "	500 "	
16) Омская обл.	- 1000 "		
17) Алтайск. кр. ть	- 3000 "	2000 "	
18) Ленинградск.	- 2000 "	1000 "	
19) Карельская обл.	- 3000 "		
20) Калининск. ССР	- 500 "	200 "	
21) Московская л.	- 1500 "	500 "	
22) Свердловск. обл.	- 4000 "		
	2000 "		

(СМ. Я/ЕР. СТЕ).

Vissavienības komunistiskās (bolševiku) partijas Centrālās komitejas 1938. gada 31. janvāra stingri slepenais lēmums "Par pretpadomju elementiem" (sevišķajā mapē) uzdeva katrā padomju republikā nošaut (soda pirmā kategorija) vai arestēt (soda otrā kategorija) desmitiem tūkstošu cilvēku.

Operatīvo grupu priekšnieks bija atbildīgs par pasākuma norisi no apcietināmā atrašanās līdz "troikas" sprieduma izpildei. Šajā laikā par katru sodāmo vajadzēja iegūt kompromitējošus materiālus, "uz to bāzes" sastādīt apcietināmo sarakstus, parakstīt un divos eksemplāros nosūtīt leTK tautas komisāram, leTK novadu vai apgabalu pārvalžu priekšniekam apstiprināšanai. Uz tā pamata noformēt apcietināšanas orderi un izdarīt rūpīgu kratīšanu, atņemot šaujamieročus, munīciju, indes, kontrrevolucionāru literatūru, dārglietas, valūtu, saraksti. Apcietinātos koncentrēja NKVD vadības norādītos punktos tālākai sūtīšanai.

Pavēles 4. daļa "Izmeklēšanas norises kārtība" un 5. daļa "Troiku organizācija un darbs" noteica, ka par katru apcietināto vai apcietināto grupu jāizveido izmeklēšanas lieta, kas pēc visu noziedzīgo sakaru atklāšanas jānosūta "troikai". Lietai jāatrodas leTK, tā pārvaldes vai leTK apgabala nodaļas atrašanās vietā vai arī jānosūta uz operatīvo sektoru. "Troikas", atkarībā no lietas materiāliem, varēja samainīt pirmo kategoriju ar otro vai otro ar pirmo. Sēžu protokolos "troika" fiksēja spriedumu un nosūtīja to operatīvās grupas priekšniekam izpildīšanai.

6. daļa "Sprieduma izpildes kārtība" norādīja, ka sprieduma izpildītāju nosaka "troiku" priekšsēdētājs, t. i., leTK tautas komisārs, leTK pārvaldes vai apgabala nodaļas priekšnieks. Viņi noteica arī pirmās kategorijas notiesāto nošaušanas vietu un veidu, obligāti neizpaužot nošaušanas vietu un laiku. Uz noietnēm nosūtīja ar PSRS GULAGa norikojuma pavadzīmēm. Pēdējā, 7. daļa, "Operāciju vadības organizācija un atskaite" noteica, ka pasākuma vispārējo vadību veic PSRS leTK tautas komisāra vietnieks M. Frinovskis. Par visiem operācijas gaitā notikušiem ekscesiem un pretvalstiskām izpaušmēm nekavējoties bija jāziņo pa telegrāfu. Par operācijas norisi jāziņo ik piekto dienu. Politiskā terora mašīna uzņēma apgriezienus, bet tās darbībā tika skaidri "iezmēti" arī nacionāli akcenti.

Pirmā masveida iznīcināšanas akcija pēc nacionālās piederības bija vērsta pret vāciešiem. leTK 1937. gada 25. jūlija pavēlē Nr. 00439 par vācu tautības personu vajāšanu⁷² noteikts, ka trīs dienu laikā jāizveido visu Vācijas pavalstnieku saraksti par personām, kuras strādā PSRS kara rūpnīcās un dzelzceļa transportā. Šajos sarakstos jāiekļauj arī agrāk strādājušie, ja viņi dzīvo kādā republikā, apgabalā vai novadā. Sākot ar 29. jūliju, piecu dienu laikā vajadzēja apcietināt sarakstos iekļautos Vācijas pavalstniekus un vienlaicīgi uzskaitīt:

- visus Vācijas pavalstniekus, kas strādāja citur;
- bijušos Vācijas pavalstniekus, kas pieņēmuši padomju pilsonību un strādā kara rūpniecībā;
- sagatavot kompromitējošus materiālus viņu apcietināšanai.

Apcietināmas arī izmeklēšanā noskaidrotās personas, un visu vāciešu lietas jāizskata Kara kolēģijai vai Sevišķajai apspriedei. No pavēles redzams, ka faktiski uzsvars ir likts uz Vācijas politisko emigrantu iznīcināšanu.

Vāciešu represēšanas operācija skaitliski nebija sevišķi liela. To noteica sākotnēji jau ierobežotais represējamo kontingents un turpmākās leTK pavēles, kuras čekistiem nepārtraukti izvīzīja jaunus uzdevumus. Tādēļ, iespējams, samazinājās uzmanība sākotnējai pavēlei, jo padomju cilvēki psiholoģiski bija pieraduši pie kampaņām un, sākoties jaunai, daudz plašākai, iepriekšējā jūtam atvīzījās otrajā plānā; uzmanība atslāba.

Iepriekš minētā 1937. gada 30. jūlija leTK pavēle Nr. 00447 noteica, ka 5. augustā jāasāk masu represijas pret atlikušajiem padomju varas ienaidniekiem visā valstī. Kampaņa jāveic četros mēnešos, un tās laikā jānošauj un jānosūta uz GULAGa noietnēm kopā 300 000 cilvēki. Šāds bija kontrolskaitlis. Apsūdzēto lietas jāizskata "troikām".

⁷² Okupācijas varu politika Latvijā, 1939.-1991. – Rīga, 1999. – 44.-45. lpp.

1937. gada 11. augusta leTK pavēle par poļu tautības personu vajāšanu⁷³ nolika operācijas sākumu 20. augustā, un – atšķirībā no pavēles par vāciešu vajāšanu – šeit bija vērtējamā pret visiem poļiem PSRS, bet spriedumu noteikšanai pietika ar “dvoikām” – leTK pārvaldes priekšnieks un attiecīgās republikas, novada vai apgabala prokurors. Apkopotos sarakstus “albumu” veidā apstiprināja leTK komisārs N. Ježovs un PSRS ģenerālprokurors A.Višinskis (1883-1954) vai viņu pirmais vietnieks.

**PSRS iekšlietu tautas komisāra
N. Ježova 1937. gada 11. augusta operatīvā pavēle
par poļu tautības personu vajāšanu**

Nr. 00485

Maskavā 1937. gada 11. augustā

Kopā ar šo pavēli nosūtāmā slēgtā vēstule par Polijas izlūkdienesta fašistiski nemierniecisko, spiegošanas, diversiju, sakāvniecisko un teroristisko darbību PSRS, kā arī izmeklēšanas materiāli “POW”^{*1} lietā, atklāj Polijas izlūkdienesta ilggadīgās un relatīvi nesodītās diversiju un spiegošanas darbības ainu Savienības teritorijā.

No šiem materiāliem redzams, ka Polijas izlūkdienesta sagrāvnieciskā darbība tika un joprojām tiek veikta tik atklāti, ka tās nesodāmību var izskaidrot tikai ar VDGP slikto darbu un čekistu bezrūpību.

Pat tagad nav pilnībā izvērsti “POW” organizāciju un diversantu un spiegu grupu likvidēšanas darbs uz vietām. Izmeklēšanas tempi un mērogi ir visnotaļ zemi. Polijas izlūkdienesta pamatkontingents ir izvairījies pat no operatīvās uzskaites (no poļu pārbēdzēju kopējās masas – ap 15 000 cilvēku, Savienībā ir uzskaitīti tikai 9000 cilvēku. Rietumsibirijā no tās teritorijā esošajiem aptuveni 5000 pārbēdzēju uzskaitīti ne vairāk par 1000 cilvēku). Līdzīgs stāvoklis ir Polijas politemigrantu uzskaitē).

Nepietiekami noteikta Polijas izlūkdienesta kadru likvidēšana it īpaši bīstama ir tagad, kad ir sagrauts “POW” Maskavas centrs un arestēti daudzi tā aktīvākie biedri. Polijas izlūkdienests, paredzot turpmāko neizbēgamo savas darbības izgāšanos, cenšas izvērst, bet dažos gadījumos jau izvērš savu diversiju tīklu PSRS tautsaimniecībā un pirmām kārtām tās aizsardzības objektos.

Saskaņā ar to VDGP orgānu galvenais uzdevums patlaban ir Polijas izlūkdienesta pretpadomju darbības sagrāve un līdz šim neskarto “POW” nemiernieku un diversiju veicēju un Polijas izlūkdienesta PSRS cilvēku pamatkontingenta likvidēšana.

⁷³ Turpat, 46.-48. lpp.

^{*} Šajā dokumentā saglabātas tā pirmpublicējuma zemsvītras piezīmes.

¹ Saisinājums no poļu val. “Polska organizacja wojskowa” (Poļu militārā organizācija).

Pavēlu:

1. No 1937.gada 20.² augusta sākt plašu operāciju, kas vērsta uz "POW" vietējo organizāciju un pirmām kārtām tās spiegu-diversantu un nemiernieku kadru pilnīgu likvidēšanu rūpniecībā, transportā, sovhozos un kolhozos.

Visa operācija jābeidz 3 mēnešu laikā, t. i., līdz 1937. gada ...³ novembrim.

2. Jāarestē:

- a) tie aktīvākie "POW" biedri pēc pievienotā saraksta,⁴ kuri ir atklāti izmeklēšanā, bet līdz šim nav atrasti;
- b) visi PSRS palikušie Polijas armijas karagūstekņi;
- c) pārbēdzēji no Polijas neatkarīgi no viņu ierašanās laika PSRS;
- d) politiskie emigranti un apmainītie politiešlodzītie no Polijas;
- e) bijušie PPS⁵ un citu poļu pretpadomju politisko partiju biedri;
- f) aktīvākie pretpadomju nacionālistiskie elementi poļu rajonos.

3. Aresta operāciju veikt divās kārtās:

- a) pirmajā kārtā arestam pakļaujams iepriekšminētais kontingents, kas strādā leTK orgānos, Sarkanajā armijā, kara rūpniecās, visu citu rūpniecības aizsardzības cehos, dzelzceļā, ūdens un gaisa transportā, visu rūpniecības uzņēmumu elektroapgādes saimniecībā, gāzes un naftas pārstrādes rūpniecās;

- b) otrajā kārtā arestam pakļaujami visi pārējie, kas strādā nemilitāras nozīmes rūpniecības uzņēmumos, sovhozos un iestādēs.

4. Vienlaicīgi ar aresta operācijas izvēršanu uzsākt izmeklēšanas darbu. Izmeklēšanu galvenokārt koncentrēt uz diversiju grupu organizāciju un vadītāju pilnīgu atmaskošanu, lai pilnībā atklātu diversantu tīklu. Arestēto spiegu, kaitnieku un diversantu liecībās minētos nekavējoties arestēt. Izmeklēšanas darbību veikšanai izveidot speciālu operatīvo darbinieku grupu.

5. Visi arestētie atkarībā no izmeklēšanas procesā atklātās vainas ir jāiedala divās kategorijās:

- a) pirmā kategorija – arestētie, kuri ir jānošauj; tie ir visi Polijas izlūkdienesta spiegi, diversanti, kaitnieki un nemiernieki;

- b) otrā kategorija – mazāk aktīvie no viņiem; tie ir jāiesloga uz 5 – 10 gadiem cietumos un noietnēs.

6. Par izmeklēšanas gaitā pirmajā un otrajā kategorijā iedalītajiem ik desmit dienas sastāda sarakstus ar īsu izmeklēšanas materiālu izklāstu, kas raksturo arestētā vainu, un šos sarakstus nosūta galīgai apstiprināšanai PSRS leTK.

Iedalīšanu pirmajā vai otrajā kategorijā, pamatojoties uz izmeklēšanas materiālu izskatīšanu, izdara republikas iekšlietu tautas komisārs, novada vai apgabala leTKP priekšnieks kopā ar attiecīgās republikas, novada, apgabala prokuroru.

Sarakstus, kurus nosūta PSRS leTK, paraksta republikas iekšlietu tautas komisārs, leTKP priekšnieks un attiecīgās republikas, novada un apgabala prokurors.

Pēc tam kad sarakstu apstiprinājis PSRS leTK un Savienības prokurors, spriedums

² Datums ierakstīts ar roku.

³ Datums nav minēts.

⁴ Netiek publicēts.

⁵ Saīsinājums no poļu val. "Polska partia socjalistyczna" (Polijas sociālistiskā partija).

nekavējoties tiek izpildīts, t. i., pirmās kategorijas notiesātie tiek nošauti, otrās kategorijas – tiek nosūtīti uz cietumiem un nometnēm saskaņā ar PSRS IeTK rīkojumu.

7. Izbeigt to notiesāto ieslodzīto atbrīvošanu no cietumiem un nometnēm, kuri spieģojuši Polijas labā un kuriem ieslodzījuma termiņš beidzies. Par katru no viņiem iesniegt materiālu izskatīšanai PSRS IeTK Sevišķajai apspriedei.
8. ¹
9. Par operācijas gaitu ziņot telegrāfiski katru piekto dienu, t.i., mēneša 1., 5., 10., 15., 20., 25. un 30.datumā.

PSRS iekšlietu tautas komisārs,
Valsts drošības
ģenerālkomisārs
Ježovs

Masu represiju mehānisms PSRS 1937. gadā tika vēl pilnveidots ar IeTK 15. augusta pavēli Nr. 00486 par notiesāto tautas ienaidnieku ģimenes locekļu represēšanu, ko papildināja 1938. gada 7. janvāra un 20. maija cirkulāri, kas noteica represēto bērnu situāciju,⁷⁴ kā arī 1938. gada 2. aprīļa PSRS IeTK cirkulārs Nr. 65 un IeTK Civilaktu reģistrācijas nodaļas 29. aprīļa rīkojums Nr. 1486178, kuri noteica, ka pases saņemšanas vai maiņas gadījumā tajā obligāti jāuzrāda dokumentāli pierādīta tautība, nevis tā, kurai pases saņēmējs pats sevi pieskaita.⁷⁵

Pavēle Nr. 00485 bija poļu masveida iznīcināšana pamatā pēc nacionālās piederības, un trīs mēnešus noteiktais termiņš poļu "operācijai" tika pagarināts un ievilkās veselu gadu. Visa represīvās politikas turpmākā attīstība PSRS ļauj secināt, ka pavēle Nr. 00485 par poļu tautības personu vajāšanu iezīmēja pavērsienu vispārējā masu terorā, metodiski ar nelielu intervālu liekot akcentu uz konkrētu nacionālo minoritāšu fizisku iznīcināšanu un vispirms iznīcinot vīriešus, tātad attiecīgās minoritātes genofondu. IeTK tiražēja savu izstrādāto nacionālo minoritāšu iznīcināšanas un ietekmēšanas modeli. Tās būtība – PSRS ir izveidoti nacionālo minoritāšu pretpadomju spieģu, diversantu, kaujinieku galvenie un perifērie centri; to biedri ir iekļuvuši valsts augstākajos un cita līmeņa amatos, notiek spiegošana ārvalstu labā un gatavošanās padomju varas gāšanai aizmugurē kara gadījumā. Šim modelim sevišķi piemēroti bija nacionālo grupu pārstāvji, kuru pamatnācija dzīvoja neatkarīgās valstīs. Tādējādi paplašinājās ienaidnieka tēlu galerija, kurā bija ne tikai iekšējie (turīgie zemnieki, kaitnieki, kriminālelementi un citi), bet arī ārējie ienaidnieki (nacionālisti, sazvērniece, diversanti, teroristi). Ar šo modeli varēja likvidēt to ietekmi, kāda valsts struktūrās un dzīvē bija rietumu (latviešu, poļu, igauņu un citu) nacionālajām minoritātēm, sevišķi latviešiem, un kas bija iegūta ar augstāku izglītības līmeni, rūpīgo attieksmi pret darbu, vēlmi pašapliecināties, arī nacionālo pašlepnumu, nākotnes ideāliem.

¹ 8. punkta nav.

⁷⁴ R. Ozoliņa. Maskava, Butovas poligons... // Latviešu saraksti. – Rīga, 1998. – 38. lpp.

⁷⁵ Okupācijas varu politika Latvijā, 1939.-1991. – Rīga, 1999. – 49. lpp.

СПРАВКА О РЕАБИЛИТАЦИИ

«.....» марта..... 19..93.. г. Гор. Мурманск

Гр. Мелгал Эрна Робертовна
(фамилия, имя, отчество)

Год и место рождения 1920г.р., м.р. не указано

Место жительства до применения репрессии
г. Кировск, Мурманской области

Когда и каким органом репрессирован В 1940 году
УНКВД Мурманской области

Основание применения репрессии по политическим мотивам в административном порядке приказ 00761 НКВД СССР от 23.06.40г.
как лицо латышской национальности

На основании пункта «в» ст. 3 Закона России от 18 октября 1991 года
«О реабилитации жертв политических репрессий» гр-н(ка)
Мелгал Эрна Робертовна
(фамилия, имя, отчество)
реабилитирован(а).

З.и.
Начальник УВД
администрации
Мурманской области

М.И.И.

Место гербовой печати

Тип. ХОЗО УВД МО IX-92 г. Зак. 1037 — 5000.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО.

ТОЛЬКО ЛИЧНО.

ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА УПРАВЛЕНИЯ ПО МОСКОВСКОЙ ОБЛАСТИ
НА Т О Р У

тов. СЕМЕНОВ У.

На основании протокола Народного Комиссара Внутр-
них Дел СССР - Генерального Комиссара Государственной Безопасности
тов. ЯЗОВА № 75, 77, 78 и 85 от 24 и 25 января 1938г.,
ПРЕДЛАГАЮ Вам привести в исполнение РАССТРЕЛЯТЬ ниже-
описанных осужденных:

- 1. АБОЛИНА Эльвильда Ульяновна, 1888 г.р., ур. Кур-
ляндской губ., Вязьмского уезда (Латвия).
- 2. АВОЛТИНА Нина Федоровна (дн Фришман), 1886 г.р.,
ур. в Рязань, Ульянов-Гурьевской вол., Вольмарского уез-
да, Лифляндской губ. (Латвия).
- 3. АВОЛТИНА Влада Фрищевича, 1906 г.р., ур. Латвия,
быв. Лифляндской губ., Вольмарского уезда, Ренцанской
вол., хутора Дуляби.
- 4. АКИРМАНА Вольдемар Георгиевич, 1886 г.р., ур.
хутора Дрозд, б. Курляндской губ. (Латвия).
- 5. АЛАИШКА Эльвильда Петровна, 1891 г.р., Валуевской вол.
Вольмарского уезда (Латвия).
- 6. АЛИН Нина Карповна, 1891 г.р., г. Рига (Латвия).
- 7. АНДЕРСОН Вольдемар Петрович, 1891 г.р., ур. г.
Рига (Латвия).
- 8. АНДЕРСОН Эвальдуэт Семенович, 1899 г.р., г. Дабва
(Латвия).

- 9. АНДЕРСОН Роберта Ивановна, 1903 г.р. ур. г. Рига
(Латвия).
 - 10. АНДЕРСОН Евгений Николаевич, 1903 г.р. ур. гор.
Рига (Латвия).
 - 11. АНКИ Карла Карловна, 1891 г.р. ур. Дрисвенского
уезда, быв. Витебской губ.
 - 12. АННА Лия Карловна, 1903 г.р. ур. Латвия
 - 13. АНДРЕЕВ Константин Иванович, 1893 г.р. ур. гор.
Рига (Латвия).
 - 14. АНДРЕЕВ Петра Карловна, 1892 г.р. ур. Латвия.
 - 15. АНДРЕЕВ Лия-Эдуарда Ивановна, 1898 г.р. ур. Лифляндской
губ. (Латвия).
 - 16. АСАВИЧ Карла Петровна, 1898 г.р. ур. Вольмарского
уезда, хутора Бонка (Латвия).
- ВООРУЖЕНЫ наistolному списку № 248 (двадцать девять) чел.
- ПРИМЕЧАНИЕ: Все вышесказанные подлежат обязательной
личности с осторожностью.
Об исполнении составить акт.
- ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА КОМИССАРА ВНЕШНИХ ДЕЛ СССР И НАЧ. УПРАВ-
ЛЕНИЯ ПО МОСКОВСКОЙ ОБЛАСТИ
КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И РАЙОНА
(С А А С)
ЯЗОВА 1938г.
г. Москва
- Список сверен с протоколом Народного Комиссара Внутр-
них дел СССР - Генерального Комиссара Государственной
Безопасности тов. ЯЗОВА № 75, 77, 78 и 85 от 24 и 25
января 1938г.
- ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА УПРАВЛЕНИЯ ПО МОСКОВСКОЙ ОБЛАСТИ
НА Т О Р У
(ТАГАРИН)

PSRS Iekšlietu Tautas komisāra – Valsts Drošības ģenerālkomisāra Ježova 1938. gada 24. un 25. janvāra rīkojums, kurā pieprasīts nošaut 293 sarakstā minētos notiesātos latviešu tautības cilvēkus. Rīkojums izpildīts 1938. gada 3. un 7. februārī un 20. martā.

PSRS Iekšlietu Tautas komisāra – Valsts Drošības ģenerālkomisāra Ježova 1938. gada 11. februāra rīkojums, kurā pieprasīts nošaut 62 sarakstā minētos notiesātos latviešu tautības cilvēkus. Rīkojums izpildīts 1938. gada 26. februārī, 20., 25. martā un 27. aprīlī.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ТОЛЬКО ЛИЧНО

ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА УПРАВЛЕНИЯ ПО МОСКОВСКОЙ ОБЛАСТИ.

тов. СЕМЕНОВ У.

На основании протокола Народного Комиссара Внутренних
Дел СССР - Генерального Комиссара Государственной Безопасности
тов. ЯЗОВА № 128 от 11 февраля 1938г., ПРЕДЛАГАЮ
Вам привести в исполнение - РАССТРЕЛЯТЬ - нижеописанных
осужденных:

- 1) АНДЕРСОН Вольдемар Петрович, 1891 г.р. ур.
гор. Рига
- 2) АПСХТ Владимира Карловна, 1892 г.р. ур. гор.
Рига (Латвия).
- 3) АКИРМАНА Харма Карловна, 1903 г.р. ур. гор.
Вольдемар (Латвия).
- 4) АБРАМОВИЧ Феликс Христофорович, 1897 г.р. ур.
гор. Вилка (Латвия).
- 5) АБРАМОВИЧ Мария Мартыновна, 1891 г.р. ур. с.
Вилья, Рязанского у., б. Лифляндск. губ. (Латвия)
- 6) АНДРЕЕВ Лия Карловна, 1891 г.р. ур. гор. Вилка,
Лифляндской губ. (Латвия).
- 7) АНДРЕЕВ Карла Карловна, 1891 г.р. ур.
хутор Дуляби, Вольмарск. у., Лифляндск. губ. (Латвия)
- 8) АНДРЕЕВ Лия Карловна, 1897 г.р. ур. г. Вилья,
(Латвия).

- 9) АНДРЕЕВ Альфонс Васильевич, 1907 г.р. ур. ху-
тор Дуляби, Вольмарск. уезда, Валуевск. вол., Лифляндск. губ.
(Латвия).
 - 10) АНКИ Карла Карловна, 1897 г.р. ур. имен. Вилья,
Валуевск. вол., Вольмарск. у., быв. Лифляндск. губ.
(Латвия).
 - 11) АНКИ (с-име АНКИ) Петра Петровна, 1897 г.р.
ур. хутор Дуляби, Громовальской вол., б. Курляндской г.
(Латвия).
 - 12) АКИРМАНА Карла Карловна, 1888 г.р. ур. хутор
Курляндск. губ. (Латвия)
 - 13) АКИРМАНА Эрика Фридриховна, 1918 г.р. ур. гор.
Рига (Латвия).
 - 14) АНКИ Карла Карловна, 1901 г.р. ур. Курля-
ндск. губ., б. Плятовское (Латвия).
 - 15) АНКИ Отто Васильевич, 1874 г.р. ур. гор.
Рига (Латвия).
 - 16) АНКИ Карла Карловна, 1890 г.р. ур. Вилья,
б. Валуевский уезд, быв. Курляндск. губ. (Латвия).
 - 17) АНКИ Мария Мартыновна, 1891 г.р. ур.
хутор Дуляби, Вольмарск. у., Вилья, вол.,
хутор Дуляби. (Латвия).
- ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА УПРАВЛЕНИЯ ПО МОСКОВСКОЙ ОБЛАСТИ
КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И РАЙОНА
(С А А С)
ЯЗОВА 1938г.
г. Москва

СОСРЕДИНО СЕМЬИНО
ТОЛЬКО ЖИНО

ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА УПРАВЛЕНИЯ ИЖС ПО ВОСХ ОБЛАСТИ
И А. ГОР. У. ИЖИЦИ

тов. СЕМЬИНОВУ

На основании протокола Народного Комиссара Внутренних
Дел СССР - Генерального Комиссара Государственной Безопас-
ности тов. СЫСОВА № 141 от 15 февраля 1938г. ПРИКАЗАМ
Вам привести в исполнение - РАСТРЕЛЯТЬ - нижеподписанных
осужденных:

- 28/10/38 А. Б. З. и Б. Альберта Петровича, 1898 г.р., ул. Курляндской губ. Волынского уезда, Курляндской обл. (Латвия).
- 28/10/38 АРИНС Владимир Иванович, 1895 г.р., ул. Авландская губ. Рясского уезда, мест. Карлобад (Латвия).
- 28/10/38 АУДЕР - рани Николай, 1891 г.р., ул. Курляндской губ (Латвия).
- 28/10/38 АГШИН Захария Михайлович, 1877 г.р., ул. хуторо Черк. Латвия, Авландской губ. Мельского уезда (Латвия).
- 28/10/38 АУДЕР "Владимир Ярослав, 1886 г.р., ул. Авландской губ. Вольмерского уезде, мест. Руви (Латвия).
- 28/10/38 А. В. ВАЛОД Борис Карлович, 1893 г.р., ул. 100. Авландской обл., Авландской губ. (Латвия).
- 28/10/38 АМТЛАНОВА Валентина Михайловна, 1911 г.р., ул. Р. Латвия).
- 28/10/38 А. И. А. в ср. вост. Крылович, 1890 г.р., ул. Курляндской обл., Авландского уезде, хутора Черк (Латвия).

- 28/10/38 АЛЕВИЧ Павел Федорович, 1901 г.р., ул. "Промышлен.", сов. Карского губ.
- 28/10/38 А. ПУШКИНС Валерий Александрович, 1862 г.р., ул. гор. Гейденот, Курляндской губ. (Латвия).

81
ВОСГО восемьдесят человек.
ПРИМЕЧАНИЕ: Имя исполненя приговора, обязательно
списать в числе с отобранной.
Сб исполнены Ассистент ИЖС.

ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА ИЖС СССР-НАЧ. УПРАВЛЕНИЯ ИЖС ПО ВОСХ ОБЛАСТИ
И А. ГОР. У. ИЖИЦИ
28/10/38
г. Москва

НАЧ. В. СИДОРОВ Г.П. УИИИ ПО ВОСХ ОБЛАСТИ (САГАРИ)
А. ИЖИЦИ ИЖС ВОСХ ОБЛАСТИ
Список составлен с протоколом от 15 февраля 1938г.
НАЧ. В. СИДОРОВ Г.П. УИИИ ПО ВОСХ ОБЛАСТИ (САГАРИ)
А. ИЖИЦИ ИЖС ВОСХ ОБЛАСТИ

lekšlietu Tautas komisāra – Valsts drošības ģenerālkomisāra Ježova 1938. gada 15. februāra rīkojums, kurā pieprasīts nošaut 80 sarakstā minētos notiesātos latviešu tautības cilvēkus. Rīkojums izpildīts 1938. gada 28. februārī un 5. aprīlī.

PSRS lekšlietu Tautas komisāra Valsts Drošības ģenerālkomisāra Ježova 1938. gada 20. februāra rīkojums, kurā pieprasīts nošaut 80 sarakstā minētos notiesātos latviešu tautības cilvēkus. Rīkojums izpildīts 1938. gada 16., 20., 25. un 28. martā un 5. un 27. aprīlī.

- 28/10/38 РОЗЕНКОТ Семенов Александрович, 1896 г.р., ул. Силаново.
- 14/10/38 РОЗЕНБЕРГ Валентин Сергеевич, 1899 г.р., ул. Курляндской губ. (Латвия).
- 28/10/38 РОЗЕНТАЛЬ Павел Иванович, 1869 г.р., ул. Курляндской губ. Вельского уезде, Червонозской вол. (Латвия).
- 28/10/38 РУССИНА Мария Семеновна, 1898 г.р., ул. г. Рига-Латвия.
- 28/10/38 СВЯТОСЛОВ Владимир Антонович, 1900 г.р., ул. Москва, с. Лядино.
- 5/10/38 СЫНОВИЯ Кара Фридрихович, 1891 г.р., ул. х.т. Пушур, Авландской губ. (Латвия).
- 28/10/38 СЫРАТЫНОВ Иван Петрович, 1895 г.р., ул. Авландской губ. Вельского уезде, Сивилтенской вол., уезде Иван (Латвия).
- 28/10/38 СЫРАТЫНОВ Иосиф Кордулович, 1902 г.р., ул. гор. Латвия.
- 20/10/38 СТЫРОВА Гавриил Яковлевич, 1898 г.р., ул. Курляндской губ. Латвия.
- 28/10/38 СЫНОВ Николай Акимович, 1901 г.р., ул. гор. Брянск.
- 28/10/38 ТРАТИН-ШЕВЦОВ Альберт Августович, 1884 г.р., ул. Авландской губ. (Латвия).
- 28/10/38 ТОНКОВ Александр Иванович, 1899 г.р., ул. гор. Авландской губ. (Латвия).
- 28/10/38 УЛЬЯНОВ Август Евгеньевич, 1904 г.р., ул. Авландской губ. (Латвия).
- 28/10/38 УЛЬЯНОВ Иван Александрович, 1896 г.р., ул. сов. Курляндской губ. (Латвия).

- 28/10/38 УЛЬЯНОВ Андрей Павлович, 1907 г.р., ул. гор. Латвия.
- 28/10/38 УЛЬЯНОВ Михаил Павлович, 1904 г.р., ул. гор. Латвия (Латвия).
- 28/10/38 УЛЬЯНОВ Борис Константинович, 1892 г.р., ул. гор. Латвия.
- 28/10/38 УЛЬЯНОВ Иван Яковлевич, 1897 г.р., ул. гор. Рига.
- 28/10/38 УЛЬЯНОВ Иван Яковлевич, 1897 г.р., ул. Авландской губ. Вельского уезде, с. Лядино-Сос. Латвия.
- 20/10/38 УЛЬЯНОВ Аркадий Андреевич, 1896 г.р., ул. гор. Латвия, Вельского уезде, Авландской губ. Латвия.
- 28/10/38 УЛЬЯНОВ Иван Григорьевич, 1896 г.р., ул. гор. Латвия.
- 28/10/38 УЛЬЯНОВ Георгий Павлович, 1902 г.р., ул. гор. Латвия.
- 28/10/38 УЛЬЯНОВ Иван Николаевич, 1893 г.р., ул. гор. Рига-Латвия.
- 28/10/38 УЛЬЯНОВ Осип Иванович, 1891 г.р., ул. гор. Латвия.

ВОСГО семьдесят девять человек.
ПРИМЕЧАНИЕ: Имя исполненя приговора, обязательно
списать в числе с отобранной.
Сб исполнены Ассистент ИЖС.
28/10/38
г. Москва
Список составлен с протоколом от 15.2.1938г.
НАЧ. В. СИДОРОВ Г.П. УИИИ ПО ВОСХ ОБЛАСТИ (САГАРИ)
А. ИЖИЦИ ИЖС ВОСХ ОБЛАСТИ

5. GENOCĪDS PRET LATVIEŠIEM

Visas VK(b)P un tās rīkojumu galvenā izpildītāja – leTK represīvās politikas turpmākā attīstība PSRS latviešu diasporā, atsevišķu 1937. un 1938. gada represiju realizētāju turpmākā atzīšanās un rehabilitācijas dokumenti, kuros rakstīts, ka represēta kā latviete(tis),⁷⁶ liecina, ka analoga pavēle – tāpat kā pret poļiem – bija arī latviešu vajāšanai, kas būtībā nozīmēja masveida iznīcināšanu par piederību latviešiem. Tomēr pagaidām šādas pavēles tekstu nav izdevies atklāt, tādēļ publicēta pilnībā analogā pavēle Nr. 00485.

Par masveida represiju organizēto raksturu pret latviešiem PSRS trīsdesmitajos gados pirmo reizi uz dokumentu bāzes rakstīja juridisko zinātnu doktors Hugo Vītols laikrakstā "Tēvija" 1944. gadā, publicējot rakstu "Sarkanie mori. Padomijas latviešu Bērtoļu gads".⁷⁷ Viņš publicēja arī dokumenta "Orientieris latviešu nacionālistu centra lietā"⁷⁸ fragmenta fotokopiju. Šos materiālus plašā rakstā zinātniskajā apritē *Atmodas* laikā nodeva vēsturniece Aina Hofrāte.⁷⁹

H. Vītola publikācija vēstī, ka minētais sevišķi slepenais "Orientieris latviešu nacionālistu centra lietā", pēc lietas vāka atzīmēm, sāks gatavot 1933. gada 25. maijā. To veikuši leTK Ļeņingradas pārvaldes 3. nodaļas darbinieki nodaļas priekšnieka Valsts drošības majora Perelmutera vadībā. "Dokuments" veidots atbildīgu leTK darbinieku vajadzībām.

Var diskutēt, vai tiešām dokumenta "izstrāde" sākusies jau 1933. gadā vai arī šis gads ir ierakstīts lielo falsifikāciju plūdu laikā, lai piedēvētu visam dokumentam un leTK darbībai lielāku nozīmi, taču nevar apšaubīt tā esamību. Interesanta ir sakritība, ka 1934. gada 14. februārī Latvijas konsuls Ļeņingradā Georgs Bisenieks (1885–?) slepenā ziņojumā Latvijas Ārlietu ministrijai rakstīja par čekas pieaugušo interesi un pasākumiem pret Latvijas konsulāta darbiniekiem un apkalpojošo personālu. Tajā norādīts, ka apcietināts vietējais krievs – konsulāta šoferis un kā pierādījums par viņa sakariem ar ārzemēm izmantoti mājas kratīšanā atrastie divi bārdas naži un modinātājpulkstenis, kādus PSRS nevar dabūt. Pārējais apkalpojošais personāls saukts uz nopratināšanu, piedāvāts sadarboties ar čeku.⁸⁰ Ļeņingradas latviešu kontrrevolucionārā centra safabricēšanu apliecina arī leTK Ļeņingradas pārvaldes 3. nodaļas priekšnieka Perelmutera palīga Isaka Altšūlera atzīšanās PSKP CK partijas kontroles komisijas sēdē 1958. gada 14. februārī. Tajā teikts, ka Altšūlers 1937. gadā no jūnija līdz novembrim kopā ar citiem kolēģiem radījis tā saucamo "īgauņu spiegu, sacelšanās un diversiju organizācijas" lietu, bet novembrī un decembrī piedalījies tā saucamā latviešu nacionālistiskās organizācijas Ļeņingradas paralēlā centra lietas viltojuma sagatavošanā.⁸¹ Altšūlers pats par šiem un citiem "darbiem" saņēma vairākus ordeņus un medaļas.

⁷⁶ Okupācijas muzeja fonds (turpmāk – OMF), negatīvs Nr. 300.

⁷⁷ Tēvija. – 1944. – 2. sept.

⁷⁸ Orientirovka po delu latvijskogo nacionalističeskogo centra.

⁷⁹ Literatūra un Māksla. – 1990. – 15. sept.

⁸⁰ "Mezglu siešana" ap konsulātu // Latvijas Arhīvi. – 1994. – Nr. 1.-16. – 17. lpp.

⁸¹ Poprobuj tolko gorovit na sude inače // Istočņik. – Moskva, 1996. – Nr. 6. – 77., 78. lpp.

Vadoties no šobrīd pieejamajiem dokumentiem, var apgalvot, ka čeka radījusi divus latviešu nacionālistiskus pretpadomju centrus: Vissavienības latviešu izglītības biedrībā "Prometejs" Maskavā un paralēlo centru Ļeņingradā. Lūk, ko atklāja I. Altšūlera un viņa kolēģu radītais un Perelmutera parakstītais "dokuments":

"Ar Ļeņingradā likvidētās latviešu nacionālistu organizācijas arestēto:

1. Bauzes Roberta Pētera d. – VK(b)P biedra kopš 1910. gada, Ļeņingradas "Krasnaja gazeta" redaktora;
2. Gaiļa Jāņa Ernesta d. (1889–1937 – A. B.) – VK(b)P biedra kopš 1912. gada, Kominterna latsekcijas priekšsēža Ļeņingradā;
3. Groda Jūlija Jāzepa d. – Ļeņingradas kara apgabala štāba izlūkošanas daļas priekšnieka, VK(b)P biedra kopš 1917. gada;
4. Mežaka Andreja Jāņa d. – VK(b)P biedra kopš 1918. gada, Ļeņingradas apgabala izpildkomitejas saimniecisko pasākumu pārziņa, bij. Ļeņingradas Osoviahima latviešu strēlnieku sekcijas priekšsēža un
5. Fjodorova Ivana Alekseja d. – bij. I. dzelzceļu pulka komandiera

liecībām konstatēta Vissavienības un Ļeņingradas latviešu nacionālistu centru pastāvēšana ar militārām grupām un to radīto plašo sacelšanās, diversiju un spiegu rezidentūru.

Arestētie Bauze, Gailis, Mežaks un Fjodorovs liecināja, ka: Vissavienības nacionālistu latviešu centra sastāvā ietilpa:

Rudzutaks, Daniševskis (1884–1938 – A. B.), Knoriņš, Kominterna latviešu sekcijas sekretārs Krūmiņš (1894–1938 – A. B.), Kārklīņš (1884–1938 – A. B.), kara darbinieki – Vācietis (1873–1938 – A. B.), Eidemanis, Alksnis (1897–1938 – A. B.), Stucka (1890–1938 – A. B.), Miezis (1894–1938 – A. B.), Čītis.

Šā centra kara grupā ietilpa:

1. Gailis Jānis Ernesta d. – Kominterna latviešu sekcijas bij. pārstāvis Ļeņingradā;
2. Bauze Roberts Pētera d. – "Krasnaja gazeta" bij. redaktors;
3. Vītols – "Prometeja" sabiedrības Ļeņingradas uzņēmumu bij. direktors;
4. Eizenšmits – latviešu pedagoģiskās skolas direktors Ļeņingradā;
5. Eiduks (1897 – 1938 – A. B.) – Zinātņu akadēmijas aspirants;
6. Laukmanis – latviešu izglītības nama pārzinis Ļeņingradā;
7. Pētersons, J. J. (1897–1937 – A. B.) – Osthbiroja Ļeņingradā bij. priekšnieka vietnieks;
8. Ozoliņš (1904–1938 – A. B.) – Ļeņingradas apgabaltiesas bij. priekšsēdis;
9. Volcīts – VK(b)P Ļeņingradas Sverdlova rajona komitejas sekretārs;
10. Luters (1883–1938 – A. B.) – Sojuzlesotara bij. direktors.

Ļeņingradas centra kara grupas priekšgalā atradās: korpusa komandieris Stucka, bij. 72. divīzijas komandieris kombriģis, tagad korpusa komandieris Ukrainā Kalviņš, Ļeņingradas kara apgabala izlūkošanas nodaļas priekšnieks Grodis, latviešu strēlnieku sekcijas priekšsēdis Mežaks, šīs pašas sekcijas priekšsēža vietnieks Vītols.⁸²

Turpmāk norādīts, ka latviešu nacionālistu organizācija dibināta 1918. gadā ar J. Vācieti, R. Endrupu (1878–1942), J. Daniševski, K. Krastiņu priekšgalā, ka viņi uzturējuši sakarus ar Latvijas vadošajiem politiķiem K. Ulmani (1877–1942), P. Kalniņu (1886–1955)

⁸² Tēvija. – 1944. – 2. sept.

un kara ministru J. Balodi (1881–1965) un tajos palīdzējuši arī apcietinātie rakstnieki – Pēteris Ķikuts un bijušais Saeimas deputāts Linards Laicens (1883–1938), kuri 1932. gadā bija pārcēlušies uz PSRS. Organizācijai esot bijuši sakari ar Latvijas konsulu Ļeņingradā, ar Vācijas sūtniecību, tā spiegojusi Latvijas, Anglijas un Vācijas labā, nodibinājusi sakarus ar igauņu un somu kontrrevolucionārajām organizācijām. Tā aptvērusi visas latviešu organizācijas Ļeņingradā: Latviešu izglītības namu, Osoviahima latviešu strēlnieku sekciju, latviešu izdevniecību un presi, Kominternes latviešu sekciju, latviešu mācību iestādes, biedrību "Prometejs", akciju sabiedrību "Produkts", kur visur bija radītas organizācijas šūniņas. Viena no rezidentūrām bijusi Ļeņingradas kara apgabala AVPP pretizlūkošanas daļā, kurā darbojušies: pretizlūkošanas daļas bijušais priekšnieks Saliņš (1886–1937), Ļeņingradas Kara apgabala sevišķās daļas priekšnieks J. Pētersons un vairāki citi latviešu augstākie virsnieki. Arī 29. novembrī atkārtoti arestētais Ļeņingradas VK(b)P Sverdlova rajona komitejas sekretārs Volcītis un Auto-bruņutanku skolas priekšnieks – korpusa komandieris Stucka atzinušies, ka bijuši Ļeņingradas latviešu nacionālistu organizācijas kontrrevolucionārā centra locekļi.

Šis plašais Perelmutera vadībā tapušais dokuments "Orientieris latviešu nacionālistu centra lietā" nozīmīgs ar to, ka:

- 1) tas sastādīts tā, lai pretpadomju darbībā varētu apsūdzēt visus latviešus, jo "nacionālās spiegu grupas" darbojušās visur, visos līmeņos no militārajām, valsts līdz kultūras un saimnieciskajām struktūrām. Tātad bija radīts politiskais pamats visu pieaugušo latviešu, it sevišķi vīriešu, represēšanai;
- 2) apsūdzības dokuments nesniedz nevienu konkrētu pierādījumu vispārīgajiem apgalvojumiem, nav dokumentu un aktu vai arī norādījumu par kādiem varbūtējiem konkrētiem un lietišķiem pierādījumiem, kas būtu šīs apsūdzības pamatā.

Tas sastādīts, balstoties uz R. Bauzes, J. Gaiļa un citu atziņanos, sevis apsūdzību, uz kuras pamata piesprieda nāves sodu nošaujot. 1958. gadā veiktā faktu pārbaude un šajā lietā ar nāvi sodīto rehabilitācijas dokumenti liecina, ka "atzīšanās" tika panākta "ar piekaušanu un citiem fiziskiem un morāliem iedarbības paņēmieniem".⁸³

Pēc 1938. gada 17. novembra VK(b)P CK Politbiroja un PSRS Tautas Komisāru Padomes lēmuma sākās leTK drošības struktūru "attīrīšana" no nevajadzīgajiem aculieciniekiem un reizē sabiedrības nomierināšana. N. Ježovs pats kļuva par upuri. Maskavas apgabala leTK izmeklēšanas nodaļas bijušais priekšnieks A. Radzilovskis liecināja: "... Es jautāju Ježovam, kā praktiski realizēt viņa direktīvu par latviešu pretpadomju pagrīdes atklāšanu. Viņš man atbildēja, ka nevajag justies neērti konkrēta materiāla trūkuma dēļ, bet vajag izraudzīties vairākus latviešus, VK(b)P biedrus, un izsist no viņiem vajadzīgos pierādījumus. Ar šo publiku nevajag taisīt garas ceremonijas, viņu lietas izskatīs albūmu kārtībā. Vajag pierādīt, ka latvieši, poļi un citi VK(b)P biedri ir spiegi un diversanti." Turpinot savu liecību, A. Radzilovskis teica: "... izpildot šos Ježova norādījumus, es un pārējie leTK pārvalžu priekšnieki .. visus pierādījumus par viņu it kā aktīvo pretvalstisko darbību, kā likums, dabūjām ar arestēto spīdzināšanu, ko plaši lietoja kā centrālās, tā perifērās leTK struktūras."⁸⁴

⁸³ Istočnik. – 1996. – Nr.6. – S. 77.

⁸⁴ Ozols P. Poljigon smerti NKVD. – OMF, inv. Nr. 2803/89, 2. lpp.

Izsistās atzišanas no R. Bauzes, J. Gaiļa, A. Mežaka, J. Groda, I. Fjodorova, K. Stuckas un citiem Ļeņingradas latviešu nacionālistiskā paralēlā centra lietā iepriekšminētajiem neglāba viņus no augstākā soda – nošaušanas. Tas PSRS augstākajai komunistu nomenklatūrai ļāva atbrīvoties no būtiskas konkurences un izvērst masveidīgu latviešu iznīcināšanu visā valstī: no Ļeņingradas līdz Klusajam okeānam.

Pēc notikumu gaitas, esošajiem dokumentiem un noziegumu veicēju vēlākās atzišanās, var secināt, ka N. Ježova pavēlē latviešu masveida represiju sākums bija nolikts uz 1937. gada 4. decembri, ar kuru lavīnveidā pieauga latviešu apcietināšana un fiziskā iznīcināšana, latviešu kultūras un izglītības iestāžu likvidēšana un visa latviskā izravēšana.

Ļeņingradā jau 20. gadsimta sākumā līdz Pirmajam pasaules karam darbojās ap 10 dažādas latviešu biedrības, kuras stiprināja nacionālo pašapziņu, kopa latviešu teātra un mūzikas tradīcijas, sniedza atbalstu studējošajai jaunatnei. Latviešu kultūras dzīve turpinājās arī Pirmā pasaules kara gados un pēc neliela piekļusuma atjaunojās 20. gadu sākumā. Ļeņingradā darbojās Latviešu izglītības nams, kura pulciņos un pašdarbības kolektīvos trīsdesmitajos gados bija apvienoti līdz 1800 dalībnieki. 1927. gada Vasarsvētkos Ļeņingradas apgabalā Kolomovas kolonijā norisa pirmie latviešu kultūras svētki Padomju Savienībā. Trīsdesmitajos gados tos organizēja arī latviešu kop-saimniecībās. Darbojās Latviešu izglītības nama koris J. Kuņķa un Ļeņingradas Latviešu teātra studija A. Vanadzina vadībā.⁸⁵ Trīsdesmito gadu vidū Kirova rūpnīcas klubā Latviešu izglītības nams reizi mēnesī rūpnīcas latviešu strādniekiem organizēja atpūtas vakarus ar referātiem, koncertiem, teātri, rotaļām un dejām.⁸⁶

Sākoties masveida latviešu represijām, visa šī izvērstā kultūras darbība izbeidzās, tās dalībniekus ieslodzīja nometnēs vai viņi tika nošauti. Nelaimīgo skaitā bija arī Ļeņingradas Latviešu izglītības nama direktors Jūlijs Cīrulis, kuru nošāva 1938. gada 4. janvārī.

Otra darbīga nozīmīga latviešu iestāde bija Ļeņingradas Latviešu Centrālais pedagoģiskais tehnikums, kuru 1925. gadā pārcēla no Maskavas uz pilsētu pie Ņevas. Tehnikums gatavoja I. – 4. klašu skolotājus un ar 1931. gadu arī pirmskolas (bērnu darzu) pedagogus. Tehnikumā bija arī neklātienes nodaļa. Mācību kurss – trīs gadi. Piecpadsmit pastāvēšanas gados tas sagatavoja vairāk nekā 300 skolotājus. Tehnikuma pasniedzēji bija galvenais kodols komisijā, kas izstrādāja mācību programmas latviešu skolām, veidoja mācību grāmatas, tulkoja tās, gatavoja kopā ar studentiem mācību līdzekļus. Pasniedzēju kolektīvs bija kvalificēts un ieinteresēts latviešu skolu attīstībā. Jānis Ģibietis, šī tehnikuma bijušais students, raksturo vairākus pasniedzējus: Edgars Pučiņš (1893–1965) bijis vairākus gadus gan tehnikuma mācību daļas vadītājs, gan direktors un matemātikas pasniedzējs – pedagoga etalons. Nosūtīts uz Gulaga nometni jau 1936. gada beigās. Eižens Treijers – pasniedzis dabas zinātnes, bet pēc sirids aicinājuma bijis mūziķis. Viņš ļoti augsti vērtējis Jāņa Cimzes skolotāju sagatavošanas principus, proti, latvieši – dziedātāju tauta; skola – lauku kultūras centrs; skolotāji – galvenais kultūras spēks laukos, tāpēc lauku skolotājam jāprot spēlēt vismaz viens mūzikas instruments, jāprot vadīt kaut nelielu kori vai dziedātāju kopu. E. Treijers ar panākumiem vadījis tehnikuma kori un simfonisko orķestri, vairākus instrumentālos un vokālos ansambļus. M. Kapiņa latviešu literatūras stundas – būtībā viena aktiera izrādes; viņš pats pārtapa gan par Lāčplēsi, gan Ķenci un Pietuka Krustiņu. Zīmēšanas pasniedzējs Purenīšs vedis topošos skolotājus uz Ermitāžu, Krievu mākslas muzeju, operu, Ļeņingradas koncertzālēm, teātriem.

⁸⁵ I. Jevdokimova. Latviešu izglītības nams Ļeņingradā // Karogs. – 1970. – Nr. 5. – 165., 166. lpp.

⁸⁶ Komunāru Cīņa. – 1936. – 1. marts.

Kaut arī mācību programma bija valdošās ideoloģijas ietvaros, tā bija tikai laikmeta nodeva.⁸⁷

Tehnikuma nozīme latviešu skolotāju sagatavošanā un līdz ar to latviešu skolu un latviskuma saglabāšanā bija ievērojama. Taču 1937.–1938. gada mijā visi minētie un arī citi pasniedzēji, kā arī vairāki tehnikuma studenti, tika apcietināti, un daļa no viņiem kopā ar direktoru Ernestu Eizenšmitu tika nošauta.

Vēsturniece Aina Hofrāte ir publicējusi 115 nošauto latviešu sarakstu, no viņiem 90 ir nošauti vienā dienā – 1938. gada 18. janvārī Ļevašovas mežā.⁸⁸ Tas ir ziemeļos no Ļeņingradas, kur 6 ha slēgtā platībā laikā no 1937. līdz 1950. gadam tika nošauts un aprakts 46 771 upuris. Uz turieni aizvesti arī leTK Ļeņingradas apgabala VDGP 3. nodaļas kārtējie upuri – “.. latviešu kontrrevolucionāru, nacionālistu organizācija, kuru vadīja luterāņu draudzes mācītājs PSRS teritorijā, latviešu galvenā štāba emisārs Migla un Latvijas izlūkošanas rezidents J. Nīmanis”,⁸⁹ kopā 73 cilvēki. Latviešu kontrrevolucionāru nacionālistiskā organizācija “atklāta” arī Baltijas jūras kuģniecības sistēmā, un 10 latvieši piepulcēti 18. janvārī nošaujamiem. Visiem izvirzītas nekonkrētas, vispārīgas apsūdzības. Turklāt šo iznīcināto cilvēku sarakstu pārsvarā veido kolhoznieki un strādnieki. Tas norāda, ka iznīcība skāra visus latviešu sabiedrības slāņus. Mūsdienās viņi visi ir rehabilitēti.

Masu represijas arī Maskavā bija vērstas gan pret latviešu komunistiem, kuri ieņēma daudzus atbildīgus amatus valdībā, VK(b)P, militārajā un saimnieciskajā jomā, gan pret latviešu inteliģenci, bijušajiem strēlniekiem, rūpniecībā un Maskavas apgabala kopsaimniecībās strādājošajiem.

Represēti tika brāļi Ivans (1891–1938) un Valerijs (1893–1938) Mežlauki; viņi padomju varas hierarhijā bija tikuši ļoti augstu. Valerijs no 1934. līdz 1937. gadam bija PSRS TKP priekšsēdētāja vietnieks, PSRS Darba un aizsardzības padomes priekšsēdētāja vietnieks un PSRS Valsts plāna komitejas priekšsēdētājs. Vēl 1937. gada februārī V. Mežlauku iecēla par PSRS Smagās rūpniecības tautas komisāru, tā paša gada oktobrī atjaunoja iepriekšējā PSRS TKP priekšsēdētāja vietnieka un PSRS Valsts plāna priekšsēdētāja amatā, bet drīz viņš tika arestēts, spīdzināts un nošauts 1938. gada 29. jūlijā. Brālis Ivans Mežlauks trīsdesmito gadu sākumā kļuva par PSRS Darba un aizsardzības padomes sekretāru, bija PSRS TKP lietu pārvaldnieka vietnieks, bet no 1936. gada līdz apcietināšanai 1937. gadā – PSRS TKP Vissavienības augstskolu lietu komitejas priekšsēdētājs, PSRS CIK loceklis.

Jānis Bērziņš (1881–1938) strādāja diplomātiskajā darbā ārzemēs un no 1927. līdz 1932. gadam – PSRS Ārlietu tautas komisariātā. Pēc tam līdz represēšanai bija PSRS un KPFSR Centrālās arhīvu pārvaldes priekšnieks. Nošauts 1938. gada 29. augustā.

Konstantins Neimanis (1897–1937) – PSRS Aizsardzības rūpniecības tautas komisariāta 8. galvenās pārvaldes priekšnieks, Žanis Zonbergs (1881–1938) – PSRS Aizsardzības tautas komisariāta inspektors, Eduards Liepiņš (Lepin, 1889–1938) – militārais atašejs Ķīnā un citi iznīcināti 1937. un 1938. gadā.⁹⁰

Šādu uzskaiti var ilgi turpināt. Traģisks bija latviešu strēlnieku liktenis Padomju Savienībā.⁹¹

⁸⁷ Izglītība. – 1993. – 28. janv.

⁸⁸ A. Hofrāte. Ļevašovas meža noslēpums // Latviešu saraksti. – 83.-86. lpp.

⁸⁹ Literatūra un Māksla. – 1990. – 15. sept.

⁹⁰ Suveņirov O. Tragedija PKKA, 1937-1938. – Moskva, 1998. – 374-494. lpp.

⁹¹ Dz. Viksna. Strēlnieki: spožums un posts // Latviešu saraksti. – 54. lpp.

Daudzi no viņiem ieņēma ļoti augstus amatus sarkanarmijā. Nosaukšu ilustrācijai tikai dažus: Jānis Bērziņš (1889–1938) – izlūkpārvaldes priekšnieks, Ernests Apoga (1898–1937) – no 1930. gada Militāro sakaru pārvaldes priekšnieks, PSRS Aizsardzības tautas komisariāta Kara padomes loceklis un katedras priekšnieks Kara transporta akadēmijā, Gustavs Boķis (1896–1938) – Auto-bruņutanku pārvaldes priekšnieks, no 1936. gada – korpusa komandieris. Nošauts 1938. gadā, datums nav zināms. Gaisa Kara Spēku priekšnieks Jēkabs Alksnis (1897–1938) – Kara kolēģijas sastāvā parakstījis spriedumu R. Eidemanim, pēc tam represēts un nošauts pats. Latvieši bija mācībspēki militārajās augstskolās, korpusu, divīziju, brigāžu komandieri un dažādu citu sarkanarmijas struktūru priekšnieki vai komandieri, bet represiju vilnim izbēga retais.

Vienlaicīgi ar "latviešu konkurentu" iznīcināšanu varas augstākajos ešelonos uzbrukums notika arī latviešu intelīgenci, kas pulcējās ap Kooperatīvo kultūrizglītības biedrību "Prometejs" un citām kultūras iestādēm. "Prometejs" izveidojās 1923. gadā kā izdevniecība, bet 1924. gada 25. februārī to reģistrēja kā plaša profila kooperatīvu organizāciju. Par paveikto kultūrizglītības darbu latviešu vidē "Prometeja" valde sniedza pārskatu Izglītības tautas komisariātam, bet tā uzņēmumos gūto peļņu izlietoja Kominternes Latsekcijas vajadzībām, saimnieciskās darbības paplašināšanai, latviešu skolu un kultūras darbinieku un pasākumu finansiālai atbalstīšanai. Neraugoties uz "Prometeja" biedrības kultūras un izglītības darba idejiski politisko ievirzi, tās darbība sekmēja latvietības apziņas saglabāšanos. 1937. gadā "Prometeja" biedrības biedri bija 28 kolektīvi un 152 fiziskās personas.

"Prometeja" ilggadējs valdes priekšsēdētājs bija Jūlijs Daniševskis, bet direktors rīkotājs – Fricis Bernovskis (1889–1940). "Prometeja" goda priekšsēdētājs bija J. Rudzutaks. Biedrība strādāja pēc saimnieciskā aprēķina. Tai bija tipogrāfija "Krasnij Pečatņik", kultūrpreču un kancelejas piederumu fabrika, logaritmisko lineālu (tos nekur citur PSRS toreiz neražoja) fabrika, rakstāmlietu un grāmatu veikali Maskavā un Ļeņingradā (arī biedrības nodaļa), bet instruktori – kultūras darbā Baškīrijā un Sibīrijā. "Prometejā" darbojās skolas, lauksaimniecības, mūzikas, tēlotājmākslas, izdevniecības un latgaļu sekcijas. Veiksmīga saimnieciskā darbība pavēra iespēju asignēt ik gadu dāsnākas summas kultūras darbam, kas no 202 000 rbļ. 1931. gadā palielināja līdz 2 077 000 rbļ. 1936. gadā.⁹² No 1929. gada "Prometejs" bija pakļauts tieši PSRS TKP. 1937. gada 16. jūlijā apcietināja "Prometeja" valdes priekšsēdētāju J. Daniševski, un TKP pieņēma lēmumu par biedrības likvidāciju. Līdz 10. augustam notika "Prometeja" likvidācija, kuras laikā atlaida visus 150 darbiniekus, nodeva valstij "Prometeja" īpašumā iegādāto tipogrāfiju, ēku Smolenskas bulvārī 3/5, kur apakšā bija darba telpas, bet augšējos stāvos viesnīcas tipa istabas "Prometeja" darbinieku ģimenēm un Komunistiskās Internacionāles Latvijas sekcijas VK(b)P pakalpiņu ģimenēm. Valstij nodeva arī "Prometeja" iegādātās vasarnīcas Shodņā 42 km no Maskavas, kā arī citus īpašumus.⁹³

Represiju slogs skāra "Prometeja" darbiniekus. "Rīgas Memoriāla" priekšsēdētāja vietniece Ruta Ozoliņa, kura arī dzīvoja šajā mājā, norāda, ka no "Prometeja" mājā dzīvojošiem 25 vīriešiem apcietināja 24; viņus visus nošāva. No 25 sievietēm apcietināja 16, un četras no viņām nošāva. Apcietināja visas septiņas neprecētās sievietes, un no tām nošāva divas. Pārējās apcietinātās nosūtīja uz GULAGa lēģeriem.⁹⁴

⁹² Komunāru Cīņa. – 1936. – 26. marts.

⁹³ Latvieši Padomju Krievijā. "Prometeja" nāve // Lauku Dzīve. – 1988. – Nr. 12. – 10.-11. lpp.

⁹⁴ R. Ozoliņa. Maskava, Butovas poligons... // Latviešu saraksti. – Rīga, 1998. – 40. lpp.

Pēc "Prometeja" likvidācijas miliču pavadītās mašīnas bieži piestāja pie bijušo latviešu strēlnieku sekcijas biedru mītnēm. Arestēto esošie apsūdzības spriedumi, kas atrodas Okupācijas muzeja fondos Rīgā, rāda, ka ne mazums strēlnieku strādāja kā kvalificēti strādnieki vai speciālisti Maskavas un Maskavas apgabala rūpnīcās un padomju saimniecībās. Viņu apsūdzības slēdzieni nepārsniedza likumā prasītās vienu – divas lapas, un tiem ir konveijerā tapušu dokumentu viendabība ar niecīgu nianšu novirzi. Ilustrācijai daži apsūdzību fragmenti. 1938. gada 11. februārī Valsts drošības vecākais leitnants Česnokovs konstatējis notiekošo: "1938. gada janvārī Maskavas apgabala Kaširas rajonā tika atklāta Latvijas izlūkdienesta izveidota latviešu strēlnieku kontrrevolucionāra spiegu grupa, kuras viens no aktīvākajiem dalībniekiem bija Aide Ernests Mārtiņa d., galdnieku darbnīcas brāķeris, kuru 1922. gadā savervēja Latvijas izlūkdienests izlūkdarbībai PSRS.

Aide, nopratināts kā apsūdzētais, atzina sevi par vainīgu aktīvā kontrrevolucionārā, spiegošanas un teroristiskā darbībā un liecināja, ka 1922. gadā viņš Kaširā ticis ar Latvijas izlūkdienesta aģentu Apsīti, kurš viņam paziņojis par saviem sakariem ar Latvijas izlūkdienestu un līcis Aidem viņam palīdzēt ..". 1924. gadā Aide kopā ar Jāni Butkus izsaukti pie Apsīša Maskavā, "... lai piedalītos teroristiskā aktā pret Padomju valdības un VK(b)P vadītājiem. Apsīša dzīvoklī Maskavā Aide un Butkus pavadīja divas dienas, kad teroristiskā akta realizēšana neizdevās, Apsītis aizsūtīja Aidi atpakaļ uz Kaširu." (Šeit izteikšu iebildi. Kā var mēģināt īstenot teroristisku aktu pret valdības vadītājiem, dzīvojot divas dienas tikai dzīvoklī?)

1934. gadā Apsītis vēlreiz izvirza Aidem uzdevumu apvienot latviešu strēlniekus cīņai pret padomju varu un rīkot teroristisku aktu pret Padomju valdību, kam Aide piekrit.⁹⁵ Lai gan praktiskus soļus tā realizēšanai Aide nav veicis, viņu nodod tiesai un 16. martā nošauj. 5. aprīlī tāds pats liktenis sagaida arī galdnieku J. Butkusu.⁹⁶ Abi nonāk Butovo poligonā ekskavatora izraktajās dziļajās tranšējās. Tur iegulst arī bijušā latviešu 7. strēlnieku pulka strēlnieks pensionārs Jānis Bumbers (varbūt Bumbieris?) un Mārtiņš Židelis. Žideļa uzdevumā "Bumbers ar meistara Staņislava Miglāna Feliksa d. (arestēts) palīdzību organizēja aizsardzības rūpnīcā Nr. 39 no šeit strādājošiem latviešiem kontrrevolucionāru spiegu grupu, .. bija aktīvs latviešu nacionālistiskās organizācijas biedrs".⁹⁷

Bijušais strēlnieks Aleksandrs Beķis bijis latviešu strēlnieku sekcijas biedrs, bijis arī latviešu strēlnieku kontrrevolucionārā organizācijā, pēc Ļeņina nāves esot gatavojis atentātu pret Staļinu, kombinātā Nr. 150 bojājis ugunsdzēsamo aparatūru un veicis kontrrevolucionāru aģitāciju.⁹⁸ Nošauts Butovo 1938. gada 16. martā.

Minēto un citu Maskavas apgabalā dzīvojošo latviešu apcietināšana masveidā sākās 1938. gada janvārī, tātad ar nelielu laika nobīdi salīdzinājumā ar pašu Maskavu.

Nezēlīgajā iznīcības mašīnā nonāca arī Maskavas Stučkas vārdā nosauktā Latviešu kluba darbinieki, māksliniecisko kolektīvu, dažādu pulciņu biedri un Valsts Latviešu teātra "Skatuve" mākslinieciskais kolektīvs un tehniskais personāls.

1938. gada beigās jaunais iekšlietu tautas komisārs L. Berija (1899–1953), vadoties no VK(b)P un TKP 17. novembra lēmuma par masu represiju pārtraukšanu un lai motivētu N. Ježova sodīšanu ar nāvi, izmeklēja daļu skandalozāko notikumu un atbrīvojās no viszinošākajiem līdzšinējo represiju līdzdalībniekiem kā Ježova noziegumu

⁹⁵ OMF, inv. Nr. 2803/51, 1., 2. lpp.

⁹⁶ Martirolog rasstreļannih i zahorožennih na poligoņe NKVD "Objekt Butovo", 08.08.1937–19.10.1938. – Moskva-Butovo, 1997. – 13, 55. lpp.

⁹⁷ OMF, inv. Nr. 2803/60, 1. lpp.

⁹⁸ OMF, inv. Nr. 2803/61, 1. lpp.

atbalstītājiem. IeTK Valsts drošības pārvaldes 3. daļas 3. nodaļas bijušais priekšnieks A. Postels pratināšanā liecināja: „.. latviešu operācijas izvēršanas laikā Kaverzņevs (Valsts drošības pārvaldes 8. daļas 3. nodaļas priekšnieks – A. B.) saņēma uzdevumu sagraut Latviešu klubu ar visiem tā atzariem, un, tā kā bija apcietināmo kontrolskaitļi, viltus lietas Kaverzņevam radās visvairāk. Viņš deva latviešiem pirmo triecienu, un latviešu aresti pārvērtās par burtiskām latviešu tautības cilvēku medībām.” Tālāk A. Postels turpina liecību par sava bijušā kolēģa darbību: „.. latviešu operācijas laikā Kaverzņevs bija viens no galvenajiem latviešu “albumu” piegādātājiem, kurus nenodeva tiesas instancei (apstiprināja “dvoikas” – A. B.).

Ar mērķi masveidā arestēt latviešu strādniekus un kalpotājus, kuri dažreiz apmeklēja Latviešu klubu Maskavā, Kaverzņevs arestēja bijušo kluba vadītāju Apini, kurš pēc vairākkārtīgas piekaušanas, vienojoties ar Kaverzņevu, deva viltus liecības par vairākiem desmitiem latviešu kā kontrrevolucionāras un teroristiskas organizācijas dalībniekiem. Visa šī lielā nevainīgo cilvēku grupa tika arestēta, pakļauta īsai izmeklēšanai ar piekaušanu, un vairumā gadījumu viņiem tika piespriests augstākais sods pēc pirmās kategorijas.”⁹⁹

Visu antilatvisko represīvo pasākumu apjomi vēl paplašinājās no 1938. gada janvāra, kad bijušais iekšlietu tautas komisāra vietnieks, 1. ranga Valsts drošības komisārs A. Zakovskis kļuva par IeTK Maskavas apgabala pārvaldes priekšnieku. Ar viņa ierašanos tā saucamo “latviešu organizāciju” masu aresti tika plānoti uz priekšu ar kontrolskaitļiem 1000 – 1200 katru mēnesi, ko sadalīja pa pārvaldes nodaļām. “Maskavā burtiski sākās latviešu medības ar mērķi iznīcināt pieaugušos latviešus,” apgalvoja A. Postels.¹⁰⁰

Zakovska prasība bijusi “sist pa purnu” pirmajā pratināšanā, uz pāris lappusēm pierakstīt īsu atziņanos par līdzdalību organizācijā un jauniem apsūdzētiem. Zakovskis arī pats personīgi Tagankas cietumā milējis demonstrēt savu “pratināšanas” metodi. Šie paraugdemonstrējumi beigušies ar masveidīgu, gandrīz visu pratināmo zvērisku piekaušanu un apmelojošu liecību iegūšanu ne tikai par pratināmo pašu, bet arī par tā paziņām, darba biedriem un pat radniekiem.

Maskavas apgabala IeTK pārvaldes 3. daļā latviešu apcietināšana pēc sarakstiem un objektiem bija sadalīta šādi: ar latviešu klubu saistītie aresti bija uzdoti Kaverzņeva nodaļai; ar latviešu teātri “Skatuve” – Kuzovļeva nodaļai; ar kultūrizglītības biedrību “Prometejs” – Baklanovam; ar latviešu laikrakstiem un žurnāliem – Rakitinam; ar latviešu strēlnieku sekciju, latviešu divīzijas cīnītājiem 1918. – 1920. gadā – Volfsonam; ar arhīviem – Rakitinam un tā tālāk.¹⁰¹ Latviešu kultūras darbinieki vistiešākā veidā pārcieta visas iepriekš atainotās šausmas.

Maskavā latviešu kultūras dzīves centrs bija Latviešu klubs. Ar vislielāko rezonansi 20. gados tajā darbojās latviešu teātra studija “Skatuve” O. Glāznieka vadībā un kluba teātris Teodora Amtmaņa (1883–1938) vadībā. To repertuārā vairākumā iekļāva sadzīviski psiholoģiska rakstura lugas.

1930. gadā, iekļūstot trīs labāko pašdarbības nacionālo teātru skaitā Vissavienības nacionālo teātru un tēlotājas mākslas olimpiādē, “Skatuvei” tika piešķirts nosaukums “Valsts Latviešu teātris “Skatuve””, un teātris ieguva profesionālas trupas statusu. 1932. gada 15. jūnijā notika teātra atklāšana jaunajā statusā.¹⁰² Teātris katru vasaru

⁹⁹ Ozols P. Poljigon smerti NKVD. – OMF, inv. Nr. 2803/89, 3. lpp.

¹⁰⁰ Turpat.

¹⁰¹ Ozols P. Poljigon smerti NKVD. – OMF, inv. Nr. 2803/89, 4. lpp.

¹⁰² Valsts Latviešu teātris “Skatuve”, 1919.-1938. – Rīga, 1963. – 164. lpp.

Maskavas Valsts
Latviešu teātra "Skatuve" aktrise
Zelma Boksberga (1912– 1938).

Maskavas Valsts
Latviešu teātra "Skatuve"
aktieris Augusts Krūmiņš (-1938).

Maskavas Valsts
Latviešu teātra "Skatuve"
aktrise Zelma Zudraga (-1938).

Maskavas Valsts
Latviešu teātra "Skatuve"
aktieris un teātra administrators
Andrejs Oše (-1938).

devās kādā braucienā pa latviešu kolonijām Ziemeļrietumu apgabalā, Baltkrievijā, Baškīrijā un Sibīrijā. No 1934. gada izrādes teātrī iestudēja arī režisore Anna Lācis (1891–1979).¹⁰³ Nākamajos gados tika iestudēti Raiņa "Pūt, vējiņi!" (notika 84 izrādes), R. Blaumaņa "Ugunī" ar Mariju Leiko (1887–1937) Kristīnes lomā (19 izrādes) un citi darbi. 1937. gadā gatavoja Raiņa "Zelta zirga" pirmizrādi, bet 5. decembrī kārtējās izrādes vietā skatītājiem bija jāsniedz improvizēts koncerts, jo bija arestēti daži aktieri. 7. decembrī notika pēdējais teātra koncerts, bet 1938. gada 3. janvārī teātri oficiāli slēdza. Visi aktieri tika apcietināti līdz 1937. gada 16. decembrim.

Apcietināto latviešu aktieru pratināšanas protokolos un apsūdzības slēdzienos pamatā bija standarta atzišanās frāzes par darbību kādā kontrrevolucionārā, nacionālistiskā latviešu organizācijā un terora aktu organizēšanas gatavošanu pret valsts politisko vadību. Diferencēts tika vienīgi savervēšanas laiks un vervētāja persona, kā arī līdzdarbojušās personas. Ar jūtamu tipveida atzišanās paplašināšanu atšķīrās "Skatuves" uzvedumu daļas vadītāja Friča Ulmaņa pratināšana 8. decembrī:

- Iautājums: Jūs tiek atpsūdzēts par piederību latviešu kontrrevolucionāri nacionālistiskai organizācijai, kas eksistē Maskavā. Vai Jūs to atzīstat?
- Atbilde: Jā, es atzīstu sevi par vainīgu, ka esmu kontrrevolucionāras sacelšanās un nacionālistiskas organizācijas dalībnieks.
- Iautājums: Kad un kas Jūs iesaistīja kontrrevolucionārajā nacionālistiskajā organizācijā?
- Atbilde: Kontrrevolucionārajā nacionālistiskajā organizācijā mani iesaistīja 1937. gada jūlija mēnesī P. Stučkas Latviešu kluba direktors Apinis, ar kuru esmu pazīstams no kopējā darba klubā un teātrī, sākot ar 1935. gadu.
- Iautājums: Vai Jūs zinājāt kontrrevolucionārās nacionālistiskās organizācijas mērķus un uzdevumus?
- Atbilde: Sikāk ar mūsu kontrrevolucionārās organizācijas mērķiem un uzdevumiem es iepazīstināts nebiju, bet man bija zināms no manis iesaistītajā organizācijā Apiņa, ka organizācijas mērķi un uzdevumi vērsti uz kontrrevolucionāri nacionālistiskas propagandas un agitācijas veikšanu latviešu iedzīvotājos, kā arī diversiju un sacelšanās šūniņu izveidošana lielajos uzņēmumos, galvenokārt ar aizsardzības raksturu, un transportā. Bet kara gadījumā ar rietumu valstīm (Polija, Vācija) mūsu organizētajām grupām būs jādod trieciens sarkanarmijas aizmugurē.
- Iautājums: Sakiet, – bet ar ko vajadzēja nodarboties Jūsu organizētajām grupām uzņēmumos?
- Atbilde: Organizētajām grupām uzņēmumos vajadzēja veikt graužošu diversiju un kaitniecisku darbību.
- Iautājums: Vai Jūs zināt, ko Jūsu kontrrevolucionārā organizācija izdarījusi, lai realizētu savus uzdevumus?
- Atbilde: Kā jau es sacīju, tad pilnīgi apgaismots par mūsu organizācijas paveikto darbu es nebiju, bet, kad Apinis mani iesaistīja šajā organizācijā, viņš teica, ka mēs esam veikuši lielu darbu nacionālistiskajā agitācijā un latviešu kontrrevolucionāro šūniņu izveidē uzņēmumos, kā arī sacīja, ka "… mums ir bagātīgas iespējas un mēs tās izmantojam – tā ir latviešu poligrāfija (avīzes, žurnāli, grāmatas). Ar to apstrādājām latviešus mums vajadzīgajā virzienā, kultivējot galvenokārt

¹⁰³ Anna Lācis: Rakstu krājums. – Rīga, 1973. – 56. lpp.

nacionālismu". Pie tam viņš teica "... vajadzīga Jūsu palīdzība tik atbildīgā un nopietnā lietā", un es devu viņam savu piekrišanu."

Uz aicinājumu nosaukt kontrrevolucionārās organizācijas biedrus F. Ulmanis min Jāni Apini, Nikolaju Zubovu – baletmeistaru, aktierus Irmu Gross (Rudzutaka radinieci), Āboliņu (I. Gross vīru), režisorus Teodoru Amtmani un Annu Lācis, "Komunāru Cīņas" redaktoru Mārtiņu Vitolīņu (1903–1938) un sevi. Par organizācijas vadītāju atzīst J. Daniševski, F. Bernovski, J. Lasi (1894–1938) un apgalvo arī, ka gatavojuši terora aktu pret partijas un valdības vadītājiem.

"Iautājums: Kādus uzdevumus Jūs pildījāt kontrrevolucionārajā organizācijā?

Atbilde: Es nekādus kontrrevolucionārus organizācijas uzdevumus neesmu pildījis acimredzot tāpēc, ka es esmu tikai nesen šajā organizācijā iesaistīts."

Vēl tiek noskaidrots, ka kratīšanā atrastie divi mauzeri, divas pistoles un 19 sējumi kontrrevolucionārās literatūras pieder sievai un viņas bijušajam vīram.¹⁰⁴ F. Ulmanis 1938. gada 3. februārī tika nošauts kā pirmās kategorijas ienaidnieks.

No pratināšanas protokola redzams, ka izmeklētāju neinteresē sīkāka informācija par kontrrevolucionāro organizāciju, netiek apšaubīts arī, ka apsūdzētais F. Ulmanis nav veicis nekādu pretvalstisku darbību šajā pusgada laikā, kopš atrodas organizācijā. Faktiski viņu nošauj tikai par iestāšanos kontrrevolucionārā organizācijā. Protams, "rūpējoties" par izvirzīto sodāmo personu kontrolskaitļu sasniegšanu, tie bija sīkumi. Galvenais tika sasniegts, jo bija liecība par latviešu rakstītā vārda izmantošanu komunistu skatījumā pretvalstiskās interesēs un nosaukti jaunie apsūdzāmie.

Traģisks ir arī talantīgās aktrises Marijas Leiko liktenis. Viņa no 1907. gada bija strādājusi Austrijas un Vācijas teātros, trīsdesmito gadu sākumā atgriezusies Latvijā un 1935. gadā emigrējusi uz PSRS. Kādā intervijā M. Leiko bija teikusi, ka viņai ir divas dzimtenes – Latvija un Vācija. Viņai nepieņemamās fašistiskās ideoloģijas un fašistu ietekmes nostiprināšanās dēļ M. Leiko no Vācijas aizbraukusi, bet "... arī Latvijā teātru dzīvī nevarēju ieaukt. Pārāk reakcionārs bija viņas valdošais gars, pārāk grūti pieņemams šo teātru repertuārs". Viņa apgalvoja, ka tagad atradusi trešo dzimteni, jo "... esmu uzņēma par Padomju valsts pilsoni un uz to esmu lepna".¹⁰⁵

Mariju Leiko apcietināja 1937. gada 15. decembrī, un pirmais pratināšanas protokols ir nākamajā dienā. Tajā viņa, atbildot uz jautājumiem, izklāsta savu biogrāfiju, nosauc ārzemēs dzīvojošos radniekus un raksturo sakaru ar viņiem. Otro reizi M. Leiko pratināta 20. decembrī. Tālāk fragmenti no šiem protokoliem.

"Iautājums: Kādā jautājumā Jūs, dzīvojot Vācijā, apmeklējāt Latvijas vēstniecību?

Atbilde: Dzīvojot Vācijā, es biju Latvijas pavalstniece un katru gadu maksāju Latvijas vēstniecībā 12 markas par man esošo Latvijas pasi.

Iautājums: Vai, atrodoties Maskavā, Jūs apmeklējāt Latvijas vēstniecību?

Atbilde: Atrodoties Maskavā, Latvijas vēstniecību neesmu apmeklējusi, bet, kad es tikko ierados PSRS no Latvijas 1935. gada 1. jūnijā un apmetos viesnīcā "Eiropa", viens viesnīcas kalpotājs man teica, ka man zvanīts no Latvijas vēstniecības un lūgts tur aiziet. Es par to pateicu Annai Lācis, ar kuru es satikos pirmajā atbraukšanas dienā, un viņa nākamajā dienā atnāca pie manis uz viesnīcu. Tad Anna Lācis pazvanīja uz Latvijas vēstniecību, lai noskaidrotu, kāpēc par mani interesējušies, bet viņai atbildēja, lai es aizejot uz vēstniecību. Uz vēstniecību es negāju.

¹⁰⁴ OMF, inv. Nr. 2803/41. 1.-4. lpp.

¹⁰⁵ Komunāru Cīņa. – 1936. – 9. jūn.

Iautājums: Kas Jums zvanīja no vēstniecības?

Atbilde: To es nezinu.

Iautājums: Kāpēc Latvijas vēstniecība uzzināja, ka Jūs atrodaties Maskavā un apmetāties viesnīcā "Eiropa"?

Atbilde: To es nezinu.

Iautājums: Vai Jūs pazīstat "Prometeja" darbinieku Rozenbahu (Frosu)?

Atbilde: Jā, "Prometeja" darbinieku Rozenbahu es pazīstu."

Pratināšanas turpinājumā M. Leiko pastāsta, ka ar Emīlu Frosu (1904–1943), teātra "Skatuve" dramaturgu, viņu iepazīstinājusi Anna Lācis, ka viņš palīdzējis dabūt istabu, par ko maksājusi "Skatuve" un kurā viņa visu laiku dzīvojusi. Abu attiecības bijušas tuvas.

Iautājums: Vai Rozenbahs apmeklēja Latvijas vēstniecību?

Atbilde: Jā, Rozenbahs man sacīja, ka viņš ir Latvijas pavalstnieks un sistemātiski apmeklē Latvijas vēstniecību.

Iautājums: Kur pašreiz ir Rozenbahs?

Atbilde: Rozenbahu ir arestējuši leTK orgāni.

Iautājums: Par ko viņš arestēts?

Atbilde: To es nezinu.

Iautājums: Izmeklēšanai ir zināms, ka Jūs, dzīvojot PSRS, esat nodarbojies ar izlūkošanu un spiegošanu. Vai Jūs atzīstiet sevi par vainīgu?

Atbilde: Ar izlūkošanu un spiegošanu PSRS es neesmu nodarbojies un sevi par vainīgu tajā neatzīstu."

Interesanti, ka 16. decembra un šajā protokolā Marijas Leiko paraksts ir ne tikai katras lappuses beigās, bet arī pēc katras atbildes. Acīmredzot māksliniece domājusi par to, lai izmeklētājs nevarētu pēc pratināšanas papildināt viņas teikto. Bet pēc pirmās pratināšanas 20. decembrī acīmredzot notikusi fiziska ietekmēšana, jo tajā pašā dienā otrais pratināšanas protokols sākās šādi:

Iautājums: Jūs esat arestēta kā Maskavā pastāvošas latviešu kontrrevolucionāras, nacionālistiskas organizācijas dalībniece. Vai Jūs atzīstat sevi par vainīgu tajā?

Atbilde: Jā, es pilnīgi atzīstu savu vainu, ka līdz mana aresta dienai es biju Maskavā pastāvošās kontrrevolucionārās, nacionālistiskās latviešu organizācijas darbiniece."

Turpmāk, atbildot uz jautājumu par šīs organizācijas sastāvu, aktrise nosauc savus kolēģus Robertu (1891–1938) un Rūdolfu (1898–1938) Bancānus, Jāni (1894–1938) un Kārli (1904–1938) Baltaušus, Annu Pētersoni, Oskaru Zēbergu, Vili Forstmani (1894–1938), Lidiju Bērziņu, Andreju Oši, Kārli un Augustu Krūmiņus, Zeltu Zudragu, Elfrīdu Lesiņu, Irmu Balodi-Gross, Zeltu Boksbergu (1912–1938), Robertu Cīruli (1896–1938) un Albertu Zvaguli. Pratināšanas turpinājumā Leiko apgalvojusi, ka pieminētie kolēģi esot kontrrevolucionāras, nacionālistiskas organizācijas biedri, ka to viņa uzzinājusi no teātra direktora Roberta Bancāna un savā vidē viņi nav slēpuši savus uzskatus un zinājuši viens par otru kā pastāvošās organizācijas biedriem.

Iautājums: Kādu konkrētu darbu Jūs veicāt kā kontrrevolucionāras, nacionālistiskas organizācijas dalībniece?

Atbilde: Ar Bancāna un Pētersones starpniecību mēs saņēmām uzdevumus no "Prometeja" par kontrrevolucionāra, nacionālistiska darba pastiprināšanu: kontrrevolucionāru, nacionālistisku lugu iestudēšanu, speciāla repertuāra izvēli koncertiem, kā teātri, tā sevišķi starp latviešu iedzīvotājiem viesizrāžu laikā Baškīrijā un Baltkrievijā. Braucot pa latviešu

1920. gada 23. martā izveidotā Omskas Latviešu strādnieku teātra aktieri.
Pirmajā rindā vidū: Jānis Baltausis (1894–1938); otrā rindā no kreisās:
E. Dīkalne, B. Ruņģe, E. Briede, R. Cīrulis. Pārējie nezināmi.

Latgaliešu starpkolhozu teātra aktieri atpūtas brīdī 1936. gadā.

Harkovas latviešu kluba "Darbs" dramatiskā pulciņa izrāde – J. Raiņa "Pūt, vējiņi"
1927. gada 12. martā. Pulciņš darbojās līdz 1932. gadam.

rajoniem un kolhoziem Baškīrijā un Baltkrievijā, mēs izrādījām nacionālistiskas lugas un uzstājāmie ar izmeklētu koncerta repertuāru, kas uzkurināja latviešu iedzīvotāju nacionālās jūtas. Pēc mūsu uzstāšanās mēs ievācām iedzīvotāju atsauksmes par mūsu izrādēm un koncertiem un šādā veidā ieguvām ziņas par nacionāli noskaņotiem latviešiem un cittautiešiem. Sevišķu vērību mēs pievēršām Baltkrievijas pierobežas rajoniem. Teātra uzstāšanās vietās mēs izlaidām speciālas nacionālistiski noskaņotas sienasavīzes. Lai to saturs nonāktu līdz klausītājiem, mēs tās nolasiņām skatītājiem pirms katras izrādes un koncerta sākuma, kā arī starpbrīžos. Sienasavīzēs es rakstīju nacionālistiskus rakstus un skaitījos aktīva sienas avīzes korespondente."¹⁰⁶

Aktieris Oskars Zēbergs 20. decembra pratināšanā kā kontrrevolucionārās, nacionālistiskās organizācijas biedrus bez jau minētajiem vēl nosaucis Annu Peiku, Ādolfu Vanadžiņu un Reinholdu Preimani.¹⁰⁷ Pārējo VLT "Skatuve" apsūdzēto mākslinieku pratināšanas protokolu kopijas Okupācijas muzejā nav, bet no esošajiem apsūdzības slēdzieniem redzams, ka sevi par vainīgiem atzinuši R. Cīrulis, Ē. Feldmanis, Baltausis, M. Leiko, bet nav atzinušas aktrises Z. Zudraga, Z. Boksberga, aktieris A. Krūmiņš un teātra sekretāre E. Lesiņa.¹⁰⁸ Pārējo aktieru dokumentu muzeja fondā nav. Lai gan minētie aktieri neatzinās politiskā noziegumā, viņiem tika izvirzīta apsūdzība, balstoties uz viena līdz trim kolēģu liecībām, un viņi iekļauti sodīšanai nododamajos sarakstos. Acīmredzot laika ekonomijas nolūkos no visiem pat necentās "izsist" atzišanos.

VLT "Skatuve" mākslinieku apsūdzībai izmantota arī VK(b)P rajona komitejas darbinieces Tatjanas Koganas liecība. 19. decembrī viņa liecina, ka Marija Leiko "baudīja direktora Bancāna (arestēts) sevišķas privilēģijas, par otršķirīgām lomām saņēma pieklājīgu algu, arī par Leiko dzīvokli maksāja teātris utt. Dzīvojot Maskavā, viņa uzturēja ciešus sakarus ar "Prometeja" darbinieku Rozenbahu (Frosu), ar kuru vairākkārtīgi tikās savā dzīvoklī. Leiko dzīvokli apmeklēja arī vesela rinda citu aizdomīgu personu. Viņai bija personīga pazišanās ar Eidemani, kurš notiesāts un nošauts kā tautas ienaidnieks. Atrodoties Maskavā, viņai bija sistemātiska sarakste ar ārzemniekiem."¹⁰⁹

Par aktieri un teātra administratoru Andreju Oši partijas funkcionāre iepriekš minētajā reizē bija liecinājusi: "... teātrī Oše bija savs cilvēks, baudīja teātra vadības un aktieru lielu uzticību. Sekmīgi izpildīja teātra vadības uzdevumus. Oše bija pretpadomiski noskaņots, kontrrevolucionāros uzskatus izteica atklāti, atļaujoties asus izlēcienu pret padomju valsts vadītājiem, asi nosodīja valdības represīvo politiku. ...

Ošem ir sakari ar latviešu kolhoziem un latviešu organizācijām. ...

Oše ir nelabojams kontrrevolucionārs, kurš saņem no Bancāna par "nopelniem" naudu. ... Dzīvo ar līdzekļiem, kuri daudzkārt pārsniedz teātra algu."¹¹⁰

Bet 1954. gadā, kad pārskatīja Andreja Ošes lietu, ieskatījās viņa 1937. gada 20. decembra pratināšanas protokolā, kurā Oše bija paskaidrojis par savu darbu teātrī: "Manos teātra administratora pienākumos bija nodrošināt teātra uzvedumus ar vajadzīgajiem materiāliem un piesaistīt skatītājus, apbraukājot uzņēmumus un iestādes un noskaidrojot tur esošos latviešus. Šo darbu es veicu rūpnīcā "Kaučuks" un fabrikā "Sarkanā Zvaigzne" .. un par to ziņoju Bancānam."¹¹¹

Otrreiz Ošes lietā Tatjana Kogana liecināja 1954. gada 15. decembrī: "Ošes uzvārdu es pašreiz neatceros, un tas ir tāpēc, ka es viņu pilnīgi nezīnu. Tomēr 1937. gadā es biju

¹⁰⁶ OMF, inv. Nr. 2803/42, 14., 15., 16., 18., 19., 19.a lpp.

¹⁰⁷ OMF, inv. Nr. 2803/38, 2. lpp.

¹⁰⁸ OMF, inv. Nr. 2803/28, 1. lpp.; Nr. 2803/47, 1. lpp.; Nr. 2803/60, 1. lpp.

¹⁰⁹ OMF, inv. Nr. 2803/40, 21. lpp.

¹¹⁰ OMF, inv. Nr. 2803/43, 3. lpp.

¹¹¹ Turpat, 2. lpp.

spiesta sniegt pret viņu liecību šādu apstākļu dēļ: pēc vairāku teātra "Skatuve" darbinieku apcietināšanas es biju izsaukta uz leTK institūciju, kur izmeklētājs paziņoja, ka latviešu teātri ir kontrrevolucionāra pretpadomju organizācija, kuras dalībnieks ir Andrejs Oše.

Tā kā izmeklētājs to paziņoja un es no rajona partijas komitejas, veicot teātra pārbaudi, biju konstatējusi, ka politiskais darbs teātrī un tā darbinieku morālā stāja bija zemā līmenī, es noticeju izmeklētājam un parakstīju liecinieces protokolu attiecībā par A. Oši. Bez tam es kā partijas biedre sapratu tā laika apstākļus un, baidoties, ka mani uzskatīs par komunisti, kura zaudējusi modrību, bez jebkādas piespiešanas parakstīju pratināšanas protokolu attiecībā par cilvēku, kuru pilnīgi nepazīnu.¹¹²

Šādi VK(b)P funkcionāre, glābjot sevi no iespējamām represijām, nodeva iznīcībai latviešu aktierus, kurus visus nošāva 1938. gada 3. februārī, izņemot R. Preimani un Ē. Feldmani, kurus nošāva attiecīgi 17. un 26. februārī,¹¹³ bet A. Pētersone un A. Peika nokļuva GULAGa noietnēs.

Patiesa gan ir T. Koganes atziņa, ka latviešu teātru mākslinieku politiskais līmenis dažādo partijas funkcionāru izpratnē bija zems. Būtu savādi, ja Raiņa, Blaumaņa pozitīvo, vispārcilvēcisko vērtību paudēji nejostos nospiesti PSRS valdošajā represīvajā vidē.

Represijas nepagāja secen arī "Prometeja" tēlotājas mākslas sekcijas pārstāvjiem. Tajā bija reģistrēti 15 mākslinieki, starp tiem minams Kārlis Veidemanis (1897–1938), bijušais strēlnieks. Būdams ļoti talantīgs profesora Končalovska audzēknis, guvis iespēju stažēties Vācijā. Maskavā viņš strādāja pie līgumdarbiem Maskavas noformēšanā uz svētkiem, bija galvenais dekorators teātrī "Skatuve" un izpildīja citus pasūtījumus.

Gustavs Klucis (1895–1938) – bijušais strēlnieks, abi ar Veidemani bija sargājuši padomju valdību Petrogradā un Maskavā. Ieguvis labu speciālo izglītību, kļuva starptautiski atzīts ar fotomontāžas tehnikā darinātajiem politiski asajiem plakātiem, ar savu ieguldījumu PSRS paviljona mākslinieciskajā noformēšanā pasaules izstādēs Berlīnē un Parīzē, starptautiskajās izstādēs Briselē un Ķelnē. Viņš strādāja arī grāmatu grafikā. Noformētāj-mākslā izmantoja kinētiku, veidojot rotējošus standus ar fotogrāfijām un aprakstiem. Vilhelms Jakubs (1899–1938), bijušais strēlnieks, strādāja "uz līgumiem", tāpat Pāvels (Pauls) Irbītis (1890–1938), "Prometeja" tēlotājas mākslas sekcijas vadītājs, Ernests Grīnvalds (1899–1938), Voldemārs Andersons (1891–1938), Aleksandrs Drēviņš (1889–1938) un citi. "Prometeja" mājā Maskavā māksliniekiem bija izbūvētas piecas darbnīcas; viņi saņēma arī pasūtījumus. Vasarās mākslinieki devās radošos komandējumus uz latviešu kopsaimniecībām laukos. Regulāri rīkoja izstādes un, kā atzina K. Veidemanis, "Latvju mākslinieku grupa ir iekarojusi diezgan redzamu vietu padomju mākslinieku aprindās".¹¹⁴

Trīsdesmito gadu vidū Padomju Savienībā kompartija bija izvērsumi cīņā pret formālismu un rupju naturālismu, par augstvērtīgu sociālistisko reālismu. Tas skāra arī latviešu gleznotājus un radīja problēmas, jo pasūtījuma darbi pārsvarā bija Latvijas revolucionāru un komunistu vadoņu portreti, revolucionārās pagātnes un sociālisma celtniecības atspoguļotāji. Par formālismu J. Brauna un F. Roziņa-Āža portretos tika kritizēti Ļeņingradas mākslinieki Lagzdiņš un A. Lukstiņš. No četriem gleznotāju darinātajiem P. Stučkas portretiem pieņēma tikai divus – V. Jakuba un P. Irbīša, bet K. Veidemaņa un V. Andersona darbos saskatīja par daudz formālisma. Kā neizdevušos uzskatīja arī

¹¹² Turpat, 4. lpp.

¹¹³ Martirolog rasstrejannih i zahoroņennih na poļigoņe NKVD "Objekt Butovo", 08.08.1937–19.10.1938. – Moskva-Butovo, 1997. – 30, 39, 45, 128, 132, 201, 257, 362. lpp.

¹¹⁴ Latvju padomju tēlotājas mākslas jautājumi // Celtne. – 1937. – Nr. 5. – 391. lpp.

K. Veidemaņa gleznotos J. Lencmaņa un G. Pētersona portretus. Kritizēja K. Veidemani par cenšanos panākt, lai iepērk vairāk mākslinieku iedvesmas darbus – klusās dabas, ainavas un citus, bet P. Irbīti – par pārāk lielu liberālismu mākslas sekcijā. Visas mākslinieku "kļūdas" novērsa leTK orgāni, apcietinot K. Veidemani, P. Irbīti, V. Andersonu, V. Jakubu un pārējos.

K. Veidemanis, tāpat kā aktrise M. Leiko, sākumā noraida čekas apsūdzību, bet tad – "pēc ilgas un nopietnas liegšanās" – saprata, ka jāatzīstas par savu līdzdalību latviešu kontrrevolucionārā, nacionālistiskā organizācijā, kurā viņu iesaistījis P. Irbītis. leTK darbinieku nežēlīgās metodes panāca atzīšanos arī no citiem latviešu māksliniekiem. V. Andersonu un P. Irbīti nošāva reizē ar aktieru vairākumu 1938. gada 3. februārī, A. Zvaguli – 5. februārī, K. Veidemani, G. Kluci, E. Rācenāju un A. Drēviņu – 26. februārī, bet V. Jakubu un E. Grīnvaldu – 28. februārī.¹¹⁵ Latviešu sekcija ir iznīcināta.

Divdesmitajos un trīsdesmitajos gados PSRS dzīvoja arī latviešu rakstnieki, kuru darbi iznāca atsevišķos izdevumos vai tika publicēti latviešu kalendāros un presē. 20. gados iznāca vairāki latviešu daiļliteratūras krājumi un almanahi, žurnāls "Celtne" (1929–1937), kas kļuva par latviešu rakstnieku vienojošo centru. Pie lasītājiem nonāca Sudrabu Edžus (1860–1941), A. Cepļa (1897–1937), J. Eiduka (1897–1938), K. Pelēkā (1896–1938), E. Šillera, P. Svira, P. Ķikuta un citu dzejas krājumi. Latgaliešu dialektā dzeju publicēja A. Začs (Začesta), Alba (A. Mežule), A. un V. Ladusāni, K. Plociņš un citi. Šajā dialektā iznāca sabiedriski politiskais un literārais žurnāls "Ceīņas Karūgs" (1933–1937) un avīze "Taisneība (1926–1937) Novosibirskā. Minētie un citi dzejnieki pārstāvēja publicistisko, filozofisko, intīmo un dabas liriku. Vairāku autoru dzejā bija jūtama V. Majakovska ietekme.

Prozā kā stāstu un romānu autoru sevi pieteica O. Rihters (1898–1938)¹¹⁶ ar stāstu krājumiem un romānu "Meži šalc (1936), A. Ceplis ar stāstiem "Noliedzēji", "Malienas vilki", romāniem "Kalpi" (1933), "Zeme" (1935–1936), K. Jokums ar stāstu krājumu "Strēlnieki un granātas", S. Bergis ar romānu "Ziemeļu pionieri" (1920), kā arī A. Kadiķis-Groznijs (1901–1934), A. Ziediņš, L. Laicens (1883–1938), latgaliešu dialektā – "Ceīņas Karūga" redaktors J. Kūkojs ar vairākiem desmitiem garo un īso stāstu, A. Mežule ar darba sievietes likteņa atainojumu, J. Ķeirāns, kura vairākus stāstus iespieda arī krievu žurnāli, un vairāki citi.

Prozā līdzās stāstam un romānam izkopa mākslinieciskā apraksta žanru, iznāca aprakstu krājumi. Redzamākie šī žanra pārstāvji bija D. Logins, J. Kūkojs un citi. Kritikā rosīgi darbojās P. Dauge, V. Knoriņš, A. Zaprovska (1901–1938), E. Fross, J. Janele-Viena (1894–1938) un vairāki citi. Dramaturģijā mēģināja gūt panākumus E. Šillers, E. Salenieks, A. Ziediņš, E. Burnevics, R. Apinis, S. Bergis un citi, kuri piedalījās "Prometeja" un teātra "Skatuve" organizētajos lugu konkursos. Atzinību guva S. Berga "Riežu plāvēji" (1926), K. Jokuma un R. Apiņa (1892–1938) "Avantūra" (1935) un citas lugas.

Latviešu rakstnieki piedalījās arī PSRS Rakstnieku savienības dibināšanas kongresā 1934. gadā, kurā L. Laicens uzstājās ar runu par folkloras, tautas daiļrades lomu literatūras attīstībā. Savienības valdē ievēlēja R. Eidemani, revīzijas komisijā – L. Laicenu.

Daļa latviešu rakstnieku nespēja saskatīt un aprakstīt sociālisma celtniecības "priekšrocības", un par to saņēma stingru kritiku. Latviešu rakstnieku konferencē Maskavā no

¹¹⁵ Martirolog rasstreļannih i zahoroņennih na poljigoņe NKVD "Objekt Butovo", 08.08.1937-19.10.1938. – Moskva-Butovo, 1997. – 18, 62, 91, 108, 139, 157. lpp.

¹¹⁶ Īstajā vārdā Oskars Joass, III Kominternes Latsekcijas slepenais darbonis, kurš veica diversijas pret Latvijas republiku // O. Niedre, V. Daugmalis. Slepenais karš pret Latviju. Rīga. 1999. -18. lpp.

1937. gada 11. līdz 15. janvārim M. Lācis-Sudrabs kritizēja pievēršanos tikai pagātnei. Viņš norādīja, ka S. Berģis-Straujānis dzīvo tikai 1905. gadā, K. Jokums ticis līdz 1918. gadam, bet ne tālāk. A. Ceplis "... nonācis līdz pēdējam laikmetam, bet jūtams, ka kaut kā pietrūkst. O. Rihters baidās pieķerties šodienas lielajai īstenībai."¹¹⁷ Arī P. Vīksne (1894–1938) pārskata ziņojumā izteica neapmierinātību, ka latviešu rakstnieku darbos vispār neparādās stahanoviešu kustība, īsti izvērsta sociālisma celtniecība, pārāk liela uzmanība esot pievērsta pagātnei.

P. Dauge kritizē L. Laicena un P. Ķikuta dzeju, pārmet P. Ķikutam L. Zamaičas (1893–1965) romāna "Direktors Kazrags" "... tulkošanu krievu valodā un cildinoša priekšvārda uzrakstīšanu", jo šis "... darbs var nelabvēlīgi ietekmēt nenobriedušo jaunatni."¹¹⁸

Uzmanīgi izlasot detalizēto konferences atreferējumu, var saskatīt, ka tajā valda ļoti nervoza atmosfēra, savstarpēji apvainojumi grupismā un modrības trūcumā. Īpaši asi tiek kritizēti P. Ķikuts un L. Laicens: viņi ieradušies PSRS no buržuāziskās Latvijas un ievēduši līdz formālisma un grupisma kaites.

No konferencē "runājošiem" žurnālā "Celtne" ievietota tikai R. Eidemaņa ģimete; tas liecināja par viņa autoritāti. "Celtnes" 4. numurā ir P. Dauges slavinoša recenzija par viņa dzeju, bet jau nākamais numurs spiests apsveikt "PSRS Augstākās tiesas taisnīgo spriedumu". Latviešu rakstnieku iznīcināšana ir sākusies. Vairs nelīdz ne A. Celma latviešu rakstnieku konferencē teiktais: "Lai gods un slava iekšlietu tautkomisariātam, kurš ar savu jauno vadītāju, stingrā lielinieku, biedru Ježovu priekšgalā tīra un iztīrīs līdz galam mūsu skaisto dzimteni no trockistiskajiem bandītiem,"¹¹⁹ ne "Celtnes" 6. – 7. numurā publicētais V. Āboltiņa dzejolis "Dziesma Staļina konstitūcijai". "Celtnes" 10. numurs ir pēdējais. Tajā paziņots par "Prometeja" likvidāciju, un nolīst dubļu straume pār jau represētajiem rakstniekiem. Nākamo numuru jau vairs nav kam izdot, jo visa latviešu rakstnieku organizācija ir iznīcināta. Nošauti: R. Eidemanis, J. Kūkojs, A. Zaprovska, J. Janele, L. Laicens, P. Ķikuts, D. Logins, A. Eisulis, A. Celms, V. Āboltiņš, A. Ceplis, A. Mežule un vēl citi; pārējie nonāca cietumos un GULAGa nometnēs.

Reizē ar uzbrukumu latviešu kultūras iestādēm un darbiniekiem Ļeņingradā un Maskavā šis process notika arī visā pārējā Padomju Savienībā, kur bija apmetušies latvieši.

Smoļenskas latviešu teātra oficiālais nosaukums bija Rietumu apgabala latviešu kolhozu un sovhozu teātris, un tas izveidojās pēc VLT "Skatuves" viesizrādēm 1932. gadā. Trupas pamatu veidoja Smoļenskas latviešu kluba dramatiskā pulciņa dalībnieki. Par režisoriem strādāja Fricis Grunte (1885–1937), Eiženijs Freimane un no 1936. gada – Anna Lācis. Viņa teātrī darbojās periodiski, ar pārtraukumiem, veicot iestudējumu māksliniecisko slīpējumu. Teātra repertuārā bija A. Upīša "Ziņģu Ješkas uzvara", F. Volfa "Trojas zirgs", V. Billa-Belocerkovska "Dzīve sauc" un citi iestudējumi. Teātra kolektīvs sniedza izrādes Rietumapgabala un Baltkrievijas latviešu kopsaimniecībās, bet pēc izrādēm mākslinieciskā ziņā palīdzēja vietējiem dramatiskajiem pulciņiem. Alvis Ceplis, kurš 1936. gada vasarā pavadīja teātri tā viesizrādēs, rakstīja, ka "... neraugoties uz ne visai augsto aktieru sastāva kvalifikācijas līmeni, izrādēs izskausts diletantisms. Izrādes tuvas mākslinieciskai pilnvērtībai."¹²⁰ Bet 1937. gada beigās represiju vilnis pāršalca arī šim teātrim, aizraujot līdzī trupas sastāvu ar visu teātra apkopēju. Anu Lācis izsūtīja uz Kazahiju.

¹¹⁷ Celtne. – 1937. – Nr. 2. – 140. lpp.

¹¹⁸ Turpat, 138. lpp.

¹¹⁹ Turpat, 120. lpp.

¹²⁰ A. Ceplis. Vienā no Rietumapgabala latvju teātra reidiem // Celtne. – 1936. – Nr. 10. – 788. lpp.

1934. gadā "Prometeja" latgaliešu sekcija un avīzes "Taisneība" redakcija panāca atļauju latgaliešu starpkolhozu teātra izveidei ar bāzes vietu Ačinskā Krasnojarskas novadā. Par tā režisoriem strādāja sākotnēji Pēteris Līpiņš, vēlāk – Valentīna Sproģis. Ar 1937. gada 1. janvāri par teātra bāzes vietu kļuva Novosibirska, kur teātra "Krasnij Fakel" režisori vadīja divu mēnešu kursus latgaliešu trupai; diriģents Jānis Ozoliņš no Maskavas mācīja aktieriem mūzikas pamatus. Tas bija ieguvums aktieriem, bet, protams, nevarēja jūtami paaugstināt trupas māksliniecisko līmeni. Tās sastāvā sākumā bija 8, vēlāk 12 aktieri no Ļeņingradas un Sibīrijas. Repertuārā bija izrādes un koncertprogramma latgaliešu dialektā, latviešu un krievu valodā. Sibīrijas sala un bezceļu apstākļos aktieri parādīja apskaužamu izturību, dodoties garajās viesizrādēs pa Krasnojarskas novada un Rietumsibīrijas latgaļu, latviešu, krievu, lietuviešu, vācu un tatāru kopsaimniecībām. Jau gadu pēc teātra izveidošanas bija sniegtas 196 izrādes un 80 koncerti. Bija nobraukti ap 4000 km, pabūts 15 rajonos, 86 latgaliešu, 9 pārējo latviešu, 20 krievu, dažās vācu, tatāru un lietuviešu kopsaimniecībās.¹²¹ Repertuārā bija muzikāls uzvedums M. Žarova "Harmonikas", V. Višņevska "Klusā osta" latgaliešu dialektā, R. Eidemaņa "Dziesma par dzimteni", koncertprogrammā latviešu tautas dziesmas. Katrā vietā vajadzēja arī lasīt referātus vai veikt pārrunas par politiskām un saimnieciskām tēmām. Lai izvairītos no viesizrāžu politizācijas, aktieri centās sniegt metodisku palīdzību mākslinieciskās pašdarbības jautājumos.

Latgaliešu starpkolhozu teātra aktieri un avīzes "Taisneība" žurnālisti 1936. gadā.

¹²¹ NAVA, 859. f., 1. apr., 42. l., 46. lpp.

1937. gada 13. jūnijā "Taisneības" redaktors A. Eisulis kolektīvu informēja par Tuhačevska, Eidemaņa u. c. "lietu". Teātris, protams, to nosodīja un nolēma noņemt no repertuāra R. Eidemaņa "Dziesmu par dzimteni"; lai celtu savu politisko līmeni, "regulāri apņēmās lasīt avīzes un politisko literatūru un vēl ciešāk apvienoties ap Ļeņina – Staļina partiju".¹²²

Neraugoties uz teātra kolektīva labo lēmumu, tā repertuārs tika pakļauts stingrai cenzūrai. 1937. gada 28. jūnijā "Taisneības" redaktora vietniekam D. Loginam bija čekaļi jāsniedz izziņa, ka jaunajā programmā aktieru izpildītās latviešu tautas dziesmas "Kumeliņi, kumeliņi" un 11 citas, kā arī gatavotā Raiņa drāma "Ķirts Vilks" ir "politiski un ideoloģiski pilnīgi izturētas".¹²³

Tomēr tas viss neglāba latgaliešu teātra kolektīvu no iznīcināšanas. 1937. gada 22. oktobrī Novosibirskas Kaganoviča vārdā nosauktā rajona komunistiskās partijas komiteja izskatīja teātra direktora Donāta Cīruļa personīgo lietu, kurā viņu apvainoja par teātra kolektīva piesārņošanu ar šķiriski svešiem, naidīgiem cilvēkiem. No 11 teātri strādājošiem septiņi jau bija apcietināti. Cīrūlim pārmeta, ka viņš "… atjaunojis teātri visnetīrākās un apkaunojošākās pirmsrevolūcijas buržuāziskā teātra aizkulišu dzīves puses".¹²⁴ Vienlaicīgi atcerējās arī, ka Cīruļa brālis izslēgts no kompartijas un notiesāts uz trim gadiem par labības nodevu neizpildīšanu. Otrs brālis dienējis balto armijā, bet sievasbrālis izslēgts no partijas par sociālā stāvokļa slēpšanu. Arī D. Cīruli izslēdza no partijas, un 1938. gada 4. janvārī viņam piesprieda nāves sodu nošaujot.

1937. gada rudenī Novosibirskā arestēja "Prometeja" kultūras inspektoru Pēteri Akmeni, avīzes "Taisneība" redaktoru Aleksandru Eisuli un drīz vien arī vietnieku Dominiku Loginu. Pirmos divus apsūdzēja par to, ka viņi ir Vissavienības latviešu kontrrevolucionārā, nacionālistiskā latviešu centra "Prometejs" pārstāvji un "Prometeja" Sibīrijas filiāles vadītāji. 27. oktobrī A. Eisula pratināšanas protokolā fiksēts, ka viņu 1933. gadā savervējis "Prometeja" valdes loceklis Konstantīns Mežulis (1904–1938) – politemigrants, kurš 1932. gadā ieradies PSRS. Protokolā Eisulis nosaucis 43 latviešus: skolu direktorus, kopsaimniecību priekšsēdētājus, skolotājus, Omskas latviešu kluba vadību un citus sabiedriski aktīvus latviešus dažādos Sibīrijas rajonos kā vietējo pretvalstisko grupu vadītājus vai sakarmiekus. Ar igauņu nacionālistisko organizāciju sadarbības vienošanās esot tikusi noslēgta 1935. gadā.¹²⁵

Eisula lietā no augusta līdz oktobrim Novosibirskā arestēja 15 latviešus, un visiem 16, ieskaitot Eisuli, ar leTK tautas komisāra un PSRS prokurora ("dvoikas") lēmumu 1938. gada 4. janvārī piesprieda augstāko sodu; 11. jūlijā to arī izpildīja. PSRS Augstākā tiesa 1956. gada 13. oktobrī visus reabilitēja.¹²⁶

Balstoties uz A. Eisula 27. oktobra liecību, leTK Novosibirskas apgabala pārvaldes priekšnieka vietnieks, valsts drošības majors Maļcevs un 3. daļas priekšnieka palīgs leitnants Pečenkins 1937. gada 17. novembrī izsūtīja Omskas apgabala un Krasnojarskas novada leTK pārvaldēm stingri slepenu, steidzīgu dokumentu Nr. 200700/4, kurā informēja par viņu pakļautajā teritorijā esošām latviešu kontrrevolucionārām, nacionālistiskām un spiegu organizācijām un grupām. Dokumentam pievienoja arī A. Eisula un P. Akmeņa pratināšanas protokolu kopijas. Protokols noslēdzās ar frāzi: "… orientējam uz minēto personu arestu".¹²⁷

¹²² Turpat, 221. l., 19. lpp.

¹²³ NAVA, 859. f., 1. apr., 307. l., 6. lpp.

¹²⁴ Turpat, 216. l., 29. lpp.

¹²⁵ Krievijas Federācijas VDK Omskas apgabala pārvaldes arhīvs, 6580. mape, 2. sēj., 472.-485. lpp. (Turpmāk – VDK OAPA.)

¹²⁶ Kolotkin M. Latgaļskije posejenci v Sibiri. – Novosibirsk, 1994. – 65, 66. lpp.

¹²⁷ VDK OAPA, 6580. mape, 2. sēj., 469. lpp.

Tāpēc Omskā apcietināja 28 latviešus, kuri piedalījās latviešu kluba kora un dramatiskā pulciņa darbā. To vidū bija kluba priekšsēdētājs Alberts Kalniņš, režisors Pēteris Raņķis un dažādu profesiju pārstāvji, piemēram, Omskas tūka fabrikas direktora vietniece Alvīne Erro, Omskas termoelektrostacijas sagādes priekšnieks Žanis Gaišs, tās pašas stacijas sardze Luiza Matisone, kalējs Jānis Buņķis, pilsētas celtniecības tresta galdnieks Jānis Dambergs, elektromontieris Pēteris Lācis, rēķinvedis Konstantīns Circenis, galdnieks Rūdolfs Dambergs un citi latviešu pašdarbnieki.

Par apcietināto pratināšanas metodēm varam secināt, piemēram, no Jelgavā dzimušās Jekaterinas Rodinas (varbūt Rodiņas – A. B.) pratināšanas protokola pierakstiem. Viņu apsūdz spiegošanā kopā ar vīru Artūru. 1937. gada 11. decembra protokolā vienā no atbildēm viņa saka, ka „.. sniegs liecību par savu kontrevolucionāro darbību tikai pie noteikuma, ja izmeklēšana dos garantiju” par viņas dēla pilnvērtīgu dzīvošanu. Pretējā gadījumā ir gatava nomirt cietumā un neko neteiks ne par sevi, ne spiegu un diversantu grupu, kurā viņa skaitās. Tālākais ieraksts liecina, ka J. Rodina sniedz liecību, ka ir kontr-revolucionāras grupas locekle un vīrs bijis sacelšanās dalībnieks Taras pilsētā 1924. gadā.¹²⁸

Kormilovkas rajona Latišovkas kolonijas Kaļiņina vārdā nosauktās kop-saimniecības mašīnistu Jāni Šmitu pratina trīs dienas pēc kārtas – 1937. gada 31. decembrī un 1938. gada 1. un 2. janvārī. Skaidri redzams čekas aģentu “pienesums” un J. Šmita mēģinājums glābt situāciju. Ilustrācijai - viens pratināšanas fragments:

lautājums: Jūs, Šmit, sistemātiski lielījāt dzīvi fašistiskajā Latvijā.

Atbilde: Es vienreiz stāstīju, ka Latvijā dzīvo labi, bet ne sistemātiski.

lautājums: Starp kolhozniekiem Jūs ne vienreiz vien teicāt, ka kolhozi nav mūžīgi un viņiem ātri pienāks gals.

Atbilde: Es teicu, ka kolhozs “Nākotne” var sabrukt, bet par visiem kolhoziem to neteicu.”¹²⁹

Protams, arī šādā veidā glābties neizdevās.

1938. gada 4. februārī sagatavots “dvoikas” spriedums lietā Nr. 12050, kas visiem decembrī apcietinātajiem 28 Omskas latviešu kluba pašdarbniekiem piespriež augstāko sodu. Nošaušana notiek divās reizēs – 16. un 27. februārī. Bet spriedumu jau “gaidīja” nākamais saraksts, kurā bija 14 latviešu “spiegi”.

1956. gada 14. novembrī, pārskatot Reiņa Kupča lietu, bijušais Omskas čekas izmeklētājs 1937. un 1938. gadā J. Ņikuļins liecināja, ka pēc leTK Omskas apgabala pārvaldes priekšnieka rīkojuma 1937. gada decembra sākumā apcietināšanas orderi izrakstīti pēc operatīvās uzskaites, ņemot aģentūras lietas, lietas formulārus, uzskaites lietas un uzskaites novērošanas lietas, pēc tam ņemot pārbēdzēju, kulaku, garīdznieku, ar baltgvardiem saistīto sarakstus, un aizturēšanas dokumenti formēti pēc sarakstiem, dažreiz pat esot tikai pamatdatiem. Pēcāk Ņikuļins liecināja par čekas darba metodēm.

3. daļā, kuras priekšnieks bijis A. Sieks (1899-1980), katru rītu bijusi visu darbinieku operatīvā apspriede par nakts darba rezultātiem. Ja kāds darbinieks nav spējis panākt nevienu atzišanos, tad bijis jāklausās Sieka replikā: “Jūs pieskatiet tos, kas nāk jūsu kabinetos, ko viņi tur pēta, vai tikai nespiego paši.” Bet pēc dažu operatīvo darbinieku apcietināšanas notikusi priekšniecības apmānīšana. Ja kāds panāca naktī trīs atzišanās, tad priekšniecībai minēja tikai vienu vai divas, bet pārējo paturēja melnajai dienai. Ar priekšniecības stingrajām

¹²⁸ VDK OAPA, 6580. mape, 2. sēj., 279., 280. lpp.

¹²⁹ Turpat, 275. lpp.

prasībām pēc atzišanās Ņikuļins motivēja arī nežēlīgo metožu lietošanu: kliegšanu ausī, ilgu laiku turēšanu miera stājā jeb sēdināšanu ar izstieptām rokām un kājām uz aizzāgētas taburetes; to ilgi nevarēja izturēt. Pratināja nepārtraukti vairākas dienas ar dažu minūšu intervālu. Protams, par tiešu fizisko ietekmēšanu J. Ņikuļins nerunā. Viņa viedoklis – pie visa notikušā vainīgs A. Sieks.¹³⁰ Acīmredzot citādi domāja augstākā komunistu vadība, jo, sarkanarmijai atkārtoti ienākot Latvijā, A. Sieku atsūtīja par Latvijas PSR iekšlietu Tautas komisāra (ministra) vietnieku (1944–1951).

Politisko masu represiju gaitā latviešu diaspora Padomju Savienībā ne tikai zaudēja šajā rakstā minētās un neminētās kultūras iestādes un preses izdevumus, bet arī visu latviešu skolu sistēmu, kas būtu atsevišķa raksta cienīga tēma. Latviešu skolas veidojās ilgstošā laikā, un 30. gadu pirmajā pusē to skaits sasniedza maksimumu. Pēc vēsturnieces Dz. Viksnas datiem, Padomju Savienībā 1932./33. mācību gadā bija 117 latviešu valodā un 70 latgaļu dialektā strādājošu skolu, bet 1934./35. mācību gadā attiecīgi 119 un 70 skolu, kurās mācījās līdz 6000 latviešu bērnu.¹³¹ Jau 1937./38. mācību gadā notika latviešu skolotāju represēšana un skolu reorganizācija, pārejot tikai uz mācībām krievu valodā. Nacionālās skolas likvidēšanu pamatoja ar masu gribas ievērošanu. Krasnojarskas novadā Tautas izglītības nodaļa 1937. gada atskaitē rakstīja: "Iedzīvotāji pauž uzskatu, ka nepieciešams pāriet visās skolās uz mācīšanu krievu valodā, jo bērniem ir grūti vienlaikus apgūt divas valodas."¹³² 1938./39. mācību gadā skolu pāreja uz krievu mācību valodu bija pilnīgi pabeigta.

Politiskajām masu represijām turpinoties, tās aptvēra visas latviešu apdzīvotās vietas. Vadoties no tā, uz kādu dokumentu bāzes, pēc J. Ņikuļina liecības, notika represējamo sarakstu veidošana, ir saprotams, kāpēc daudzās latviešu kolonijās tikai retajam pieaugušajam vīrietim izdevās izvairīties no apcietināšanas un vēl retāk kādam apcietinātajam laimējās atgriezties. Ilustrācijai uzsvēršu, ka leTK Narimas apvidus VDGP 1938. gadā no 10. līdz 18. februārim apcietināja 125 latviešus kā nacionālistiskas diversiju sacelšanās organizācijas biedrus; tās mērķis esot bijis kara gadījumā gāzt padomju varu PSRS aizmugurē. Apcietināto vecums bija no 20 līdz 75 gadiem. Apcietinātie bija vēl palikušie viensētņnieki, pieci skolotāji, bet pārējie – mežstrādnieki un galvenokārt kopsaimniecību biedri. "Dvoikas" visiem piesprieda nāves sodu, un 22. maijā Kolpaševas cietuma teritorijā spriedumu izpildīja.¹³³ Nebija neviena latviešu kolonija, kuru neskartu represijas, nāve un asaras.

VK(b)P apstiprinātai un leTK realizētai nacionālo minoritāšu vajāšanai Padomju Savienībā bija vēsturiski un politiski cēloņi. Pirmkārt, Oktobra apvērsuma un pilsoņu kara laikā Krievijā pieauga nacionālo minoritāšu kvantitatīvais un politiskais īpatsvars valsts politiskajās un saimnieciskajās struktūrās. Otrkārt, Krievija pati ar Polijas, Somijas, Baltijas atdalīšanos un Besarābijas pievienošanu Rumānijai kļuva monolītāka iedzīvotāju nacionālā sastāva ziņā. Treškārt, visu pilsoņu kara laiku vecā režīma pārstāvji kurināja nesaskaņas, naidu pret minoritāšu pārstāvjiem, sevišķi ebrejiem un latviešiem. Ceturtkārt, pārliecinoties, ka sociālisms jāceļ vienā valstī, Staļins cīnījās par varu uzsvāru loģiski lika uz pamatnāciju un jauno nomenklatūru, stiprinot vienlaicīgi lielkrievu šovinismu, bet pašam kļūstot par tās patvaldnieku. Piektkārt, masu represijas 30. gadu beigās bija vērstas pret potenciālajiem vai iedomātajiem ienaidniekiem un nacionālajām minoritātēm, viņu valodu un kultūru.

¹³⁰ Turpat, 293.-296. lpp.

¹³¹ Dz. Viksna. Latviešu kultūrizglītības iestādes Padomju Savienībā 20.- 30. gados. – Rīga, 1972. – 135.lpp.

¹³² KNVA, 1383. f., 1. apr., 202. l., 9. lpp.

¹³³ Sovetskij Sever. – 1991. – 3. okt.

Masu represijas pret latviešu diasporu Padomju Savienībā bija komunistiskās diktatūras apzināti realizēts genocīds. Tā rezultātā 1939. gada janvārī notikušajā tautas skaitīšanā saskaitīja 128 345 latviešus. Dati liecināja, ka latviešu skaits salīdzinājumā ar 1926. gada tautas skaitīšanu samazinājies par 23 065 cilvēkiem – pie vispārīgi labvēlīgas demogrāfiskās situācijas. Laukos latviešu skaits bija samazinājies par 21 934, bet pilsētās par 1131.¹³⁴ Līdz 20. gadu beigām latviešu kolonijās bija vērojams ekonomiskais uzplaukums. Kolektivizācijas laikā tās neatradās lielajās bada joslās, un bada mirstība tās neskāra. Dzīvā spēka zaudējumi varēja rasties sakarā ar represijām, kas skāra turīgo zemniecību, – šīs zemnieku grupas lielāka īpatsvara dēļ. Galvenokārt tomēr šie cilvēku zaudējumi radās masu represiju dēļ 30. gadu beigās. Represijās iznīcināja 15,23 % latviešu, pārsvarā vīriešus darbaspējīgajā vecumā. Tātad tika iznīcināts genofonds. Neskaitāmi tūkstoši bija ieslodzīti GULAGa nometnēs, un pagaidām nav zināms, cik no viņiem neatgriezās, tāpat kā represēto skaits pēc tautas skaitīšanas.

Igauņu zaudējumi bija 7,16 %, bet lietuviešu – 21,31 %. Par lietuviešiem jāteic, ka viņu kopskaits PSRS 1926. gadā bija tikai 41 463 un lielākā daļa dzīvoja pilsētās; tur asimilācijas process noritēja ātrāk, un pieļaujams, ka tādēļ lietuviešu samazināšanās procents bija tik augsts.

ANO Ģenerālā Asambleja 1946. gada 11. decembrī pieņēma Rezolūciju pret genocīdu, 1948. gada 9. decembrī – Konvenciju par genocīda nozieguma novēršanu un sodīšanu par genocīdu. Konvencijas 2. pants noteic, ka jebkura rīcība, kas vērsta uz kādas nacionālas, etniskas, reliģiskas u. c. grupas daļēju vai pilnīgu iznīcināšanu uzskatāma par genocīdu, un par to saskaņā ar šīs pašas konvencijas 1. pantu noteikta kriminālatbildība. Konvenciju parakstījusi arī PSRS.

Komunistiskās sistēmas realizētā genocīda politika pret latviešiem PSRS tika turpināta Latvijā pēc valsts okupācijas 1940. gadā. Masu deportācijas 1941. un 1949. gadā, atklātās masu slepkavību vietas Latvijā, iedzīvotāju pakļaušana nemitīgām represijām, garīgais genocīds prasa vēsturisku un juridisku novērtējumu, neraugoties uz to, ka daudzi ārzemēs un Latvijā to labprāt noklusētu. ANO dokumentu iedzīvināšana būs viens no priekšnoteikumiem straujākai Latvijas attīstībai, demokrātijas nostiprināšanai sabiedrības garīgajā, politiskajā un materiālajā sfērā.

¹³⁴ Vsesojuznaja perepis naseļenija 1939 goda. Osnovnije itogi. – Moskva, 1992. – 58. lpp.

SUMMARY

Latvians in the Soviet Union:
The Victims of Communist Terror, 1929–1939

AIVARS BEIKA

The peace treaty between the governments of Latvia and Soviet Russia signed on 11 August 1920 allowed First World War evacuees, refugees, soldiers, and farmers granted land in Russia the opportunity to return to Latvia. By 1 January 1926, 215,874 former residents of the territory of Latvia of various nationalities had repatriated from the USSR, while the Soviet census of 27 December 1926 registered 151,410 ethnic Latvians still living in the Soviet Union. A large number of the latter, despite their wishes to the contrary, were not able to return to Latvia, because they lacked the proper documents to emigrate from the Soviet state. Soviet Russia created many administrative obstacles for Latvians attempting to leave, since many of them were highly qualified specialists desperately needed for rebuilding the Soviet economy. The government of Latvia, for its part, also did not do everything within its power to encourage the process of repatriation. Approximately 60% of the ethnic Latvian population in the USSR lived in cities, while 40% was rural. According to the findings of K. Šķilters published in 1928, throughout the Soviet Union there were 372 sizeable Latvian colonies, made up of about 12,000 households in all. The largest concentrations of ethnic Latvians were in the *guberniia* of Leningrad and Pskov, as well as in Byelorussia (Belarus) and Siberia.

The official policies allowing a limited market economy in the Soviet Union in the 1920s (known as NEP) stimulated a widespread intensification of labour on farmsteads run by Latvians, and led to the development of many co-operatives in the Latvian colonies. This process, combined with the work ethic and industriousness of the Latvians, widened the social gap between the Latvian farmers and their ethnic Russian neighbours. A partial study in 1927 of the peasantry in the USSR found that, on average, 3.2% of the country's farmers could be classified as well off, while 26.1% were poor. The statistics amongst Latvian farmers in the Soviet Union showed that 10 to 15% were wealthy and only 20% poor.

The first political repression of the wealthier farmers in the USSR and the start of forced collectivization began in 1928. These actions culminated, in 1930 and 1931, in two waves of mass deportations of wealthy farmers. At present, it is not possible to establish the number of households destroyed as a result of deportation and political repression, but in the areas around the Kuban and Don, for example, 27% of Latvian farmsteads were liquidated as wealthy, while in the Latvian colonies near Vitebsk, this figure is around 25%. This can be considered the first practice of genocide along class lines.

Forced collectivization increased the number of Latvians wishing to repatriate to Latvia. In a secret circular dated 19 December 1938, however, the RSFSR People's Commissar for Internal Affairs forbade further emigration to Latvia, although the formal right to apply was outwardly retained. Those who persisted in their requests to emigrate were arrested as counter-revolutionaries. The authorities forcibly suppressed other forms of resistance to forced collectivization: getting rid of one's own property, arson, or armed resistance.

As a result, forced collectivization of the Latvian colonies in the European part of the USSR was completed by 1932, with collectivization in Siberia being finished not long afterwards.

In the first half of the 1930s, the judicial basis was created for increasing mass repression in the USSR, with the terror reaching its climax in 1937 and 1938.

In 1937, there began the first wave of Soviet repression aimed against specific nationalities. First was Order No. 00439 of the USSR People's Commissar for Internal Affairs, dated 25 July 1937, on the repression of ethnic Germans. This was followed on 11 August 1937 by Order No. 00485 for the repression of ethnic Poles in the USSR. Although it has not been possible to find a similar order stipulating the repression of those of the Latvian nationality, there is evidence to suggest that such a document was the basis for NKVD actions against the Latvian diaspora in 1937 and 1938. Certain persons involved in carrying out the repression have admitted to its existence, and there exist document, where the reason for a person's arrest is clearly stated as being that the person is Latvian. Many Latvian communists were killed, despite their holding important positions in the upper echelons of the USSR state apparatus, the armed forces, the economy, or the Communist Party. Repressive measures were taken against members of the Latvian intellectual, agricultural, and industrial classes. Many writers, actors, artists, teachers, and others were shot. Cultural and educational institutions and publications were closed — among them *Prometejs* Latvian Cultural-Educational Society, the *Skatuve* Latvian State Theatre in Moscow, the journal *Celtne*, the Latvian Education House in Leningrad, and the Letgallian section of the Achinsk Pedagogical Technical School. The closing of over 150 Latvian schools was justified by claims that parents desired a shift to unilingual education in Russian, "because children find it difficult to master two languages at once."

Mass repression of the Latvian diaspora in the Soviet Union was a conscious act of genocide. By January 1939, no less than 15.23% of the Latvian population of the USSR had been eliminated, mainly men in their most productive years. Unknown thousands of Latvians were imprisoned during this period in the GULAG camps, and it is currently impossible to tell how many of them survived.

On 9 December 1948, the UN General Assembly passed the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. The second article of the convention states that any act with the aim of whole or partial annihilation of any national, ethnic, racial, or religious group is genocide, and thereby a crime punishable under the conditions laid out in the first article of the convention.

The genocidal policies carried out against Latvians in the USSR by the communist system were continued in Latvia following the Soviet occupation in 1940. International judgement of the legal and historical aspects of this crime are necessary, in order to ensure in Latvia an acceleration of development, the strengthening of democracy, and society's spiritual, economic, and political rebirth.

1940./41. GADĀ REPRESĒTO LATVIEŠU VIRSNIEKU PIEMIŅAI

Virsnieku Golgātas ceļš un liktenis
Gulaga nometnēs (1941–1959)

AINĀRS BAMBALS

Raksta mērķis ir sniegt ieskatu padomju totalitārā režīma īstenotajā genocīdā pret Latvijas tautu, arī Latvijas virsniecību, 1940.-1941. gadā.

No vienas puses, šis ir autora pētījumu apkopojums jau vairākus gadus ilgajam darbam, kas veltīts represēto Latvijas armijas virsnieku likteņu noskaidrošanai un šīs tēmas izpētei.¹

No otras puses, šī ir zināma pietuvošanās vēsturiskajai patiesībai, kas īsti kļuvis iespējama pēdējo gadu laikā, kad atjaunotajā Latvijā pieejami bijušās PSRS (LPSR) Valsts Drošības komitejas (VDK) un Iekšlietu ministrijas (IeM) speciālo arhīvu dokumenti un materiāli, kā arī parādījušies virkne jaunu vēsturnieku pētījumu un darbu, kas apliecina padomju totalitārā režīma īstenoto genocīdu pret Latvijas tautu un tās labāko daļu – Latvijas armijas karavīriem un virsniekiem.

Tie bija viņi, kas kopš 1918.–1920. gada Brīvības cīņām nākamās 20 gadus neatlaidīgi veidoja, stiprināja un attīstīja Latvijas valsti.

Tieši viņi bija tie, kas veidoja valsts mugurkaulu, bija tās uzticamākais spēks, lai gan Latvijas brīvību un neatkarību valstij tik liktenīgajās dienās nosargāt nespēja.

Tie bija viņi, pret kuriem padomju okupācijas režīms 1940./41. gadā vērsās visnežēlīgāk.

IEVADVĀRDI

1940. gada vasaras beigās padomju totalitārais režīms Baltijā – arī Latvijā – uzsāka aktīvu genocīdu pret Latvijas iedzīvotājiem. Represijām vispirms tika pakļauti Latvijas valstsvīri, politiķi, sabiedriskie un militārie darbinieki, kas tā laika padomju oficiālajā represīvo struktūru terminoloģijā tika dēvēti par “pretpadomju elementiem”.²

Vēl pirms neatkarīgo Baltijas valstu okupācijas saskaņā ar šo valstu okupācijas

¹ Sk. A. Bambala rakstus un publikācijas: *Latviešu virsnieku Noriļskas Golgāta // Latviešu Strēlnieki*. – 1990. – Nr. 8.; *Noriļska asarām netic... // Pilnīgi Atklāti*. – 1990. – Nr. 12; 1991. – Nr. 1(13); *Stalīnisma genocīds pret Latvijas armijas karavīriem Baigajā gadā // Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā: Konferences materiāli*. – Rīga: Zinātne, 1992. – 74.-86. lpp.; *Latviešu artilērijas virsnieku piemiņai // Diena*, 1993. – 12. jūn.; *Represētie Latvijas kara flotes virsnieki // Jūras Vēstis*. – 1993. – 15. jūl. – Nr. 14.; *Latvijas armijas iznīcināšana // Es sapni par dzimteni pagalvi likšu*. – 1. grām. – 1993. – 248.-337. lpp.; *Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri: Biogrāfiska vārdnīca / Sast. M. Šēnbergs, U. Treide, E. Ruņģis, G. Rauzāns, A. Bambals*. – LVVA izdevums. – Rīga: Jāņa sēta, 1995. – 605 lpp.; u. c. publikācijas.

² Pretpadomju elements – termins, līdzvērtīgs terminam “kontrevolucionārs”; čēkas terminoloģijā ieviesās 20. gadu sākumā, bet ar 40. gadiem to pilnībā lietoja arī čēkas oficiālajā lietvedībā. Runājot par represijām, šis jēdziens cieši saistāms ar masu izsūtīšanām un jēdzienu “politīeslodzītie” (Rossi Ž. *Spravočnik po GULAGu*. V dvuh častjah, 2-oe izd., č. 1. – Moskva: Prosvet, 1991. – 17 lpp. Turpmāk saīsināti – *Spravočnik po GULAGu* ..).

plānu bija noteikta veicamo represiju pamatkārtība. Tāpat kā daudzi citi dokumenti,³ to apliecina čekas ģenerāļa Ivana Serova 1939. gada 11. oktobrī parakstītā pilnīgi slepenā instrukcija Nr. 001223.⁴ Tās kopiju, kas tika atrasta vācu okupācijas laikā Valkā, 1944. gadā publicēja Latvijas sūtniecība Vašingtonā kādā no saviem dokumentu krājumiem.⁵ Padomju okupētajā Latvijā ilgu laiku, līdz pat valstiskās neatkarības atgūšanai, Latvijas padomju vēsturnieki šī dokumenta autentiskumu centās apšaubīt vai – labākajā gadījumā – noklusēt. Perestroikas laikā dokumenta latviskais variants tika publicēts Tautas frontes izdevumā "Atmoda",⁶ nedaudz vēlāk dokumentu un atmiņu krājuma "Via Dolorosa" pirmajā sējumā.⁷

Lai gan PSRS iepriekš plānotā un sevišķi slepenā agresija Baltijas valstīs šodienas Latvijas vēsturniekiem vairs neliekas kaislīgu diskusiju vērtā un īpašus komentārus pēc daudzajām publikācijām⁸ neprasa, tomēr oficiālo PSRS tā laika slepeno dokumentu – represiju apliecinājumu publicējums Latvijā vēl aizvien ir aktuāls, jo īpaši tādēļ, ka Latvijas arhīvos šie PSRS direktīvie dokumenti nav atrodami, bet oficiālā Maskava vēl aizvien (ar atsevišķiem izņēmumiem)⁹ nesteidzas tos publicēt, kur nu vēl oficiāli atzīt savas "vēstures kļūdas". Tāpēc vēsturnieki, rakstot par represijām, spiesti izmantot pakārtotu jeb otršķirīgu avotu bāzi, kas tieši vai netieši apliecina PSRS represīvā režīma īstenošanu genocīda politiku pret Latviju un tās iedzīvotājiem 1940./41. gadā.

Kā viens no pretrunīgajiem un nozīmīgajiem vēstures avotiem¹⁰ bieži tiek minētas bijušās PSRS (LPSR) VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas, kas satur ne mazums liecību par PSRS represīvā režīma noziegumiem pret mūsu tautu. Par šo avotu grupu runāsim vēlāk, tomēr faktu, ka neatkarīgo Baltijas valstu pilsoņi, to vidū Latvijas valsts politiskie, sabiedriskie un militārie darbinieki, pēc okupācijas tiks represēti, apliecina daudzi dokumenti, kas atrodami šajās "čekas lietās".

Kā piemērs tam minams kāds dokuments, kas atrodas Latvijas armijas ārsta

³ Kā argumentu un faktu padomju iepriekš iecerētajai agresijai Baltijā parasti min drīz vien pēc Molotova – Ribentropa pakta parakstīšanas sarkanarmijas ģenerālštāba 1939. gadā izdoto operatīvo topogrāfisko karti, kurā Baltijas neatkarīgās republikas nosauktas par Igaunijas PSR, Latvijas PSR un Lietuvas PSR.

⁴ These Names Accuse. Nominal list of Latvians deported to Soviet Russia in 1940–1941. Published by the Latvian National Fund in the Scandinavian countries. – Stockholm, 1951. – 41.-48. lpp. (turpmāk These names accuse).

⁵ Latvian – Russian relations. Documents. Compiled by .. Alfred Bilmanis. – Washington, D. C., published by the Latvian Legation, 1944. – 255 lpp.; 227-331. lpp.

⁶ Atmoda. – 1989. – 27. febr.

⁷ Via Dolorosa: Staļinisma upuru liecības / Sakārt. A. Līce. – I. grām. – Rīga: Liesma, 1990. – 32.-35. lpp.

⁸ Sk., piem., Latvijas okupācija un aneksija, 1939-1940: Dokumenti un materiāli / I. Grava, I. Feldmanis, J. Goldmanis, A. Stranga. – Rīga, 1995. – 603 lpp.

⁹ Zemskov V. Prinudītajai migrācija iz Pribaltīki v 1940-1950-h godah // Otečestvennije arhivi. – Moskva, 1993. – Nr. 1. – 4.-19. lpp.; Sbornik zakonodatel'nih i normativnih aktov o repressijah i rehabilitacii žertv političeskih repressij. – Izd. VSRF, Moskva: Respublika, 1933. – 222 lpp.

¹⁰ Bijušās LPSR VDK t. s. krimināllietas, kā arī administratīvi izsūtīto personu lietas – ikdienas apziņas līmenī sauktas arī par "čekas lietām", Latvijas Republikā kā vēstures avots īsti nav izvērtētas. Līdz šim vēsturnieku paustie viedokļi par tām ir pretrunīgi un tiek traktēti neviennozīmīgi (sk., piem., I. Ronis. Kārlis Ulmanis Latvijas brīvvalsts likteņa stundās un viņa Golgātas ceļš // Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā: Dokumenti un materiāli. – Rīga: LVI apgāds, 1994. – 28.-31. lpp. Nav noliedzams, ka šajās lietās patiesība un meli atrodas blakus, un avotu prasīgāi izmantošanai un interpretācijai ir nepieciešama liela pieredze un zināšanas, kā arī zināšanas par PSRS VDK darbību, metodēm un lietvedību.

ģenerāļa A. Brambata krimināllietā, datēts ar 1937. gada jūniju un rakstīts krievu valodā. Dokuments kopā ar ģenerāļa fotogrāfiju lapas augšējā stūrī patiesībā nav nekas cits kā anketa jeb savdabīgs "dosjē". Tajā ārsts – ģenerālis A. Brambats raksturots: "... pēc politiskajiem uzskatiem – fašists, [kas] agrāk piederējis partijai Latviešu zemnieku savienība".¹¹ Līdzīgas čekas "anketas" atrodamas arī vēlāk, 1940./41. gadā, citu apcietināto Latvijas valstsvīru t. s. krimināllietās. Acīmredzot jau labu laiku pirms PSRS agresijas pret Latviju Maskava ar savu sūtniecību Rīgā vāca "kompromatus" par Latvijas valstsvīriem, politiķiem, militārajiem un sabiedriskajiem darbiniekiem, kas bija nonākuši leTK (Narodnij komisariat vnutrenņih džel – NKVD) uzmanības lokā.

Ar kādu nolūku tas tika darīts? Uz to vēlāk atbildi sniedza represiju vērienīgums Latvijā, kad tika iznīcināts Latvijas valsts intelektuālais potenciāls, proti, valsts augstākā un vidējā ranga amatpersonas, arī virsniecība.

Līdzīgu "kompromatu" vākšanu par Latvijas ievērojamākajiem cilvēkiem čekistiem atvieglāja 1939. gadā iznākusi Ž. Unama redakcijā sastādītā biogrāfiskā vārdnīca "Es viņu pazīstu",¹² kas tika izdota 6500 eksemplāru tirāžā un savulaik bija plaši pieejama sabiedrībai, arī padomju speciālajiem dienestiem. Par daudziem jo daudziem Latvijas patriotiem vēlāk, 1940./41. gadā, rakstot lēmumus par apcietināšanu, čekisti minēja: "izobļičajetsja materialami knigi "Ja jegu znaju";" tā laika čekistu izpratnē tas nozīmēja tikai vienu – šīs personas pieminēšana biogrāfiskās vārdnīcas slejās vien jau ir pietiekams pierādījums pretpadomju darbībai un pietiekams motīvs apcietināšanai.¹³

Atsevišķos gadījumos personas noziegums pret padomju valsti tika motivēts ar neatkarīgās Latvijas laikā piešķirtajiem apbalvojumiem – Lāčplēša Kara, Triju Zvaigžņu, Viestura ordeni vai Aizsargu Nopelnu krustu,¹⁴ kā arī ārvalstu apbalvojumiem. Arī tas bija pietiekams iemesls cilvēka represēšanai. Latvijas armijā, robežapsardzībā, policijā un citās valsts institūcijās dienēja apmēram 14 000 šādu apbalvoto personu. Militārpersonām lielākoties apbalvojumi bija piešķirti par varonību Brīvības cīņū laikā un vēlāko kalpošanu Latvijas valsts labā.¹⁵ Padomju okupācijas varas priekšā šo personu vienīgais "noziegums" bija patriotisms pret savu valsti un dzimtenes mīlestība.

Padomju totalitārais genocīds pēc Latvijas okupācijas visātrāk un visbargāk vērsās tieši pret bijušās Latvijas armijas virsniekiem, gan tiem, kas vēl dienēja aktīvajā karadienestā sarkanarmijas 24. teritoriālajā korpusā, gan tiem, kas bija atvaļināti no armijas un atradās civilajā dzīvē. Jāatzīmē, ka daudzi no viņiem vēl neatkarīgās Latvijas laikā pēc aiziešanas no aktīvās armijas bija pārgājuši slepenpolicijas (politpārvaldes), policijas, robežapsardzības vai citās leklīetu ministrijas struktūrās.

Jaunajai varai tieši šī sociālā grupa (arī viņu ģimenes locekļi) no šķiriskā viedokļa likās visbīstamākā, tādēļ tā represijās cieta visvairāk. To apstiprina represiju gaita. Tikai vienā akcijā – 1941. gada 14. jūnijā, kad no Latvijas kā sociāli bīstami elementi tika administratīvi izsūtīti 14 194 cilvēki,¹⁶ to vidū atradās vismaz 1400 bijušie pirmsokupācijas laika Latvijas armijas virsnieki, instruktori un kareivji un apmēram 2000 viņu ģimenes locekļi

¹¹ Sk. LVA, 1986. f., 2. apr., P-6366. I., 11. lpp.

¹² Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca / Ž. Unama red. – Rīga: Biogrāfiskā archīva apgāds, 1939. – 563 lpp. (turpmāk – EVP).

¹³ Sk. LVA, 1986. f., 2. apr., P-6366. I.

¹⁴ Sk. LVA, 1986. f., 1. apr., 39058 I., 19. lp.; 33966. I., 88. lp.; 2. apr., P-8299 I., 1. lp.; P-6366. I., 20. lpp. u. c.

¹⁵ Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri: Biogrāfiska vārdnīca; Latvijas valsts apbalvojumi un Lāčplēši / Sakārt. E. Priedītis. – Rīga: Junda, 1996. – 368 lpp.

¹⁶ B. Spridzāns. Tā sākās Latvijas iedzīvotāju masveida represijas // Latvijas Arhīvi. – Represēto saraksts Nr. 1. – 3. lpp.

(šobrīd apzinātie). 1940./41. gadā no Latvijas armijas kājnieku pulku 12 komandieriem tika represēti 8, no 8 artilērijas pulku komandieriem – 7, vēl tika represēts arī artilērijas inspektors, kara flotes komandieris, armijas komandieris, armijas štāba priekšnieks un kara ministrs.¹⁷ Tāda ir bilance galvenajos vilcienos. Visi represētie bataljonu, divizionu, eskadriļu, rotu, vadu un bateriju komandieri vēl nav apzināti. Precīzāku statistikas datu iegūšanai nepieciešami tālāki pētījumi.

Pavisam komunistiskajam genocīdam 1940./41. gadā par upuri krita apmēram 4700 latviešu karavīru.¹⁸ Trīdā izdotās grāmatas "Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā" pirmajā sējumā minēts, ka apcietināti 299 virsnieki un 431 kareivis un instruktors, 1941. gada 14. jūnijā deportēti 540 virsnieki un 90 kareivji un instruktori,¹⁹ bez vēsts pazuduši 247 virsnieki, 3145 kareivji un instruktori.²⁰ No 16 bijušajiem Latvijas kara (aizsardzības) ministriem represēti pieci: Kārlis Ulmanis, Ēriks Feldmanis, Fricis Birkenšteins, Jānis Balodis, Krišjānis Berķis.²¹ No 10 armijas komandieriem represēti trīs: Jānis Balodis, Krišjānis Berķis, Roberts Kļaviņš (Tautas armija), no 16 armijas štāba priekšniekiem represēti trīs: Mārtiņš Hartmanis, Hugo Rozenšteins, Mārtiņš Jeske (Tautas armija).²² Pēc stāvokļa uz 1940. gada 1. jūniju no pirmsokupācijas laika Latvijas armijas 30 843 vīriem²³ tika represēts katrs sestais...

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

Veidot plašāku rakstu par 1940./41. gadā represētajiem latviešu virsniekiem mūdiņā vairāki apstākļi.

Pirmkārt, pēdējos gados Latvijā un ārvalstīs ir parādījušies plašāki pētījumi par 1940./41. gada represijām Baltijā, tostarp Latvijā, un PSRS īstenoto genocīdu pret Latvijas tautu.

Otrkārt, ar bijušā LPSR VDK arhīva materiālu publiskošanu 1996. gadā un nodošanu valsts glabāšanā Latvijas Valsts arhīvā ir parādījušās daudz plašākas šīs tēmas izpētes iespējas.

Treškārt, kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas Latvijas Kara muzeja aizsāktais dokumentālo liecību vākšanas darbs par Latvijas armijas vēsturi, vēlāk arī Latvijas 50 gadu Okupācijas muzeja izveide un muzeja aktīvā darbība dokumentāro liecību vākšanā par bijušās PSRS īstenoto genocīdu pret mūsu tautu ir rosinājusi arī pašus represētos aktīvāk nodot aprītē savas atmiņas, dienasgrāmatas un citus materiālus. Līdz ar to vēsturniekiem pētniecības darbā ir nācis klāt jauns, līdz šim vēl maz apzināts un plašākai atklāšanai maz zināms avotu materiāls. Tas uzkrājas galvenokārt Latvijas arhīvos un muzejos.

¹⁷ A. Bambals. Staļinisma genocīds pret Latvijas armijas karavīriem Baigajā gadā // Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā: Konferences materiāli. – Rīga: Zinātne, 1992. – 82. lpp. (turpmāk A. Bambals. Staļinisma genocīds ..).

¹⁸ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā: Dokumentu un atmiņu krājums / Galv. red. O. Freivalds. – DVCV izdevums. – Vastena; Linkolna, 1970. – 1. sēj. – 225. lpp.

¹⁹ Turpat.

²⁰ Turpat. Bez vēsts pazudušo skaitā iekļauti sarkanarmijai atkāpjoties, līdz aizrautie karavīri.

²¹ Latvijas valsts un tās vīri. Latvijas Republikas Valdības. Ministri savos darbos, 1918.-1940 / Sast. Dr. habil. hist., prof. R. Treijs. – Rīga, 1998. – 544 lpp. – 147.-299. lpp.

²² Latvijas armijas augstākie virsnieki. 1918.-1940. / Sast. Ē. Jēkabsons, V. Ščerbinskis. – LVVA izdevums. – Rīga, 1998, 527 lpp.

²³ LVVA, 1474. f., 1. apr., 1924. l.

arī Latvijas Okupācijas muzejā. Šie jaunie avoti un iespējas nenoliedzami atsedz arī neatkarīgās Latvijas armijas iznīcināšanas aizkulises 1940./41. gadā un latviešu karavīru traģiskos likteņus Gulaga noietnēs.

Ceturtkārt, ik dienu arvien mazāk kļūst šo traģisko notikumu dzīvo aculiecinieku – pašu represēto Latvijas armijas virsnieku. Pēc LR Aizsardzības ministrijas datiem, uz 1998. gada 11. novembri dzīvi vēl ir 18 no 1940./41. gadā represētajiem, kuri bija ieslodzīti Noriļskas noietnē.

Viens no šī raksta uzdevumiem ir viņu, kā arī to, kuru vairs nav dzīvajā vidū, piemiņas iemūžināšana. Rakstā sīkāk netiks aplūkotas padomju represijas pret Latviešu leģiona virsniekiem pēc Otrā pasaules kara. Nepretendējot uz patiesību pēdējā instancē, autors šajā rakstā mēģinās ieskicēt tā traģiskā laika vēsturisko fonu un ar dokumentāru liecību palīdzību atklāt bijušo Latvijas armijas virsnieku represēšanas apstākļus un viņu likteni Gulaga noietnēs. Autors apzinās, ka rakstā apkopotais faktu materiāls nav pilnīgs un izsmelošs šīs tēmas izpētē, jo faktiski PSRS Aizsardzības tautas komisariāta 3. pārvaldes (armijas čekas), kā arī Iekšlietu tautas komisariāta daudzie represijas apliecinājošie direktīvie dokumenti saskaņā ar pastāvošo Krievijas likumdošanu vēl arvien ir slepeni un nav pieejami.

Raksts pamatā balstīts uz bijušo virsnieku atmiņām un t. s. VDK krimināllietām, kas šobrīd atrodas valsts glabāšanā Latvijas Valsts arhīvā. Rakstā izmantoti Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) Latvijas Tautas armijas likvidācijas materiāli, Armijas štāba dokumenti par 1940. gadu, atsevišķu Latvijas armijas divīziju un pulku fondu dokumenti un materiāli.²⁴ Izmantoti arī Latvijas Valsts arhīva (LVA) dokumenti par sarkanarmijas 24. teritoriālo korpusu, kas ir visai fragmentāri, kā arī 1986. un 1987. fonda dokumenti, kas apliecina PSRS režīma īstenotās represijas pret latviešu tautu, arī latviešu karavīriem.²⁵

Rakstā izmantotas bijušo Latvijas armijas virsnieku atmiņas, kuras esmu savācis laika posmā no 1986. līdz 1992. gadam (dažas no tām ir publicētas). Izmantotas kadeta Jura Popova, leitnanta Pētera Spilves, leitnanta Edvīna Ozola, leitnanta Teodora Brāķera, virsleitnanta Voldemāra Veldres, virsleitnanta Fridriha Kārkliņa, virsleitnanta Paula Grīnberga, kapteiņa Jura Ozoliņa, kapteiņa Pāvila Ceriņa, kapteiņa Jāņa Papardes, pulkveža-leitnanta Nikolaja Straumes u.c. atmiņas.²⁶

Nenoliedzami, atmiņas ir visai subjektīvs vēstures avots, tomēr pašu represēto virsnieku pārdzīvotais un viņu sniegtās liecības atklāj to vēsturiskās patiesības fonu un atsedz tādus apstākļus, par kuriem citi vēstures avoti nerunā, jo īpaši, ja tās salīdzina ar VDK avotu klāstu.

Rakstā izmantoti materiāli, kas iegūti autora organizēto ekspedīciju "Noriļska – Lāma" (1990), "Noriļska" (1991), "Taišeta" (1991), kā arī Latvijas Politiski represēto apvienības (LPRA) organizētās ekspedīcijas "Vjatlags – Usoļlags" (1995) laikā. 1990. un 1991. gada Noriļskas ekspedīciju laikā apzinātas Noriļskas Kalnrūpniecības metalurģiskā kombināta kadru daļas arhīva²⁷ personālijas (t. s. "kadru lietas"), kas sniedza informāciju par tiem bijušajiem virsniekiem, kuri pēc atbrīvošanas no noietnēm 50. gadu sākumā.

²⁴ LVVA, 5601. f. Armijas štāba personlietu kolekcija; 1474. f.; 1515. f., 1416. f.; 1526. f. materiāli.

²⁵ LVA, 698. f., 24. teritoriālais korpus, 1940.-1941.; 1986. f., Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas; 1987. f., 1941. gada 14. jūnijā no Latvijas izsūtīto iedzīvotāju personas lietas; 1701. f., Dokumenti par politiski represētajiem Latvijas iedzīvotājiem.

²⁶ A. Bambala privātais arhīvs. Virsnieku atmiņas.

²⁷ Noriļskas Kalnrūpniecības metalurģiskā kombināta kadru arhīvs (Arhiv kadrov Noriļskogo gornometalurģičeskogo kombinata; turpmāk NKMKA).

nevarēdami atgriezties Latvijā, bija spiesti slēgt darba līgumus ar kombinātu. Arī šie dokumenti sniedz ieskatu dzīvu palikušo virsnieku likteņos Noriļskā pēc atbrīvošanas no nometnēm. Savukārt, Vjatlaga ekspedīcijas laikā iegūtas ziņas par Vjatlaga posmā (1941.–1948. gads, arī līdz 1953. gadam) mirušajiem un nošautajiem Latvijas iedzīvotājiem.²⁸

No enciklopēdiska rakstura darbiem rakstā izmantoti atsevišķi šķirkļi no Rietumos pazīstamā padomju Gulaga pētnieka Žaka Rossi darba "The Gulag Handbook (A Historical Dictionary of Soviet Penitentiary Institutions and Terms Related to the Forced Labour Camps With a Preface by Alain Besancon)" (oriģinālizdevums – Overseas Publications Interchange Ltd, London) 1987. gadā krievu valodā tulkotā 2. izdevuma²⁹ divās daļās. Izmantotas arī Latvijas Valsts vēstures arhīva izdotās biogrāfiskās vārdnīcas "Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri (1995)³⁰ un "Latvijas armijas augstākie virsnieki, 1918.–1940." (1998).³¹ Šajās vārdnīcās ir atrodamas ziņas par augstāko Latvijas armijas virsnieku likteņiem, kā arī par represētajiem Lāčplēša Kara ordeņa kavalieriem.

Dokumentu un atmiņu krājumu par šo tēmu pagaidām nav daudz. Pēdējo piecu gadu laikā lasītājiem ir nodota virkne politiski represēto personu atmiņu, diemžēl starp tām tikai nelielā skaitā ir to latviešu karavīru atmiņas, kuri izgājuši staļinskā Gulaga nometnes.

Šā raksta pamatā kā nozīmīgāko no dokumentu un atmiņu krājumiem var minēt Daugavas Vanagu Centrālās valdes 1970. gadā Linkolnā (ASV) izdotā darba "Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā" I. grāmatu,³² kurā atspoguļots latviešu karavīru dienests sarkanarmijas 24. teritoriālajā korpusā un atainotas pirmās represijas 1940./41. gadā. Zīmīgi, ka krājumā iekļautas tā laika notikumu aculiecinieku liecības.

Rakstā izmantotas arī R. Gabra atmiņas "Latvju virsnieks Nr. 35473",³³ kā arī J. Ozoliņa atmiņas "Mani sājpu ceļi".³⁴

Zināmu ieskatu par represēto virsnieku likteni Noriļskā sniedz A. Liepas grāmata "Ekshumācija",³⁵ kur līdzās autores radītajam beletristikas aspektam rodama daudzas vērtīgas dokumentāras liecības.

Vēstures pētniekam, kurš nodarbojas ar latviešu deportāciju tēmas izpēti, neatsveramu atbalstu sniedz savulaik trimdā izdotā grāmata "Šie vārdi apsūdz"³⁶ (ar 1940./41. gadā represēto personu sarakstiem) angļu valodā, kas nu jau piedzīvojusi vairākus izdevumus. Lai gan šajā darbā ir daudz faktu un drukas kļūdu, it sevišķi izsūtīto personu vārdu un uzvārdu rakstībā, tomēr līdz pat šai dienai tas ir nozīmīgs vēstures avots un izmantojams tiešai dažādu avotu salīdzināšanai, it sevišķi represēto personu apzināšanas nolūkos.

Kopš Latvija atguvusi savu valstisko neatkarību, ir kļuvis iespējams izdot pilnīgākus politiski represēto personu sarakstus. Šajā sakarībā īpaši atzīmējami žurnāla "Latvijas Arhīvi" izdotie pielikumi – "Represēto saraksti".³⁷ Rakstā izmantota šo sarakstu

²⁸ Latvijas 50 gadu Okupācijas muzeja fonds. I. Knaģa arhīvs.

²⁹ Rossi Ž. Spravočnik po GULAGu. V dvuh častjah, 2-oe izd. - Č. I. - Moskva: Prosvet, 1991. - 269 lpp.; Č. 2. - 284 lpp.

³⁰ Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri: Biogrāfiska vārdnīca.

³¹ Latvijas armijas augstākie virsnieki. - Rīga, 1998. - 527 lpp.

³² Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā: Dokumentu un atmiņu krājums / Galv. red. O. Freivalds. - DVCV izdevums. - Vastena; Linkolna, 1970. - I. sēj. - 304 lpp.

³³ R. Gabris. Latvju virsnieks Nr. 35473. - Rīga, 1990. - 256 lpp.

³⁴ J. Ozoliņš. Mani sājpu ceļi, 1940.-1956. - Rīga: Latonia, 1991. - 78 lpp.

³⁵ A. Liepa. Ekshumācija. - Rīga: Liesma, 1990. - 477 lpp.

³⁶ These names accuse. - 41.-48. lpp.

I. un 2. burtnīca, kuras Latvijas Valsts arhīvs izdevis 1996. gadā. Sarakstu vērtība ir apstākļi, ka faktiski pirmo reizi Latvijā publicētas autentiskas leikšlietu ministrijas arhīvu ziņas par 1941. gadā izsūtītajām personām. Dati sistematizēti pēc Latvijas tā laikā (1941. gada) administratīvi teritoriālā iedalījuma.

Tādi ir galvenie rakstā izmantotie avoti un literatūra. Bez šaubām, kā jau minēts iepriekš, galvenie vēstures avoti – PSRS Aizsardzības tautas komisariāta Sevišķās pārvaldes direktīvas par represijām pret 22. igauņu korpusa, 24. latviešu un 29. lietuviešu korpusa virsniekiem – vēl gaida slepenības zīmes noņemšanas kārtu Maskavas speciālajos arhīvos, tomēr autors cer, ka arī šajā darbā izmantotie avoti tuvinās lasītāju vēsturiskās patiesības noskaidrošanai. Tas būs vēl viens solis latviešu virsniecības likteņu apzināšanā 1940.–1941. gada genocīda laikā.

VIRSNIEKI 1940./41. GADĀ

Šajā rakstā nav sīkāk aplūkots padomju represiju pirmais vilnis pret latviešu virsniekiem 1940./41. gadā. Par to ir samērā daudz rakstīts,³⁸ tomēr jāatzīmē, ka represijas pret latviešu virsniecību sākās uzreiz pēc Latvijas okupācijas. 1940. gada 31. jūlijā iekšlietu tautas komisārs Vilis Lācis ar pašrocīgu rīkojumu pavēlēja deportēt no Latvijas uz PSRS bijušo Brīvības cīņu virspavēlnieku un ilggadējo kara ministru, Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri (turpmāk saīsināti – LKok) ģen. Jāni Balodi ar sievu un citiem radniekiem. Jūlija vidū Tallinā čekisti apcietināja LKok, ģen. K. Berķi, 6. augustā – kpt. A. Čukuru, dažas dienas vēlāk – LKok, pltn. K. Vidiņu, 15. augustā Gulbenē 7. Siguldas kājnieku pulka kapteini P. Dāvi. Līdz pat šai dienai nav precīzi zināms, cik virsniekus apcietināja līdz Latvijas iekļaušanai PSRS sastāvā.

Nesen Vēstures institūta izdotajā rādītājā "No NKVD līdz KGB..."³⁹ minēts, ka 1940. gada jūnijā tika arestētas 20 personas, jūlijā – 141 persona, bet augustā jau 300 Latvijas iedzīvotāju.⁴⁰ (Par šādu arestēto personu skaitu Latvijas Valsts arhīvā ir saglabājušās t. s. "čēkas lietas", līdz ar to arī ziņas par represēšanas faktu.) Patiesībā apcietināto personu skaits bija daudz lielāks, daudzu jo daudzu represēto personu "čēkas lietas", tātad informācija par represētajiem, atrodas ārpus Latvijas robežām – Krievijas Federācijas arhīvos. Vēstures institūta izdotajā krājumā arī minēts, ka "arhīvā ir informācija par 184 personām, kuras bija arestētas laikā no 1940. gada 17. jūnija līdz 1940. gada 5. augustam."⁴¹ Ņemot vērā, ka šīs pirmajā padomju represiju vilnī apcietinātās personas vairumā ir bijušie Latvijas Brīvības cīņu dalībnieki, kas pēc aktīvā karadienesta Latvijas armijā turpināja darbu valsts drošības un tiesībsargājošās iestādēs: robežapsardzē, leikšlietu ministrijas un Tieslietu ministrijas sistēmā, arī aktīvajā armijā, ir jāsecina, ka vismaz divas trešdaļas no apcietinātajām personām bija esošie vai bijušie Latvijas armijas kareivji, instruktori un virsnieki.

Šajā rakstā nav aplūkots arī Latvijas armijas iznīcināšanas process, par ko litera-

³⁷ Represēto saraksts, 1941. – Nr. 1. – Rīga: LVA, 1995. – 128 lpp.; Represēto saraksts, 1941-1953. – Nr. 2. – Rīga: LVA, 1996. – 160 lpp.

³⁸ A. Bambals. Latvijas armijas iznīcināšana // Es sapni par dzimteni pagalmi likšu. – I grām. – Rīga, 1993. – 248.–337. lpp.; A. Bambals. Staļinisma genocīds... – 74.–86. lpp.

³⁹ No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijas, 1940.-1985.: Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto rādītāji / R. Viksnes un K. Kangeras red. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1999. – 975 lpp., leivads. (Turpmāk No NKVD līdz KGB.)

⁴⁰ Turpat. leivads.

⁴¹ Turpat.

tūrā ir diezgan plaša informācija,⁴² tomēr jātgādina, ka 1940. gada vasarā no 21. jūnija līdz 10. augustam no armijas kā nevēlami tika atvaļināti 55 virsnieki.⁴³ 1940. gada rudenī no sarkanarmijas 24. teritoriālā korpusa kā nepiemērotus dienestam atvaļināja vēl apmēram 820 virsniekus.⁴⁴ Nav noliedzams, ka Latvijas armijas augstākie virsnieki padomju represijās cieta visvairāk. Latvijas virsniecība, kas bija augusi Brīvības cīņās un veidojusies 20 neatkarības gadu laikā, praktiski tika iznīcināta.⁴⁵

Pētījumi par represijām pret Latvijas armijas virsniekiem vēl jāturpina. Precīzs represēto virsnieku skaits joprojām nav zināms. Pēc vācu okupācijas laika "Tautas Palīdzības" apkopotajām ziņām 1940./41. gada padomju represijās kopumā par upuriem krita (nogalināti, apcietināti, deportēti, pazuduši bez vēsts) ap 1086 virsnieku,⁴⁶ t. i., puse no pirmspadomju Latvijas armijas aktīvā karadienestā esošo virsnieku saimes.

NOSŪTĪTI UZ "KURSIEM" MASKAVĀ

1941. gada 12.-13. jūnijā, t. i., divas dienas pirms masu apcietināšanas akcijas sākuma, vairākus bijušos Latvijas armijas augstākos virsniekus, kuri atradās aktīvajā dienestā sarkanarmijas 24. teritoriālajā korpusā, Baltijas sevišķā kara apgabala (BSKA) vadība nosūtīja komandējumā uz Maskavu – it kā uz kvalifikācijas paaugstināšanas kursiem. PSRS Aizsardzības tautas komisariāta (ATK) trešās pārvaldes jeb armijas čekas patiesie nolūki atklājās tikai pēc divām nedēļām.

"Kvalifikācijas paaugstināšanai" uz dažādiem Kara akadēmijas kursiem Maskavā nosūtīti:

- sarkanarmijas 24. teritoriālā korpusa komandieris, ģenerālleitnants Roberts Kļaviņš, 4. Valmieras kājnieku pulka bijušais komandieris, LKok; 1934. gada jūnijā viņu atvaļināja no armijas, no 1940. gada 20. jūnija bija armijas komandieris; pēc līdz galam nenoskaidrotas informācijas, sadarbojies ar PSRS izlūkdienestu, nošauts Maskavā 1941. gada 16. oktobrī;⁴⁷

- 24. teritoriālā korpusa 181. strēlnieku divīzijas komandieris, ģenerālmajors J. Liepiņš – LKok, 8. Daugavpils, 9. Rēzeknes un 6. Rīgas kājnieku pulku bijušais komandieris; nošauts Saratovā 1942. gada 30. aprīlī;⁴⁸

- 24. teritoriālā korpusa štāba priekšnieks, ģenerālmajors O. Ūdentīņš – LKok; no 1940. gada janvāra bijis Armijas štāba priekšnieka palīgs, virsnieks, kurš 1940. gada 16.-17. jūnijā saskaņoja padomju okupācijas karaspēka ienākšanas kārtību Latvijā; nav represēts, miris Rīgā 1988. gada 22. janvārī;⁴⁹

- pulkvedis K. Lejiņš – LKok, pēdējais Latgales divīzijas štāba priekšnieks, vēlāk –

⁴² V. Bērziņš, A. Bambals. Latvijas armija, 1918.-1940. – Rīga: Zinātne, 1991. – 109. lpp.; O. Niedre. Latvijas armijas iznīcināšanas process 1940.-1941. gadā // Latvijas Vēsture. – 1994. – Nr. 1(12); Nr. 2(13); Nr. 4(15).

⁴³ A. Bambals. Staļinisma genocīds. – 84. lpp.

⁴⁴ A. Bambals. Latvijas armija (vēsture un likteņi) // Latvijas armija vēstures griežos. – Rīga, 1993. – 55.-59. lpp.; A. Bambals. Latvijas armija Baigajā gadā // Latvijas armija vēstures likteņgriežos: Konferences materiāli. – Rīga: Junda, 1993.

⁴⁵ Sīkāk sk. Latvijas armijas augstākie virsnieki. – 42.-48. lpp.

⁴⁶ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. – 1. sēj. – 225. lpp.

⁴⁷ I. Zvirgzdiņš. Ģenerāļa liktenis // Padomju Jaunatne. – 1989. – 5. janv.; E. Pelkaus. Kāda ģenerāļa krišana // Latvijas Arhīvi. – 1994. – Nr. 4. – 86.-91. lpp.

⁴⁸ LVA, 1986. f., 2. apr., P-2914. l.

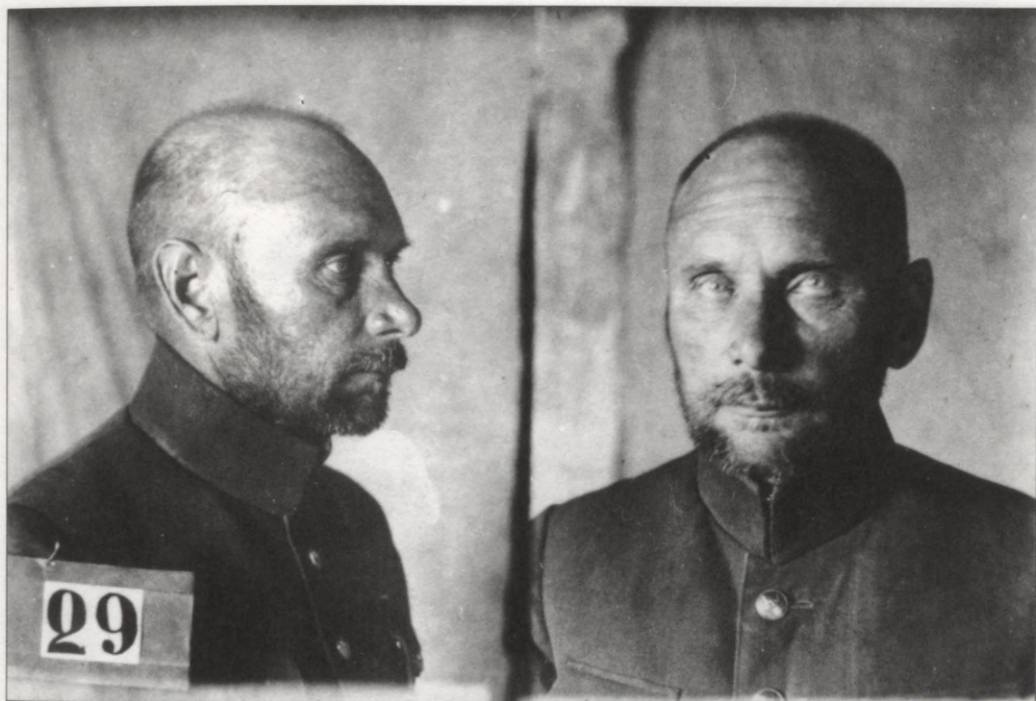
⁴⁹ LVVA, 5601. f., 1. apr., 6633. l.; Dzimtenes Balss. – 1988. – Nr. 5.

Pulkvedis-leitnants Pāvels Makarovs
(1903-1943).
Gāja bojā Noriļlaga Lāmas nometnē
1943. gada 22. oktobrī.

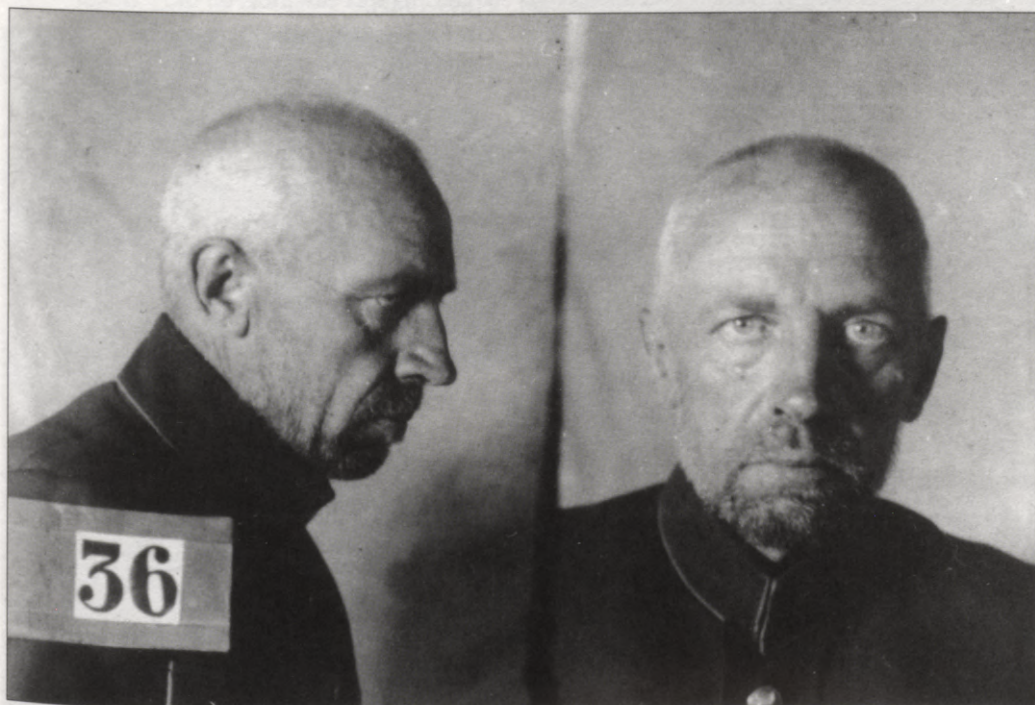

Pulkvedis Kristaps Kārklīšs
(1890-1944).
1944. gada 11. martā gāja bojā
Noriļlaga Lāmas nometnē.

Pulkvedis-leitnants Aleksandrs Kasparsons (1895-1949). Gāja bojā Noriļlagā 1949. gada 11. jūnijā.

Pulkvedis Eduards Strauss (1894-1942) – Noriļlaga moceklis.
1941. g. augusts. Noriļlags. Miris Lāmas lēģerī 1942. gada 12. decembrī.

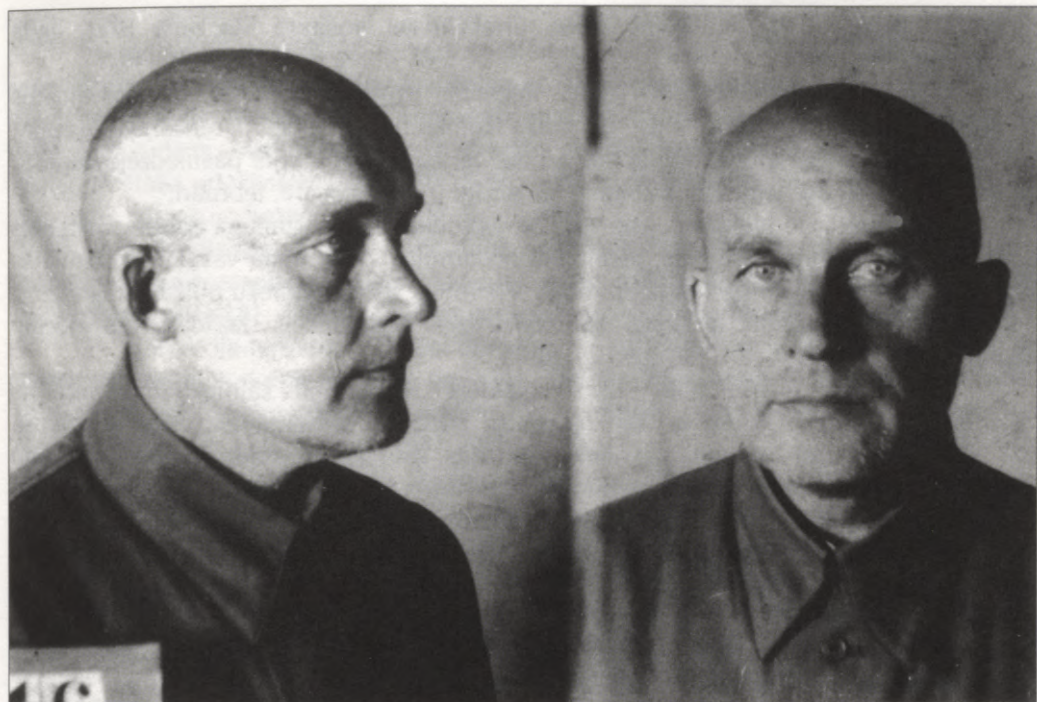
Pulkvedis Ansis Birkenšteins
(1892-1943).
Miris Notīlaga Lāmas lēģerī
1943. gada 27. jūnijā.

Pulkvedis Žanis Magnuss Iomerts
(1899-1942).
Gāja bojā 1942. gada 27. novembrī
Lāmas lēģerī.

R. APSE FOTOGRĀF. P. JOMERTS

Pulkvedis Jomerts

Pulkvedis Arveds Kalniņš (1891-1944) – Noriļlaga moceklis. 1941. g. augusts. Noriļlags.
Miris 1944. gada 2. decembrī Lāmas lēģerī.

Baltijas valstu augstāko artilērijas virsnieku baraka Noriļlaga Lāmas lēģerī. 50. gadu fotouzņēmums. Foto no Noriļskas kalnrūpniecības kombināta un novadpētniecības muzeja fondiem.

teritoriālā korpusa 183. divīzijas štāba priekšnieks; nošauts Maskavā 1941. gada 16. oktobrī;⁵⁰

- pulkvedis K. Priedītis – LKok, ilggadējs vecākais virsnieks dažādos amatos 7. Siguldas kājnieku pulkā, bijis arī pulka komandieris, vēlāk – teritoriālā korpusa 285. strēlnieku pulka komandieris; nav represēts, kara gados bijis pasniedzējs dažādos padomju armijas akadēmiskajosursos, miris Rīgā 1975. gada 18. februārī;⁵¹

- pulkvedis R. Lielbiksis – no 1931. gada rudens līdz K. Ulmaņa apvērsumam bijis Saeimas komandants–adjutants, atvaļināts no armijas 1940. gada vasarā, 4. Valmieras kājnieku pulka pēdējais komandieris, vēlāk – korpusa 186. strēlnieku pulka komandieris; netika represēts, Vācijas un PSRS kara laikā bijis pasniedzējs dažādās kara mācību iestādēs PSRS, miris Rīgā 1982. gada 29. jūlijā;⁵²

- pulkvedis V. Bruņinieks – LKok, ilggadējs 8. Daugavpils kājnieku pulka vecākais virsnieks; bijis arī 9. Rēzeknes kājnieku pulka pēdējais komandieris, vēlāk – korpusa 227. strēlnieku pulka komandieris; netika represēts, kara gados strādājis par pasniedzēju dažādos padomju armijas akadēmiskajosursos, miris Rīgā 1960. gada 10. maijā;⁵³

- pulkvedis H. Jurevičs – viens no akadēmiski izglītotākajiem Latvijas armijas virsniekiem, Auto tanku brigādes motorizētās grupas pēdējais komandieris; bijis Rīgas pilsētas komandants, vēlāk – korpusa 243. strēlnieku pulka komandieris; nošauts Noriļskā 1942. gada 29. jūnijā;⁵⁴

- pulkvedis Ž. Jomerts – ilggadējs Kurzemes artilērijas pulka komandieris, vēlāk bijis teritoriālā korpusa 183. divīzijas artilērijas priekšnieks; apcietināts M. Frunzes Artilērijas kara akadēmijasursos Gorohovecas nometnē, miris Noriļlaga Lāmas nometnē 1942. gada 27. novembrī;⁵⁵

- pulkvedis J. Žīds – LKok, bijušais Latvijas kara atašejs Igaunijā, Somijā un Lietuvā; no 1936. gada bijis Latgales artilērijas pulka komandieris, vēlāk – teritoriālā korpusa 623. artilērijas pulka komandieris; viņam piespriesti 10 gadi ieslodzījuma Noriļskā, atgriezies Latvijā, miris Rīgā 1959. gada 30. aprīlī;⁵⁶

- pulkvedis A. Birkenšteins – bijušā kara ministra F. Birkenšteina brālis; 1930. gadā pabeidzis Francijas Kara akadēmiju, strādājis par pasniedzēju Augstākajā karaskolā, no 1939. g. jūnija bijis Atsevišķā artilērijas divizionā komandieris, vēlāk – teritoriālā korpusa 613. artilērijas pulka komandieris; miris Noriļlaga Lāmas nometnē 1943. gada 27. jūnijā;⁵⁷

- pulkvedis E. Strauss – dienējis Kurzemes, Vidzemes un Latgales artilērijas pulkos, no 1939. gada rudens bijis Zenīrtartilērijas pulka komandiera palīgs, pēdējais Vidzemes artilērijas pulka komandieris, vēlāk – teritoriālā korpusa 639. artilērijas pulka komandieris, represēts, miris 1942. gada 12. decembrī Noriļskā;⁵⁸

- pulkvedis A. Kalniņš – dienējis Kurzemes, Vidzemes un Zemgales artilērijas pulkos, no 1937. gada bijis Zemgales artilērijas pulka komandieris, vēlāk – teritoriālā korpusa 640. haubīcu artilērijas pulka komandieris; represēts, piespriesti 8 gadi ieslodzījumā Noriļskā, miris 1944. gada 2. decembrī;⁵⁹

⁵⁰ I. Ronis. Latvijas virsnieki Baigajā gadā // Diena. – 1992. – 25. janv.

⁵¹ Latvijas armijas augstākie virsnieki. – 378. lpp.

⁵² Turpat.

⁵³ Turpat.

⁵⁴ LVA, 1986. f., 2. apr., P-2896. l.

⁵⁵ A. Bambals. Latviešu artilērijas virsnieku piemiņai // Diena. – 1993. – 14. jūn.

⁵⁶ Turpat.

⁵⁷ Turpat.

⁵⁸ Turpat.

⁵⁹ Turpat; LVA, 1986. f., 1. apr., 3416. l.

- pulkvedis K. Kārklīšs – viens no pieredzējušākajiem Latvijas armijas artilērijas virsniekiem; 1929. gadā pabeidzis Francijas Artilērijas kara akadēmiju, vēlāk bijis militāro kursu pasniedzējs, Atsevišķā artilērijas divizona, Krasta artilērijas pulka komandieris, no 1939. gada rudens – Artilērijas inspektora štāba priekšnieks, vēlāk – 24. teritoriālā korpusa artilērijas štāba priekšnieks; represēts, piespriesti 10 gadi ieslodzījumā Noriļskas nometnēs, miris Lāmas nometnē 1944. gada 11. martā;⁶⁰

- pulkvedis-leitnants (sarkanarmijas apakšpulkvedis) P. Makarovs – Atsevišķā artilērijas divizona komandiera palīgs, Vidzemes divīzijas štāba priekšnieka palīgs, vēlāk bijis teritoriālā korpusa 181. divīzijas štāba priekšnieks; miris Noriļskā 1943. gada 22. oktobrī;⁶¹

- pulkvedis-leitnants E. Zandersons – ilggadīgs virsnieks Zemgales, vēlāk Vidzemes artilērijas pulkā, no 1939. gada bijis divizona komandieris, pēc tam teritoriālā korpusa 640. artilērijas pulka štāba priekšnieks; represēts, piespriesti 8 gadi ieslodzījumā Noriļskā, atgriezies Latvijā, miris 1958. gada 4. februārī;⁶²

- pulkvedis-leitnants R. Peniķis – ģenerāļa M. Peniķa krustdēls, artilērijas virsnieks Kurzemes, Zemgales artilērijas pulkos un Artilērijas inspektora štābā, vēlāk teritoriālā korpusa 624. artilērijas pulka štāba priekšnieks; represēts, astoņus gadus bijis ieslodzījumā, atgriezies Latvijā, miris Aizputē 1961. gada 23. aprīlī;⁶³

- pulkvedis-leitnants A. Rozītis – ilggadējs virsnieks Krasta, Smagās artilērijas, Bruņoto vilcienu pulkā, Vidzemes un Latgales artilērijas pulkos, vēlāk bijis teritoriālā korpusa 624. artilērijas pulka komandieris; represēts, astoņus gadus pavadījis ieslodzījumā Noriļskā, tur 1951. gada 20. aprīlī miris;⁶⁴

- pulkvedis-leitnants E. Rinkovičs – LKok, ilggadējs virsnieks dažādos Latvijas armijas artilērijas pulkos, no 1940. gada janvāra bijis Latgales divīzijas štāba priekšnieka palīgs, vēlāk – teritoriālā korpusa 183. divīzijas artilērijas štāba priekšnieks; represēts, 10 gadus pavadījis ieslodzījumā Noriļskā, miris Salacgrīvā 1963. gada 25. novembrī;⁶⁵

- pulkvedis-leitnants P. Sovers – no 1940. gada janvāra Vidzemes divīzijas štāba priekšnieka palīgs, vēlāk teritoriālā korpusa 613. artilērijas pulka štāba priekšnieks; represēts, astoņus gadus bijis Noriļskā, atgriezies, miris Rīgā 1960. gada 17. jūnijā;⁶⁶

- pulkvedis-leitnants A. Kasparsons – dienējis Kurzemes un Latgales artilērijas pulkos, vēlāk bijis teritoriālā korpusa 639. artilērijas pulka štāba priekšnieks; represēts, piespriesti 10 gadi ieslodzījumā Noriļskā, tur miris 1949. gada 11. jūnijā.⁶⁷

Bez nosauktajiem uz Maskavu "kursos" nosūtīti vēl daudzi citi, kopskaitā vairāk nekā divdesmit virsnieku.

Uz "kursiem" nosūtītos virsniekus pēc PSRS Aizsardzības tautas komisariāta 3. pārvaldes jeb armijas čekas pavēles kara sākumā apcietināja. Aresta brīdī, piemēram, artilērijas virsniekiem paziņoja, ka viņi tiek internēti, t. i., aizturēti uz karadarbības laiku. Patiesībā ārpustiesas orgāns – Sevišķā apspriede jeb "troika" – lielākajai daļai no viņiem

⁶⁰ Turpat.

⁶¹ Turpat.

⁶² Turpat.

⁶³ Turpat.

⁶⁴ Turpat; LVA, 1986. f., 2. apr., 5455. l.

⁶⁵ Turpat.

⁶⁶ Turpat; LVA, 1986. f., 1. apr., 1769. l.

⁶⁷ Turpat.

aizmuguriski piesprieda brīvības atņemšanu uz laiku no astoņiem līdz desmit gadiem un ieslodzījumu Noriļskas nometnēs. Augstākos virsniekus, kas tika ieslodzīti Maskavas Butirku u. c. cietumos, 1941. gada jūlijā un oktobrī nošāva. Tā, aizvilinot no savām karaspēka daļām latviešu augstākos virsniekus un vēlāk tos apcietinot, čeka īstenoja Latvijas armijas iznīcināšanas procesu.

No vairāk nekā 20 uz Maskavas "kursiem" nosūtītajiem virsniekiem netika represēti tikai O. Ūdentiņš, K. Priedītis, R. Lielbiksis un V. Bruņinieks.

Kāpēc šāda diferencēta pieeja – līdz šodienai jautājums vēl nav noskaidrots. Nav pamata absolutizēt pieņēmumu, ka šie "dzīvi palikušie" būtu bijuši čekas ziņotāji vai uzticības personas, kā tas dažviet vēstures literatūrā ir minēts. Pierādīt vienu vai otru viedokli nav šī raksta uzdevums.

Augstākos latviešu artilērijas virsniekus kopā ar igauņu un lietuviešu virsniekiem – 42 cilvēku lielu grupu – čekisti apcietināja vasaras nometnēs Gorohovecā un etapēja uz Noriļskas Lāmas nometni. 1990. gadā apvienotā baltiešu ekspedīcija Lāmas nometnes kapsētā apglabātajiem baltiešu virsniekiem uzstādīja 2,5 m augstu trijskaldņu pieminekli ar vara krustu galā, bet kapavietās – 14 koka krustus un bijušās barakas vietā – piemiņas zīmi.⁶⁸ Katra pieminekļa skaldne veltīta vienas Baltijas valsts – Lietuvas, Latvijas, Igaunijas – virsniekiem. Latviešu artilērijas virsniekiem veltītajā skaldnē iestrādāts bronzā liets Latvijas valsts mazais ģerbonis un nelielajā (50 x 50 cm) dūralumīnija plāksnē ierakstīti Lāmas nometnē bojā gājušo virsnieku vārdi.

14. JŪNIJS

Par latviešu virsnieku, kuri dienēja sarkanarmijas 24. teritoriālajā korpusā, apcietināšanas akciju 1941. gada 14. jūnijā, šķiet, rakstīts samērā daudz,⁶⁹ tomēr ir neskaidrības par iecerēto represiju apjomu, principiem, akcijas īstenošanai un apcietināšanas gaitu – acīmredzot tādēļ, ka Krievijā joprojām nav atslepenoti bijušā BSKA 3. pārvaldes materiāli, kas satur ziņas par visu šo "operāciju".

No notikumu konteksta izriet, ka šī virsnieku apcietināšanas un deportēšanas akcija cieši saistāma ar 1941. gada 14. maija PSRS VK(b)P CK un TKP pilnīgi slepeno lēmumu Nr. 1299-526 "Par sociāli svešu elementu izsūtīšanu no Baltijas republikām, Rietumukrainas, Rietumkrievijas un Moldāvijas".⁷⁰ BSKA Sevišķās daļas rīcībā bija brīvi pieejamas latviešu virsnieku pašrocīgi rakstītās autobiogrāfijas, kuras viņi rakstīja 1940. gada septembrī – oktobrī pirms pāriešanas dienestā sarkanarmijas teritoriālajā korpusā. Kopš 1940. gada rudens korpusa apakšvienībās bija ieviesta katra virsnieka t. s. "Sarkanarmijas personālsastāva lieta".⁷¹

Skaidrības labad jāatzīmē, ka latviešu virsnieki, kas nebija raduši melot un kaut ko noklusēt, šajās biogrāfijās faktus neslēpa. Piemēram, to, ka dienējuši cara armijā, cīnījušies t. s. "baltajās" armijās pret sarkanarmiju Krievijas pilsoņu kara laikā vai Latvijas

⁶⁸ A. Bambals. Bojā gājušo baltiešu virsnieku piemiņai // *Atmoda*. – 1990. – 28. aug.

⁶⁹ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. – 1. grām. – 213.-224. lpp.; Ē. Žagars. Litene – 1941 // *Lauku Avīze*. – 1988. – 3. jūl.; H. Kreicbergs. Litene I. Patiesību meklējot // *Literatūra un Māksla*. – 1988. – 4. nov.; Tuvojoties patiesībai // *Literatūra un Māksla*. – 1989. – 22. apr.; I. Upmace. Izmeklēšana turpinās // *Lauku Avīze*. – 1989. – 1. febr.; u. c.

⁷⁰ B. Spridzāns. Tā sākās Latvijas iedzīvotāju masveida represijas... – 2. lpp.

⁷¹ Sk., piem., LVA, 698. f., 1. apr., 13. l. Kapteiņa J. Lūša lieta.

armijas rindās pret sarkanarmiju Brīvības cīņās 1918. – 1919. gadā, kā arī pretpadomju agitāciju, pretpadomju izteikumus utt. Vēlāk korpusa sevišķo daļu darbiniekiem nevajadzēja pielikt īpašas pūles, lai sastādītu apsūdzības rakstus par “noziegumiem” pret padomju valsti.

PSRS Aizsardzības Tautas Komisariāta 3. pārvaldei (armijas “čekai”) bija savi informatori it visās 24. teritoriālā korpusa karaspēka daļās. Sakarā ar viņu ziņojumiem tika vākti kompromitējoši materiāli un formētas apsūdzības lietas. Ziņotāji darbojās arī bijušajā Latvijas Kara skolā, kas no 1941. gada rudens tika pārdēvēta par Rīgas Kājnieku karaskolu.

I. dokuments⁷²

PILNĪGI SLEPENI

BSKA 3. daļas 5. nod.

AGENTA ZIŅOJUMS

Spec. ziņotājs “Stepanovs”

Pieņēma – Jemeljanovs un
Teperevs 18/02. 41. g.

Sarkanarmietis Geks teica, ka drīz jūsu Staļins un Molotovs nosprāgs, ka vairāk varbūt muļķu neatradīsies, tad arī valdība mainīsies, to pastāstīja sarkanarmietis Bolotovs un Ivanovs no sakaru vada.

Vecākais seržants Pogrebņahs teica, ka saimn. rotā zina 3 cilvēkus, bijušos aizsargus, uzvārdus nenosauca, to viņš stāstīja seržantam Pļešivcivam.

Vienā istabā ar sarkanarmieti Geku guļ sarkanarmieši Ivanovs, Valujevs, Gņezdilo.

PASĀKUMI:

Ziņu avotam attiecībā uz Geku uzdevumi nav doti, jo viņš ar to nekontaktējas, sarkanarmieša Geka izstrādei pārbaudīti tiek sarkanarmieši Ivanovs un Valujevs, kuri dzīvo ar viņu vienā istabā.

Pēc pārbaudes tiks izsaukti vervēšanas sagatavošanai.

PAREIZI: BSKA 3. daļas 5. nod.

oper. pilnvarotā v. i.

Teperevs

24. teritoriālā korpusa abu strēlnieku divīziju (181. un 183.) sevišķo daļu darbinieki “kompromatu” vākšanu aktivizēja 1941. gada aprīlī – maijā, kad steigā tika gatavoti “melnie saraksti” un rakstīti lēmumi par virsnieku “atvaļināšanu” no sarkanarmijas.

Noriļlagā ieslodzīto virsnieku “čekas lietās” ir šo “atvaļināšanas rakstu” kopijas. Kā redzams no 243. strēlnieku pulka pulkveža H. Jureviča⁷³ “Priekšāstādījuma atvaļināšanai no sarkanarmijas”, tad šos dokumentus ar savu rezolūciju “Lūgt aizsardzības tautas komisāru – atbrīvot” ir apstiprinājis BSKA kara padomes loceklis Dobrovs (datums – 30.05.41.g.).⁷⁴

⁷² LVA, 1986. f., 2. apr., P-6116. l., 38. lp.

⁷³ LVA, 1986. f., 2. apr., P-2896.

⁷⁴ Turpat, 31. lp.

Cita starpā, šajā dokumentā minēts: "Jurevičs pilnīgi neinteresējas par pulka kaujas un politisko sagatavotību. Apakšvienības uz nodarbībām neierodas, ar komandieru un kareivju politisko audzināšanu nenodarbojas, no 1940. gada novembra ne reizi nav piedalījies politnodarbībās un pret to organizēšanu izturas vienaldzīgi."⁷⁵ Jautājumā par bijušās Latvijas armijas kontrrevolucionāri noskaņoto elementu tīrīšanu, kuru veic sevišķie orgāni, Jurevičs izteicies: "... par ko iesēdina, par to, [ka] nepareizi izteicies vai cilvēks nepareizi [ko] dzird, – par to arī sēdina."⁷⁶

Šā "priekšastādījuma" noslēgumā 181. strēlnieku divīzijas kara komisārs, pulka komisārs Kaņevskis secina: "Kā cilvēku, kurš nav attaisnojis partijas un Padomju valdības augsto uzticību, [kā cilvēku], kurš nevēlas nodarboties ar viņam padotā pulka kaujas un politisko sagatavotību, [kā cilvēku], kurš nevēlas cīnīties par kareiviskās disciplīnas un politiski morālā stāvokļa stiprināšanu, mācību pārveidošanu atbilstoši aizsardzības tautas komisāra pavēlei Nr. 30, [kā cilvēku], kuram nav nekādas vērtības priekš sarkanās armijas – ATVAĻINĀT NO SARKANĀS ARMIJAS RINDĀM."⁷⁷

Šī dokumenta kopija datēta ar 1941. gada 15. jūniju. Šādus atvaļināšanas "priekšrakstus" gan nepaspēja uzrakstīt visiem 1941. gada 13.–14. jūnijā Litenes un Ostroviešu noņemtajiem apcietinātajiem virsniekiem, tomēr daudziem tādi tika sastādīti, un vēlāk Noriļskā šis "materiāls" noderēja falsificēto apsūdzības slēdzienu sastādīšanai.

Vienlaicīgi "atvaļināšanai no sarkanarmijas rindām" 24. teritoriālā korpusa abu divīziju un apakšvienību 3. jeb sevišķo daļu darbinieki Gulbenē 1941. gada jūnija sākumā rakstīja šādus tipveida "Lēmumus apcietināšanai".

2. dokuments⁷⁸

"Apstiprinu"

Latv. PSR VDTK tautas komisārs

" " _____ 1941. g.

Arestu sankcionēju

Prokurors

" " _____ 1941. g.

Lēmums

(par arestu)

Gulbene, 1941. gada 8. jūnijā

Es, 181. str. divīzijas 3. daļas pilnvarotais pārstāvis, Valsts drošības seržants Serebruškins, izskatījis ienākušo materiālu par apakšpulkveža BURKAS Augusta Andreja d., dzim. 1891. gadā Galgauskas apriņķī, LPSR, bezpartejiskais, nacionalitāte latvietis, vidējā izglītība, nav tiesāts, strādā par 195. strēlnieku pulka skolas priekšnieku, dzīvo Alūksnē, Parka ielā Nr. 3, noziedzīgo darbību,

⁷⁵ Turpat.⁷⁶ Turpat.⁷⁷ Turpat, 33. lp.⁷⁸ LVA, 1896. f., 2. apr., P-2820. l., 8. lp. (Neoficiāls tulkojums.)

Konstatēju:

ka BURKAS attieksme pret padomju varu ir naidīga. Nodarbojas ar pretpadomju aģitāciju personālsastāva vidū. Sastāv kontrrevolucionārā organizācijā, kuras mērķis bija, sākoties Vācijas karam ar Padomju Savienību, pāriet vācu pusē un cīnīties pret Padomju Savienību.

BURKAS naidīgo darbību un piederību kontrrevolucionārai organizācijai apstiprina apcietinātā Cervinska (26. V. 41. g. pratināšanas protokols) liecības.

1919.-20. g. BURKA Kalpaka bataljona sastāvā aktīvi piedalījās cīņās pret Sarkano armiju, par ko kā varonis saņēma Lāčplēša ordeni, sastāv Kalpaka organizācijā līdz pat šim brīdim.

Nolēmu:

Arestēt un izdarīt kratišanu BURKAS Augusta Andreja d. dzīvoklī Alūksnē, Parka ielā Nr. 3.

181. str. div. 3. daļas pilnv. pārstāvis

Valsts drošības seržants

(Serebruškins)

BSKA 3. daļas Valsts drošības vec. leitnants

(Jermolajevs)

Līdz ar lēmumu apcietināšanai čekisti par apcietināšanai pakļautajiem virsniekiem sastādīja "uzskaites kartotēku" – pēc t.s. uzskaites formas Nr. 1, kāda pastāvēja visā PSRS leTK izmeklēšanas orgānu sistēmā.⁷⁹

Zīmīgi, ka BSKA Sevišķā daļa izmantoja kartītes, kas bija iespiestas Latvijā, Valsts papīru spiestuvē un naudas kaltuvē. Parastās tipveida kartītes otrā pusē kreisajā apakšējā stūrī uzmanību piesaista šo kartīšu tirāža – 52 930 (Forma Nr. 1).⁸⁰ Vai tas vien neliecina par padomju represīvā režīma iecerēto deportāciju vērienīgumu?

3. dokuments

1. Uzv.	Burka	Alf. Bur
2. Vārds, tēva v.	Augusts Andreja d.	Orgāns 181. str. div. 3. d.
3. Dzimš. gads	1891	Nodaļa BSKA
4. Dzimš. vieta	Galgauskas apr. LPSR	Nokrāsa: kontrrev. elements
5. Adrese	Alūksne, Parka iela Nr. 3
6. Prof. un spec.	Pulka skolas priekšn., apakšpulkvedis	Noziegums.....
7. Darba vieta un amats	195. str. p. pulka skolas priekšnieks, Alūksne	Saimn. nozare
		Pants.....
8. Pagātne	bij. Latvijas armijas virsnieks	Izm. Nr.....
9. Soc. piederība	karavīrs	Ag. lietas Nr. 108
10. Part. Bezp.	12. Nac. Latvietis	13 Pilsonība PSRS pils.
14. Arestēts.....19...g. Kas arestējis.....	
15. Ieradies.....19...g. Pārskaitīt 19...g.		Arh. Nr.....
		Arh. Nr.....

⁷⁹ LVA, 1986. f., 2. apr., P-2820. l., uzr. lieta, 6. lp.

⁸⁰ Turpat.

[Otrā pusē]

16. Atbrīvots pret parakstu "....."	19.....g.	ar kādu lēmumu
17. Lieta: Grupas , atsevišķa		
18. Lēmums (kas pieņēmis)19.....g.	
19. Izpilde		
20. Tiesas(kādas) spriedums	19.....g.	
21. Izpilde		
22. Piezīmes		
Fotonegatīvs Nr.		Kartīte sastādīta 1941. gada "8." jūnijā
Valsts papīru spiestuve un naudas kaltuve 52 930 (Forma Nr. I.)		

Kā liecina korpusa Sakaru bataljona komandieris pltn. K. Aperāts savās atmiņās, tad pāris nedēļas pirms virsnieku apcietināšanas Litenē korpusa "krievu vadība" veica neierastas darbības: pirms iziešanas uz vasaras nometni, kas bija paredzēta 1. jūnijā, vajadzēja atvaļināt no dienesta kareivjus, kas bija nodienējuši 2 gadus, t. i., pusi no kareivju sastāva.⁸¹ Tas bija aizdomīgi, jo jaunkareivju iesaukums bija paredzēts tikai rudenī.

Pulkvedis-leitnants Aperāts atceras: "Korpusa daļas sāka saņemt papildinājumus, kā kareivjus, tā virsniekus, un visi tie bija krievi. Arī mana vienība saņēma papildinājumu – 4 virsniekus un 41 kareivi... Tagad sapratu boļševiku plānu – mūs uzskatīja par neuzticamiem, un tādēļ vajadzēja mūsu starpā bez poļitrukiem "iepludināt" krievus, pie kam speciāli izmeklētos, t. i., komjauniešus."⁸²

BSKA 3. jeb Sevišķās daļas plānos bija izvest 24. teritoriālā korpusa apakšvienības uz Gulbenes poligona Litenes un Ostroviešu nometnēm, lai tās atsevišķi izolētu un apcietinātu.

Dokumentāru pierādījumu šādam apgalvojumam nav, bet to apstiprina turpmāko notikumu gaita.

Pirmkārt, korpusa vadība, augstākie latviešu virsnieki 12.–14. jūnijā tika nosūtīti uz kursiem Maskavā "kvalifikācijas paaugstināšanai" (ģenerāļi R. Kļaviņš, J. Liepiņš, O. Ūdentiņš, pulkveži K. Lejiņš, Ž. Jomerts, K. Priedītis, N. Ābeltiņš, J. Žīds, A. Birkenšteins, R. Lielbiksis, V. Bruņinieks, H. Jurevičs, E. Štrauss, A. Kalniņš, K. Kārklīņš, pulkveži-leitnanti P. Makarovs, E. Zandersons, R. Peniķis, A. Rozītis, E. Rinkovičs u. c., vairāk nekā 20 augstākie virsnieki). Lielāko daļu no viņiem, izņemot dažus, apcietināja.

Otrkārt, šie komandieri tika aizstāti ar citiem sarkanarmijas komandieriem.

Treškārt, korpusa struktūrvienību nometnēs tika ieviests pastiprināts apsardzes režīms (par dežūrvirsniekiem tika izraudzīti vienīgi krievi, tas pats – sardzēs; ap Litenes un Ostroviešu nometnēm izvietoja t. s. "zilcepurainos"; u. c. pasākumi).

⁸¹ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. – 1. grām. – 208.-210. lpp.

⁸² Turpat, 210. lpp.

Ceturtkārt, virsnieku aresta "piesegam" kalpoja izsludinātās taktiskās mācības, kuru laikā arestējamo sarakstos ietvertos virsniekus apcietināja. Šī akcija bija apmēram vienāda visās apakšvienībās, kas bija dislocētas Gulbenes poligona teritorijā. Tas liecina, ka akcija bija iepriekš rūpīgi izplānota un saskaņota.

Arī Gulbenes stacijā virsniekus jau gaidīja 17 vagoni (pēc citām ziņām – 20). Abās korpusa divīzijās apcietināšana praktiski notika pēc viena un tā paša plāna: "14. jūnijā vārdiski izsauktiem virsniekiem lika sēsties automašīnās braukšanai it kā uz virsnieku lauku mācībām. Netālu no Gulbenes (dažādās vietās) autokolona apturēta un virsniekiem pateikts, ka tālāk jāiet kājām. Sasniedzot kādu mežiņu, virsnieki apturēti, pie kam viņi pēkšņi pamanījuši, ka viss mežiņš ir smagi bruņotu čekas specializēto kareivju ielenkts. Visiem lika pacelt rokas, un tie atbruņoti."⁸³ Par apcietināšanu kapteinis J. Pāpārde savās atmiņās atceras: "Nobraucām apm. 1/2 ceļu, uz stigas krustojuma savā mašīnā stāvēja divīzijas politdaļas vadītājs Birzītis un ar roku norādīja nogriezties pa labi no ceļa uz stigu, kas veda mežā. Apm. pēc 1/2 kilometra apstājāmies pie klajuma meža vidū.

Uz laukuma stāvēja pūlītis virsnieku (dažādu ieroču šķiru – parasti tā maskējoties čekisti). Mežmalā stāvēja kareivji ar šautenēm. Pulka komandieris Ivanovs nostādīja mūs visus vienā ierindā un gāja ar ziņojumu divīzijas komandierim pulkvedim Frolovam, ka pulka virsnieki ieradušies uz apmācībām. Tad Frolovs teica kādam pulkvedim-leitnantam "komandējiet". Tas izrāva pistoli un nokliedza mums "Rokas augšā!" Tajā pašā mirklī pieskrēja kareivji un katram no mums pielika durkļus pret seju, un čekistu virsnieki no muguras puses noņēma mums pistoles, atņēma naudu un man pat ģimenes fotogrāfiju... Tad konvoja pavadībā dzina mūs uz automašīnu, aizveda mūs uz staciju un sasēdināja lopu vagonos pa 40 cilvēku."⁸⁴

Savukārt, par virsnieku apcietināšanu 195. strēlnieku pulkā atceras Noriļlāgu pārcietušais vltņ. V. Veldre: "Šajā pašā momentā aizmugurē pienākušie komandieri un politruki iesprauda pa trīs pistoļu stobrus mums pakausī un starp lāpstiņām, bet no priekšpuses krūtīs mums tika draudīgi piespiesti pa diviem "mongoļu" pusautomātisko šauteņu durkļiem.. kaut kāda pretošanās bija pilnīgi bezcerīga.. Tika atņemts viss, kas katram tanī momentā atradās kabatās, pat kabatas lakatiņi pārceļoja krievu kabatās.. viss tika nolaupīts.

Šajā brīdī laukumā parādījās tas ģenerālis, kas mūs apturēja uz Gulbenes ceļa.. šo momentu izmantoja arestētais kpt. Pelēcis, kas ļoti labi pārvaldīja krievu valodu. Viņš pilnā balsī noprasīja šim ģenerālim, kādēļ šeit notiek vistīrākā aplaupīšana? Laikam šim pretīgā izskata ģenerālim radās kaut kāds morāls pārmetums, un viņš lika šiem marodieriem visu atgriezt, kas nepiederēja militārai tehnikai."⁸⁵

V. Veldre turpina: "Iespaidis bija tāds, ka mēs arestētie vairs no šīs vietas neaiziesim, jo bija dzirdami tālumā vairāki šāvienu, bez tam laukuma priekšā apmēram 200 metrus redzama "mongoļu" grupa ar lāpstām plecos, kas aizsoļoja šāvienu virzienā."⁸⁶

Ziņas par to, cik lielā mērā latviešu virsnieki ir pretojušies apcietināšanas brīdī, ir pretrunīgas un nepilnīgas. Galvenais avots joprojām ir virsnieku atmiņas.

Izdevuma "Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā" I. grāmatā minēts: "kas vilcinājušies ar roku pacelšanu vai pretojušies atbruņošanai, tie uz vietas zvēriski nogalināti, piem., kapt. M. Linmeijers, kapt. A. Lulla, vltņ. Ozoliņš, vltņ. E. Lucs un vēl daži."⁸⁷

⁸³ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. – I. grām. – 218. lpp.

⁸⁴ J. Pāpārdes atmiņas. – 6. lpp.

⁸⁵ V. Veldres atmiņas. – 17. lp.

⁸⁶ Turpat, 18. lp.

⁸⁷ Latviešu karavīrs Otrā pasaules karā. – I. grām. – 218. lpp.

Virslieitnants Frīdrihs Feldmanis (1911 – ?) (attēlā leitnants), tāpat kā daudzi jo daudzi latviešu virsnieki, tika apcietināts Litenē 1941. gada 14. jūnijā.
Foto no OM krājumiem.

Pretestību izrādījuši daži virsnieki, piemēram, 10. Aizputes kājnieku pulka vltņ. F. Feldmanis, kurš nošāvis sarkanās armijas majoru Doroščenko⁸⁸ un kuru pašu vēlāk, smagi sadurtu ar durkļiem, bet dzīvu, čekisti iemetuši vilciena vagonā. Tāpat izdarījis arī 623. artilērijas pulka kapt. Arvids Lulla, ar personīgo "Mauzera" revolveri sašaudams krievu kapteini Grabavenko, kas vēlāk mira.⁸⁹

Ziņas par Litenes un Ostroviešu nometnēs nošautajiem latviešu virsniekiem un karavīriem joprojām nav pilnīgas. Zināms, ka 1941. gada jūnijā (arī pēc jūnija) noslepkavoti pltn. V. Pincers, kpt. J. Lielbriedis, kpt. P. Ozols, karavīri E. Vilkājs, J. Pinka, V. Leja, V. Tumaševics, A. Tumaševics.⁹⁰

Latviešu trešās Atmodas laikā 1989. gadā tika atrastas un svinīgi pārāpbedītas vēl 11 latviešu karavīru mirstīgās atliekas, bet viņu vārdi nav zināmi. Šobrīd abās nometnēs noslepkavoto zināmo upuru skaits tuvojas trešajam desmitam.⁹¹

Vēlāk, vācu okupācijas laikā atklātajos masu kapos, atrada 52 virsnienu un 102 instruktoru un kareivju mirstīgās atliekas.⁹²

1941. gada 14. jūnijā līdz pat vēlam vakaram Gulbenes stacijā ešelona vagonos čekisti turpināja pievest apcietinātos virsnienu.

V. Veldre atceras: "Mēs (195. strēlnieku pulka virsnieki – A. B.) tikām iedzīti 11. pēc kārtas vagonā... bija iepriekš sagatavotas divu stāvu nāras katra vagona galā. Tā kā mēs bijām vairāk par 40 vīru, tad visiem nepietika uz nārām vietas un tur nācās izvietoties vecākiem virsniekiem. Mums, jaunajiem, nācās aizņemt vietas zem nārām uz grīdas. Vagona divi lodziņi katrs savā vagona stūrī bija nožogoti ar divām lentsdzelzīm un pieskrūvēti cieši ar spēcīgām skrūvēm... Pa stāvēšanas laiku vagonā iekāpa 4 čekisti, kas ar nažiem mūs attīrīja no krievu armijas zīmotnēm. Bez tam kāds cits čekists sastādīja arestēto sarakstu. Visa šī procedūra vilkās līdz vakara tumsai, un apmēram 23.00 mēs uzsākām braucienu Rīgas virzienā. Rīgā iebraucām rīta pusē. Šķirotavas stacijā jau stāvēja vairāki arestēto ešelonu. Vienā ešelonā izrādījās arestētie lietuviešu un igauņu virsnieki.⁹³ Šo ešelonu pievienoja mūsu ešelonam."

Precīzu datu par to, cik latviešu virsnieki tika apcietināti 1941. gada 13.–14. jūnijā Litenes un Ostroviešu nometnēs, joprojām nav, jo vēl nav pilnībā apzināti visi šīs akcijas upuri. Arī šobrīd Latvijā esošie bijušās LPSR VDK krimināllietu materiāli kopainu pilnībā neatspoguļo. Daudzu virsnienu, kas gājuši Gulaga nometņu ceļu, krimināllietas vēl joprojām atrodas Maskavas un Krievijas Federācijas Federālā drošības dienesta arhīvos.

No pašu Noriļlaga mocekļu, kuri atgriezušies Latvijā, atmiņās teiktā (J. Popovs, T. Brāķeris, V. Veldre, R. Gabris u. c.) izriet, ka Gulbenes poligonā 14. jūnijā apcietināti vismaz 430 virsnieki, instruktori un kareivji. Rīgā tiem ešelonā vēl pievienoja 130-135 virsnienu.⁹⁴

Savulaik, Atmodas laikā 1988. gadā, bijušais LPSR ZA korespondētājoceklis V. Karaļūns rakstā "Par padomju varas pretinieku un deklasēto elementu pārvietošanu

⁸⁸ Turpat.

⁸⁹ LVA, 1986. f., 2. apr., P-4877., l., 2. lp.

⁹⁰ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. – 1. grām. – 254.-258. lpp.

⁹¹ Ē. Žagars. Litene – 1941 // Lauku Avīze. – 1988. – 30. jūl.; H. Kreicbergs. Litene I. Patiesību meklējot // Literatūra un Māksla. – 1988. – 4. nov.; H. Kreicbergs. Litene II. Tuvojoties patiesībai // Literatūra un Māksla. – 1989. – 22. apr.; D. Pakalns. Litenes liktenis // Dzimtenes Balss. – 1988. – 15. dec.; u. c.

⁹² Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. – 1. grām. – 225. lpp.

⁹³ Domāti sarkanarmijas lietuviešu 29. teritoriālā korpusa un igauņu 22. teritoriālā korpusa apcietinātie virsnieki.

⁹⁴ A. Bambals. Staļinisma genocīds pret Latvijas armijas virsniekiem Baigajā gadā. – 74.-86. lpp.

1941. gada 14. jūnijā" min, ka apcietināti 380 buržuāziskās armijas virsnieki, kas deportēti 1941. gada 14. jūnijā.⁹⁵ Tāds bija padomju laika vēsturnieku oficiālais viedoklis par šiem notikumiem.

Vēsturnieks E. Andersons norāda, ka 1941. gada 14. jūnijā deportēti 300 latviešu virsnieki, kā arī 280 instruktori un kareivji.⁹⁶

Tomēr jāatzīst, ka arī viņa minētie skaitļi (par pamatu ņemti nacistu okupācijas laikā Tautas Palīdzības apkopotie dati) nav uzskatāmi par precīziem. Pirmkārt, Litēnē un Ostroviešos vien apcietināto un Rīgā tiem klāt pievienoto skaits ir apmēram tāds, kādu min E. Andersons. Otrkārt, bijušie Latvijas armijas virsnieki, kuri bija atvaļināti no armijas līdz 1940. gada septembrim un dzīvoja civilajā dzīvē, arī tika apcietināti un deportēti. Šo virsnieku skaits vien sniedzās vairākos simtos.

Šajā sakarā, šķiet, precīzāki ir LPSR vēsturnieka J. Dzintara sniegtie dati – viņam politiskās uzticamības dēļ savulaik Maskavā ir bijusi pieeja 24. teritoriālā korpusa Sevišķās daļas arhīva materiāliem. Nav īpaša pamata tos apšaubīt vai neticēt tiem. Rakstā "Nejauksim asaras kopā"⁹⁷ viņš apgalvo, ka "1941. gada 14. jūnijā arestēja 430 virsniekus (daļu pamatoti, daļu nepamatoti, pēdējie vēlāk tika reabilitēti) un dažus desmitus instruktoru. Tanī pašā laikā, t. i., līdz 1941. gada 29. jūnijam, no 24. teritoriālā korpusa dezertējuši 124 virsnieki un 463 instruktori."⁹⁸ J. Dzintars min arī 24. teritoriālā korpusa pretizlūkošanas datus: laikā no 1941. gada 29. jūnija līdz 1. jūlijam no Gulbenes poligona teritorijas demobilizēti 2080 latviešu karavīri, to skaitā 635 virsnieki, 1445 seržanti un ierindnieki.⁹⁹

Laika posmā līdz 29. jūlijam no teritoriālā korpusa dezertējušo 124 virsnieku un 463 instruktoru un kareivju skaitu apstiprina arī vēsturnieks V. Savčenko,¹⁰⁰ tomēr apcietināto un deportēto skaitu viņš nemin. Gulbenes poligona teritorijā apcietināto virsnieku skaita precizēšana acīmredzot prasis vēl turpmākus pētījumus. Dažādu autoru minētie skaitļi par represiju apjomu, šķiet, izskaidrojami ar to, ka precīzi nav tikuši skaitīti kadru virsnieki, t. i., aktīvajā karaspēkā esošie un no armijas atvaļinātie, kuri tāpat tika apcietināti un deportēti. Nav arī precīzi zināms to latviešu virsnieku skaits, kas atradās apcietinājumā Latvijas cietumos un, sākoties Vācijas un PSRS karam, tika evakuēti uz PSRS cietumiem un Gulaga nometnēm.

Deportēto virsnieku skaita precizēšanas ziņā autori, šķiet, "grēko" pat vienā no pēdējā laika visjaunākajām publikācijām, minot, ka no Latvijas 1941. gada 14. jūnijā deportēti 179 virsnieki.¹⁰¹ Šie dati ir vairāk nekā neprecīzi, tomēr raksta autoru "vaina" vai nekonsekvence skaitīšanā ir saprotama. Ne visu t. s. deportēto vīriešu čekas lietās ir minēts, ka šīs izsūtītās personas pēc profesijas ir virsnieki, tādēļ acīmredzot pētījumi šajā virzienā vēl jāturpina.

Runājot par 24. teritoriālā korpusa latviešu virsnieku apcietināšanu, jāmin, ka tā notika vienlaicīgi ne tikai Gulbenes poligona teritorijā, bet arī citās korpusa dislokācijas

⁹⁵ Latvijas likteņgadi, II. – Rīga, 1988. – 78. lpp.

⁹⁶ E. Andersons. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. – DVCV izdevums. – Toronto, 1983. – 752 lpp.

⁹⁷ Cīņa. – 1988. – 29. sept.

⁹⁸ Turpat.

⁹⁹ Turpat.

¹⁰⁰ V. Savčenko. 24. strēlnieku korpusa liktenis // Padomju Latvijas Komunisti. – 1989. – Nr. 2. – 63.-70., 69. lpp.

¹⁰¹ I. Zālīte, S. Dimante. Četrdesmito gadu deportācijas. Struktūranalīze // Latvijas Vēsture. – 1998. – Nr. 2(30). – 80. lpp.

vietās – Madonā, Apē, Alūksnē, Rēzeknē, Cēsīs, Valmierā, Mangaļsalā pie Rīgas un pašā galvaspilsētā. Turklāt virsniekus apcietināja arī pēc 14. jūnija masu tvarestišanas akcijas. Piemēram, 16. jūnijā apcietināja pltn. J. Āboliņu, kpt. J. Brūderu, vltņ. J. Dzilnu, 17. jūnijā – vltņ. P. Andersonu, ltn. A. Asari, 18. jūnijā – vltņ. J. Anžjāni, ltn. A. Berķi u. c., kas visi nonāca Noriļlagā.

Piemēram, 639. artilērijas pulka vada komandieri leitnantu Fridrihu Kārklīņu apcietināja 21. jūnijā. Viņš atceras: "Nivelēju Rumbulā aerodromu... Ierodas denščiķis, esot jābrauc uz Rīgu pie priekšnieka. Ap plkst. 17 ierodos Valdemāra un Elizabetes ielu stūrī, Armijas štābā. Pie durvīm sagaida divi čekisti un aizved uz ēku Lielās Ķildes sētā. Priekšnieks esot šeit. Pa kāpnēm, kurās plecu pie pleca stāv čekisti, mani uzved otrajā stāvā, ievē kabinetā ar seju pret Lielo Ķildi. Pie loga aiz galda sēž "priekšnieks" – kāds majors, sasveicinās, apsēdina mani sev pretī pie galda. Tad no "Belomor" paciņas izņem papirosu un sniedz pāri galdam man pie sejas: – Davai zakurim! – Atbildu: – Spasibo, ņekurju! – Šajā brīdī sajutu galvai abās pusēs piespiestus naganu stobrus... – Ruki verh! Ti arestovan! – Tad sitiens pa sprandu un – šagom marš!..."¹⁰²

Arī leitnanta F. Kārklīņa ceļš tālāk veda uz Šķirotavas staciju un pēc tam uz Noriļlagu – svētdienas rītā, 22. jūnijā,¹⁰³ apmēram plkst. 11 vilciens devās ceļā – cauri Ogresi, Līvāniem, Daugavpilij. Ceļā ešelons uzņēma vairākus apcietinātos. Braucot caur apdzīvotām vietām, ieslodzītie meta pa vagonu spraugām zīmītes, kas bija rakstītas uz avižu strēmelēm, kabatas grāmatiņu vāciņiem, papirosu paciņām, – cerībā, ka tuvinieki saņems kādu ziņu par aizvešanu uz Krieviju.

Tā līdzīgi daudziem Latvijas iedzīvotājiem uz Krievijas Gulaga nometnēm, arī uz Noriļsku, tika aizvesti latviešu virsnieki. Šiem vīriem iesākās moku ceļš gandrīz divu gadu desmitu garumā.

ETAPĒŠANA

Pēc virsnieku masveida apcietināšanas akcijas Litenes un Ostroviešu nometnēs 1941. gada 14. jūnijā ešelons caur Ieriķiem, Siguldu, Čiekurkalnu un Šķirotavu ienāca Rīgā un jau tumsā tika novietots Ērgļu dzelzceļa nozarojumā. Vidēji katrā vagonā bija 40–50 apcietināto virsnieku.¹⁰⁴

Līdzšinējo Gulbenes apsardzi nomainīja cita sardze. Kapteinis. J. Pāpārde savās atmiņās liecina: "… vagonos iemeta tukšas kastes un pavēlēja tur iemest visus metāla priekšmetus un norautās zīmotnes, tad vagonos sadzina visus vienā pusē un pa vienam izdarīja kratīšanu, pievācot sudraba portsigārus un portfeļus. Dienas otrā pusē ešelons tika vests Daugavpils virzienā. Pa ceļam visi centās izmest zīmītes, parasti stacijas tuvumā, lai paziņotu piederīgajiem."¹⁰⁵

Pulkvedis-leitnants N. Straume savās atmiņās min: "… pirmā izkāpšana no vagoniem – šķūnī, bija Babiņino stacijā, kam sekoja gājiens kājām uz Babiņinas muižu (NKVD muižu). Kolonas priekšā divriteņu rati ar ložmetēju, tādi pat kolonas aizmugurē. Pa sāniem kareivji ar šautenēm uzlikti durkļiem."¹⁰⁶

¹⁰² F. Kārklīņš. Pie lielā kaimiņa // Via Dolorosa: Staļinisma upuru liecības. – 2. grām. – Rīga, 1993. – 82. lpp.

¹⁰³ Turpat, 83. lpp.

¹⁰⁴ J. Pāpārdes atmiņas, 5. lp.

¹⁰⁵ Turpat.

¹⁰⁶ N. Straumes atmiņas, 2. lpp.

No stacijas Babiņino virsnieki kolonā pa pieciem cilvēkiem rindā divkāršā sargu un suņu pavadībā tika vesti uz Juhnovas nometni, kas atradās apmēram 20 km no "Jasnaja Poļanas" – rakstnieka grāfa Ļ. Tolstoja bijušās muižas.

Virsniekus ievietoja jaunbūvētās, vēl nepabeigtās barakās, uz kuru sienām bija uzraksti poļu un franču valodā. Pirms tam šeit bija izvietoti apcietinātie poļu armijas virsnieki. Pirms latviešiem un igauņiem šajā nometnē bija atvesti lietuviešu virsnieki – visi apcietinātie no Baltijas valstu teritoriālajiem korpusiem. Kapteinis J. Paparde savās atmiņās min 156 igauņus, 256 lietuviešus, kopā ar latviešiem pavisam 962 cilvēki, to vidū 26 privātpersonas.¹⁰⁷

J. Paparde turpina: "Pie mums nometnē ieradās nometnes priekšnieks NKVD pulkvedis un paziņoja, ka mēs skaitoties pagaidām internēti, mūs sūtīšot uz kursiem, saņemšot karavīru uzturu un mahorku pa paciņai."¹⁰⁸

Virsnieku nometnei blakus aiz augsta dēļu žoga atradās apcietinātās civilpersonas – no Latvijas 14. jūnijā izsūtītie vīrieši; sievietes atsevišķā nometnē pie "Jasnaja Poļanas".

Pēc pāris dienām apcietinātos baltiešu virsniekus atkal sūtīja uz staciju, kur tos, vilcienu gaidot, sadzina šaurā šķūnī. Nākamajā dienā ešelons ar 1000 apcietinātajiem virsniekiem devās tālāk austrumu virzienā: caur Urāliem uz Sibīriju. Krasnojarskā virsnieki tika izvietoti pārsūtīšanas nometnē, kur tos jau gaidīja iepriekš apcietinātie 42 augstākie artilērijas virsnieki. Divas nedēļas 1941. gada jūlija otrā pusē viņi lādēja smagās Jeņisejas baržas, pēc tam vienā no baržām tika sadzīti paši, un 10. augustā baržu karavāna, kurā bija 1004 baltiešu virsnieki, sasniedza Dudinku.¹⁰⁹

Pēc tam apcietinātos baltiešu virsniekus sadzina uz dzelzceļa platformām, sasēdinot citu aiz cita, un aizveda uz 110 km attālo Noriļskas ciematu – Noriļlaga centru. Sekoja cietums, pirts, atlikušo mantu konfiskācija un ievietošana "sevišķajā zonā" – atsevišķā nometnē Lāčstrauga (Medvežij ručej) krastā. Nometnes barakas bija celtas uz koka pamatiem ar ģipša apmetumu, katrā galā pa logam, viens vidū pret durvīm. Barakās divstāvu nāras, katrā galā pa 80 cilvēkiem, kas sadalīti 2 brigādēs pa 40 cilvēkiem katrā. Līdz pat augusta beigām, kad sākās pirmās pratināšanas, apcietināto virsnieku statuss bija nenoteikts, nebija ne prokurora sankcijas arestam, ne arī paziņots, par kādiem pārkāpumiem viņi apcietināti.

Tā virsniekiem aizsākās Noriļskas moku ceļš daudzu ieslodzījuma gadu garumā.

NORIĻLAGS

Gulags, lags, Noriļlags - padomju laikā ar tautu Draudzības ordeni apbalvotā ziemeļu pilsēta aiz polārā loka. Tautu māte, daudzu tautu un tautību "dzimtā pilsēta", moku, pazemojumu un slepkavību vieta.

Padomju valstij bija vajadzīgs metāls, labs metāls – niķelis, kobalts, varš, titāns utt. Tāda materiāla ļoti daudz bija Ziemeļaustrumsibīrijas Putoramas plakankalnes nogāzēs, aiz 69. paralēles Taimiras pussalas ziemeļaustrumos. Noriļskas kombināts, Noriļskas labošanas darbu nometne, leTK Noriļskas metalurģiskais kombināts, Noriļskstroj – šādi apzīmēta Gulaga nometne, kas pastāvēja no 1936. gada. 1952. gada

¹⁰⁷ J. Papedes atmiņas, 6. lpp.

¹⁰⁸ Turpat.

¹⁰⁹ Turpat.

1. janvārī Noriļlagā ieslodzījumā atradās 68 849 ieslodzītie.¹¹⁰ Noriļlags kā tāds pastāvēja līdz 1957. gada 16. maijam. Tad to izformēja, un atlikušos "resursus" sadalīja starp "Gorlagu" un Tajožnij labošanas darbu nometni. Mūsdienās Noriļskā vēl aizvien pastāv viena labošanas darbu nometne – 5. kolonija.

Laikā, kad šeit atradās ieslodzītie Baltijas valstu virsnieki, par Noriļskas celtniecības un Noriļlaga priekšniekiem bijuši: v/d vec. leitn. A. Paņukovs (02.04.41.–08.07.48.), Nometnes kombināta priekšnieks inženieris-pulkvedis V. Zverevs (08.07.48.–01.04.53.), priekšnieka v. i. pulkvedis N. Morozovs (līdz 01.04.53.), vēlāk pulkveži P. Kuzņecovs, S. Pavļučeks.¹¹¹

1935. gada martā notika VK(b)P CK politbiroja sēde par niķeļa ieguves problēmām valstī. Tajā nolēma pie Vissavienības Tautas saimniecības padomes izveidot komisiju, kuras uzdevums – izstrādāt nepieciešamos pasākumus. Ģeologs-pirmatklājējs Mihails Zingers (nošauts 1936. gadā) savulaik Noriļskas apkaimē bija atklājis bagātīgas niķeļa un citu vērtīgu rūdu iegulas, pavisam 19 elementus no slavenās Mendeļejeva tabulas. 1935. gada 10. maijā NKVD Galvenā nometņu pārvalde (GULAG) no partijas un valdības saņēma "norādījumus par pasākumu veikšanu un organizēšanu", lai Noriļskas tundrā uzceltu niķeļa rūpnīcu. Valdības lēmums datēts ar 1935. gada 23. jūliju.¹¹²

1935. gadā uz Noriļlagu tika nosūtīti pirmie 1200 cilvēki. Pēc gada lētais darbaspēks jau bija 3000 ieslodzītie. Par lēģera priekšnieku tika iecelts Matvejevs, bet pēc viņa atstādināšanas (vēlāk nošauts) no 1938. gada Noriļlagu un vienlaicīgi arī kombinātu vadīja Zaveņagins, kura vārdu Noriļskas Kalnrūpniecības kombināts nes vēl šodien. Sākotnēji bija divas nometnes – Dudinka pie Jeņisejas un Noriļska (nosaukta pēc Noriļkas upītes vārda), 1953. gadā – 46 milzīgas nometnes.

1940. gada 1. janvārī Noriļlagā jau bija 12 lielākas vai mazākas nometnes ar vairāk nekā 27 000 ieslodzīto,¹¹³ taču darba apjomi arvien pieauga. 1940. gadā kombināta celtniecības darbu priekšnieka vietnieks Busigins kādā sapulcē teica: "Ar zirgiem kombinātu nevar uzcelt. Trūkst mehanizācijas. Mēs strādājam tā, kā pirms 4000 gadiem strādāja Asīrijā un Babilonijā."¹¹⁴

Mainījās arī Noriļlaga ieslodzīto sastāvs. Kopš 1939. gadu lēģeros samazinājās kriminālnoziedznieku un pieauga politieslodzīto īpatsvars. Sāka ierasties Kirova "noslep-kavotāji", "trīs vārpiņu" lietā apsūdzētie, "ārsti-slepkavas", "imperālisma aģenti", "militār-personu prāvās" apsūdzētie, "komjaunatnes lietā" apsūdzētie. Ukrainas un Baltkrievijas rietumu apgabalu iekļaušana PSRS sastāvā, karš ar Somiju – atkal jauni ieslodzītie.

No 1936. gada Noriļlagā tika izmantots pat ieslodzīto bērnu darbaspēks. 1940. gadā bērniem tika izveidota atsevišķa baraka, bet 1943. gadā – jau mazgadīgo kolonija. "Mazgadīgo" liktenis bija ļoti dažāds, kolonijā uzturējās gan mazgadīgās pilsētu prostitūtas, gan zemnieku meitenes, kas kolhoza laukos lasījušas vārpiņas, lai nenomirtu badā, gan profesionāli zagļeni un pusaudži, kas aizbēguši no speciālajiem bērnu namiem, kuros savāca apcietināto personu bērnus.

Noriļskā viņi nonāca tik atšķirīgi, bet drīz vien visi kļuva vienādi. Viņi ne no kā nebaidījās, dzīvoja atsevišķās barakās, kur bez vajadzības neuzdrošinājās ieiet pat uzraugi. Te notika visderdzīgākās un visciniskākās lietas. Ja kriminālisti paspēlēja kādu kārtis un to

¹¹⁰ Sistema ITL v SSSR: Spravočnik. – Moskva, 1998. – 338.-339. lpp.

¹¹¹ Sīkāk sk. Sistema ITL v SSSR: Spravočnik. – 338.-339. lpp.

¹¹² A. Bambals. Noriļska asarām netic... // Pilnīgi Atklāti. – 1991. – Nr. 1(13). – 1. turpinājums.

¹¹³ Turpat.

¹¹⁴ Turpat.

vajadzēja "novākt" – to izdarīja mazgadīgie puisi. Nogalināt varēja par lieku maizes devu, varēja arī tāpat – "intereses dēļ". Meitenes lepojās ar to, ka var "pārļaut pāri" veselu meža cirtēju brigādi. Bērnos nepalika vairs nekā cilvēciska.¹¹⁵ Viņi dzīvoja pēc izdzīvošanas likumiem un bieži vien pieslēgās tam, kas "stiprāks", bet "stiprākie" bija recidivisti, un dažiem no tiem ieslodzījuma kopējais termiņš sniedzās pāri par simts gadiem. Viņiem nebija, ko zaudēt.

Kad sākās PSRS karš ar Vāciju, Noriļlaga stāvoklis pasliktinājās.¹¹⁶ Ieslodzīto atbrīvošana tika pārcelta uz kara beigām, t. i., no Noriļlaga aizliedza aizbraukt specnometinātajiem, no okupētajām teritorijām nepienāca pasts. Palielinājās darba dienas ilgums: veselībai kaitīgā ražošanā – 8 stundas, pazemes darbos – 10 stundas, pārējiem – 12 stundas.¹¹⁷ Praksē tas nozīmēja plus divas trīs stundas klāt, bet pārtikas devas samazinājās. Noriļlaga kombinātam bija aktuāla savas termoelektrostacijas celtniecība. Šim nolūkam izveidoja īpašu "lagpunktu", par kura priekšnieku iecēla I. Perfilovu. Noriļlaga centrālais sacensību un trieciendarbu štābs ierosināja organizēt sacensības starp labākajiem "profesiju pārstāvjiem".

Tika ieviesti goda nosaukumi, piemēram, "Labākais Noriļlaga..." – sekoja profesijas nosaukums. Labākais zemes racējs Pjotrs Kuzņecovs ierosināja vest zemi nevis ar vienu ķerru, bet ar divām – kamēr vienu piepildīja, otru veda.¹¹⁸ Bija tāds Dinaveckis, kurš ar modernizētu lāpstu pielādēja ogļu vagoneti 17 minūtēs, bet norma trijiem cilvēkiem bija 35 minūtes.

Lai raktu sasalušo zemi, tajā vajadzēja sadzīt ugunskurā sakarsētus laužņus, bet iedzīt tos varēja labi ja pāris centimetru dziļumā. Darba ražīgums, protams, bija ļoti niecīgs un prasīja pārcilvēcīgas pūles.

1941. gada ziema bija ļoti barga un auksta, sals sasniedza pat mīnus 55 grādus. Vasara bija īsa un auksta. Kara dēļ Noriļlags nesaņēma no kontinenta pa Ziemeļu jūras ceļu sūtītās pārtikas rezerves. Arī rūpnieciskās kravas nepaspēja nonākt līdz Noriļskai. 1941./42. gada ziema draudēja Noriļlagam ar ārkārtējām grūtībām.¹¹⁹

Tādos apstākļos Noriļlagā nonāca 1941. gada jūnijā apcietinātie Baltijas republiku teritoriālo korpusu virsnieki.

LATVIEŠU VIRSNIEKI NORIĻSKAS NOMETNĒ

Kā jau minēts, baltiešu (arī latviešu) virsnieku etaps Noriļlaga centrā – Noriļskā ieradās 1941. gada 10. augustā – kopskaitā vairāk nekā 1000 cilvēku.

No pulkveža-leitnanta N. Straumes atmiņām: "Dudinka – Noriļska, kur iebrucām 10. augustā. Ieejot lēģerī – kareivis aptaustīja visas vīles. Pie ieejas galdiņa NKVD virsniekiem varēja nodot glabāšanā zeltlietas un pulksteņus, un tādu bija daudz. Pēc atbrīvošanas visi saņēma nodoto atpakaļ. Bet saņēmeņu bija maz."¹²⁰

¹¹⁵ Turpat.

¹¹⁶ Turpat. – 1990. – Nr. 12.

¹¹⁷ Turpat. – 1991. – Nr. 1(13).

¹¹⁸ Turpat.

¹¹⁹ Turpat.

¹²⁰ N. Straumes atmiņas. – 2. lpp.

No vēlāk ieviestajām "cietumnieku lietu" (ličnoje ģelo zaključonnogo) uzskaites kartiņām, kas lielākajai daļai virsnieku aizpildītas 1941. gada augustā, redzams, ka tie "ieradušies ar etapu no Juhnovlaga"¹²¹ 10. VIII 41. g.¹²²

Sākumā virsnieki tika izvietoti vienā speciālā nometnē, kas saucās "Osobij lag-punkt Specstroj" pie Lāčstrauga (Medvežij Ručej). 1941. gada rudenī to pārdēvēja par 2., vēlāk – par 7. nometni. No 1941. gada oktobra nometnes priekšnieks bija Ņikitins, viņa vietnieks – Čerņihs.¹²³ 1941. gada augustā – septembrī čekisti baltiešu virsniekiem ieviesa krimināllietas, kas vēlāk "apauga" ar čekas lietvedības dokumentāciju. Virsnieki tika fotografēti pretskatā un profilā. Zem čekas lietu fotogrāfijām redzami viņu kārtas numuri. Baltiešu virsniekiem šī numerācija aizsākās no 35. tūkstoša uz priekšu. Virsnieka vietnieks R. Gabris¹²⁴ savam atmiņu krājumam arī devis šo simbolisko nosaukumu – "Latvju virsnieks Nr. 35473".¹²⁵

Līdzīgi numuri piešķirti arī citiem latviešu virsniekiem: kpt. J. Plukšem – Nr. 35629; ltn. V. Blūmam – 35149; ltn. T. Gailim – 35236; vltm. A. Rupeikam – 35694; vltm. A. Upmalim – 35860; kpt. H. Lūsim – 35459; kadetam V. Fabrikam – 35999; ārstam-ltn. E. Bilzēnam – 35160; kpt. N. Blūmam – 35109; kpt. Ž. Vikš-Soboļevskim – 35198; kpt. T. Bērziņam – 35135; vltm. J. Anžjānim – 35041; vltm. V. Arnim – 35087; kpt. E. Zālītim – 35983; kpt. K. Gūtmanim – 35250.¹²⁶ Šo sarakstu varētu turpināt un turpināt. Ieslodzīto virsnieku kārtas numuru skaits no 35 000 līdz 36 000 liecina, ka Noriļlagā uz 1941. gada vasaru jau atradās vairāk nekā 36 000 ieslodzīto.

PRATINĀŠANAS

Masveida pratināšanas un "čekas lietu" ieviešana, "dokumentu noformēšana" sākās pēc 1941. gada 25. augusta. Līdz tam čekistu rīcībā bija ļoti maz dokumentāru "pierādījumu apsūdzības uzrādīšanai". Uz PSRS IeTK Noriļlaga atvestajiem virsniekiem čekisti nebija paspējuši uzrakstīt pat lēmumus par arestu. Tos steigā sastādīja Sevišķās apsūdzības "izmeklēšanas grupa".

¹²¹ Domāta Juhnovas pārsūtīšanas nometne.

¹²² LVA, 1986. f., 2. apr., P-3004. l. (K. Lidaka), 7.-8. lpp.

¹²³ Turpat, 10. lpp.

¹²⁴ R. Gabra krimināllieta. – LVA, 1986. f., 2. apr., P-2624. l.

¹²⁵ R. Gabris. Latvju virsnieks Nr. 35473. – Rīga, 1990.

¹²⁶ LVA, 1986. f., 2. apr., P-8815. l.; P-8773. l.; P-8822. l.; P-2820. l.; P-2238. l.; P-6112. l.; P-1687. l.; P-3696. l.; P-6804. l.; P-24562. l.; P35041. l.; P-2132. l.; P-3597. l.

4. dokuments¹²⁷

"APSTIPRINU"

"PIEKRĪTU"

PSRS IeTK SD (sevišķās daļas) pārvaldes
izmekl. grupas priekšnieks
valsts drošības kapteinis
Bezborodovs (paraksts)

SA Kara prokuratūras
kara prokurors
7. IX-41. g. Kotovs (paraksts)

1941. gada 7. septembrī

LĒMUMS (par arestu)

Noriļskas ciemats, Krasnojarskas novads, 1941. gada 7. septembrī.

Es, PSRS VDTK SD (sevišķās daļas) izmekl. grupas pilnvarotais, valsts drošības jaunākais leitnants Kovaļovs, izskatījis VDTK ienākušos materiālus par Ķestera Kārļa Mārtiņa d., dzim. 1904. g. Jelgavas apr., Ozolnieku pag., Latvijā, cēlies no strādniekiem, pēc tautības latvieša, ar vidējo izglītību, bezpartejiskā, 24. ter. korpusa 243. strēln. pulka vada komandiera, leitnanta, dzīvoja Viļakas c. Sarkanarmijas ielā 5, noziedzīgo darbību, -

KONSTATĒJU

ka Ķesteris K. M. 1919. g. brīvprātīgi iestājās baltlatviešu armijā, piedalījās kaujās pret sarkano armiju. Par aktīvu piedalīšanos kaujās pret sarkano armiju apbalvots ar ordeni. Pret padomju varas nodibināšanu izturējās negatīvi. Rīgas kara skolas kursantiem izteicās pret padomju varu, veica pretpadomju izteikumus, -

NOLĒMU

Baltijas sevišķā kara apgabala 3. daļas 1941. gada 14. jūnijā aizturēto Ķesteri Kārli Mārtiņa d. arestēt.

PSRS VDTK SD pārvaldes
izmekl. grupas pilnvarotais
valsts drošības jaunākais leitnants

(paraksts) Kovaļovs

Čekas pratināšanas metodes nebija īpaši izsmalcinātas un izvēlīgas. Virsniekiem uzdeva vienus un tos pašus jautājumus, viens no tiem bija tradicionāls – nosauciet savus dienesta biedrus, ar kuriem jūs kopā esat dienējis un kuri atrodas Noriļskas nometnēs. Ļauna nedomādami, pat nenojauzdami, ko pratinātāji vēlas, daudzi minēja savus dienesta biedrus, jo nebija raduši melot. Vēlāk čekisti pratināja nosauktos un lika tiem stāstīt par saviem tuvākajiem draugiem. Tā radās ķēdes reakcija. Tādā veidā tika safabricētas daudzas apsūdzības krimināllietās, tā teikt, uz "visai ticamu" faktu pamata.

Pratinātāji parasti uzdeva šādus jautājumus:

1. Pastāstiet par saviem politiskajiem uzskatiem un pārliecību.

¹²⁷ LVA, 1986. f., 2. apr., P-2180. l., 1. lpp.

No pulkveža-leitnanta Voldemāra Spalviņa 1941. gada 15. septembra pratināšanas protokola:¹²⁸

"Jautājums: Kādi ir jūsu politiskie uzskati?

Atbilde: Mani politiskie uzskati ir nacionāli. Es vēlos Latvijas valsts pastāvēšanu ar tās veco buržuāzisko iekārtu kā neatkarīgu valsti tāpēc, ka, ja tā pazaudēs savu neatkarību, tā var tikt ierauta karā. Bez tam tikai Latvijas valdība zin savas tautas ieradumus un paražas, tāpat var vadīt valsti tā, kā to vēlas tautas vairākums."¹²⁹

Uz līdzīgu jautājumu pratināšanas reizē 1941. gada 16. oktobrī leitnants A. Marcevs atbildēja: "Mani politiskie uzskati veidojās un formējās kapitālistiskās iekārtas apstākļos un atbilda tam valsts iekārtas garam un virzienam, kāds pie mums pastāvēja līdz padomju varas nodibināšanai Latvijā."¹³⁰

2. Kā jūs uztvērāt sarkanarmijas ienākšanu un padomju varas nodibināšanu Latvijā?

No administratīvā virsleitnanta Voldemāra Konrāda 1941. gada 23. augusta pratināšanas protokola:¹³¹

"Jautājums: Kā jūs uztvērāt sarkanarmijas atnākšanu un padomju varas nodibināšanu Latvijā?

Atbilde: Sarkanarmijas atnākšanu un padomju varas nodibināšanu Latvijā es uztvēru negatīvi.

Jautājums: Kā saprast jūsu negatīvo attieksmi?

Atbilde: Es uzskatīju sarkanarmijas atnākšanu un padomju varas nodibināšanu Latvijā kā buržuāziskās Latvijas neatkarības zaudēšanu. Jo padomju vara taču atņēma privātīpašumu, nacionalizēja kapitālus, liedz iepriekšējo ticību iespējas."¹³²

Līdzīgu atbildi par sarkanarmijas ienākšanu Latvijā pratināšanas laikā sniedza arī kapteinis F. Ņenga: "Sarkanarmijas atnākšanu es uztvēru ar nevēlēšanos, tāpat kā mani biedri, kurus audzināja nacionālā garā..."¹³³

Čekistu uzdoto jautājumu gūzma bija visdažādākā: sākot no tradicionālā – "pastāstiet par savu dienesta gaitu Latvijas armijā" līdz "sniedziet liecības par savu nepatiku pret padomju varas panākumiem Latvijā".

Daži virsnieki nometnes apstākļos izrādīja apbrīnas vērtu mieru, drosmi un Latvijas armijas virsnieka cienīgu stāju. Tā 1941. gada 31. augusta pratināšanā Norijskā uz čekista Kovaļova uzdoto jautājumu: "Sniedziet paskaidrojumus, kāpēc jūs nevēlaties būt PSRS pilsonis,"¹³⁴ virsleitnants Ervīns Ņilpe atbildēja: "Es par savu pilsonību-pavalstniecību uzskatu buržuāziski nacionālās Latvijas un pieņemt PSRS pilsonību nevēlos."¹³⁵

1941. gada 11. septembra pratināšanā līdzīgi atbildēja arī ārsts pulkvedis-leitnants E. Pumpurs: "Jā! Patiešām, par Padomju Savienības pilsoni būt es nevēlos, jo uzskatu sevi par Latvijas pavalstnieku (poddannim), un vadoties no tā, ka, pēc esošām ziņām, Latvijas teritorija atrodas ārpus Padomju Savienības."¹³⁶

Pēc daudzkārtējām pratināšanām 1941. gada augustā, septembrī un oktobrī latviešu (arī igauņu un lietuviešu) virsniekiem tika safabricētas apsūdzības (sk. 5. dokumentu).

¹²⁸ LVA, 1986. f., 2. apr., P-2512. l., 11. lpp.

¹²⁹ Turpat.

¹³⁰ Turpat, P-5468. l., 6. lpp. ¹³¹ Turpat, P-3016. l., 8.-9. lpp.

¹³² Turpat.

¹³³ Turpat, P-6722. l., 5. lpp.

¹³⁴ Turpat, P-4471. l., 5. lpp.

¹³⁵ Turpat, 9. lpp.

¹³⁶ Turpat, 1. apr., 42966. l., 30. lpp.

5. dokuments¹³⁷

"APSTIPRINU"

PSRS VDTK SD pārvaldes
izmekl. grupas priekšnieks
Valsts drošības kapteinis
Bezborodovs (paraksts)
1941. gada 28. oktobrī.

SLĒDZIENS

izmeklēšanas lietā Nr. 825
Krūma Roberta Kārļa d.
apsūdzība pēc KPFSR KK
58. p. 10. p.k. 1. d.

Noriļskas ciemats, Krasnojarskas novads, 1941. gada 28. oktobrī.

Es, PSRS VDTK speciālās daļas pārvaldes izmekl. grupas vecākais pilnvarotais, valsts drošības jaunākais leitnants Sarajevs, izskatījis krimināllietas Nr. 825 izmeklēšanas materiālus Krūma Roberta Kārļa d. apsūdzībā.

KONSTATĒJU:

1941. gada 14. jūnijā Baltijas Sevišķā kara apgabala 3. daļa uz aizdomu pamata par pretpadomju darbību arestēja 24. ter. strēln. korpusa 183. SD 22. atsevišķā izlūku bataljona vada komandieri leitnantu Krūmu Robertu Kārļa d., dzim. 1915. g. Latvijā, Abrenes apriņķa Tilžas pag. "Skanstenieku" mājās, pēc tautības latvieti, PSRS pilsoni, izglītība vidējā, bezpartejisko, precējušos, nesodītu, no 1937. g. līdz padomju varas nodibināšanas brīdim Latvijā atradās Latvijas armijas dienestā kā virsnieks leitnanta pakāpē.

Izmeklēšanā noskaidrots, ka

Krūms R. K. ir kulaka dēls. Audzināts kā buržuāziskais nacionālists, pret sarkanās armijas ienākšanu Latvijas teritorijā un padomju varas nodibināšanu izturējās naidīgi. Atrodies dienestā sarkanajā armijā, ar dienesta biedriem risināja sarunas par demobilizāciju un izteica pretpadomju uzskatus par Partijas un Padomju valdības pasākumiem lielo privātīpašumu nacionalizācijas jautājumos un lielīpašniekiem zemes nacionalizāciju (lietas lpp. 5, 8).

Nopratināts kā apsūdzētais, Krūms Roberts Kārļa d. sevi atzina par vainīgu.

NOLĒMU:

Izmeklēšanas lietu Nr. 825 Krūma Roberta Kārļa d. apsūdzībā pēc KPFSR KK 58. p. 10 p.k. 1. d. nosūtīt izskatīšanai PSRS VDTK Sevišķai apspriedei.

Lietu saskaņot ar sarkanās armijas Galvenās kara prokuratūras kara prokuroru.
IZZINĀ: apsūdz. Krūms R. K. arestēts 14. 06. 41. g. un ievietots VDTK Noriļlagā.
PSRS VDTK SD pārvaldes

izmekl. grupas vecākais pilnvarotais
Valsts drošības jaunākais leitnants

(paraksts) Sarajevs

"PIEKRĪTU"

PSRS VDTK SD pārvaldes
izmekl. grupas priekšn. vietnieks
Valsts drošības jaunākais leitnants

(paraksts) Morozovs

¹³⁷ LVA, 1986. f., 2. apr., P-5456. l., 12. lpp.

Šādos apsūdzības slēdzienos minētas galvenās apsūdzības:

1. Par to, ka virsnieks dienējis cariskās Krievijas armijā.
2. Par to, ka dienējis citās (baltgvardu) armijās un cīnījies pret sarkanarmiju.
3. Par to, ka Latvijas nacionālās armijas sastāvā cīnījies pret sarkanarmiju (Latgales frontē).
4. Par to, ka dienējis Latvijas armijā (buržuāziskajā armijā).
5. Par to, ka apbalvots par cīņām pilsoņu kara laikā (domātas Brīvības cīņas – A. B.) ar Lāčplēša Kara ordeni, Triju Zvaigžņu ordeni un citiem ordeņiem.
6. Par to, ka bijis "Latvijas Karaskolu beigušo virsnieku apvienības" biedrs.

Par šo apsūdzību runājot, jāatzīmē, ka tā ir uzrādīta praktiski visiem Latvijas Karaskolu beigušajiem virsniekiem, kuri atradās Noriļlagā.

Zīmīgi, ka izvilkuma kopijā no kapteiņa Alfrēda Klungsta pratināšanas protokola¹³⁸ par "Latvijas Karaskolu beigušo virsnieku apvienību" figurē daudzu jo daudzu jaunāko virsnieku lietas (A. Andersona, E. Alkšņa u. c.). "Latvijas Karaskolu beigušo virsnieku apvienība" nodibinājās ap 1923. gadu. Par tās aktīviem biedriem varēja būt arī citi virsnieki no augstākā komandējošā sastāva."¹³⁹

Piederību šai biedrībai čekisti saskaņā ar KPFSR Kriminālkodeksa (1926. gada redakcijā) 58. panta 11. sadaļu kvalificēja kā "piederību kontrrevolucionārām pretpadomju organizācijām."¹⁴⁰

Nākamās apsūdzības bija:

7. Par to, ka virsnieks bijis dienesta komandējumos ārzemēs vai mācījies ārzemju augstākajās un speciālajās mācību iestādēs (bijušie kara atašeji, Francijas, Beļģijas, Čehoslovākijas, Polijas Kara akadēmijas beigušie u. c.).
8. Par to, ka virsnieks piedalījies "reakcionārās" Latviešu biedrības darbībā.
9. Par to, ka sastāvējis skautu organizācijā vai vadījis kādu tās pulciņu (piem., kapteinis Ž. Vikš-Soboļevskis, leitnants J. Līdums)
10. Par to, ka bijis aizsargs vai vadījis aizsargu apmācības darbu (tādu bija ļoti daudz – A. B.).
11. Par to, ka bijis Latvijas armijas štāba Informācijas daļas darbinieks vai sevišķu uzdevumu virsnieks.
12. Par to, ka bijis Latvijas Karaskolas mācību spēks.
13. Par to, ka bijis "Armijas sporta kluba" biedrs (piem., leitnants E. Ozols)
14. Par to, ka radi, draugi vai dienesta biedri atrodas ārzemēs (piem., 1939. gada rudenī uz Vācijas repatriējušies virsnieki).

Šo čekistu sastādīto apsūdzību sarakstu varētu vēl ilgi turpināt.

Apsūdzību būtība bija virsniekiem inkriminēt noziegumus pret pastāvošo režīmu pēc tā laika KPFSR Kriminālkodeksa 58. panta apakšpunktiem. Tādā kārtā bez "nozieguma pret padomju valsti" nepalika neviens bijušais Latvijas armijas virsnieks.

No 1941. gada jūlija līdz 1942. gada jūlijam Noriļskā pratināšanas veica PSRS leklīetu tautas komisariāta Sevišķās apsūdzības pārvaldes izmeklēšanas grupa.

Par humānām čekas pratināšanas nosaukt nevar. Tā, piemēram, 1941. gada augustā – novembrī čekists Ivļijevs vispirms pratināja viena pulka vai bataljona virsniekus, kas cits citu pazina vai starp kuriem pastāvēja kādas citas "korporatīvas" saites. Iesākumā

¹³⁸ Turpat, P-3597. l.

¹³⁹ Turpat, 8786. l., 13. lp.

¹⁴⁰ KPFSR Kriminālkodekss. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 15. novembrim. / Latvijas PSR Tieslietu Tautas komisariāta kodifikācijas daļas tulkojums. – Rīga, 1940. – 183 lpp. – 27. lpp.

pratināja vienu virsnieku un lika tam nosaukt to biedru uzvārdus, kas atrodas Noriļlagā kopā ar viņu un kuri teikuši naidīgas runas pret padomju varu vai kā citādi bijuši padomju varas pretinieki. Latvijas laika armijas audzinātie virsnieki godīgi nosauca savu dienesta biedru uzvārdus, pat nenojauzdami, kas sekos tālāk...

Bet tālāk sākās ķēdes reakcija... Pratināja citu pēc cita un lika arī citam par citu izteikties (tiem nebija obligāti jābūt apmelojumiem, lai nometnes apstākļos glābtu savu kailo dzīvību). No pratināšanu protokoliem, kas ir visai apšaubāms vēstures avots no evidences jeb "vēsturiskā pierādījuma" viedokļa, šodien grūti spriest – kur meli, kur patiesība. Vēl jo vairāk, ja zinām, ka "vēlamo patiesību" no ieslodzītajiem "izsita" ar fiziska spēka palīdzību.

Ko vēstures pētnieks pēc 50 gadiem var secināt, redzot pratināšanas protokolā fiksēto laiku? Pratināšana sāka 14.45 un pabeigta 24.00, t. i., ilgusi 9 stundas (!), bet protokols uzrakstīts uz vienas lappuses, kur zem teksta redzams krecelīgs virsnieka paraksts...

No virsleitnanta V. Veldres atmiņām: "Tūliņ uz viņa jautājumiem es atbildēju ar vienu atbildi: "Dodiet tulku". Šāda atbilde tā satracināja šo sadistu, ka viņš uzsāka savu "gailēna" deju ap mani, papildinot to ar sitieniem ar nagana rokturi pa kakla rajonu un kāju spērieniem, kur pagadās... es nemitīgi atkārtāju "dodiet tulku" ... tas beidzās ar to, ka nakts vidū tiku aizvests uz baraku ar gūtiem zilumiem gan kakla rajonā, gan uz ciskām."¹⁴¹

Par to, kāda 1941. gada rudenī bijusi "pratināšana", pltn. Voldemārs Spalviņš 1957. gada 1. aprīlī Rīgā, Baltijas kara apgabala prokuratūrā atkārtotā pratināšanā, kas bija saistīta ar viņa rehabilitāciju, stāstīja BKA VDK Sevišķās daļas vecākajam izmeklētājam, apakšpulkvedim Mordvivevam. Uz jautājumu, vai Spalviņš apstiprina savas liecības, ko sniedzis 1941. gada 15.–18. septembrī un 13. novembrī Noriļskā, Spalviņš atbildēja: "Fakti par biogrāfiju un dienestu armijā, kas norādīti pratināšanas protokolā, izklāstīti pareizi, un šīs savas agrāk sniegtās liecības es apstiprinu.

Pārējā daļā es savas sniegtās 1941. gada liecības neapstiprinu, jo, kā norādīju iepriekš, nekā tāda, kas rakstīts protokolos, nebija. Visu to protokolā ierakstīja izmeklētāji (domāti Fisenko un Svitkins – A. B.), bet pēc tam jautāja man, vai tas tā bija, un es apstiprināju visu, ko viņš uzrakstīja, un es parakstīju viņa sastādītos protokolus. Tas notika tāpēc, ka es atrados smagos apstākļos un apspiestā noskaņojumā, un viss bija vienaldzīgs, lai tik ātrāk pienāktu kaut kādas beigas."¹⁴²

Par savu 1941. gada 13. novembra pratināšanu vēlāk, 1957. gada 30. martā, atkārtotā pratināšanā, kas saistīta ar rehabilitāciju, izmeklētājam stāstīja arī kapteinis Arvīds Milicis. Uz jautājumu, vai viņš apstiprina savas 1941. gada 13. novembra liecības, A. Milicis atbildēja: "No savām liecībām, kuras esmu parakstījis 1941. gada 13. novembrī, es atsakos, jo tās no sākuma līdz beigām ir izmeklētāja izdomājums. Personīgi es tādas liecības sniegt nevarēju, ņemot vērā, ka tajā laikā nepratu krievu valodu, izņemot dažus vārdus."¹⁴³ Tajā pašā reizē izmeklētājam, kas atkārtoti pārskatīja viņa lietu, A. Milicis minēja, ka "... viņu pratinājuši bez tulka palīdzības, .. ka tiesā no nolasītā apsūdzības raksta viņš nav sapratis ne vārda," ka izmeklēšanas laikā (1941. gada rudenī) čekas izmeklētājs ir draudējis viņam: "Tu puskails atradīsies ārā salā ..", ja viņš neparakstīs pratināšanas protokolu; ka izmeklētājs "tomēr to nav izdarījis, tikai tā vietā sitis viņam pa pakausi ..", ka "... tiesas procesa laikā viņam liegta jebkāda aizstāvība."¹⁴⁴

¹⁴¹ V. Veldres atmiņas, 47.-48. lpp.

¹⁴² LVA, 1986. f., 2. apr., P-2512. l., 67. lpp.

¹⁴³ Turpat, P-2512. l., 71. lpp.

¹⁴⁴ Turpat, 71.-72. lp.

Daudzi pratināšanu nespēja izturēt. 1941. gada 25. novembrī Noriļlaga centrālajā izolatorā ar sirdstrieku mira kapteinis J. Apinis,¹⁴⁵ 9. decembrī – kapteinis A. Cīrulis.

Kā jau minēts, virsnieku pratināšanas Noriļskā notika visu 1941. gada rudeni un turpinājās arī 1942. gada pirmajā pusē.

Pa šo laiku darbu uzsāka Taimiras apgabala tiesas izbraukuma un pastāvīgās sesijas, kur kā priekššēdētāji darbojās Janovs un Gorohovs, locekļi bija Šļaiņins, Popovs, Merkurjevs, Kalpakovs, Kargopolovs, sekretāres – Širjajeva un Skriņņikova. Šī tiesa darbojās bez apsūdzības un aizstāvības pušu līdzdalības.

1941. gada 10. – 11. oktobrī notiesāja vltņ. O. Austrumu (ASM¹⁴⁶), kpt. A. Klungstu (ASM), vltņ. O. Krūzi (b/a 7 gadi¹⁴⁷), kpt., LKok J. Lapsalu (ASM), plkv. P. Liepiņu (ASM), vltņ. A. Balodi (b/a 10 gadi), pltn. A. Blauu (ASM); 28. novembrī – kpt. L. Buni (ASM), kpt. J. Brūderu (ASM), vltņ. A. Vizuli (ASM); 29. novembrī – kpt., LKok A. Puri (b/a 10 gadi); 1. decembrī – vltņ. P. Andersonu (ASM), kpt. K. Briedi (b/a 8 gadi); 4. decembrī – kpt. J. Bekmani (b/a 10 gadi), pltn., LKok J. Birznieku (ASM); 5. decembrī – kpt. A. Briedi (ASM), pltn. J. Klipsonu (ASM); 6. decembrī – vltņ. E. Bīskapu (ASM), ārstu-virsleitnantu N. Buķeli (b/a 10 gadi), kpt. Ā. Čabli (ASM); 8. decembrī – kpt. K. Apini (ASM); 9. decembrī – ltn. A. Baculi (b/a 10 gadi), pltn. A. Vipuli (ASM), kpt. LKok A. Fiģi (ASM), virsn. vietn. R. Gabri (b/a 10 gadi); 13. decembrī – pltn., LKok A. Burku (b/a 10 gadi), kpt. J. Ceplīti (b/a 10 gadi), kpt. A. Rupeiku (b/a 10 gadi); 15. decembrī – pltn. J. Kociņu (ASM), vltņ. A. Birkmani (ASM); 14. decembrī – vltņ. J. Anžjāni (b/a 10 gadi), ltn. L. Atvaru (b/a 10 gadi), adm. kpt.-ltn. A. Blūmu (ASM), pltn. P. Briedi (ASM), vltņ. N. Fogeli (ASM); 25. decembrī – kpt. O. Liepiņu (ASM).

Šo sarakstu varētu turpināt un turpināt. Taimiras apgabala tiesa abu sesiju laikā notiesāja vismaz 90 virsniekus un instruktorus,¹⁴⁸ vismaz 70 virsniekiem piesprieda augstāko soda mēru – nošaušanu, kas tika izpildīts galvenokārt 1942. gadā naktī no 29. uz 30. jūniju.

1942./43. gada ziema bija ļoti bargā. Necilvēcīgajos lēģera apstākļos virsnieki mira no bada, aukstuma, slimībām un recidīvistu patvaļas. Pašlaik ir zināms, ka šādā veidā Noriļlagā gāja bojā vismaz 140 virsnieki, Viņu vidū: kpt. R. Alsiņš (16.11.1942), vltņ. V. Actiņš (14.12.1942), ltn. A. Asars (29.08.1942), kpt. J. Apinis (25.10.1942), kpt. E. Apsītis (12.12.1943), ltn. V. Auniņš (18.05.1942), pltn. J. Āboltiņš (02.01.1943), kpt. K. Āboltiņš (11.11.1942), kpt., LKok G. Baumanis (03.10.1943), adm. kpt. A. Bāns (27.11.1942), plkv. A. Birkenšteins (27.06.1943), kpt. N. Blūms (20.08.1942), kpt. A. Bolšaitis (19.11.1942), vltņ. A. Bricis (03.08.1943), vltņ. A. Briesma (07.12.1942), vltņ. Z. Brutāns (30.09.1942), kpt. F. Cermakstis (21.05.1944), kpt. A. Cīrulis (09.12.1941), kpt. J. Driķītis (09.01.1942), ltn. K. Dundurs (13.05.1943), vltņ. T. Dzirnīeks (19.10.1942), veterinārārsts-vltņ. L. Epners (21.11.1942), kpt. P. Freimanis (08.09.1942), pltn. T. Galdiņš (1944, okt.), vltņ. L. Gūtbergs (29.01.1943), ārst-pltn. F. Heideprimis (1950 ?), plkv. Ž. Jomerts (27.11.1942), vltņ. V. Jūrkalns (01.11.1942), kpt., LKok F. Kalniņš (04.12.1942), pltn. K. Vīndedzkalns-Kalniņš (02.11.1942), pltn. K. Kaņeps-Kalniņš (29.09.1942), vltņ. V. Karlsons (15.09.1943), kpt. A. Klints (02.10.1942), ltn. A. Konradi-Kondrašovs (12.04.1942), pltn., LKok K. Kripēns

¹⁴⁵ Turpat, P-2238. l.

¹⁴⁶ ASM – augstākais soda mērs.

¹⁴⁷ b/a – brīvības atņemšana.

¹⁴⁸ Dati vēl nav pilnībā apzināti. Trūkst ziņu par apm. 40 virsnieku likteņiem, par kuriem ziņas Latvijā nav atrodamas.

(1942. g. vasara), kpt. E. Langmanis (09.09.1942), pltn. P. Lapiņš (20.04.1947), pltn., LKok A. Lašs-Lasis (14.08.1943), vltņ. E. Laukmanis (08.11.1942), vltņ. A. Lejiņš (06.12.1942), plkv. P. Liepiņš (20.03.1942), pltn. H. Pērkons (26.02.1956), pltn., LKok F. Plikše (06.09.1942), vltņ. K. Plieniņš (24.10.1943), vltņ. R. Ramanis (10.12.1942), vltņ. M. Straume (31.07.1948), pltn. K. Tenters (15.01.1943), kpt. Ž. Vikš-Soboļevskis (15.05.1943), kpt. J. Zariņš (13.10.1942). Arī šo sarakstu varētu vēl ilgi turpināt, bet raksta ietvaros nav iespējams pilnībā minēt visus Noriļlagā bojā gājušos virsniekus.

Nometnes apstākļos Noriļlaga čekisti ieslodzītos latviešu virsniekus neatstāja "bez īpašas uzmanības". Acīmredzot viņus uzskatīja par sevišķi bīstamiem padomju varai arī nometnes apstākļos. Čekas aģenti turpināja viņus novērot un Noriļlaga operatīvajai daļai rakstīja savus ziņojumus.

6. dokuments¹⁴⁹

PILNĪGI SLEPENI

ĀĢENTŪRAS ZIŅOJUMS

Slep. ziņotājs "Bērziņš"

30.1. 42. g.

Pieņēma rezidents "Gončarovs"

Bijušais apakšpulkvedis BOKALDERS

Sarunā par karu 1916. g., kad Latvija karoja un bija tā saucamā Ziemassvētku kauja, viņš paskaidroja, ka tā bija kauja bez rezultātiem, bet tur bija vairāk sarkano nekā vāciešu, viņš pats, kā es sapratu, bija kaujas dalībnieks. Novērošanas laikā izrādījās, ka viņš līdz šim laikam tomēr nes sevī militāro pakāpi un ir ļoti priecīgs, kad viņu godā par "pulkveža kungu", un šķiet, ka domā vēl kādreiz tāds būt, kādu dienu viņš izteicās, ka nevis viņš to darīs, bet ka viņam vēl tīrīs zābakus. Tāpat darbā viņš labprāt ar patiku, ar vai bez iemesla grib spēlēt "komandiera lomu" un attiecībā pret citiem ieslodzītajiem ar zemāku dienesta pakāpi skatās "no augšas". Dažreiz tomēr, kā es saprotu, nodarbojas ar dezorganizāciju, kaut mazā mērā, taču, cik esmu dzirdējis, jaunākos brīdina daudz nestrādāt, pārtiku dalīt solidāri. Kā viņš izteicās, viņš ir pārliecināts un pārliecina arī citus, ka drīz atgriezīsies dzimtenē .. (utt. – A. B.)

Jāatzīmē, ka lielākā daļa Noriļlagā ieslodzīto virsniņu nometnes apstākļos pat pēc "apsūdzības slēdzienu" uzrādīšanas un neskaitāmām pratināšanām vēl aizvien no Noriļlaga vadības puses nebija saņēmuši "paskaidrojumus" – kāpēc viņi tiek turēti Noriļskas nometnēs. Izņēmums bija jau minētā Taimiras apgabala tiesas notiesātie virsnieki, kuri, ja ne zināja, tad nojauta savu turpmāko likteni. Pārējie gaidīja no Maskavas Sevišķās apsūdzības spriedumus. Bet nometnes apstākļos latviešu virsniekiem vairumā tie tika paziņoti tikai 1942. gada beigās, 1943. gada sākumā.¹⁵⁰ Sevišķās apsūdzības jeb t. s. "troikas" spriedumi līdz Noriļlagam "ceļoja" ļoti ilgi. Bieži vien spriedums par brīvības atņemšanu uz 8–10 gadiem, pamatojoties uz 58. panta punktiem, Noriļlagā pienāca, kad virsnieks jau bija... miris (sk. 7. dokumentu).

¹⁴⁹ LVA, 1986. f., 2. apr., P-4656. l., 32. lp.

¹⁵⁰ Kā liecina PSRS VDTK Sevišķās apsūdzības spriedumu ieraksti, kas atrodas apcietināto Noriļlaga mocekļu t. s. "čekas lietās", Sevišķā apsūdzība divas reizes masveidā ir spriedusi virsniņu likteņus: pirmoreiz – 1942. gada 5. septembrī, kad spriedumus saņēma apmēram 370 virsniņu, otrreiz – 1943. gada 15. maijā, kad Sevišķās apsūdzības spriedumus saņēma apmēram 50 virsniņu.

7. dokuments¹⁵¹
VDTK Noriļlags

AKTS

1943. gada marta mēneša 5. dienā

Mēs, apakšā parakstījušies, noņemnes centrālās slimnīcas priekšn. ārsts A. T. Popovs un palātas ordinators, ārsts A. V. Millers, sastādījām minēto aktu par to, ka 1943. g. 5. martā plkst. 11.25 miris augstākminētajā slimnīcā ārstēšanai ievietotais ieslodzītais Leitis Vilis Ernesta d., pēc tautības latvietis, kurš ievietots ārstēšanai 1943. g. 1. martā, dzimis 1891. gadā, ieradies Noriļskā 1941. g., notiesāts pēc KK pp. ____, uz laiku _____, _____ tiesā.

Pers. lieta nr. 35511, dzimš. vieta – Rīga.

Ģimene atrodas _____.

Pēc tam kad 1942. gada jūnija beigās Noriļlagā augstākais soda mērs bija izpildīts vairākiem desmitiem augstāko virsnieku, jūlijā operatīvās daļas darbinieki dažiem desmitiem virsnieku sastādīja t. s. "lēmumus par apsūdzības uzrādīšanu līdz oficiālajai apsūdzībai".

Bija pagājis vairāk nekā gads kopš 14. jūnija, kad virsniekus apcietināja. Pa šo laiku daudzi no viņiem tā arī nebija saņēmuši tiem "adresētās apsūdzības" vai uzzinājuši iemeslu, kāpēc tiek turēti Gulaga noņemnē. Tas bija fatāls, traģisks farss, bet Noriļlaga vadībai bija vajadzīga pedantiska lietvedības kārtība (sk. 8. dokumentu). Pretējā gadījumā padomju varas "tiesībsargātājiem" nebūtu oficiāla iemesla virsniekus ilgāk turēt Noriļskas noņemnēs.

8. dokuments¹⁵²

"APSTIPRINU"

leTK NORIĻLAGA

OPERATĪVĀS DAĻAS

PRIEKŠNIEKS

Valsts drošības vec. leitnants

(POĻIKARPOVS)

1942. g. 20. jūlijā

LĒMUMS

par iepriekšējās apsūdzības uzrādīšanu

20.07.1942. g.

Noriļskas c.

Es, VDTK Noriļlaga Operatīvās daļas operatīvais pilnvarotais Trofimovs, izskatījis PSRS VDTK Sevišķās daļas pārvaldes izmeklēšanas grupas sastādītos lietas Nr. 358 izmeklēšanas materiālus par iepriekšējās izmeklēšanas laikā ieslodzītā Kalniņa Fridriha Jāņa d., dzim. 1894. g. Latvijā, Valkas apr., fabrikā "Kavergof" [tā tekstā – Red.], ar vid. izglīt., bezpartejiskā, pēc tautības latvieša, PSRS pilsoņa, precējies, nesodīta, bijušā 24. teritoriālā korpusa 181. strēln. divīzijas 195. strēln. pulka ložmetēju rotas komandiera, kapteiņa [Kalniņa] apsūdzību nozieguma izdarīšanā, kas paredzēts KPFSR KK 58. p. 10. p. k. 1. d.,

¹⁵¹ LVA, 1986. f., 2. apr., P-3238. l., 17. lpp. PSRS VDTK Sevišķās apsūdzības spriedums V. Leita čekas lietā datēts ar 1943. gada 15. maiju.

¹⁵² LVA, 1986. f., 2. apr., P-2910. l., 17. lpp.

KONSTATĒJU:

Kalniņš F. J. – amatnieka dēls, bijušais cara un Latvijas armijas virsnieks. 1918. g. brīvprātīgi iestājies Rodzjanko Ziemeļu brigādē zem kopējās vācu virspavēlniecības, bet pēc tam brīvprātīgi dienējis baltajā Latvijas armijā. Piedalījies kaujās pret sarkano armiju, par ko tika apbalvots ar kaujas ordeni "Lāčplēša ordeņa 3. šķiru", t. i., izdarījis noziegumu, kas paredzēts KPFSR KK 58 – 13. p., un tāpēc

NOLĒMU:

iepriekšējā izmeklēšanā esošajam ieslodzītajam Kalniņam F. J., kas agrāk saukts pie atbildības pēc KPFSR KK pp. 58. p. 10. p. k. 1. d., uzrādīt papildu apsūdzību pēc KPFSR KK pp. 58 – 13. p.

Lēmuma kopiju nosūtīt Sarkanās Armijas Galvenajai Kara Prokuratūrai.

VDTK NORIĻLAGA

OPERATĪVĀS DAĻAS

OPERATĪVAIS PILNVAROTAIS

(paraksts) Trofimovs

Lēmums man paziņots 21.07.1942. g.

Apsūdzētā paraksts _____ Kalniņš

Noriļlaga "čekas dzirnas" ieslodzītos latviešu virsniekus mala lēni un smagi. Līdz 1943. gada pavasarim dzīvajos bija palikusi apmēram puse, lielākā daļa no tiem "noaktēti", ar smagi salauztu veselību un izkaisīti pa Noriļskas daudzajām nometnēm.

PAR ČEKAS IZMEKLĒTĀJIEM, PRATINĀTĀJIEM UN TIESĀTĀJIEM

Diemžēl Latvijā esošajos bijušās PSRS (LPSR) VDK arhīva dokumentos ziņas par čekistiem, viņu darbības metodēm un rezultātiem bijušajās Gulaga nometnēs ir visai fragmentāras un skopas, tomēr zināmu ainu sniedz. Pareizāk, viņu atstātie "autogrāfi" čekas lietu lēmumos, pratināšanas protokolos un apsūdzības slēdzienos paši par sevi ir pietiekami izteiksmīgi.

Kā jau minēts iepriekš, Noriļlagā darbojās PSRS IeTK Sevišķās apsūdzības "izbraukuma grupa" (T. Ivļijevs, M. Bezborodovs, Kotovs, A. Kovaļovs, Svitkins, V. Morozovs, N. Sarajevs u. c.). Par dažiem sīkāk var spriest pēc J. Staļina nāves 50. gadu beigās darbojošās Reabilitācijas grupas (parasti tās bija kara apgabalu kara prokuratūras, atsevišķos gadījumos – PSRS vai KPFSR Augstākās tiesas attiecīgas institūcijas) iekšējās sarakstes par notikušo Noriļlagā 1941.–1953. gadā.

Tā, piemēram, 1957. gada 6. septembrī Sibīrijas kara apgabala prokurora palīgs, Krasnojarskas apgabala justīcijas pulkvedis Meļņikovs rakstīja vēstuli Nr. 01234 PSRS MP VDK kadru daļas pārvaldes priekšniekam, ģenerālmajoram Grigorjevam¹⁵³ un lūdza sniegt

¹⁵³ LVA, 1986. f., I. apr., 42977. l., I. sēj., 170. lpp.

ziņas par PSRS leTK Sevišķās daļas pārvaldes izmeklēšanas grupu darbiniekiem:

- 1.v/d leitnantu Ivļijevu (grupas pilnvarotais);
- 2.v/d kapteini Bezborodovu (izmeklēšanas grupas priekšnieks);
- 3.v/d jaunāko leitnantu Morozovu (izmeklēšanas grupas priekšnieka vietnieks);
- 4.v/d jaunāko leitnantu Kovaļovu (grupas pilnvarotais);
- 5.v/d jaunāko leitnantu Sarajevu (grupas vecākais pilnvarotais);

Lūgumā kadru pārvaldei bija jautāts, „.. vai viņu rīcībā ir ziņas par šo darbinieku pieļautajām nelikumībām sociālistiskās likumības ievērošanā un izmeklēšanas darbā. Vai viņiem nav bijuši uzlikti disciplinārie sodi, vai nav atvaļināti no darba VDK, Iekšlietu ministrijā u. c.”¹⁵⁴ Pēc mēneša uz šo vēstuli tika saņemts PSRS VDK Sevišķās inspekcijas apakšpulkveža Čekļina pilnīgi slepenais raksts Nr. 14 (01) 12525, ka kadru pārvaldē ir dati par sekojošām personām:

1. Morozovs, Vasilij Sergeja d., dzimis 1911. gadā Maskavas apgabala Serpuhovas rajona Drakino sādžā.

No 1941. gada 21. augusta līdz 1942. gada 30. jūnijam strādāja par PSRS leTK Sevišķās daļas pārvaldes vecāko izmeklētāju, ar pavēli Nr. 2317 PSRS Iekšlietu ministrijai 1948. gadā par pieļautajām kļūdām sociālistiskās likumības ievērošanā Frunzes vārdā nosauktās kara akadēmijas klausītāja PSRS varoņa majora P. Braiko lietā atvaļināts no valsts drošības orgāniem sakarā ar faktiem, kas diskreditē augsto VDK virsnieka godu...¹⁵⁵

Bez tam Sevišķās inspekcijas rīcībā ir ziņas, ka Morozovs ir pieļāvis pārkāpumus likumā, 1942. gadā izmeklējot Padomju Savienības varoņa aviācijas ģenerālleitnanta P. Pumpura lietu.¹⁵⁶

2. Kovaļovs, Aleksandrs Denisa d., dzimis 1897. gadā Baltkrievijas PSR Lioņņanskas rajona Mincenku sādžā.

No 1941. gada 11. septembra līdz 1942. gada 12. septembrim strādāja par PSRS leTK Sevišķās daļas pārvaldes 7. daļas I. nodaļas priekšnieku; 1956. gada 20. augustā ar PSRS MP VDK pavēli Nr. 413 par likumības pārkāpšanu 1938. gadā M. Turņickas lietā atvaļināts no valsts drošības orgāniem sakarā ar faktiem, kas diskreditē augsto virsnieka godu.¹⁵⁷

3. Bezborodovs, Mihails Sergeja d., dzimis 1901. gadā bijušajā Vladimiras guberņā Ņekrasihi sādžā.

No 1941. gada 22. augusta līdz 1942. gada 30. jūnijam strādāja par PSRS leTK Sevišķās apspriedes pārvaldes 5. daļas I. nodaļas priekšnieku. Ar PSRS Iekšlietu ministrijas pavēli Nr. 1152 1956. gada 24. oktobrī atvaļināts no valsts drošības orgāniem sakarā ar faktiem, kas diskreditē PSRS Iekšlietu ministrijas komandējošā sastāva augstāko godu – par 1937. gadā pieļautajiem sociālistiskās likumības pārkāpumiem D. Borodina, V. Popova, A. Mladrijevska, K. Andrejeva un P. Ošlejas lietā.

PSRS Iekšlietu ministrijas personālinspekcijas dati: Bezborodovs dzīvo (1957. gadā – A. B.) Maskavā, M. Frunzes krastmalā Nr. 10, dz. 35.¹⁵⁸ 1974. gadā M. Bezborodova kā atvaļinātā čekas pensionāra adrese bija Maskavas apgabala Mitņicas pilsētiņa, Lidotāju iela 16, 2. korpus, 23. dzīvoklis.¹⁵⁹

4. Sarajevs, Nikolajs Ivana d., dzimis Maskavas apgabala Istrinskas rajona Talaču sādžā.

¹⁵⁴ Turpat.

¹⁵⁵ Turpat, 171. lpp.

¹⁵⁶ Turpat.

¹⁵⁷ Turpat.

¹⁵⁸ Turpat, 172. lpp.

¹⁵⁹ Turpat, 2. apr., P-6793. l., 97. lpp.

No 1942. gada 30. jūnija līdz 1942. gada 22. jūlijam strādāja par PSRS IeTK Sevišķās daļas pārvaldes 12. daļas 2. nodaļas operatīvo pilnvaroto.

Dotajā brīdī (1957. gadā – A. B.) strādā par PSRS MP VDK Sevišķās daļas izmeklēšanas nodaļas priekšnieku armijas Dienvidu grupā.

Pret viņu kompromitējošu materiālu ne PSRS MP VDK kadru pārvaldē, ne PSRS Iekšlietu ministrijas personālsastāva datos nav.

Ziņu par bijušo PSRS Iekšlietu tautas komisariāta Sevišķās apspriedes pārvaldes darbinieku Ivļijevu nav ne VDK kadru pārvaldes, ne Iekšlietu ministrijas datos.¹⁶⁰ Šie cilvēki bija pratinātāji Noriļskā, kas “noformēja” t.s. latviešu virsnieku “krimināllietas”.

Bez viņiem 1941./42. gadā Noriļskā kā tiesātāji figurēja Taimiras apgabala tiesas pastāvīgās un izbraukuma sesijas darbinieki Janovs, Gorohovs, Popovs, Šļajņins, Merkurjovs, Kalpakovs, Kargopolovs, tiesas sekretāres – Širajeva un Skriņņikova.¹⁶¹ Viņu gaitas pēc 1942. gada raksta autoram nav zināmas.

1942. GADA 29. JŪNIJS – NORIĻSKAS BAIGĀ DIENA

Latviešu virsnieku nošaušana sākās 1942. gada 15. martā, kad augstāko soda mēru izpildīja pltn. A. Blauam, kpt. K. Gūtmanim, pltn. P. Kažmeram, kpt. E. Kārklīņam, pltn. P. Liepiņam, kpt. E. Medenam, vlt. O. Austrumam, kpt. A. Klungstam.¹⁶² Vismelnākā latviešu virsniekiem bija Pēterdiena – 1942. gada 29. jūnijs.

Ziņas par to, kā notika nošaušanas Noriļlagā, vēl joprojām ir čekas noslēpumu aizplīvurotas, un patiesība diez vai jebkad tiks izdibināta līdz galam. Ir saglabājušās vairākas nepilnīgas, pat pretrunīgas liecības.

Bijušais 3. Ielgavas kājnieku pulka virsleitnants Voldemārs Veldre šo rindu autoram 1999. gada 11. jūnijā, tiekoties Aizsardzības ministrijā, atstāstīja kādu epizodi, ko labi atceras no sava ieslodzījuma laika: kāds čekas smagās automašīnas šoferis reiz 1948./49. gadā viņam jautājis – vai viņš zinot, kā viņa biedri nošauti 1942. gadā. Uz to V. Veldre atbildējis, ka nezinot. Šoferis stāstījis, ka nošaušana notikusi Noriļlaga centrālajā izolatorā, faktiski cietumā, kad virsnieki saukti it kā uz pratināšanu vienā telpā, bet iziet tiem vajadzējis caur gaiteni pa citām durvīm. Neko nenojauzdami, tie arī gājuši... līdz atskanējis liktenīgais šāviens. Apsardzes darbinieki nošautajiem vēl “drošības pēc – lai neaizbēgtu” ar nažiem pārgriezuši kāju locītavām cīpslas. Tad līķi novietoti cietuma pagalmā un sakrauti uz brezenta. Šos asiņainos līķus šoferim kopā ar sargiem vajadzējis iekraut mašīnā un naktī vest uz Noriļsku-2 apglabāt. Darbu tur veikusi speciāla racēju komanda. V. Veldre jautājis šoferim, kā viņš zinot, ka tie bijuši virsnieki. Uz to šoferis atbildējis, ka baltiešu virsnieku formas tērpus – blūzes un frenčus viņš ļoti pazīstot.¹⁶³

V. Veldres liecību apstiprināja arī ltn. J. Incītis.

Kāda cita, anonīma liecinieka stāstījums, kas atsūtīts Noriļskas Kalrūpniecības un no vadpētniecības muzejam, liecina, ka parasti nošaušanas izpildītas Noriļskas tuvumā – Putoramas plakankalnes (līdz 1200 m augsti kalni) nogāzēs, bijušajās vecajās šahtās, ko ieslodzītie bija nosaukuši par Noriļsku-2. Putorama atrodas apmēram 6 km uz dienvidaustrumiem no Noriļskas.

¹⁶⁰ Turpat, 1. apr., 42977. l., 1. sēj., 172. lp.

¹⁶¹ Sk. 28. lpp.

¹⁶² Turpat, 2. apr., P-3597. l.

¹⁶³ A. Bambala 1999. gada 11. jūnija intervija ar Voldemāru Veldri un Jāni Incīti.

Nošaušana notika agri no rīta (jūlijā Noriļskā ir t. s. "polārā diena", kad gaišs ir visu nakti), nāvei nolemtie tika nostādīti veco vertikālo šahtu malās, ne vairāk par 5 – 6 cilvēkiem reizē. Pretī stāvēja tikpat daudz konvoja jeb apsardzes kareivju, bruņotu ar PPŠ tipa automātiem. Sekoja automāta kāрта, un šahtas malā tika nostādīti nākamie upuri. Parasti nāvēssodu izpildīja apmēram 50 – 60 cilvēkiem dienā, tādēļ visa procedūra aizņēma ne vairāk kā stundu laika.¹⁶⁴

Autoram 1990. gadā vasaras ekspedīcijas "Noriļska – Lāma '90" laikā iznāca pabūt šai vietā. To var raksturot ar diviem vārdiem – "nāves ieleja", jo, cik sniedzas acu skats, kilometriem tālu redzama tikai brūngani melna, akmeņaina, būtībā mirusi kalnaina zeme. Vecās šahtas ir uzspridzinātas, aizbrukušas, un tagad to kādreizējās vietas var saziņēt tikai pēc iegruvušajām iedobēm, pie kurām vēl saglabājušies sarūsējuši brīdinājuma uzraksti "Hoditj zapreščajetsja" (staigāt aizliegts).

Pēc Taimiras apgabala tiesas pastāvīgās un izbraukuma sesijas piespriestajiem nāvēssodiem 1942. gada naktī no 29. uz 30. jūniju tika nošauti: vltņ. P. Andersons, kpt. K. Apinis, ltn. A. Asars, kpt. T. Bērziņš, vltņ. A. Birkmanis, pltn., LKok J. Birznieks, vltņ. E. Bīskaps, kpt.-ltn. A. Blūms, kpt. A. Briedis, pltn. P. Briedis, kpt. J. Brūders, kpt. L. Bune, kpt. Ā. Čablis, kpt., LKok A. Fiģis, vltņ. N. Fogelis, kpt. R. Gulbis, kpt. A. Induss, pltn., LKok H. Jurevičs, kpt. J. Jurjāns (Prūsis), plkv. J. Kaļķis, adm. kpt.-ltn. F. Kārklīņš, pltn., LKok E. Klūge, pltn. J. Klipsons, pltn. J. Kociņš, vltņ. L. Kociņš, adm. vltņ. V. Konrāds, ltn. V. Kriškāns-Kriškanāns, adm. ltn. A. Ķiploks, pltn. V. Lejiņš, virsn. vietn. K. Lilienfelds, kpt. O. Liepiņš, kpt. A. Lūsis, vltņ. A. Neimanis, pltn. T. Neimanis, vltņ. A. Padēls, pltn. E. Ramiņš, pltn., LKok A. Ronis, kpt. J. Salms, pltn., LKok Ž. Sprogis, pltn. L. Šēnhofs, vltņ. N. Upmalis, pltn. A. Vipulis, ltn. P. Vizla, vltņ. A. Vizulis, kpt. J. Zariņš, pltn. J. Zariņš, vltņ. E. Zālītis, kpt. A. Žīgurs un daudzi citi.¹⁶⁵ Todien Noriļskā čekas spriedumu – nāvēssodu nošaujot – izpildīja pavisam aptuveni 70 latviešu virsniekiem. Nošauto virsnieku precīzs skaits vēl nav zināms, jo turpinās apmēram 40 virsnieku likteņa noskaidrošana, par kuriem ziņas Latvijas arhīvos nav atrodamas.

1942. gada 7. septembrī čekisti nošāva vltņ. P. Cini¹⁶⁶ un kpt., LKok J. Lapsalu.¹⁶⁷

Nošaušanas Noriļskā pārtrauca 1942. gada rudenī, jo Gulagam bija vajadzīgs darbaspēks, arī frontē padomju valstij bija problēmas.

BADĀ NOVĀRDZINĀTIE JEB TAIŠETAS ETAPS

Ārkārtīgi smagais darbs Noriļlaga lēģeros – gan šahtās, gan meža darbos, gan rokot pamatus vara rūpnīcai – virsnieku brigādes novārdzināja tik lielā mērā, ka tās pārstāja būt par "virsnieku brigādēm".

Pēc smagās 1943. gada ziemas, kas iecirta pamatīgu nāves robu ieslodzīto virsnieku sastāvā, Noriļlaga vadība vasarā nolēma sūtīt vārguļus jeb, kā tos tur dēvēja, "dohodjagas" (noaktētos) uz "kūrortu". Par kūrortu to nenosaukt, bet oficiālajā lēģera terminoloģijā tas saucās "Južlags" (Dienvidu nometne), ar to saprotot Taišetlagu, t. i., vietu 1000 kilometrus uz dienvidiem no Noriļskas.

¹⁶⁴ Noriļskas Kalnrūpniecības un novadpētniecības muzeja fondi. A-124.

¹⁶⁵ LR Iekšlietu ministrijas Informācijas Centra dati.

¹⁶⁶ LVA, 1986. f., 2. apr., P-6784. l.

¹⁶⁷ Turpat, 2. apr., P-3597. l.

Steigā tika saorganizētas baržas, un 12. jūlijā¹⁶⁸ šis etaps devās ceļā.

Kapteinis J. Ozoliņš atceras: "Tuvojās 1943. gada pavasaris. Atnāca kāds rīkojums darba nespējīgo promsūtīšanai no Noriļskas. Ārstiem nebija domstarpību attiecībā uz mani. Pienāca diena, un izsauca ar visām mantām uz "vahtu". Salasījāmieš kādi 60 – 80 cilvēki no bijušajiem Baltijas republiku virsniekiem .. no pāri par 1200, kas šeit atbraucām, pēc diviem gadiem Noriļskā bija palikuši vairs nepilni 450..."¹⁶⁹

Etaps sākotnēji tika nogādāts uz Dudinku, bet, tā kā kuģošanas sezona vēl nebija sākusies un Jeņiseju klāja ledus, virsnieki kādu mēnesi bija spiesti palikt Dudinkā. Viņus izmantoja ostas pietātnes sakārtošanas darbā. Kad pienāca kuģis, etaps tika papildināts ar kriminālistiem, daudzi no viņiem bija "atsēdējuši" savus soda termiņus un uzvedās ļoti nekaunīgi.¹⁷⁰

Kapteinis J. Ozoliņš par šo braucieni pa Jeņiseju atceras: "Tilpne bija tik pilna, ka brīvas vietas arī uz grīdas neatlika. Nepatikšanas izcēlās naktī – toveris (paraša) izrādījās pārāk mazs, un drīz vien plūda pāri malām, appludinot tos, kas gulēja uz grīdas. Klauvējiņi pie lūkas, lai izlaiž uz parašu, palika bez atbildeš."¹⁷¹

No latviešu virsniekiem uz Južlagu jeb, pareizāk sakot, uz Krasnojarsku un tālāk pa dzelzceļu uz Taišetlagu tika etapēti: adm. kpt.-ltņ. K. Antons (miris Taišetlagā 30.10.1943),¹⁷² vltņ. J. Anžjānis (miris 17.01.1944), vltņ. O. Atvars (miris 08.06.1944), plkv., LKok J. Auniņš (miris 20.10.1943), ltņ. V. Blūms (miris Taišetlagā 25.05.1944), pltn., LKok A. Burka (miris 20.10.1943), kpt., LKok K. Dzilna (miris Taišetlagā 20.05.1944), ltņ. T. Eihvalds (miris Taišetlagā 24.12.1944), pltn. Ž. Jere (miris Taišetlagā 1943. gada rudenī), pltn. J. Jugs (miris Taišetlagā 05.04.1945), kpt. N. Kalns (miris Taišetlagā 23.04.1945), ltņ. K. Kanniņš (miris Taišetlagā 22.06.1945), kpt. J. Kaufelds (miris Taišetlagā 06.03.1944), kpt., LKok J. Lauberts (miris Taišetlagā 16.02.1944), pltn. O. Šela (miris Taišetlagā 19.01.1945) un daudzi citi. Taišetlagā nonāca pavisam ap 40 latviešu virsnieku.

Laika posmā no 1949. līdz 1951. gadam, kad vairumam virsnieku beidzās ieslodzījuma termiņš, no Taišetlaga atbrīvojās pavisam nedaudzi: vltņ. J. Auziņš (14.06.1949), ltņ. A. Berķis (1951), kpt. J. Bērziņš (14.06.1949, vēlāk izsūtīts uz Ziemeļkazahijas apgabala Petropavlovsku, kur miris 1952. gada 10. februārī invalīdu namā),¹⁷³ kpt. N. Bluķis (1951. gadā atbrīvots un nosūtīts nometinājumā uz Krasnojarskas novada Jeņisejas rajonu), kpt. A. Freimanis (18.10.1951, atgriezies Latvijā), ltņ., LKok T. Gailis (no Taišetlaga nosūtīts uz Angarlagu, tur Anganas nometnē miris 19.04.1945). Par kapteiņa J. Ozoliņa likteni stāstīts viņa atmiņās.¹⁷⁴

Taišetlags kā Gulaga nometne oficiāli izveidots 1943. gada 26. aprīlī, bija pakļauts Irkutskas apgabala nometņu pārvaldei ar centru Taišetā un pastāvēja līdz 1946. gada 29. aprīlim, kad to reorganizēja. Faktiski Taišetā politieslodzīto nometnes eksistēja jau no 1937. gada augusta. Ieslodzītie šajās nometnēs strādāja galvenokārt mežu izcīršanas un dzelzceļa būves darbos, būvējot t. s. Baikāla – Amūras maģistrāles (BAM) rietumu atzarus,

¹⁶⁸ Precīzu ziņu par etapa nosūtīšanas laiku nav, tikai leitnanta J. Plostiņa čekas lietā (LVA, 1986. f., 2. apr., P-5155. I.) ir atzīme "nosūtīts uz Južlagu".

¹⁶⁹ J. Ozoliņš. Mani sāpju ceļi... – 43. lpp. Ar skaitu "1200 cilvēku" J. Ozoliņš domā kopējo etapu ar cīvilpersonām, kas pienāca Noriļskā 10. augustā.

¹⁷⁰ Turpat, 44. lpp.

¹⁷¹ Turpat, 44.–45. lpp.

¹⁷² LVA, 1896. fonda dati.

¹⁷³ LVA, 1986. f., 2. apr., P-8823. I.

¹⁷⁴ J. Ozoliņš. Mani sāpju ceļi.

tostarp Taišetas – Bratskas dzelzceļu. Vēlāk Taišetas nometnes tika sadalītas starp Angarlagu un Ozerlagu.

Pēc Otrā pasaules kara Taišetas – Bratskas 752 km garā dzelzceļa trasē tika iesaiņoti ap 200 000 bijušās Japānas Kvantunas armijas karagūstekņu.¹⁷⁵

1991. gada vasaras ekspedīcijas "Norijska '91" laikā šo rindu autors un vēl seši dalībnieki, arī rakstniece A. Liepa, ekspedīcijas noslēgumā 12. augustā vēl uz nedēļu devās atsevišķā braucienā uz Krasnojarsku un tālāk uz Taišetu. Šīs nelielās ekspedīcijas mērķis bija atrast Taišetas – Bratskas dzelzceļa trasē t. s. "Nr. 022 kolonu" – bijušo lēģeri, kur gājis bojā Noriļlaga moceklis, 10. Aizputes kājnieku pulka kapteinis A. Sondors. Ekspedīcijai izdevās atrast šā lēģera kapsētu ar 384 kapu kopiņām. Kapsētas centrā dalībnieki uzstādīja piemiņas plāksni A. Sondoram un trīs metrus augstu bērza krustu visiem Taišetlagā nomocītajiem un bojā gājušajiem Latvijas armijas virsniekiem.

PĒC ATBRĪVOŠANAS – JEB TIE, KAS IZDŽĪVOJA

Noriļlagā ieslodzītos virsniekus un karavīrus nosacīti sāka atbrīvot ap 1946./47. gadu, masveidīgāk – ar 1949. gada jūniju, kad vairumam bija beidzies ieslodzījuma termiņš.

Vecākos virsniekus atbrīvoja 50. gadu sākumā, taču viņiem vēl "labprātīgi piespiedu kārtā" vajadzēja dažus gadus uzturēties Noriļskā, jo kombināta vadība bija ieinteresēta, lai neaizplūst labi speciālisti. Un tie virsnieki, kas bija palikuši dzīvi, pateicoties savai stājai, inteliģencei un izglītībai, tādi arī bija.

Apmēram 60 virsniekus pēc atbrīvošanas no nometnēm nosūtīja specnometinājumā pašā Noriļskā, Dudinkā, bet pārsvarā – nosūtīja uz Krasnojarskas novadu. Tie, kuriem bija izsūtīti ģimenes locekļi, centās nokļūt pie savējiem, bet ļoti daudzi palika strādāt piespiedu darbus Noriļskā.

No lēģera iznākušajiem virsniekiem nebija pases, pieraksta un citu dokumentu. Tā vietā viņiem par personu apliecinošu dokumentu bija t. s. "vilka pase" jeb "baltā lapa" – zīme par atbrīvošanu no ieslodzījuma (sk. 9. dokumentu). Šī izziņa nebija derīga dzīvesvietas (pieraksta) apliecinājumam un nozaudēšanas gadījumā netika atjaunota.

9. dokuments¹⁷⁶

PSRS
IEKŠLIETU MINISTRIJA
Labošanas darbu nometne

Lit "Č"
"14." jūnijā 1949. g.

KOPIJA
FORMA "A"
PAR DERĪGU DZĪVESVIETA
NEKALPO
NOZAUDĒŠANAS GADĪJUMĀ
NETIEK ATJAUNOTA

4-BV

¹⁷⁵ Sistema ITL v SSSR. – 475.-477. lpp.

¹⁷⁶ Noriļskas Kalnrūpniecības kombināta kadru daļas arhīvs (turpmāk – NKKKDA), Brāķera Teodora Jāņa d. pers. lieta, 8. lp.

IZZIŅA

Izsniegta pilsonim(-ei) BRĀKERIM Teodoram lāna d. 1913. gadā dzimušam Rīgā, LPSR, pilsonība (pavalstniecība) PSRS, nacionalitāte LATVIETIS, notiesāts(-a) leTK Sevišķās pārvaldes lieta Nr. 697, "5." septembrī 1942. g. pēc pp. par pretpadomju izteiciem ar brīvības atņemšanu uz astoniem gadiem, tiesību zaudēšanu uz nav gadiem, agrāk tiesātam(-ai) netiesātam tajā, ka viņš (viņa) atradies(-usies) leM ieslodzījuma vietās līdz "14." jūnijam 1949. g., kad beidzies soda izciešanas termiņš.

Atbrīvots(-ta) "14." jūnijā 1949. g. un seko uz izvēlēto dzīvesvietu

Noriļskas c. līdz dzelzceļstacijai.

(pilsēta, ciems, sādža, rajons, apgabals)

(Fotogrāfija)

ZĪMOGS

Nometnes priekšnieks

ģenerālmajors paraksts (POPKOVS)

Ieslodzīto uzskaites

un izvietošanas daļas

priekšnieks

leitnants paraksts (ARTAMONOVS)

Noriļskas Kalnrūpniecības kombināta vadība ar šiem "dzīvi palikušajiem" virsniekiem centās noslēgt līgumus vidēji uz 3–5 gadiem darbā dažādās kombināta struktūrās. Tiesa, dzīvi palikušo nebija daudz.

Virslieņants V. Veldre par laiku pirms iznākšanas no lēģera atceras: "Neziņa par turpmāko atņēma ne tikai daudzās bezmiega naktis, bet arī dienā nevarēju sevi nomierināt, visas domas saistījās tikai vienā virzienā. Tikšu brīvībā jeb nē? Ja tikšu, tad tūlī radās otrs jautājums, – vai laidīs mūs mājup uz dārgo dzimteni jeb kā?¹⁷⁷ [1949. gada] 14. jūnijā no mūsu lēģera mēs izgājām tikai seši vīri, bet, ierodoties kombināta kadru daļā, mūsējo pulciņš bija vairāki desmiti.¹⁷⁸ Kombināta kadru daļā mums tad arī izsniedza tā saucamās "vilka passes", kas atvietoja īstās passes. Tur arī mums lika priekšā nekavējoši noslēgt darba līgumus uz 3 gadiem, kas radīja mūsējos izbrīnu – kādēļ ar mums, nometinātajiem, tiek slēgti darba līgumi? Izrādījās, ka krievs kārtējo reizi samelojās.

Lai aizturētu mūsējo tūlītēju aizbraukšanu uz dzimteni un lai kombināts nezaudētu uzreiz tik daudz labu speciālistu dažādās profesijās, vietējā vara, zināms, ar Maskavas ziņu, izsniedza mums šīs "vilku passes" vispirms un pēc tam slēdza darba līgumus."¹⁷⁹

Man 1990. gada ekspedīcijas "Lāma '90" laikā bija iespēja ielūkoties Noriļskas Kalnrūpniecības kombināta kadru daļas arhīvā, kurā atradās personlietu dokumenti par vairāk nekā 600 000 personām, kas dažādos laika posmos kombinātā bija strādājuši. Arī 1991. gada aprīlī un vēlāk jūlijā – augustā bija iespējams pētīt šīs "kadru lietas", kurās bija ziņas par tiesātajiem, viņu sodāmību, darba stāžu utt.

Līdz šim apzināti 79 latviešu virsnieki, kas atbrīvojās no Noriļlaga un par kuriem arhīvā ir saglabājušās šādas "personlietas". Laika trūkuma dēļ 1991. gadā neizdevās izpētīt pilnībā visu no Noriļlaga atbrīvoto virsnieku, t. s. kombināta, "kadru lietas". Tajās ir daudz vērtīgu dokumentu, no kuriem var uzzināt, kā Padomju Savienība "ievēro" vispārpieņemtās cilvēktiesību normas...

¹⁷⁷ V. Veldres atmiņas..., 73.-74. lpp.

¹⁷⁸ Domāti arī igauņu un lietuviešu virsnieki, kuri necilvēcīgajos lēģera apstākļos tomēr palika dzīvi.

¹⁷⁹ V. Veldres atmiņas..., 73.-74. lpp.

Arī pēc atbrīvošanas no Noriļlaga virsnieki tika pazemoti – piespiedu kārtā ar viņiem slēdzot darba līgumus (jo kur tu, cilvēk, dosies bez pasēs?).

Lai varētu strādāt PSRS Iekšlietu ministrijas Noriļskas Kalnrūpniecības kombinātā, bijušajiem ieslodzītajiem virpirms “kā pienākas” vajadzēja uzrakstīt iesniegumu kombināta kadru daļai.

No pulkveža-leitnanta A. Roziša “kadru lietas” redzams, ka viņš šādā savā iesniegumā kadru daļas priekšniekam norāda: “Vēlos strādāt Noriļskas kombinātā. Lūdzu jūsu atļauju mani apgādāt ar dzīvojamo platību, t. i., dzīvot kombināta kopmītnēs.”¹⁸⁰

No lēģeriem atbrīvotajiem virsniekiem Noriļskā ar dzīvošanu bija diezgan lielas grūtības. Kopmītnes bija pārpildītas, daži būvēja savas būdas – t. s. “balokus”. Darba vietas un amati bija visdažādākie. Pulkvedis J. Žīds kādu laiku strādāja par namu pārvaldnieku vienā no namu pārvaldēm, pulkvedis-leitnants N. Straume, būdams, ķīmiķis, – Noriļskas Centrālajā laboratorijā, kapteinis H. Mangolds, kurš savulaik bija beidzis Ģ. Eliasa meistardarbnīcu Mākslas akadēmijā un Latvijas armijā skaitījās vispārāzīts mākslinieks, pēc iznākšanas no lēģera kādu laiku strādāja krāsotāju brigādē, vēlāk – pilsētas kultūras namā par mākslinieku-noformētāju. Viņa kombināta kadru lietā ir atzīme – “augstākās, 7. kategorijas krāsotājs”.¹⁸¹

Noriļlagā dzīvi palikušo virsnieku darbs jeb pusatkarīgo vergu darbs kombinātā pēc atbrīvošanas no nometnēm, šķiet, būtu atsevišķa raksta vērts, un šī raksta ietvari neļauj iedziļināties padomju ražošanas tēmas dziļumos. Katrā gadījumā 50. gadu sākums bija grūts.

V. Veldre atceras: “Pēc apmēram nepilna pusgada, tad, kad līgumi bija noslēgti, tikām uzaicināti apmainīt “vilka pasēs” pret parastajām pasēm, ar tiesībām izvēlēties dzīves vietu visā padomju valstī, izņemot Rīgu, Liepāju un citas lielās pilsētas, kuru tuvumā nedrīkstēja apmesties uz dzīvi 100 km radiusā.”¹⁸²

Pases, līdz ar to pārvietošanās brīvība bija iegūta, tomēr atgriešanos dzimtenē Latvijā kavēja ar kombināta vadību noslēgtie līgumi uz 3–5 gadiem. Kā redzams no kadru daļas personlietām, bijušie virsnieki atvaļinājumos uz Latviju pirmo reizi sāka doties 1954.–1955. gadā. Tomēr vēlāk nācās atgriezties, lai oficiāli izbeigtu “darba attiecības” ar kombinātu saskaņā ar visai dramatiskajiem darba līguma punktiem.

Ieraksti virsnieku kadru lietās liecina, ka labi izglītotie, arī tehnisko izglītību ieguvušie vīri bija visai pieprasīti it visās Noriļskas kombināta struktūrās: Vara rūpnīcā, Termoelektrostacijā, Niķeļa rūpnīcā, Lielajā mehāniskajā rūpnīcā, celtniecības trestos, daudzajās laboratorijās, arī ogļu ieguves šahtās, dzelzceļa Noriļska–Dudinka apkalpošanā, Centrālajā slimnīcā, ģeoloģiskajās ekspedīcijās, vietējā kolhozā un daudzās citās vietās.

Īpaši jāpiemin latviešu ārstu darbs Noriļskas Centrālajā slimnīcā, kā arī atsevišķu lēģeru lazaretēs.

Vēl šodien Noriļskas vecākā paaudze, kuru vidū ne mazums bijušo ieslodzīto, ar labu vārdu atceras ārstus: ārstu pulkvedi-leitnantu Heideprīmu, acu ārstu kapteini Dzenīti, pulkvedi-leitnantu Rožinski u. c., kuri daudziem glāba dzīvības. Necilvēciskajos darba apstākļos Noriļskas kombināta iecirkņos darba traumatisms bija ārkārtīgi liels, to visu vēl papildināja tradicionālās slimības, avitaminoze un apsaldēšanās bargajos klimatiskajos apstākļos.

¹⁸⁰ NKKKDA, A. Roziša personas lieta, 6. lpp.

¹⁸¹ NKKKDA, H. Mangolda personas lieta, 14. lpp.

¹⁸² V. Veldres atmiņas..., 74. lpp.

Pārtikas apgādes, darba apstākļu uzlabošanās Noriņskā kļuva iespējama pēc 1953. gada, t. i., pēc J. Staļina nāves un ieslodzīto sacelšanās apspiešanas daudzajos Noriņlaga lēģeros. No Maskavas ieradās īpaša Maskavas komisija, kas izmeklēja daudzus kombināta vadības likumpārkāpumus.

Dzīvu palikušo latviešu virsnieku atgriešanās Latvijā kļuva iespējama 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā līdz ar Staļina personības kulta nosodījumu un politiski represēto personu daļējas rehabilitācijas sākumu PSRS.

No 560 izsūtītajiem virsniekiem mājās Latvijā 50. gadu beigās atgriezās nepilni astoņi desmiti, lielākā daļa – ar smagi salauztu veselību un izpostītu likteni. Viņu atgriešanās un adaptācija padomiskajā Latvijā būtu atsevišķa sociālantropoloģijas pētījuma vērtā, tomēr jāatzīst, ka čekas “Damokla zobens” joprojām karājās pār viņu un viņu ģimenes locekļu galvām. Tautas ienaidnieka tēls liedza turpināt izglītību, dabūt labāku darbu vai citādi iekārtoties dzīvē. Nelīdzēja pat formālā rehabilitācija, kuru pārsvarā veica Baltijas Kara apgabala kara prokuratūra laikā no 1956. līdz 1968. gadam. Visi virsnieki tika attaisnoti “nozieguma neesamības dēļ”. Viņu liktenis čekas lēģeros nākamajos gadu desmitus vēl aizvien bija aizliegtā jeb “tabu” tēma. Tikai trešās Atmodas laiks Latvijā pavēra plašākas iespējas viņu likteņu izzināšanā.

Šobrīd, gadsimta beigās, dzīvu palikušo, kas izgājuši čekas lēģerus, ir apmēram pusotra desmita. Viņu atmiņas un pārdzīvotais čekas nometnēs ir vērtīgākais avots padomju totalitārā genocīda tēmas izpētē.

LATVIEŠU VIRSNIEKI CITĀS GULAGA NOMETNĒS UN CIETUMOS

No bijušās Latvijas PSR VDK arhīva krimināllietu materiāliem¹⁸³ redzams, ka latviešu virsnieki un karavīri, kas represēti “kā karavīri”, proti – par cīņu pret sarkano armiju Krievijas pilsoņu karā, Latvijas Brīvības cīņās, par aktīvo karadienestu Latvijas armijā, darbību Aizsargu organizācijā utt., apcietināti Baigajā gadā un arī 1941. gada 14. jūnijā, deportēti un ieslodzīti visas plašās Staļina zemes Gulaga nometnēs.

Lielākās un plašākās no tām, kurās tika ieslodzīti latviešu karavīri, bija Vjatlags, Usoļlags, Sevurallags, Vorkutlags, Noriņlags un Taišetlags. Karavīri tika ieslodzīti arī Maskavas, Astrahaņas, Urālu un Sibīrijas lielo pilsētu cietumos.

MASKAVA

Maskavas cietumos nogalināto latviešu virsnieku precīzs skaits joprojām nav zināms. Tam par iemeslu ir apstākļi, ka daudzu virsnieku t. s. čekas krimināllietas atrodas Maskavas speciālajos arhīvos un plašākam pētnieku lokam vēl aizvien nav pieejamas (to nosaka arī pašreizējā Krievijas Federācijas likumdošana). Vairāk apzināti ir Latvijas armijas augstāko virsnieku likteņi un bojāejas apstākļi Maskavā 1941. gada otrajā pusē.¹⁸⁴

PSRS leTK ar Latvijas armijas virsniekiem, īpaši ģenerāļiem, izrikojās tāpat kā ar Latvijas valstsvīriem. Tiesa, ģenerāļu un pulkvežu ceļš uz “čekas galvaspilsētu” bija atšķirīgs, tomēr liktenis viens un tas pats.

¹⁸³ LVA, 1986. f., 1. un 2. apraksta lietas.

¹⁸⁴ Sk. Latvijas armijas augstākie virsnieki. – 527 lpp.

Lielāko daļu no viņiem padomju represīvie orgāni "notiesāja" kā "sazvērnieciskas pretpadomju organizācijas" biedrus.¹⁸⁵ Bijušo Latvijas armijas Aviācijas priekšnieku, ģenerāli Jāni Indānu, kurš 1940. gada rudenī bija atvaļināts no armijas, čekisti apcietināja 1941. gada 14. martā. Bijušo Latvijas armijas Artilērijas inspektoru, ģenerāli Arturu Dannebergu, kas sarkanarmijas 24. teritoriālajā korpusā ieņēma korpusa artilērijas priekšnieka amatu un 1940. gada nogalē bija kļuvis par sarkanarmijas ģenerālmajoru, apcietināja 14. maijā. Bijušo Latvijas armijas apgādes pārvaldes priekšnieku, ģenerāli Arturu Dālbergu, kas no 1940. gada rudens bija arī teritoriālā korpusa apgādes priekšnieks un sarkanarmijas ģenerālmajors, apcietināja 1941. gada 20. maijā. Bijušo Jātņnieku pulka pulkvedi, arī teritoriālā korpusa 20. kavalērijas pulka komandieri Jāni Puksi apcietināja 1941. gada aprīļa beigās, pulkvedi Jūliju Rozentālu, kurš bija teritoriālā korpusa 181. strēlnieku divīzijas štāba priekšnieks, – 21. maijā. 24. teritoriālā korpusa Operatīvās daļas priekšnieka palīgu, pulkvedi Jāni Upīti apcietināja 11. aprīlī, ģenerāli Vili Spandegu – 17. maijā, ģenerāli Rūdolfu Klinsonu – 12. maijā, pulkvedi-leitnantu Aleksandru Kristovski – 12. jūnijā, ģenerāli Andreju Krustiņu – 9. jūnijā.¹⁸⁶

24. teritoriālā korpusa komandieri, ģenerāli Robertu Kļaviņu apcietināja pēc nosūtīšanas "uz kursiem" jau Maskavā 1941. gada 22. jūnijā.

Uz Maskavas "kursiem" nosūtītos virsniekus praktiski apcietināja gandrīz visus. Nedaudz atšķirīgs bija latviešu augstāko artilērijas virsnieku liktenis, kurus apcietināja Gorohovecas vasaras nometnē 1941. gada 26.–28. jūnijā un kopā ar igauņu un lietuviešu artilērijas virsniekiem – pavisam 42 cilvēkus – nosūtīja uz Noriļlugu.¹⁸⁷

Latviešu augstākos virsniekus Maskavā "tiesāja" PSRS Augstākās tiesas kara kolēģija, kā arī Maskavas Kara apgabala tribunāls, kas uz BSKA 3. daļas un PSRS Aizsardzības tautas komisariāta 3. pārvaldes čekistu safabricētu liecību pamata tiem piesprieda nāvessodu nošaujot.

1941. gada 5. jūnijā Maskavas Kara apgabala kara tribunāls piesprieda nāvessodu ģenerālim Ž. Bacham, pulkvedim J. Upītim, kapteiņiem Auziņam un F. Bebrim.¹⁸⁸ Viņi nošauti 16. oktobrī.¹⁸⁹ 18. jūlijā PSRS Augstākās tiesas kara kolēģija (priekšsēdētājs kara jurists Kandibins, locekļi – I. ranga kara jurists Bukanovs, brigādes kara jurists Detisovs, sekretārs jaunākais kara jurists Mazurovs) uz nāvi notiesāja ģenerāļus J. Indānu, A. Dannebergu, A. Dālbergu; pulkvežus J. Puksi un J. Rozentālu. Viņi nošauti 1941. gada oktobrī.¹⁹⁰ 29. jūlijā kara kolēģija gandrīz tādā pašā sastāvā kā 5. jūlija sēdē (tiesas locekļa Detisova vietā – I. ranga kara jurists Čepcovs) nāvessodu piesprieda ģenerāļiem V. Spandegam, R. Klinsonam, A. Krustiņam, R. Kļaviņam, pulkvežiem R. Ceplītim un K. Lejiņam, pulkvedim-leitnantam A. Kristovskim, kapteinim N. Ošiņam. Viņus nošāva 1941. gada 16. oktobrī.¹⁹¹ 1942. gada 18. augustā Butirku cietumā mira ģenerālis, LKok H. Buks. Iespējams, šie virsnieki atdusas t. s. Butovas poligona teritorijā.

Maskavā nošauto virsnieku kapavietas līdz šai dienai nav zināmas. Arī tā saucamās čekas krimināllietas, kas glabā viņu moku ceļa noslēpumus, vēl joprojām glabājas Maskavas speciālajos lešklietu un Federālā drošības dienesta arhīvos un plašākam pētnieku lokam nav pieejamas.

¹⁸⁵ I. Ronis. Latvijas virsnieki Baigajā gadā // Diena. – 1992. – 25. janv.

¹⁸⁶ Turpat.

¹⁸⁷ A. Bambals. Latviešu artilērijas virsnieku piemiņai // Diena. – 1993. – 12., 14. jūn.

¹⁸⁸ I. Ronis. Latvijas virsnieki...

¹⁸⁹ Turpat.

¹⁹⁰ Turpat.

¹⁹¹ Turpat.

ASTRAHAŅAS CIETUMS

Astrahaņas cietumā Nr. 2 pārsvarā nokļuva tie virsnieki, kurus 900 apcietināto latviešu skaitā, sākoties karam ar Vāciju, čekisti evakuēja no Rīgas Centrālcietuma. Daudzus viņu likteņa biedrus čekisti nošāva Centrālcietumā īsi pirms vācu karaspēka ienākšanas Rīgā. Viens no šobrīd vēl dzīvajiem Astrahaņas cietuma gūstekņiem ir Mārtiņš Bisters. Arī viņa atmiņas ir vērtīgs izziņas avots.¹⁹² Astrahaņas cietumā Nr. 2 ieslodzītos latviešus 1941. gada oktobrī – decembrī “tiesāja” jeb, pareizāk sakot, vairumam nāvessodu piesprieda Staļingradas garnizona kara tribunāls (priekšsēdētājs 3. ranga kara jurists Jemajevs, loceklis vecākais poljitruks Muromcevs, sekretārs 2. ranga tehniķis-intendants Moisejevs).

Līdzīgi kā daudzās citās ieslodzījuma vietās, arī Astrahaņas cietumā darbojās Latvijas PSR IeTK čekisti¹⁹³ – izmeklēšanas daļas vecākais izmeklētājs Vamža, izmeklēšanas daļas priekšnieka palīgs, v/d leitnants Ružņikovs un citi, kas noformēja čekas lietas tiem, kam tās vēl nebija “noformētas” evakuācijas dēļ no Rīgas. Pareizāk sakot – noformēti tika apsūdzības slēdzieni.

Šos slēdzienus ar rezolūciju “Piekritu” apstiprināja Astrahaņas apgabala (pilsētas) IeTK priekšnieks, v/d vecākais leitnants Lukjanovs.¹⁹⁴

1941. gada oktobrī – decembrī šis Staļingradas garnizona kara tribunāls notiesāja uz nāvi vairāk nekā 100 latviešu virsniekus (uz šo brīdi apzinātos). 1941. gada 30. oktobrī slēgtā tiesas sēdē kapteinim, LKok Hugo Helmanim un viņa likteņa biedriem R. Zubovam un P. Strasburgam piesprieda augstāko soda mēru – nošaušanu.¹⁹⁵ Kapteinis H. Helmanis Brīvības cīņu laikā, kā zināms, Latgales frontē bija izcēlies ar saviem leģendārajiem izlūgājieniem pret sarkano armiju,¹⁹⁶ līdz ar to, pēc čekas mērauklas, par “aktīvu bruņotu cīņu pret sarkanarmiju” viņam piesprieda nāvessodu. H. Helmani čekisti nošāva Astrahaņas cietumā 1941. gada 29. novembrī.¹⁹⁷

11. novembrī Staļingradas garnizona kara tribunāls piesprieda nāvessodu ltn. A. Dambim un ltn. L. Briedim,¹⁹⁸ 12. novembrī – kpt. T. Bebrim, vln. B. Dekšeniekam, vln. A. Eglājam u. c. virsniekiem.¹⁹⁹ 14. novembrī komandkapteinim A. Brūderam pēc KPFSR KK (1926. g. red.) pp. 17-58-1a (par līdzdalību dzimtenes nodevībā, darbošanos kontrrevolucionārā organizācijā un pretpadomju aģitāciju) piesprieda augstāko soda mēru.²⁰⁰

1941. gada 27. novembrī čekisti Astrahaņā nošāva kpt. J. Auziņu, kom. kpt. A. Brūderu, ltn. L. Briedi, ltn. A. Dambi, vln. A. Eglāju, ltn. M. Kūli, kpt. K. Ķīsi, ltn. J. Līdaci, ltn. E. Rubeni u. c. Dienu vēlāk, 28. novembrī, nošāva pltn. F. Cervinski, kpt. T. Bebrī, vln. B. Dekšenieku, ltn. L. Salu, kpt. V. Stūri, bet 29. novembrī – jau minēto H. Helmani.²⁰¹

¹⁹² M. Bistera atmiņas. Latvijas Okupācijas muzeja fondi.

¹⁹³ LVA, 1986. f., I. apr., 25682. l. (H. Helmaņa lieta), 256. lp.

¹⁹⁴ Turpat.

¹⁹⁵ Turpat.

¹⁹⁶ H. Helmanis. Cīņa pret lieliniekiem. 1919.–1920. g. – Pilskalns, ASV, Nebraska, 1960. – 148. lpp.

¹⁹⁷ LVA, 1986. f., I. apr., 25682. l., alfabētiskā uzskaites kartīte // Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri. – Rīga, 1995. – 189. lpp. H. Helmaņa nāves datums nav minēts.

¹⁹⁸ LVA, 1986. f., I. apr., 25681. l.

¹⁹⁹ Turpat, 27561. l.

²⁰⁰ A. Bambals. Represētie Latvijas kara flotes virsnieki // Jūras Vēstis. – 1993. – 14. jūl. – Nr. 14.

²⁰¹ LP Iekšlietu ministrijas Informācijas Centra dati.

Pulkvedi, LKok Robertu Žani Briesmu čekisti Astrahaņas cietumā nošāva 1941. gada 9. decembrī.²⁰² Kopā ar viņu nošāva vēl 12 "Latviešu Nacionālā leģiona" biedrus: A. Vitolu, J. Vinaudu, I. Birzuli, A. Briedi, J. Rolmalu, K. Palkavnieku, J. Braueru, V. Skari, J. Tamani, J. Aivaru, P. Blesi; M. Bisteram un O. Trautmanim piesprieda 25 gadus. O. Trautmanis mira 1943. gada 25. martā kādā no lēģeriem.²⁰³

1942. gada 16. martā nošāva atv. kpt., LKok Augustu Inku,²⁰⁴ kpt., LKok Jāni Ķiseli – 1942. gada 27. februārī,²⁰⁵ plkv., LKok Jāni Skujiņu – 8. jūnijā,²⁰⁶ kpt., LKok Gustavu Mežuli – 23. jūnijā,²⁰⁷ bet kpt., LKok Eduards Plan-Dubrovskis mira 1942. gada 27. decembrī.²⁰⁸

Astrahaņas cietumā ieslodzītajam, ievērojamajam Brīvības cīņu rakstniekam, kapteinim Aleksandram Grīnam Staļingradas garnizona kara tribunāls augstāko soda mēru jau bija piespriedis 1941. gada 10. novembrī. Viena no galvenajām apsūdzībām bija viņa grāmata "Dvēseļu puteņi". Kapteini A. Grīnu čekisti nošāva cietumā tieši dvēseļu puteņa laikā – 1941. gada 25. decembrī.²⁰⁹

Savā pēdējā vārdā uz "tiesātāja" Lemajeva jautājumu, vai apsūdzētais apstiprina par "Dvēseļu puteņi" iepriekš sniegtās liecības, A. Grīns atbildēja, ka apstiprina pilnībā. "Savu darbu lasītājos es izraisīju nacionālistiska patriotisma jūtas, vienlaicīgi ieaudzināju viņos negatīvus uzskatus par padomju varu."²¹⁰

Mazākais zināmais soda mērs, ko Staļingradas garnizona kara tribunāls piesprieda, ir kareivim A. Bukovskim – brīvības atņemšana uz pieciem gadiem un ieslodzījums labošanas darbu nometnē.²¹¹

1940. gada 27. novembrī apcietināto atvaļināto pltn., LKok K. Bankinu čekisti, sākoties karam, 1941. gada 30. jūnijā evakuēja uz Krjažas, tālāk uz Astrahaņas cietumu, kur viņš mira 1942. gada 15. martā.²¹² Dienu vēlāk cietumā mira atv. kpt.-ltn., LKok A. Inka.²¹³ Pulkvedis V. Malcenijs Astrahaņas cietumā mira 1941. gada 15. augustā.

Vismelnākā diena Astrahaņas cietumā ieslodzītajiem latviešiem bija 1942. gada 3. jūlijs, kad nošāva 23 cilvēkus.²¹⁴ Piecas dienas vēlāk nošāva pulkvedi Jāni Skujiņu.²¹⁵ Arī Astrahaņas cietumā noslepkavoto latviešu virsnieku un karavīru precīzs skaits nav zināms.

VJATLAGS

Lielākā daļa 1941. gada 14. jūnijā deportēto Latvijas vīriešu kārtas pilsoņu (t. s. "ģimenes galvas") nokļuva iestādē "K-231", kas vairāk nekā 50 gadu garumā nav zaudējusi savu vēsturisko nosaukumu – Vjatlags.

²⁰² LVA, 1986. f., 1. apr., 28562. l., 1., 2. sēj.

²⁰³ Turpat.

²⁰⁴ Turpat, 2. apr., P-6080. l.

²⁰⁵ Turpat, 1. apr., 25690. l.

²⁰⁶ Turpat, 13641. l.

²⁰⁷ Turpat, 2. apr., P-7904. l.

²⁰⁸ Turpat, P-7549. l.

²⁰⁹ A. Bambals. Orderis man paziņots... (Par "Dvēseļu puteņa" autora Aleksandra Jēkaba Grīna karavīra gaitām un sāpju ceļu) // Latvijas Arhīvi. – 1997. – Nr. 2. – 36.-41. lpp.

²¹⁰ Turpat.

²¹¹ LVA, 1986. f., 2. apr., P-8472. l.

²¹² Turpat.

²¹³ Turpat, P-6080. l.

²¹⁴ A. Bambals. Orderis man paziņots... - 41. lpp.

²¹⁵ I. Ronis. Latvijas virsnieki Baigajā gadā // Diena. – 1992. – 25. janv.

Pēc labošanas darbu iestādes "K-231" arhīva uzskaites datiem uz 1995. gada augustu, ko noskaidroja ekspedīcijas "Vjatlags – Usoļlags '95" dalībnieki, to vidū šī raksta autors, 1941. gada rudenī tur bija ieslodzīts 3281 Latvijas iedzīvotājs²¹⁶ jeb izsūtītais.

Vjatlags jeb Vjatkas labošanas darbu nometnes bija izvietotas Krievijas ziemeļaustrumu daļā Vjatkas upes baseinā ar administratīvo centru Vjatkā.²¹⁷ Vjatka kā izsūtīšanas vieta pazīstama vēl no cara laikiem, 18. gs. beigām, kad uz turieni – un tālāk uz Sibīriju – sūtīja katordzniekus. Pēc 1905. gada revolūcijas šeit ieslodzījumā atradās arī daudzi apcietinātie un izsūtītie latviešu revolucionāri.

Savukārt Vjatkas pārsūtīšanas cietums vai Kirovas pārsūtīšanas punkts bija viena no lielākajām ieslodzīto personu pārsūtīšanas vietām virzienā no Maskavas uz austrumiem un ziemeļaustrumiem. Vjatlagā ieslodzīto galvenais nodarbināšanas veids bija mežu izciršana un kokmateriālu apstrāde.

Vjatkas nometnes pirmsākumi meklējami 30. gadu sākumā. Lai gan 1935. gadā Vjatzu pārdēvēja padomju valstsvīra Kirova vārdā,²¹⁸ nometnes un pats Gulags saglabāja veco nosaukumu, proti – Vjatlags.

Šobrīd Latvijā dzīvu palikušo bijušo Vjatlaga ieslodzīto ir pavisam maz. Viņu atmiņas līdztekus LPSR VDK krimināllietām ir vērtīgs vēstures avots. Savulaik, 1989. gadā, laikrakstā "Literatūra un Māksla" bija publicētas bijušā ieslodzītā Līvānu ārsta J. Šneidera atmiņas²¹⁹ par Vjatlagā piedzīvoto un pieredzēto. Rakstā pieminēti arī bijušās Latvijas armijas virsnieku likteņi.

Tiem, kas nonāca Vjatlagā, liktenis bija līdzīgs citiem uz Krieviju aizvesto latviešu liktenim. 17.–18. jūnijā Babiņino stacija, pēc tam līdz 29. jūnijam Juhnovlags, 3. jūlijā – Maskava un tālāk – Gorkija, Koteļņica, Kirova.

J. Šneiders atceras: "Kirovā uzkavējāmieš ilgāki, bet bijām zem stingras uzraudzības ieslēgti vagonos. No stacijas Jara (Jar. – A. B.) mūs veda uz ziemeļiem līdz stacijai Rudņickaja .. no Rudņickajas patiesībā sākās Vjatlags. Tūlīt aiz Rudņickajas, kā es to vēlāk uzzināju, ir I. lēģera punkts (Lagpunkt²²⁰). Mēs gar dzelzceļu redzējām paaugstinātus sargposteņus, tā saucamās višķas. Iebraucām, ja nemaldos, 9. jūlijā, t. s., 7. lēģera punktā. Vilciens apstājās klajā laukā, vagonā ienāca kareivji, izkratīja mūsu mantas, pašus un visas kabatas."²²¹

Vjatlags laikā uz 1941. gada 10. jūliju, kad tur ieradās lielais ieslodzīto etaps no Latvijas, sastāvēja no atsevišķām nometnēm – 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7. utt. – pavisam pāri divdesmit. Bez nometnēm vēl bija sovhozi jeb t. s. "padomju saimniecības" – 1., 2. un 3. Vjatlaga "sirds" jeb centrs atradās Ļesnojes ciemā, kur bija arī lielākais – 5. lēģeris. Te bija arī Vjatlaga jeb iestādes "K-231" pārvalde.²²²

²¹⁶ "K-231" (Vjatlaga) arhīva uzskaites dati.

²¹⁷ A. Bambals. Ekspedīcija "Vjatlags – Usoļlags '95" // Lauku Avīze. – 1995. – 4. aug.

²¹⁸ 1993. gadā Kirovai atjaunots Vjatkas nosaukums, tomēr šodienas Krievijā kā līdzvērtīgi turpina pastāvēt arī nosaukumi.

²¹⁹ J. Šneiders. Uz dzīvības robežas // Literatūra un Māksla. – 1989. – 11. febr.

²²⁰ Lagpunkts jeb lēģera punkts ir atsevišķa nometnes filiāle, kas organizēta tuvāk attālajam darba iecirknim. Nometnes vadībai tas ļāva samazināt ieslodzīto pārgājiena laiku "uz" un "no" darba, kā arī samazināt konvoja skaitu. Lēģera punkts bija pakļauts nometnes priekšniekam vai viņa ieceltam komendantam. – A. B.

²²¹ J. Šneiders. Uz dzīvības robežas // Literatūra un Māksla. – 1989. – 11. febr. – 11. lpp.

²²² 1995. gada ekspedīcijas "Vjatlags – Usoļlags '95" dalībnieki konstatēja, ka lēģera pārvaldes centrs jeb "socgorodok" praktiski nav mainījies. Bija saglabājušās gan pārvaldes ēkas, gan nometnes priekšnieka dzīvojamā māja, arhīva ēka un citas no baļķiem celtas gulbūves.

Nometnes priekšnieks bija pulkvedis Didorenko, 3. (operatīvi čekistiskās) daļas priekšnieks – pulkvedis Vojskis. Viņi dzīvoja Ļesnojes ciemā, Entuziastu ielā pie sporta laukuma, stadiona. Ciemā bija slimnīca, poliklīnika, veļas mazgātava, frizētava un lopkautuve. Turpat blakus atradās arī kokapstrādes rūpnīca, šūšanas, mehāniskā un citas darbnīcas.²²³

Sākotnēji no Latvijas atvesto politieslodzīto vairums atradās 7. lēģerī, vēlāk tie tika izmitināti arī citās nometnēs.

Vēl tagad bijušās 11. nometnes vietā aizaugušu kapsētu bērzu mežā vietējie iedzīvotāji sauc par “latviešu kapsētu” (latišķoje kladbišče).

1941. gada 14. augustā no 7. nometnes izdalīja ap 900 latviešu un pārsūtīja uz 11. nometni, kas atradās apmēram 13–15 km attālumā no 7. nometnes. Šiem ieslodzītajiem turpmāk bija jāstrādā meža darbos.²²⁴

Arī Vjatlagā “darbojās” Latvijas PSR leTK “izbraukuma” izmeklēšanas grupa v/d kapteiņa Vēvera vadībā, kurā ietilpa izmeklēšanas darbinieki Vasiljevs, Kondrāts, Kačanovs, Leijers, v/d ltn. Šulupovs, v/d ltn. Rjazanovs u. c.

Šī grupa izsūtītajiem latviešiem, sākot no 1941. gada augusta vidus, sastādīja apsūdzības slēdzienus, kurus vēlāk apstiprināja Vjatlaga prokurors, arī Kirovas apgabala leTK pārvaldes priekšnieks, v/d kapteinis Pitovranovs un viņa vietnieks, v/d kapteinis Jegožins.

Pēc viņu “slēdzieniem” apsūdzēto lietas tika nosūtītas izskatīšanai vai nu uz PSRS leTK Sevišķo apspriedi, vai Kirovas apgabala (Vjatlaga) tiesas krimināllietu kolēģiju. Tā, piemēram, 1941. gada 12. septembrī LPSR izmeklēšanas grupas čekisti sastādīja apsūdzības slēdzienu bijušajam Latvijas kara flotes komandkapteinim T. Kušķim,²²⁵ kas savulaik – no 1935. gada – bija Mīnu divizionā saimniecības priekšnieks, bet 1936./37. gadā karakuģa “Virsaitis” sastāvā piedalījās jauno trāleru un zemūdeņu pieņemšanā Francijā.²²⁶ Komandkapteini T. Kušķi Vjatlagā nošāva 1942. gada 16. janvārī,²²⁷ pulkvedi-leitnantu P. Bluķi – 1943. gada 14. janvārī.²²⁸

1941. gada oktobrī – novembrī Vjatlaga “nāvei nolemto” likteni izskatīja Kirovas apgabaltiesas krimināllietu tiesas kolēģija Vjatlagā. Praktiski visiem ieslodzītajiem latviešiem, kuru lietas izskatīja šī “tiesa” tika piespriests augstākā soda mērs – nošaušana. Nāves spriedumus parakstīja Vjatlaga iekšējā cietuma priekšnieks, v/d kpt. Šumilovs, 1. specdaļas priekšnieks, v/d ltn. Maļcevs, kara prokurora palīgs, 3. ranga jurists Miņins.²²⁹

Saskaņā ar šīs “tiesas” lēmumu Vjatlagā (arī Kirovas cietumā) nošauti: atv. kpt. J. Broks (1942. gada 6. janvārī), atv. plkv. M. Kamols (Kirovas cietumā 1942. gada 7. janvārī), plkv. O. Aigars (Fogelmans) (Vjatlagā 1943. gada 14. janvārī).²³⁰

Daudziem jo daudziem virsniekiem apsūdzības “krimināllietās” tika nodotas izskatīšanai ārpusstiesas orgānam – PSRS leTK Sevišķai apspriedei. Piemēram, pltn., LKok A. Dzenim – Latvijas Kara muzeja priekšniekam – Sevišķā apspriede 1942. gada

²²³ J. Šneiders. Uz dzīvības robežas // Literatūra un Māksla. – 1989. – 11. febr. – 13. lpp.

²²⁴ Turpat, 12. lpp.

²²⁵ LVVA, 5601. f., 1. apr., 3399. l.; LVA, 1986. f., 1. apr., 44722. l.

²²⁶ A. Bambals. Represētie Latvijas kara flotes virsnieki // Jūras Vēstis. – 1993. – 15. jūl.

²²⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 44722. l.

²²⁸ LVA, 1986. f., 2. apr., 9317. l.

²²⁹ A. Bambals. Ekspedīcija “Vjatlags – Usojlags ‘95” // Lauku Avīze. – 1995. – 4. aug.

²³⁰ Latvijas Okupācijas muzeja fondi. I. Knaģa arhīvs.

25. novembrī piesprieda brīvības atņemšanu uz 10 gadiem. Viņš mira Vjatlagā 1943. gada 14. maijā.²³¹

Kapteinis J. Dzintars mira 1942. gada 9. martā, plkv. V. Eimanis – 1943. gada 15. maijā, kpt. ltn. V. Frišmanis – 1944. gada 26. februārī. Vjatlagā ieslodzīto un nobendēto vidū bija daudz Brīvības cīņu dalībnieku – Lāčplēša Kara ordeņa kavalieru.²³² Lūk, daudzi no viņiem:

- Apse (agrāk Genšens) Krišs Teodors – robežsargu virsnieks, apcietināts 1941. gada 14. jūnijā, nošauts 1943. gada 14. janvārī Vjatlaga 5. nometnē;
- Alksnītis Hermanis Pētera d. – 12. Bauskas kājnieku pulka kareivis, vēlāk 6. Rīgas aizsargu pulka aizsargs; apcietināts 1941. gada 14. jūnijā, miris 1942. gada 18. februārī 7. nometnē. Ļesnojes ciemā;
- Briedis Jānis – pulkvedis-leitnants, nošauts Kirovas cietumā 1942. gada 12. jūnijā;²³³
- Bebris Jānis Kārļa d. – ārsts, apcietināts 1941. gada 14. jūnijā, atradies ieslodzījumā Vjatlaga 7. nometnē, liktenis nav zināms;
- Bērtulsons Fricis – 5. Cēsu kājnieku pulka pulkvedis-leitnants, apcietināts 1941. gada 14. jūnijā, miris Vjatlagā 1942. gada 14. maijā;
- Dancis Arveds Emīla d. – virsleitnants, bijušais kalpakietis un studentu korporācijas "Selonia" biedrs, Rīgas prefektūras sevišķu uzdevumu ierēdnis; miris 1942. gada beigās Vjatlaga 3. nometnē;
- Gailītis Markus Toma d. – Studentu bataljona virsleitnants, Satversmes sapulces loceklis; miris 1942. gada 14. augustā Vjatlagā;
- Grandmanis Alfrēds Anša d. – 9. Rēzeknes kājnieku pulka virsleitnants; apcietināts 1941. gada 14. jūnijā, nošauts Vjatlaga 7. nometnē Ļesnojes ciemā 1942. gada 6. janvārī;
- Grigulis Ādams Pētera d. – 8. Daugavpils kājnieku pulka virsseržants, no 1928. līdz 1940. gadam pagasta vecākais, aizsargu rotas komandieris; apcietināts 1941. gada 14. jūnijā, miris 1942. gada 6. maijā Vjatlagā;
- Kalniņš Voldemārs Jāņa d. – pulkvedis, pēdējais robežsargu priekšnieks; miris 1942. gada 13. jūnijā Vjatlagā;
- Kalnietis Jānis Jāņa d. – bijušais Augškurzemes partizānu pulka seržants, vēlāk 18. Daugavpils aizsargu pulka štāba bataljona karoga rotas komandieris; apcietināts 1941. gada 14. jūnijā, miris 1942. gada 19. aprīlī Vjatlaga 7. nometnē Ļesnojes ciemā;
- Kalve Jezups Staņislava d. – pēdējais Abrenes apriņķa priekšnieks, miris 1942. gada 9. aprīlī Vjatlagā;
- Kēlers Arturs Heinrihs Indriķa d. – pulkvedis-leitnants, miris 1941. gada 21. novembrī Vjatlagā;
- Kociņš Aleksandrs Ādama d. – pulkvedis-leitnants; apcietināts 1941. gada 14. jūnijā, miris 1942. gada 12. jūlijā Vjatlagā;
- Ņivelītis Fricis Friča d. – pulkvedis-leitnants; apcietināts 1940. gada rudenī, 1942. gada 28. novembrī PSRS Sevišķā apspriede notiesājusi uz 10 gadiem, miris 1943. gada 23. decembrī Vjatlagā;
- Lauva Roberts Mārtiņa d. – bijušais 9. Rēzeknes kājnieku pulka virsseržants, vēlāk 5. Rīgas aizsargu pulka rotas komandieris; apcietināts 1941. gada 14. jūnijā, miris 1944. gada 13. februārī Vjatlagā;
- Leitis Ernests Indriķa d. – bijušais 8. Valmieras latviešu strēlnieku pulka kareivis; apcietināts Baigajā gadā, miris 1944. gada 30. decembrī Vjatlagā;

²³¹ LVA, 1986. f., 2. apr., P-6337. l., uzskaites kartīte.

²³² Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri. Biogrāfiska vārdnīca. – Rīga, 1995. – 605 lpp.

²³³ LVA, 1987. f., 1. apr., 14243. l.

- Mikjānis Eduards Jāņa d. – bijušais 4. Valmieras kājnieku pulka virsseržants, vēlāk policijas kārtībnieks Jēkabpilī; miris 1941. gada 12. oktobrī Vjatlagā;
- Piebalgs Vilis Mārtiņa d. – bijušais 8. Daugavpils kājnieku pulka seržants, vēlāk dienējis 1. Liepājas kājnieku pulkā, pēc tam robežsardzē; miris 1942. gada 27. augustā Vjatlagā;
- Plankājs Miķelis Jāņa d. – bijušais 2. Rīgas latviešu strēlnieku bataljona vecākais apakšvirsnieks; miris 1943. gada 16. jūlijā Vjatlagā;
- Plūcis Edgars Pētera d. – pulkvedis, nošauts 1942. gada 10. janvārī Vjatlagā;
- Puķevičs Voldemārs Jukuma d. – bijušais 1. Liepājas kājnieku pulka virsleitnants, miris 1942. gada 3. maijā Vjatlagā;
- Reguts Krišjānis Indriķa d. – Neatkarības rotas seržants, vēlāk kapteinis Kurzemes divīzijas štābā; miris 1942. gada 26. februārī Vjatlagā;
- Romāns Alberts – pulkvedis, Armijas Ekonomiskā veikala priekšnieka palīgs, miris 1943. gada 2. maijā Vjatlagā;
- Ronis Kārlis Dāvja d. – kapteinis robežsargu brigādē, miris 1942. gada 23. augustā Vjatlagā;
- Rubulis Kārlis Reiņa d. – atvaļināts kapteinis, Kuldīgas aizsargu pulka bataljona komandieris; nošauts 1942. gada 9. janvārī Kirovas NKVD cietumā;
- Stūre Kārlis Mārtiņa d. – bijušais 3. Jelgavas kājnieku pulka kaprālis, apcietināts 1941. gada 14. jūnijā, miris 1941. gada 23. septembrī Vjatlagā;
- Šmiukšis Jānis Jāņa d. – atvaļināts virsleitnants, vēlāk Liepājas aizsargu rotas komandieris; nošauts 1941. gada 15. decembrī Vjatlagā;
- Zariņš Kārlis Pētera d. – pulkvedis-leitnants, apcietināts 1941. gada 14. jūnijā, 1942. gada 12. decembrī PSRS IeTK Sevišķā apspriede notiesājusi uz 10 gadiem, miris 1943. gada 1. aprīlī Vjatlagā.²³⁴ Vjatlagā gāja bojā liela daļa Latvijas armijas augstāko virsnieku.²³⁵

Vjatlaga lēģeros ieslodzījumā atradās ievērojami Latvijas valsts politiskie un sabiedriskie darbinieki, to vidū: Saeimas deputāts, bijušais ārlietu ministrs Hermanis Albats (miris 1942. gada 9. februārī), jau minētais Satversmes sapulces un 2. Saeimas deputāts Markus Gailītis (miris Vjatlaga 1. nometnē 1942. gada 14. jūlijā), 1. Saeimas deputāts Pauls Gailītis (miris 1943. gada 15. jūlijā Kirovas cietumā), Satversmes sapulces loceklis un pirmo triju Saeimu deputāts Nikolajs Kalniņš (miris 1942. gada 5. janvārī Vjatlagā), Satversmes sapulces loceklis, 1. un 2. Saeimas deputāts Pēteris Kotāns (Kotans) (miris Vjatlagā 1942. gada 3. augustā), Satversmes sapulces, 1. un 2. Saeimas deputāts, rakstnieks un publicists Otto Nonācs (miris Vjatlagā 1942. gada 21. februārī), 1. Saeimas deputāts Jānis Vesmanis (miris 1942. gada 13. jūnijā Vjatlagā), Satversmes sapulces loceklis Arturs Žers (nošauts Kirovas cietumā 1944. gada 7. janvārī), daudzu ministriju ierēdņi, departamentu vadītāji, Latvijas inteliģences pārstāvji.²³⁶ Viņi visi gāja bojā no čekistu lodēm, bada, aukstuma, slimībām un pārmērīga, necilvēcīga darba.

Ārsts J. Šneiders savās atmiņās min vairāk nekā 400 Vjatlagā nobendēto patriotu vārdus,²³⁷ kurus viņš, riskējams ar savu dzīvību, būdams nometnes apakšnodaļas galvenais ārsts, pierakstījis uz plāna tabakas ietinamā papīra. Līdz 1943. gada vidum J. Šneiders pierakstīja no Latvijas uz Vjatlagu izsūtīto personu vārdus, aptuvenos dzimšanas un

²³⁴ A. Bambals. Ekspedīcija "Vjatlags – Usoļlags '95" // Lauku Avīze. – 1995. – 4. aug.

²³⁵ Sikāk sk. Latvijas armijas augstākie virsnieki.

²³⁶ Latvijas Okupācijas muzeja materiāli. I. Kņaģa arhīvs.

²³⁷ J. Šneiders. Uz dzīvības robežas // Literatūra un Māksla. – 1989. – 11. febr. – 11. lpp.

dzīves vietas datus, nodarbošanos un nāves cēloni. Vjatlagā ieslodzītie visbiežāk miruši no enterīta un enterokolīta (216), meningīta (92), plaušu pneimonijas (68), pleirīta un poliartīta – plaušu plēves un locītavu iekaisuma (46), plaušu karsoņa, tuberkulozes, insulta, nefrīta, otīta, pelagras, distrofijas un citām slimībām (24). Galvenie slimību un nāves izraisītāji bija lēģera necilvēcīgie apstākļi, nepietiekamais uzturs, vitamīnu trūkums un ārkārtīgi smagais, pārcilvēciskais darbs meža izciršanā.

Šo bojā gājušo skaitā bija arī Latvijas armijas virsnieki. No vairāk nekā 3200 Vjatlagā ieslodzītajiem Latvijas iedzīvotājiem vismaz 600 bija Latvijas Brīvības cīņu (1918–1920) dalībnieki, Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri, biedrības “Kalpaka bataljons” biedri, Latvijas Aizsargu organizācijas biedri.

Gandrīz visi viņi uz mūžīgiem laikiem palika Vjatlaga zemē...

USOĻLAGS

Permas apgabala (tolaik Molotovas apgabals) Usoļlagu, dēvētu arī par Uslagu, PSRS IeTK Gulaga pārvalde izveidoja pakāpeniski. Šo nometni nereti dēvē arī par Soļikam-lagu ar centru Soļikamskā.

Faktiski nometne izveidojās 30. gados kā bēdīgi slaveno Solovku – speciālās nozīmes lēģeru – Ziemeļurālu nodaļa, saīsināti no krievu valodas – USLON OGPU. Pēc Solovku nometņu sistēmas likvidēšanas 30. gadu beigās daudzus lēģerus pārcēla kontinenta iekšienē, nometne tika izveidota arī Soļikamskā. Tā iekļāvās Permas nometņu sistēmā, Vidusurālu rietumu daļā, Kamas un tajā ietekošo upju baseinā.²³⁸

Pēc Baltijas valstu pilsoņu deportēšanas 1941. gadā daudz Latvijas pilsoņu nonāca Soļikamskas nometnēs. Tur tie strādāja kālija sāls ieguves raktuvēs un meža darbos. vēsturnieki lēš, ka Usoļlagā 1941. gada vasarā ieslodzīto latviešu skaits bija ap 750 – 800. Pārsvarā te ieslodzījumā atradās latviešu inteliģences pārstāvji, arī bijušie Latvijas armijas virsnieki, instruktori un karavīri. Arī šeit viņu “lietas” izmeklēja Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariāta izbraukuma grupa tās priekšnieka, v/d ltn. Tarasova vadībā. Grupā ietilpa v/d jaun. ltn. Dmitrijevs, LPSR IeTK nodaļas priekšnieks Josifs Barkovskis, izmeklētāji Tutins, Gavars, Vagulovičs, v/d ltn. Marčenko, v/d ltn. Dupļevkis, v/d jaun. ltn. Smirnovs u. c.²³⁹ Viņi arī pratināja savus tautiešus un sastādīja tiem apsūdzības slēdzienus. Kā redzams no apcietināto un Usoļlagā ieslodzīto latviešu krimināllietām, šajā nometnē spriedumus parakstīja Molotovas apgabala IeTK pārvaldes priekšnieks, v/d majors Potašņiks, apgabala prokurors Aleksejevs un viņa vietnieks Kislovs. Nāvessodus izpildīja iekšlietu karaspēka kareivji v/d ltn. Beketova, v/d ltn. Suvorina un prokurora vietnieka Sušanska klātbūtnē (sk. 10. dokumentu).

²³⁸ A. Bambals. Ekspedīcija “Vjatlags – Usoļlags ‘95” // Lauku Avīze. – 1995. – 4. aug.

²³⁹ Turpat.

10. dokuments²⁴⁰Piln. slepeni

AKTS

Soļikamska, 1942. gada 18. maijā, plkst 23.00

Mēs, apakšā parakstījušies; Molotovas apgabala leTK I. Specdaļas priekšnieks – valsts drošības vec. leitnants BEKETOVS, leTK pārvaldes komandants – valsts drošības leitnants SUVORINS, piedaloties PSRS leTK Usoļlaga prokurora vietniekam SUŠANSKIM.

Pamatojoties uz PSRS leTK 1942. gada 8. maija pavēli Nr. 8/5892 un Molotovas apgabala leTK Pārvaldes priekšn. – valsts drošības majora b. POTAŠNIKA rakstisku rīkojumu, izpildījām PSRS leTK Sevišķās apspriedes 1942. g. 18. 04. lēmumu (protokols Nr. 25-m) notiesātajam ar AUGSTĀKO SODA MĒRU – NOŠAUŠANU,

GINTERAM Eduardam Dāvida d., dzimušam 1903. gadā.

GINTERA E. D. liķis apbedīts.

Akts sastādīts 3 eksemplāros.

Molotovas apg. leTK I. Specdaļas priekšn.

Valsts drošības vec. leitnants (paraksts) /BEKETOVS/

Molotovas apg. leTK Pārv. komandants

Valsts drošības leitnants (paraksts) /SUVORINS/

PSRS leTK Usoļlaga prokurora vietn. (paraksts) /SUŠANSKIS/

Usoļlaga centrs atradās Soļikamskas pilsētā, bet cietums – bijušajā vīriešu klosterī. Mūki tika nošauti ap 1921./22. gadu un klosterī iekārtots cietums.²⁴¹ Uz 1941. gadu Usoļlagā bija vairāk nekā 20 lēģeru. Plašāk zināmie – Surmoga, Ustj-Surmoga, Kupec, Mogila, Čertjož u. c.

No Latvijas armijas administratīvā kapteiņa, Lāčplēša Kara ordeņa kavaliera K. Deglava čekas lietas redzams, ka ap 800 ieslodzīto latviešu etaps Usoļlagā ieradies 1941. gada 10. jūlijā.²⁴²

Apkopotu ziņu par Usoļlaga nometnēs un Soļikamskā nogalinātajiem latviešu virsniekiem, instruktoriem un karavīriem joprojām nav. Ziņas apkopotas par Lāčplēša Kara ordeņa kavalieriem un Latvijas armijas augstākajiem virsniekiem.²⁴³

Usoļlagā nogalinātie Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri:

- Balodis Eduards – leitnants, bijušais latviešu strēlnieks, triju Jura krustu kavalieris; miris 1942. gada 5. martā;

- Bērziņš A. – kapteinis, nošauts Soļikamskā 1942. gada 12. maijā;

- Brieže Alfreds Bernharda d. – sevišķu uzdevumu ierēdnis Sabiedrisko lietu ministrijā; nošauts 1942. gada 8. aprīlī Usoļlaga Surmogas nometnē;

²⁴⁰ LVA, 1986. f., 2. apr., P-10604. l., ieslodzītā pers. lieta, 9. lpp.

²⁴¹ Kā ieslodzījuma vieta tas tika izmantots līdz pat 1985. gadam.

²⁴² LVA, 1986. f., 2. apr., P-6483. l., 12. lpp.

²⁴³ Sk. Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri; Latvijas armijas augstākie virsnieki.

- Degteris Kārlis Jāņa d. – Aviācijas pulka administratīvais kapteinis; nošauts 1942. gada 7. aprīlī Soļikamskas cietumā;
- Dekerts Konrāds Aleksandra d. – Francijas un Beļģijas vēstniecību Rīgā juriskonsults; apcietināts 1941. gada 14. jūnijā, miris 1942. gada 19. novembrī Soļikamskā;
- Kažoks Reinholds Kriša d. – apcietināts 1941. gada 14. jūnijā, miris 1941. gada 14. oktobrī Soļikamskā;
- Mucenijs Vasilijš Ludviga d. – apcietināts 1941. gada 14. jūnijā, miris 1942. gada 22. maijā Soļikamskā;
- Rapss Eduards Pētera d. – apcietināts 1941. gada 14. jūnijā, miris 1941. gada 7. novembrī Soļikamskā;
- Valleika Alfrēds Jāņa d. – atvaļināts virsleitnants, kara lidotājs; miris 1941. gada 16. septembrī Soļikamskā.

Šie vīri Brīvības cīņās 1918.–1919. gadā palīdzēja izcīnīt Latvijas neatkarību, taču nosargāt to 1940. gadā nespēja. Viņu dzīves ceļš ir līdzīgs daudzu citu Latvijas patriotu liktenim čekas nāves dzirnās.

Soļikamskā ieslodzītajam sirmajam ārstam ģenerālim A. Brambatam 1943. gada 6. februārī PSRS IeTK Sevišķā apspriede piesprieda brīvības atņemšanu uz 5 gadiem. A. Brambats mira 1943. gada martā.²⁴⁴ 1941. gada 28. oktobrī mira ārsts pulkv.-ltn. P. Apinis, 1. novembrī – pulkv. F. Birkenšteins.

Ar Sevišķās apspriedes lēmumu 1942. gada 18. aprīlī Soļikamskā nošāva ģenerāli A. Bubindusu.²⁴⁵ 1942. gada 17. maijā nošāva bijušo Armijas štāba audzināšanas un apmācības daļas priekšnieku, pulkvedi Ādolfu Kontrovski.²⁴⁶

Pltn. E. Kuplais Soļikamskā mira 1948. gada 27. augustā, atv. ltn. K. Podnieku nošāva 1942. gada 9. aprīlī, pltn. T. Priedītis mira Surmogas nometnē 1942. gada 14. martā.

Šo Usoļlagā nogalināto latviešu virsnieku un karavīru saraksts ir nepilnīgs, pēc aptuvenām aplēsēm Usoļlagā gājuši bojā (šobrīd zināmi) vismaz 80 bijušie Brīvības cīņu dalībnieki, to vidū 68 virsnieki (no tiem 24 Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri) – katrs desmitais no Usoļlaga gūstekņiem.

CITOS GULAGOS UN CIETUMOS NOGALINĀTIE LATVIEŠU VIRSNIEKI

Novosibirskas cietumā. Tos ieslodzītos, kas nonāca Novosibirskā, tiesāja Novosibirskas apgabala krimināllietu tiesas kolēģija (priekšsēdētājs Rubičevs, locekļi Vasiljevs, Bačarovs u. c.). Arī Novosibirskas cietumā darbojās Latvijas PSR IeTK "izmeklēšanas grupa" v/d ltn. Belova vadībā.

Latvijas PSR čekistu sastādītos apsūdzības slēdzienus apstiprināja un sankcionēja Novosibirskas apgabala IeTK pārvaldes priekšnieks, v/d majors Kovčuks-Bekmans un apgabala prokurors Rumjancevs.

Novosibirskas cietumā Nr. I bojā gājuši: vltņ. J. Feldmanis miris 1942. gada 6. jūnijā;²⁴⁷ 1943. gada 3. martā cietumā nošauts atv. kpt., LKok A. Prauliņš;²⁴⁸ pltn., LKok

²⁴⁴ LVA, 1986. f., 2. apr., P-6366. l.

²⁴⁵ Turpat, P-4919. l.

²⁴⁶ LVA, 1986. f., 2. apr., P-5386. l.

J. Bekmanis miris 1943. gada 12. aprīlī;²⁴⁹ 1942. gada 6. martā čekisti nošāva kpt. N. Hausmani²⁵⁰ un LKok Osvaldu Galdiņu,²⁵¹ 1942. gada 25. maijā – vltņ. V. Kamparu;²⁵² 1942. gada 30. aprīlī nošāva bijušo Saeimas deputātu, zemkopības ministru, Zemes bankas direktoru, "kalpakieti" LKok Jāni Kauliņu,²⁵³ 1942. gada 3. martā – LKok Arturu Veckalniņu²⁵⁴ un daudzus citus.

Krasnojarskas cietumā.

1943. gada 26. janvārī Krasnojarskas cietumā miris atv. kpt., LKok I. Bečs.

Jeņisejskas cietumā. 1942. gadā miris virsnieka vietnieks E. Berlands,²⁵⁵ vltņ. A. Čiekurs, kurš ilgu laiku atradās ieslodzījumā Jeņisejskā, miris 1942. gada 15. augustā Kraslagā. 1942. gada 10. martā nošāva kpt. R. Grīslī.²⁵⁶

Sevurallagā.

Virsnieka vietnieks P. Bruss mira 1942. gada 3. martā,²⁵⁷ 1942. gada 19. novembrī nošāva atv. kpt. A. Ekhardu.²⁵⁸

1941. gada 28. jūnijā Jūrmalā apcietināto Latvijas kara flotes, vēlāk Sarkankarogotās Baltijas kara flotes kapteini E. Buševicu čekisti evakuēja uz Kronštati, pēc tam uz Uļjanovsku. E. Buševics mira Sevurallagā 1944. gada 1. februārī.²⁵⁹

1942. gada 20. februārī mira Lkok Vilhelms Ramanis,²⁶⁰ 1941. gada 19. novembrī – LKok Pēteris Rutkis²⁶¹ un citi.

Sverdlovskas cietumā.

1942. gada 10. novembrī nošāva LKok Oskaru Aizpuravu.²⁶²

Permas cietumā.

1942. gada 29. jūlijā mira ģenerālis, LKok K. Berķis.

Petropavlovskas cietumā.

1942. gada 26. augustā Ziemeļkazahijas apgabala Petropavlovskas cietumā nošāva ltn. O. Šmelti un ltn. K. Jandauu.²⁶³ Latvijas armijas "pulka dēls" vltņ. Juris Fihtenbergs mira Petropavlovskas cietumā 1942. gada 16. augustā.²⁶⁴

LKok Jāni Berri no Vjatlaga 1951. gada februārī nosūtīja uz Petropavlovsku, vēl aprīlī viņš dzīvs atradies Bulajevas rajonā, par viņa turpmāko likteni ziņu nav.²⁶⁵

Soļļeckas cietumā. Soļļeckas cietums atradās Čkalovas apgabalā. Ieslodzītos tiesāja Čkalovas apgabaltiesas krimināllietu tiesas kolēģija: priekšsēdētājs Ivanovs, locekļi

²⁴⁷ LVA, 1986. f., 2. apr., P-7876. l.

²⁴⁸ Turpat, P-10511. l.

²⁴⁹ Turpat, P-6813. l.

²⁵⁰ Turpat, P-7512. l.

²⁵¹ Turpat, P-8146. l.

²⁵² LVA, 1986. f., 1. apr., P-10725. l.

²⁵³ Turpat, P-7455. l.

²⁵⁴ Turpat, 2. apr., P-8070. l.

²⁵⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 41726. l.

²⁵⁶ LVA, 1986. f., 2. apr., P-9960. l.

²⁵⁷ Turpat, P-9813. l.

²⁵⁸ Turpat, P-10503. l.

²⁵⁹ Turpat, P-4593. l.

²⁶⁰ Turpat, P-7376. l.

²⁶¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 13657. l.

²⁶² LVA, 1986. f., 2. apr., P-7407. l.

²⁶³ LVA, 1986. f., 1. apr., 42002. l.

²⁶⁴ Turpat, 2. apr., P-5214. l.

²⁶⁵ Turpat, P-8604. l.

Černovs un Rotkina, prokurors Koverins, advokāts (?) Bondars, sekretāre Vasiļuskova.

Arī šeit darbojās Latvijas PSR leTK "izmeklēšanas grupa" – izmeklētājs Rozentāls un izmeklēšanas daļas priekšnieka palīgs, v/d ltn. Suhovs. Viņi sastādīja apsūdzības slēdzienus, kurus apstiprināja Čkalovas apgabala leTK pārvaldes priekšnieks, v/d kpt. Bzirins.

1941. gada 8. decembrī Soļiļeckas cietumā nošāva atv. ltn., LKok Jāni Grebli,²⁶⁶
1942. gada 6. augustā cietumā mira vltm. Markus Ozols.²⁶⁷

Citās vietās.

1942. gada 12. augustā Komi APSR Vorkutlaga Uhtas nometnē mira vltm. A. Bradiņš.²⁶⁸
Kpt. J. Danke nomira 1943. gada 19. aprīlī, būdams ieslodzījumā Sevježdovlagā.²⁶⁹

Pltn., LKok Jānis Lapsa nomira 1952. gada 5. decembrī Osoblagā.²⁷⁰

Ltn., LKok Teodors Gailis atradies Noriļlagā, bet miris 1945. gada 19. aprīlī Angarlagā.²⁷¹

Ģen., LKok Jānis Ezeriņš 1944. gada 16. martā nomira Arhangeļskas apgabalā; LKok Semjons Arhipovs – Vostokurallagā 1942. gada aprīlī.²⁷²

LKok Leopolds Blaus – viens no četriem brāļiem, Lāčplēša Kara ordeņa kavalieriem – miris Karlagā 1943. gada 21. martā.²⁷³ Kpt., LKok Pēteris Īvāns mira Vorkutā 1941. gada 10. septembrī.²⁷⁴

Plkv. Vilis Kaminskis miris 1943. gada 2. februārī Vostokurallagā,²⁷⁵ pltn. Kārlis Krīpens – Karlagā 1943. gada 8. jūlijā,²⁷⁶ LKok Arvīds Ozols – Siblagā 1942. gada 14. decembrī.²⁷⁷

LKok Pēteris Ozoliņš mira 1948. gada 17. aprīlī Pečorlagā,²⁷⁸ pltn., LKok Aleksandrs Orniņš – 1942. gada 9. decembrī Vjazemlagā.²⁷⁹

LKok Rihards Paukšēns mira 1946. gada 23. novembrī Kizillagā,²⁸⁰ turpat 1948. gada 19. augustā arī LKok Rihards Pasītis.²⁸¹

LKok Pēteris Pūce mira Kargopoļlagā 1949. gada 24. janvārī.²⁸²

LKok Valdemārs Torens mira 1946. gada 24. decembrī Vorkutlagā.²⁸³

1941. gada 2. augustā Kuibiševas apgabala Krjažas cietumā mira LKok Ernests Veinbergs.²⁸⁴

²⁶⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 4788. l.

²⁶⁷ Turpat, 36487. l.

²⁶⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 38740. l.

²⁶⁹ Turpat, 36487. l.

²⁷⁰ Turpat, 2. apr., P-6173. l.

²⁷¹ Turpat, P-8822. l.

²⁷² Turpat, P-6497. l.

²⁷³ Turpat, 2. apr., 4846. l.

²⁷⁴ Turpat, 7758. l.

²⁷⁵ Turpat, P-1449. l.

²⁷⁶ Turpat, P-6801. l.

²⁷⁷ Turpat, 1. apr., 2970. l.

²⁷⁸ Turpat, 874. l.

²⁷⁹ Turpat, 2. apr., P-7330. l.

²⁸⁰ Turpat, 1. apr., 322. l.

²⁸¹ Turpat, 32273. l.

²⁸² Turpat, 2. apr., P-10747. l.

²⁸³ Turpat, 1. apr., 17139. l.

²⁸⁴ Turpat, 2. apr., P-1244. l.

1942. gada 12. augustā Pečorlagā mira LKok Kārlis Zariņš.²⁸⁵

Šajā rakstā nav iespējams uzskaitīt visus represētos latviešu virsniekus, instruktorus un kareivjus, kas gājuši bojā Staļina Gulaga nometnēs un cietumos. To skaits sniedzas pāri trīs tūkstošiem. Viņu likteņu noskaidrošanai nepieciešami citi, plašāki pētījumi un laiks, jo faktiski tikai pirms pāris gadiem līdz ar VDK arhīvu nodošanu plašakai atklātībai ir kļuvis iespējams pētnieciskais darbs.

PĒCVĀRDS

Baigajā gadā padomju represijās cietušo latviešu virsnieku, instruktoru un karavīru pilnīgi precīzu skaitu diez vai pētniekiem izdosies jebkad noskaidrot. Lai gan šis raksts, kas veltīts 1940./41. gada represiju upuriem, nesniedz ziņas par padomju totalitārā režīma represiju pilnu apjomu, par represijām pret latviešu karavīriem pēckara posmā, tomēr zināmu ieskatu no tā par Latvijas armijas virsniecības iznīcināšanu 1940./41. gadā var gūt.

Baigajā gadā no 16 bijušajiem Latvijas kara ministriem represēti 6, no 10 armijas komandieriem – 3, no 16 armijas štāba priekšniekiem – 3, no pirmsokupācijas Latvijas armijas 12 kājnieku pulku komandieriem – 8, no artilērijas pulku komandieriem – 7, bez tam represēti Artilērijas inspektors un Kara flotes komandieris, pavisam 23 ģenerāļi un viens admirālis.

Komunistiem par upuri krita 4665 latviešu karavīri.

No pirmsokupācijas laika Latvijas armijas 30 843 vīriem (pēc stāvokļa uz 1940. gada 1. jūniju) represēts katrs sestais.

Daudz vai maz mūsu mazajai Latvijai? Daudz, ja apzināties, ka padomju terors, kas aizsākās 1940./41. gadā, ar nebijušu spēku un nežēlību turpinājās arī pēc kara pret Latviešu leģiona karavīriem, vēlāk arī nacionālajiem partizāniem. Tas turpinājās 1945. gada un 1949. gada masu deportācijās, kurās tika represēti arī latviešu karavīru ģimenes locekļi: vecāki, brāļi, māšas, sievas, bērni.

No Latvijas armijas augstākajiem virsniekiem (pulkveži-leitnanti, pulkveži un ģenerāļi) padomju apcietinājumā atradās 263 (39%), no tiem gāja bojā 197 (74,9%).²⁸⁶

Par 1940./41. gada padomju represiju "bilances" visai politisku statistiku būtu uzlūkojami dati, kas publicēti darba "Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā" 1. grāmatā.²⁸⁷

	VIRSNIEKI	INSTRUKTORI UN KAREIVJI
Apcietināti	299	341
Deportēti 14. jūnijā	540	90
Pazuduši bez vēsts	247	3148
Kopā	1086	3579

No virsnieku skaita, kuri aizvesti uz PSRS Gulaga nometnēm, vairāk vai mazāk apzināti Noriļlagā ieslodzīto 564 virsnieku likteņi; no tiem pulkveži – 16, pulkveži-leitnanti – vismaz 46, kapteiņi-leitnanti – apmēram 12 (13), kapteiņi – 158, virsleitnanti – vismaz 160, leitnanti – 134, instruktori (virsnieku vietnieki, virsšeržanti, seržanti, kaprāļi) un kareivji – 38. Represēto virsnieku skaits – 564 nebūtu uzlūkojams par absolūtu, jo darbs pie Noriļlagā ieslodzīto virsnieku likteņu noskaidrošanas vēl turpinās.

²⁸⁵ Turpat, P-6946. l.

²⁸⁶ Latvijas armijas augstākie virsnieki... - 522. lpp.

²⁸⁷ Latviešu karavīrs... - 225. lpp.

No Noriļlagā ieslodzītajiem 564 virsniekiem 126 notiesāja Taimiras apgabala tiesa, 352 virsniekiem PSRS IeTK Sevišķā apspriede aizmuguriski piesprieda sodu 1942. gada 5. septembrī, bet 86 virsniekiem – 1943 gada 15. maijā.

Augstāko soda mēru – nošaušanu padomju čeka piesprieda aptuveni 180 virsniekiem. Šobrīd ir zināms, ka šis spriedums izpildīts 82 virsniekiem.

Vairāk nekā pusei no ieslodzīto virsnienu skaita tika piespriesta brīvības atņemšana uz 10 gadiem (255 virsnieki), 172 virsniekiem piespriesti 8 gadi, 18 virsniekiem – 7 gadi, 16 virsniekiem – 6 gadi, 12 virsniekiem – 5 gadi, pārējiem virsniekiem – brīvības atņemšana uz 3 gadiem.

No 564 Noriļlagā ieslodzītajiem mājās, Latvijā, 50. gadu beigās atgriezās aptuveni 80 – 90 virsnieki.

Šobrīd, gadu simteņu mijā, dzīvi ir palikuši pavisam nedaudzi bijušie Noriļlagā ieslodzītie virsnieki.

Citās Gulaga nometnēs bojā gājušo latviešu virsnienu, instruktoru un kareivju likteņu noskaidrošanas darbs vēl turpinās.

Latviešu virsnienu piemiņas iemūžināšanai ir veltītas vairākas meklējumu un apzināšanas ekspedīcijas.

Pēc manas iniciatīvas 1990. gadā Latviešu Strēlnieku apvienība un Latviešu Strēlnieku muzejs ar sabiedrisku ziedojumu palīdzību noorganizēja apzināšanas ekspedīciju uz Noriļsku Krasnojarskas novadā, kas laikā no 1936. līdz 1956. gadam bija PSRS IeTK (NKVD) Gulaga centrs.

Pēc manas, kā arī I. Laheranda (Igaunijas tūristu klubs "Estonia"), Noriļlagā bojā gājušā pulkveža K. Kārklīņa meitas V. Kuzminas un R. Svidinska (Kauņas tūristu klubs) iniciatīvas tika nolemts 1990. gadā organizēt apvienotu Baltijas valstu ekspedīciju (46 dalībnieki) uz Noriļsku ar mērķi uzstādīt tur piemiņas zīmi un pieminekli Noriļlagā 1941. – 1953. gadā bojā gājušo Baltijas valstu virsnienu piemiņai. Apvienotās ekspedīcijas koordināciju uzņēmos es.

Latvijas ekspedīcija "Lāma-90" apvienotās baltiešu ekspedīcijas sastāvā laikā no 1990. gada 24. jūlija līdz 10. augustam Lāmas ezera krastā (120 km uz dienvidaustrumiem no Noriļskas) bijušās ieslodzīto virsnienu barakas vietā uzstādīja divas piemiņas zīmes. Pirmā piemiņas zīme, kuras augstums ir 1,3 m, veidota no lapegles koka, tajā iegrebtis uzraksts krievu valodā:

"1941-45

Na etom meste oņi postroiļi barak, v kotorom žiļi, mučiļis,
umiraļi ot goloda, holoda..."

(Šajā vietā viņi uzcēla baraku, kurā dzīvoja, mocījās, nomira no bada, aukstuma.)

Piemiņas zīme Norillaga Lāmas nometnē ieslodzīto virsnieku bijušās barakas vietā. Uzstādīta baltiešu ekspedīcijas "Norijska – Lāma '90" laikā 1990. gada augustā. Fotografējis Juris Popovs.

Otra piemiņas zīme Baltijas valstu artilērijas virsniekiem uzstādīta turpat. Tās augstums – 7 metri, darināta tradicionālo Lietuvas Križys veidā. Tajā iemontēta dūralumīnijā atlieta piemiņas plāksne ar Lāmas nometnē ieslodzīto Baltijas valstu artilērijas virsnieku vārdiem.

Piemiņas zīmes – krusta uzstādīšana bijušās ieslodzīto baltiešu virsnieku nometnes vietā pie Lāmas ezera. 1990. gada ekspedīcija "Norijska – Lāma '90".
Fotografējis Juris Popovs.

Baltijas valstu ekspedīcijas "Norijska – Lāma '90" dalībnieki Lāmas piemiņas zīmes atklāšanas dienā. 1990. g. 5. augusts. Fotografējis Juris Popovs.

Lāmas nometnē bojā gājušo baltiešu artilērijas virsnieku kapsētas vietā šī ekspedīcija uzstādīja 2,5 m augstu, no vietējiem bazalta tipa akmeņiem veidotu pieminekli. Piemineklis veidots trijskaldņu piramīdas veidā ar vara krustu galā. Katra skaldne veļtīta vienai Baltijas valstij – Igaunijai, Latvijai, Lietuvai. Skaldnēs iemontētas 50 x 50 cm lielas dūralumīnija plāksnes ar virsnieku vārdiem, bet virs šīm plāksnēm – bronzā lieti Baltijas valstu mazie ģerboņi. Piemineklis atrodas Lāmas ezera krastā, apm. 400 m dienvidaustrumu virzienā no atpūtas bāzes “Lāma”.

Piemīņas zīmes un pieminekli atklāja 1990. gada 5. augustā; atklāšanā piedalījās Noriļskas Memoriāla dalībnieki un pilsētas izpildkomitejas pārstāvji.

1990. gada vasaras ekspedīcijas laikā tās dalībnieki nolēma pēc gada sarīkot līdzīgu ekspedīciju un tās laikā pašā Noriļskā, Šmita kalna pakājē bijušās ieslodzīto kapsētas vietā uzstādīt piemīņas zīmi nomocītajiem virsniekiem.

1991. gada vasarā notika otra apvienotā baltiešu ekspedīcija. Latvijas ekspedīcijā “Noriļska-91” piedalījās 46 cilvēki, to vadīja vēsturnieks A. Bambals. Kopā baltiešu ekspedīcijā bija ap 150 dalībnieku.

Ekspedīcijas laikā no 22. jūlija līdz 9. augustam uzcēla un 10. augustā, dienā, kad pirms 50 gadiem uz šejieni tika atvesti ieslodzītie baltiešu virsnieki, atklāja otru pieminekli – 3,5 m augstu trijskaldņu piramīdu un pretī katrai skaldnei novietoja 8 m augstu koka krustu, tos ievētīja trīs mācītāji – luterāņu, katoļu un pareizticīgo mācītājs.

Piemineklis Noriļlagā 1941.–1956. gadā nomocītajiem un bojā gājušajiem Baltijas valstu pilsoņiem ir līdzīgs 1990. gada vasarā Lāmas kapsētā uzstādītajam. Tā augstums – 3,5 m, galā – vara krusts; pieminekli iemontētas 1 x 1 m lielas dūralumīnija atlietas piemīņas plāksnes, virs tām – Baltijas valstu mazie ģerboņi. Latvijas iedzīvotājiem veļtītajā plāksnē lasāms teksts:

Tur tālu pie Daugavas ābeles zied,
Es dzirdu, kā bites san viņās.
Kā gribētos celties un mājup man iet
Tur Dzimtenes ziedošās lejās.

**VELTĪTS VISIEM
NO 1941. – 1953. GADAM
NORIĻSKAS NOMETNĒS
NOMOCĪTAJIEM LATVIEŠIEM –
KOMUNISTISKĀ TERORA
UPURIEM
1991**

Piemineklis atrodas Noriļskas pilsētas teritorijā, bijušās un nopostītās ieslodzīto kapsētas vietā Šmita kalna pakājē.

Savukārt piemīņas zīmes ir no lapegles apaļkokiem darināti, 8 metrus augsti koka krusti, kas novietoti 6 m attālumā no pieminekļa iepretim katrai no trijām pieminekļa skaldnēm. Kopā tas viss veido vienotu piemīņas kompleksu.

Noriļlagā nomocītajiem Latvijas iedzīvotājiem veļtīto Krustu iesvētīja mācītājs Guntis Dišlers. Šis notikums izsauca plašu pozitīvu rezonansi ne tikai Noriļskas pilsētas un Krasnojarskas novada, bet arī centrālajos masu medijos.

Par šiem pieminekļiem un piemiņas zīmēm šefību uzņēmās Noriļskas iestāde "Noriļskbit". Katru gadu oktobra pēdējā svētdienā organizācija "Memoriāls" pie šiem pieminekļiem rīko atceres pasākumus. Pēc pēdējām ziņām, kas saņemtas 1998. gada jūnijā, piemiņas zīmju tehniskais stāvoklis ir labs un postījumu nav.

Piemineklis Noriļskā, veltīts visiem no 1941. līdz 1953. gadam Noriļlagā nomocītajiem latviešiem – komunistiskā terora upuriem. Trijškaldņu piramīdas trīs skaldnes simbolizē Baltijas valstu vienotību. Fotografējis Juris Popovs.

Baltijas valstu ekspedīcija "Noriļska '91" 1991. gada 10. augustā Noriļskā, Šmita kalna pakājē bijušās ieslodzīto kapsētas vietā atklāja piemiņas kompleksu Noriļskā bojā gājušajiem baltiešu virsniekiem. Fotografējis Juris Popovs.

Latvijas ekspedīcijas "Norijska-91" septiņi dalībnieki manā vadībā 1991. gada 12. augustā turpināja ceļu uz Taišetlagu, lai apzinātu to aptuveni 40 ieslodzīto (noaktēto) latviešu virsnieku likteņus, kuri 1943. gadā tika pārsūtīti no Noriļlaga uz Taišetlagu un vēlāk gandrīz visi gāja bojā.

Ekspedīcija 1991. gada 16. augustā Taišetlagā, bijušās Kolonnas (lēģera) Nr. 022 kapsētā (22 km uz austrumiem no Taišetas, Taišetas-Bratskas trases virzienā), kas atradās taigā, uzstādīja 3 metrus augstu koka krustu un tā pamatnē iemūrēja akmens plāksni ar veltījumu šeit bojā gājušajam 11. Dobeles kājnieku pulka kapteinim A. Sondoram (sk. A. Liepas grāmatu "Ekshumācija"). Aprūpi par šo objektu uzņēmās Taišetas skolas skolotājs E. Seļežņevs un skolēni – "Memoriāla" aktīvistu.

Tad arī tika nolemts šajā kapsētā pēc kāda laika atgriezties, lai uzstādītu cienīgāku pieminekli visiem Taišetlagā nomocītajiem Latvijas armijas virsniekiem. Šis darbs vēl gaida.

Arī Latvijas Politiski represēto apvienības 1995. gada ekspedīcijas "Vjatlags – Usoļlags'95" dalībnieki (vadītājs I. Knaģis) Vjatlaga centrā – Kirovas apgabala Ļesnojes ciemā – 1995. gada 16. augustā uzstādīja 6 metrus augstu koka krustu, kura betonētajā pamatnē iestiprināta bronzā lieta plāksne ar veltījumu "Latviešiem – komunistiskā terora upuriem" trijās valodās – latviešu, krievu un angļu. Desmit dienas vēlāk šī ekspedīcija (I. Knaģis, A. Bambals, A. Šlicis, A. Puškevics, I. Leitis) Usoļlaga centrā – Soļikamskā uzstādīja tādu pašu piemiņas zīmi Usoļlagā nomocītajiem latviešiem, to vidū – latviešu karavīriem.

Ekspedīcijas "Vjatlags – Usoļlags '95" dalībnieki Vjatlaga centrā, Kirovas apgabala Ļesnojes ciemā 1995. gada 16. augustā uzstādīja 6 m augstu krustu – piemiņas zīmi, veltītu Vjatlagā nomocītajiem latviešiem – komunistiskā terora upuriem. No kreisās: Ingvars Leitis, Zigurds Šlicis, Ilmārs Knaģis, Ainārs Bambals, Alfrēds Puškevics. Fotografējis Ingvars Leitis.

Ekspedīcijas "Vjatlags – Usoļlags '95" uzstādītā piemiņas zīme – krusts Usoļlagā nomocītajiem latviešiem tika atklāta 1995. gada 26. augustā. Fotografējis Ainārs Bambals.

Darbs latviešu virsnieku un karavīru piemiņas iemūžināšanā turpinās. Pēdējo desmit gadu laikā viņu piemiņas iemūžināšanai uzstādītas piemiņas zīmes un pieminekļi bijušajās Gulaga nometnēs Krievijā, tapušas televīzijas dokumentālās filmas "Viņi pārnāk", "Norijska 1941.–1991." u. c., izdotas grāmatas: "Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri" (1995), "Latvijas armijas augstākie virsnieki, 1918–1940" (1998) u. c. Tas liecina, ka tautā vēl ir dzīva atmiņa par vīriem, kas Brīvības cīņās 1918.–1920. gadā izcīnīja Latvijas valsti, 20 gadus stāvēja tās sardzē, kaut arī Baigajā gadā nosargāt to nespēja. Padomju represijās savas valstiskās pārliecības vārdā tie nesa vislielākos upurus.

Mūsu nākamo paaudžu svēts pienākums ir turēt godā šo varoņu piemiņu.

SUMMARY

In Memory of the Latvian Officers
Repressed in 1940 – 1941Their Road to Golgotha and Fate
in the Stalinist GULAG camps, 1941–1959

AINĀRS BAMBALS

This article offers insight into the genocide carried out by the Soviet totalitarian regime in 1940-1941 against the Latvian nation, including the officers of independent Latvia's armed forces. It is the summation of research done and many articles on the subject by the author over the past thirteen years.

The novelty of this research derives partially from the fact that it makes extensive use of special archival materials of the former Latvian SSR KGB and Ministry of Internal Affairs, which previously were unavailable to the public. Further originality of findings stems from use of materials (archive documents, personal accounts, photos, etc.) that the author collected and investigated during research expeditions in the Russian regions of Krasnoyarsk, Norilsk, Dudinka, Lama, Taishet, Kirov (Viatka), and Perm from 1990 to 1995.

Bambals uses a vast array of sources, starting with recent historical literature and research, the published and unpublished personal accounts of officers who survived the GULAG, and ending with the archival materials of the Latvian State Historical Archives and the Latvian State Archives, and the former KGB archives. All of these varied primary and secondary sources confirm the repressive nature of the Soviet regime. Stalinist terror was especially ruthless against the officers of the Latvian army following Latvia's occupation on 17 June 1940. Among them were Latvian military personnel that had fought to establish an independent Latvian state in 1918-1920, and for this reason the Soviet state was determined to destroy them.

The article describes those responsible for carrying out repressions against Latvian officers: the USSR People's Commissariat of Internal Affairs (NKVD) and the military branch of the People's Commissariat of State Security (NKGB), as well as their methods, activities, and the mechanism of repression itself. The scale of repression and many of the individual victims are mentioned.

The year 1940-1941 is recalled as the "Year of Horror" by many Latvians. During this first period of Soviet occupation, eight out of twelve infantry regiment commanders on active military service in the Latvian army were repressed, as were seven out of eight military regiment commanders. The artillery inspector, army commander, army headquarters Chief of Staff, and the Minister of War were also repressed. As yet unknown, however, remain the names of many Latvian army battalion, artillery battalion, squadron, company, platoon, and battery commanders who suffered repression by the Soviet regime.

Continued research is required, in order to obtain more precise statistical data, but currently it is possible to calculate that about 4700 Latvian soldiers became victims of communist genocide in Latvia in 1940-1941.

Bambals has collected information about the destiny of 564 Latvian officers imprisoned in Norillag, near the town of Norilsk in Russia's Far North — where more than 1000 army officers, non-commissioned officers, and soldiers of the former Baltic states were eventually imprisoned. Eighty-two of these 564 officers were shot in Norilsk, about 400 perished from hunger, cold, and diseases in the inhuman conditions of the camp. Fewer than eighty men returned to their homeland at the end of the 1950s after their imprisonment and deportation.

Norillag, Viatlag, Usollag, Taishetlag, the major prisons in Moscow, Krasnoyarsk, Omsk, Tomsk, Perm, Sverdlovsk, Astrakhan, and other prisons were among the places Latvian army officers were sent to die. Thanks to the support of various Latvian organisations, the author of this article organised several commemorative and research expeditions to the former GULAG camps of Russia. Memorials to the dead Latvian soldiers and officers were erected on the sites of the former camps of Norilsk, Lama, Taishetlag, and in the towns of Norilsk, Lesnoe (Kirov Region), and Solikamsk (Perm Region).

Bambals, an historian at the Latvian State Archives, has received Latvia's highest award — the Order of Three Stars — for his contribution in seeking out locations of former GULAG camps and erecting memorials to the Latvian people who perished there.

The article is dedicated to the memory of all Latvian army officers and soldiers who were tortured to death in the Soviet camps. May their memory live forever.

Ieslodzīto evakuācija no Latvijas PSR Iekšlietu Tautas komisariāta cietumiem 1941. gadā¹

ALEKSANDRS KOKURINS

Savā rakstā es neapskatīšu ne politiskos, ne ideoloģiskos, ne morālos cietumu jautājumus, kādi bija PSRS 1941. – 1945. gada Tēvijas kara sākumā. Es minēšu tikai faktus. Raksts veidots, par pamatu ņemot IeTK Cietumu pārvaldes dokumentus, kas glabājas Krievijas Federācijas Valsts arhīvā, kā arī dažus citus dokumentus, kas glabājas mūsu arhīvā.

Kara sākumā, 1941. gada 22. jūnijā, PSRS Cietumu pārvaldes sistēmā funkcionēja 484 cietumi ar kopējo limitu – 210 000 vietas. Šie cietumi bija: trīs centrālie cietumi (Orlas, Vladimiras un Butirkas), 476 vispārējie cietumi, trīs cietumu slimnīcas, viens speciētums (notiesātajiem speciālistiem un zinātniekiem, tā saucamā “šaraška”), viena PSRS IeTK cietuma psihiatriskā slimnīca Kazaņā. 1941. gada augustā PSRS IeTK un PSRS VDTK apvienoja vienotā tautas komisariātā – PSRS IeTK. PSRS IeTK Cietumu pārvaldes pārziņā tika nodoti bijušās PSRS VDTK 2. daļas pakļautībā esošie trīs centrālie cietumi – Iekšējais, Lefortovas un Suhanovas cietums. Centrālie cietumi bija pakļauti PSRS IeTK Cietumu pārvaldei, bet visi pārējie – vietējie cietumi – republiku un apgabalu IeTK un IeTK pārvalžu cietumu pārvaldēm, daļām un nodaļām. Pavisam funkcionēja 90 pārvaldes aparāti: divas cietumu pārvaldes (Ukrainā un Baltkrievijā), 53 cietumu daļas un 35 cietumu nodaļas. Visus cietumus vadīja PSRS IeTK Cietumu pārvalde ar valsts drošības kapteini (no 1941. gada 6. augusta – Valsts drošības majoru) M. I. Ņikoljski priekšgalā.

1941. gada aprīlī PSRS IeTK Cietumu pārvaldes štatus bija 123 cilvēki, augustā štatus samazināja līdz 100 cilvēkiem, 1941. gada novembrī – līdz 71, bet 1942. gada novembrī PSRS IeTK Cietumu pārvaldē bija 56 cilvēki.

Kara priekšvakarā PSRS IeTK Cietumu pārvaldes darbu uzraudzīja PSRS iekšlietu tautas komisāra I. vietnieks, valsts drošības 3. ranga komisārs S. N. Kruglovs, bet no 1941. gada 31. augusta sakarā ar Kruglova aiziešanu uz fronti šo funkciju pildīja iekšlietu tautas komisāra vietnieks, Valsts drošības 3. ranga komisārs I. A. Serovs. Viņu nomainīja iekšlietu tautas komisāra vietnieks, Valsts drošības 3. ranga komisārs V. V. Černiševs, kurš sekoja arī PSRS IeTK GULAG'a darbam. Visus PSRS IeTK Cietumu pārvaldes darba principiālos jautājumus izlēma, protams, pats PSRS iekšlietu tautas komisārs, Valsts drošības ģenerālais komisārs L. P. Beriņa.

1941. gada 20. jūnijā PSRS IeTK cietumos atradās 317 183 ieslodzītie (cietumu kopējais limits – 210 000 vietas), tai skaitā: izmeklēšanā esošie – 75 523, prokuratūras pārziņā esošie – 35 824, tiesu pārziņā esošie – 39 245, notiesātie – 159 212, pārvietošanā (tranzītā) esošie – 7379.

¹ Raksta autors izmantojis šādus avotus: 1) Gosudarstvennij arhiv Rossijskoj Federacii (GARF). Tjurennoje upravlenije NKVD SSSR, 9413. f., 1. apr., 21. l.; 2) GARF. Prikazi NKVD po osnovnoj dejatel'nosti i po ličnomu sostavu, 9401. f., 1.-a un 9. apr. 3) GARF. Objasnitenaja zapiska načal'nika tjurennoogo otdela NKVD Latvijskoj SSR tov. Grinberga K. G. načal'niku tjurennoogo upravlenija NKVD SSSR ot 10.09.1941 g. o hode evakuacii z/k iz tjurem Latvii.

Raksts tulkots no krievu valodas. Tulkojumā saglabāts autora viedoklis un rakstības stils. H. Stroda zemsvītras paskaidrojumi un komentāri.

Sākoties kara darbībai, ar PSRS APP dekrētu 1941. gada 22. jūnijā tika izsludināts karastāvoklis Arhangeļskas apgabalā, Baltkrievijas PSR, Vologdas, Voronežas un Ivanovas apgabalos, Karēļu–Somu PSR, Krimas APSR, Kurskas apgabalā, Latvijas un Lietuvas PSR, Ļeņingradas pilsētā un apgabalā, Moldāvijas PSR, Murmanskas apgabalā, Maskavas pilsētā un apgabalā, Orlas, Rostovas, Rjazaņas, Smoļenskas un Tulas apgabalos, Ukrainas un Igaunijas PSR un Jaroslavas apgabalā. 1941. gada 23. jūnijā PSRS iekšlietu tautas komisāra vietnieks V. V. Čerņiševs, izmantojot īpašu speciālo slepeno sakaru sistēmu,² izziņoja PSRS iekšlietu tautas komisāra pavēli evakuēt ieslodzītos no piefrontes joslas cietumiem.

Pavisam 1941. gadā evakuēja 141 527 ieslodzītos, 1942. gadā – 22 605; 1941./1942. gadā kopā – 164 132 ieslodzītos. 1941./1942. gadā evakuēja 206 cietumus (kopskaitā 94 206 limita vietas) – no republikām, novadiem un apgabaliem. 1942. gada 1. janvārī PSRS leTK cietumos ar 142 760 limita vietām bija 268 532 ieslodzītie, t.i., 188 % no limita.

1941. gada jūlijā gandrīz visu PSRS leTK Cietumu aparātu ar pārvaldes priekšnieka vietnieku, valsts drošības majoru K. S. Zilbermanu vadībā evakuēja uz Čkalovu (tagad Orenburga). Maskavā palika PSRS leTK Cietumu pārvaldes darbinieku grupa 10 cilvēku sastāvā ar pārvaldes priekšnieku M. I. Ņikoljski, kuri nodarbojās ar ieslodzīto evakuēšanu no piefrontes joslā esošajiem PSRS leTK cietumiem. 1941. gada oktobrī šo grupu evakuēja uz Kuibiševu (tagad Samara), bet tā paša gada decembrī – sakarā ar izmainījušos stāvokli frontē – tā atgriezās Maskavā.

Tūlīt pēc Latvijas iestāšanās PSRS sastāvā ar PSRS leTK 1940. gada 29. augusta pavēli Nr. 001072 tika noorganizēts Latvijas PSR leTK. Tā centrālā aparāta štatā bija 270 cilvēki: no tiem 215 – milicijas orgānos,³ 16 – cietumu daļā. Pavisam Latvijas PSR leTK centrālā aparāta un vietējo orgānu štatos bija 4 923 cilvēki. Ar 1940. gada 11. septembra pavēli Nr. 1268 par Latvijas PSR iekšlietu komisāru norīkoja Alfonu Andreja d. Novīku, bet ar PSRS leTK 1941. gada 10. janvāra pavēli Nr. 2 viņam piešķīra dienesta pakāpi – “valsts drošības vecākais majors”. Ar PSRS leTK 1941. gada 24. februāra pavēli Nr. 237 par Latvijas PSR leTK Cietumu daļas priekšnieku apstiprināja Kārli Gotfrīda d. Grīnbergu.

Saskaņā ar PSRS leTK pavēlēm Nr. 00100 (1941. gada 30. janvārī) un Nr. 00699 (1941. gada 31. maijā) Latvijā tika noorganizētas divas labošanas darbu kolonijas (LDK) – vīriešiem (400 vietas) un sievietēm (100 vietas), kā arī viena LDK nodaļa ieslodzītām nepilngadīgām meitenēm (100 vietas). Tajā pašā laikā Lietuvā un Igaunijā noorganizēja divas labošanas darbu kolonijas katrā, attiecīgi ar 1000 un 550 vietām.

1941. gada 10. jūnijā Latvijā darbojās 12 cietumi, trīs no tiem Rīgā: Nr. 1 – 1570 vietas, tajā uzturējās 1585 cilvēki, Nr. 2 – 535 vietas, 353 ieslodzītie, Nr. 3 – 55 vietas, 19 ieslodzītie. Pārējie cietumi bija izvietoti citās republikas pilsētās: Nr. 4 – Ventspilī (400 vietas, 149 ieslodzītie), Nr. 5 – Daugavpilī (340 vietas, 462 ieslodzītie), Nr. 6 – Jelgavā (240 vietas, 287 ieslodzītie), Nr. 7 – Liepājā (225 vietas, 276 ieslodzītie), Nr. 8 – Cēsīs (200 vietas, 60 ieslodzītie), Nr. 9 – Valmierā (200 vietas, 102 ieslodzītie), Nr. 10 – Rēzeknē (140 vietas, 181 ieslodzītais), Nr. 11 – Madonā (100 vietas, 61 ieslodzītais), Nr. 12 – Ludzā (100 vietas, 52 ieslodzītie). 1941. gada 10. jūnijā kopā visos 12 Latvijas cietumos tika turēti 3592 cilvēki (kopējais vietu skaits – 4105).

² T. s. augstas frekvences speciālie sakari.

³ URKM (učastok raboče-krestjanskoj milicij) – strādnieku–zemnieku milicijas iecirknis.

1941. gada 23. jūnijā arī Latvijas PSR iekšlietu tautas komisārs A. A. Noviks saņēma Berijas pavēli par ieslodzīto evakuāciju no piefrontes joslas cietumiem, un jau 24. jūnijā pulksten 18.00 viņš ziņoja PSRS leTK Maskavā, ka 23. jūnijā nosūtīts pirmais ešelons ar ieslodzītajiem, bet 24. jūnijā – otrs un pēdējais ešelons un līdz ar to cietumi atbrīvoti. Cietumnieku pārvešanai norīkoja pavisam 100 vagonus.

1941. gada 20. jūlijā 26 ieslodzītie no Madonas ieradās Vologdā, 825 no Daugavpils un 995 no Rīgas – Krasnojarskā, 830 no Latvijas – Tomskā, 991 no Rīgas – Soļļieckā (Čeļabinskas apgabals) un 38 no Ludzas – Daņilovā (Jaroslavas apgabals). Pavisam no Latvijas paredzētajās vietās ieradās 3705 ieslodzītie, daļu no tiem vēlāk pārsūtīja uz Novosibirsku.⁴

1941. gada 4. jūlijā PSRS iekšlietu tautas komisāra vietnieks V. V. Čerņiševs un PSRS leTK Cietumu pārvaldes priekšnieks M. I. Ņikolskis iesniedza PSRS iekšlietu tautas komisāram L. P. Berijam papildu priekšlikumus par ieslodzīto evakuāciju no piefrontes joslas cietumiem: 1) izvest uz aizmuguri tikai izmeklēšanā esošos ieslodzītos; 2) atbrīvot sievietes ar bērniem, grūtnieces un nepilngadīgos ieslodzītos, izņemot diversantus, spieģus, bandītus u. tml. sevišķi bīstamus noziedzniekus; 3) atbrīvot visus, kas notiesāti saskaņā ar PSRS APP 1940. gada 26. jūnija, 10. augusta, 28. decembra un 1941. gada 9. aprīļa dekrētiem, kā arī visus, kas notiesāti par mazsvarīgiem, sadzīves un dienesta noziegumiem un kuri nav sociāli bīstami, izmantojot viņus aizsardzības rakstura darbos pēc militārās pavēlniecības norādījumiem; 4) visiem pārējiem ieslodzītajiem (tajā skaitā dezertieriem) pielietot augstāko soda mēru – nošaušanu.

Kā redzams, šie priekšlikumi tika pieņemti, jo piefrontes joslas cietumnieku evakuācijas gaitā līdz 1942. gada 22. janvārim bija nošauti 9817 ieslodzītie, no tiem Baltkrievijā – 630, Ukrainā – 8789, Igaunijā – 205, Orlas apgabalā – 291, Smoļenskas apgabalā – 2. Tikai Līvovas apgabala cietumos vien ieslodzīto (ar sodāmību pēc I. kategorijas⁵) skaits samazinājās par 2464 cilvēkiem, Drobičas apgabala cietumos – par 1101, Staņislavas apgabala cietumos – par 1000; Baltkrievijā Ošmjanu cietumā – par 30, Glubokojas cietumā – par 600 cilvēkiem. Latvijas PSR leTK Cietumu daļas priekšnieka K. Grīnberga 1941. gada 10. septembra atskaitē PSRS leTK Cietumu pārvaldei minēts, ka cietumā Nr. 1 (Rīgā) piespriestie augstākie soda mēri ar tautas komisāra atļauju izpildīti cietuma pagalmā un liķi aprakti.

Pēc datiem uz 1942. gada 22. janvāri redzams, ka no PSRS leTK cietumiem tika evakuēti pavisam 141 527 ieslodzītie: no Ukrainas cietumiem – 45 569, no Baltkrievijas – 9573, no Karēļu–Somu PSR – 3025, no Latvijas PSR – 3722, no Lietuvas PSR – 1363, no Moldāvijas PSR – 4846, no Igaunijas PSR – 4047, no Krimas APSR – 2035, no Ļeņingradas apgabala – 18 906, no Kaļiņinas apgabala – 2679, no Murmanskas apgabala – 987, no Smoļenskas apgabala – 3510, no Orlas apgabala – 3710, no Tulas apgabala – 2152, no Rostovas apgabala – 1723, no Rjazanas apgabala – 1823, no Voronežas apgabala – 2746, no Krasnodaras novada – 2000, no PSRS leTK Vladimiras un Orlas cietumiem – 2210 un no Maskavas pilsētas cietumiem – 19 868 cilvēki.

Neizveda un ienaidnieka ieņemtajā teritorijā palika 21 504 ieslodzītie. Evakuācijas gaitā tika atbrīvoti 7444 ieslodzītie, 819 aizbēga bombardēšanu laikā, no konvoja aizbēga 264, ceļā bombardēšanu laikā nogalināja 23, bandītu uzbrukumos atbrīvoti 346, cietumos nošauti 9817; apspiežot dumpi un pretošanos, konvojs nošāvis 674 ieslodzītos, nelikumīgi konvojs nošāvis 769, ceļā miruši 1057 ieslodzītie.

⁴ Ja Latvijas cietumos bija 3592 cilvēki, bet PSRS nonāca 3705, nav saprotams, kur radās 113 cietumnieki.

⁵ Sodāmība pēc I. kategorijas – piespriests nāvessods.

Kopā evakuācijas gaitā dažādu iemeslu dēļ ieslodzīto skaits, pēc uzskaites datiem, samazinājies par 42 776 cilvēkiem.

Padomju okupantu nošautie ieslodzītie Rīgas centrālcietumā.
Rīga, 1941. g. jūlijs.

1944. gada 27. augustā PSRS IeTK Cietumu pārvaldes priekšnieks M. I. Ņikoljskis ziņojumā "Par IeTK cietumu darbu Tēvijas kara trīs gados" L. P. Berijam rakstīja: "Evakuācija 1941. gadā notika ārkārtīgi sarežģītā situācijā sakarā ar negaidīto fašistiskās Vācijas uzbrukumu. Tāpēc virkne cietumu, kas atradās pierobežas joslā (Belostokas, Grodņas, Lomžas, Brestas, Kauņas, Mariampoles u. c.), jau kara pirmajās dienās atradās ienaidnieka sagrābtajā teritorijā un evakuācija nenotika vispār. Virkne citu pierobežas joslas cietumu (Ljovovas, Peremišļas, Vladimiras-Volinskas, Viļņas u. c.) evakuācija notika zem artilērijas apšaudes, un izdevās izvest tikai daļu ieslodzīto. Lielākā daļa cietumu tika evakuēta savlaicīgi un plānveidīgi. To veicināja sasprindzinātais un precīzais cietumu personāla un konvoja karaspēka darbs, kā arī laba apgāde ar transportu un sakariem, kas ļāva operatīvi plānot evakuāciju un sadalīt evakuējamo ieslodzīto plūsmu virzienus."

1941. gada oktobrī Latvijas PSR iekšlietu tautas komisāru A. A. Noviku piekomandēja PSRS IeTK 2. daļai Latvijas PSR iekšlietu tautas komisāra amatā, bet no 1942. gada janvāra viņš bija PSRS IeTK 1. daļas 4. pārvaldes (tā pārzināja terora, diversiju organizēšanu un izlūkošanu ienaidnieka aizmugurē) Latvijas nodaļas priekšnieks. 1943. gada 14. februārī A. A. Novikam piešķīra speciālu pakāpi – "Valsts drošības komisārs", bet 1945. gada 9. jūlijā – ģenerālmajora pakāpi.

Latvijas PSR leTK Cietumu daļas priekšnieks K. G. Grīnbergs savā ziņojumā par Latvijas PSR leTK cietumu evakuāciju rakstīja, ka "visi cietumu un Cietumu daļas dokumenti iznīcināti", un ka "daļa aģentūras materiālu nodota leTK I. specdaļas priekšniekam Koroļovam, bet pārējā – iznīcināta".

Rezumējot minēto, varam atzīmēt, ka ieslodzīto evakuācija no Latvijas PSR leTK cietumiem 1941. gadā tika organizēta savlaicīgi un plānveidīgi, un salīdzinājumā ar ieslodzīto evakuāciju, piemēram, no Ukrainas un Baltkrievijas cietumiem (kur ieslodzītos masveidā apšāva gan cietumos, gan transportēšanas laikā, kur bija daudz mirušo slikti organizētās ēdināšanas un medicīniskās apkalpošanas pilnīga trūkuma dēļ), tā notika gluži apmierinoši.

SUMMARY

The Evacuation of Prisoners from Latvian SSR NKVD Prisons in 1941

A. I. KOKURIN

Dr. A. I. Kokurin is an employee of the State Archives of the Russian Federation in Moscow. His article uses the USSR NKVD (People's Commissariat of Internal Affairs) Prisons Administration documents found in these archives to examine the evacuation of prisoners from the territory of Latvia in the summer of 1941. At the start of the German-Soviet war, the USSR NKVD Prisons Administration operated 484 prisons with room for 210,000 prisoners, yet the actual number of those imprisoned was 317,183 (151%). On 10 June 1941, 3892 persons were being held in the twelve prisons on the territory of the Latvian SSR. On the orders of the Deputy Commissar for Internal Affairs of the USSR, 3722 prisoners were evacuated from Latvian territory on two trains (one hundred railway cars in total) on 23 and 24 June 1941. These prisoners were transferred to other points of incarceration in Vologda, Krasnoyarsk, Tomsk, Sol'-Ilets, and Danilov. Some prisoners were not evacuated, but executed on the spot, as was the case in Riga's Central Prison. Some evacuees were also killed at points along the evacuation route. The evacuation of prisoners from Latvia was overseen by the Commissar for Internal Affairs of the Latvian SSR, A. Noviks. Most of the prison records have been destroyed. Noviks, who was made Latvian SSR Commissar of State Security in February 1942, also headed the Latvian section of the USSR NKVD First Directorate's Fourth Administration (Espionage in Germany and German-Occupied Territories) from January 1941 onwards, and co-ordinated Soviet acts of terror, sabotage, and espionage in Nazi-occupied Latvia.

PSRS Valsts Drošības ministrijas pilnīgi slepenā Baltijas valstu iedzīvotāju izsūtīšanas operācija "Krasta Banga" ("Priboj")

HEINRIHS STRODS

Pēc PSRS sabrukuma 1991. gadā šis impērijas okupētajās zemēs, tām atgūstot neatkarību, pastiprinājusies komunistiskā totalitārisma zinātniskā izpēte un salīdzinājums ar nacistiskās Vācijas genocīdu tās okupētajās zemēs.¹ Pētījumi notiek virzienos, kur abu šo totalitāro režīmu darbībā novērojamas atšķirības vai līdzības, tikai vienā gadījumā šo genocīdu balsta rasistiski, otrajā – šķiriski "pamatojumi".² Kaut arī šodien genocīda vēstures pētniecība gan hronoloģiski, gan teritoriāli tālu pārsniegusi Otrā pasaules kara robežas,³ genocīda izpēte bijušajā PSRS, kur, sākot ar 1941. gadu, valsts nodevībā apvainoja un izsūtīja uz Sibīriju veselas tautas,⁴ vēl atrodas faktiskā materiāla uzkrāšanas posmā. Taču jau tagad tā sniedz savu ieguldījumu totalitārā režīma būtības atklāšanā. Sevišķa nozīme šai izpētei ir Kaukāza un Baltijas reģionos, kur impēriskais spiediens pret vietējām tautām bija sevišķi stiprs. Gulaga statistikā līdzās čečeniem, vlasoviešiem u. c. pat ieviesa speciālu nodaļu – baltieši.

Kādi mērķi un kādas sekas objektīvi bija Baltijas tautu iznīcināšanai? Visdažādākie: pretošanās kustības apspiešana, zemniecības vardarbīga kolektivizācija, Baltijas kolonizācija vai kara gatavošana pret Rietumiem un frontes līnijas zemju atbrīvošana no "sociāli svešiem elementiem". Vai šīs masu deportācijas ir noziegums pret cilvēci? Kaut arī Baltijas valstu likteņi 20. gs. totalitārisma režīma okupācijas pusgadsimtā bija stipri līdzīgi, okupācijas laika kopējā vēstures izpēte Baltijas reģionā faktiski nenotiek.⁵ Šajā rakstā mēģināts parādīt 20. gs. Baltijas tautu lielākās komunistiskās deportācijas norisi trijās Baltijas valstīs.

Valstiski organizētais komunistiskais genocīds tā trešajā, pēckara posmā (1944–1949), risinājās starprepublikāniskā līmenī zem pilnīgi slepeniem, kodētiem nosaukumiem ("Visla", "Priboj" u. c.) un slepenu datumu (D–1), kaut arī galvenais trieciens tika dots vienai republikai. Baltijas valstīs komunistiskā genocīda vislielākā starprepublikāniskā operācija bija PSRS VDM pilnīgi slepenā operācija ar kodētu nosaukumu "Krasta banga" 1949. gada 25. martā.

¹ H. H. Wilhelm. Die Einsatzgruppe A der Sicherheitspolizei und des SD 1941/42. – Frankfurt/M, 1996; Cz. Madajczyk. Das Drama von Katyn Berlin, 1995; A. Ezergailis. The Holocaust in Latvia 1941 – 1944. – Rīga, 1996; The deliberate and systematic destruction of a racial, religious, political or ethnic group // The New Encyclopedia Britannica. – 1991. – Vol. 5. – 183. lpp.

² H. Strods. Brūnais genocīds un sarkanais genocīds Baltijā 1940–1989: kopīgais un atšķirīgais // Latvijas Vēsture, 1995. – Nr. 4; H. Strods. Zem melnbrūnā zobena. – Rīga, 1994. – 36.–41. lpp. H. Strods. Die Hauptformen der Genozids in Lettland (1940-1985) // Acta Baltica. – Bd. XXIX/XXX, 1992. – S. 237–254 (Germany).

³ M. D. Dobkowski, I. Welloman. Genocide in Our Time. Ann Arbor, 1992 u. c.

⁴ Dm. Wolkogonow. Stalin. Kniga II. Voūdi. – Moskva, 1998. – 264.–265. lpp; V. Čebrikov. O wyselenii v 40–50 godah nekotorych kategorij graūdan iz Zapadnich rajonov SSSR // Istočņik. – 1996, Nr. 1. – 137.–138. lpp.

⁵ David G. Kirby. Locating the Baltic // Baltic Studies Newsletter. – Vol. XXII, Nr. 3(88). – December, 1998. – P. 1–4.

Operācija "Krasta banga" notika pēc VK(b)P CK un PSRS MP lēmuma. 1949. gada 20. janvārī PSRS MP pieņēma pilnīgi slepenu lēmumu Nr. 390–138ss ar garu un visai grūti tulkojamu nosaukumu: "Par kulaku un viņu ģimeņu, bandītu un nacionālistu, kas atrodas nelegālā stāvoklī, bruņotās sadursmēs kritušo un notiesāto bandītu ģimeņu, kas turpina veikt naidīgo darbību, un arī represēto bandītu ģimeņu izvešanu no Lietuvas, Latvijas un Igaunijas teritorijas". Izvešanas īstenošanu uzticēja divām spēka ministrijām Maskavā un Baltijas republikās – Iekšlietu un Valsts Drošības ministrijai. PSRS Iekšlietu ministrs S. Kruglovs 1949. gada 12. martā ar pilnīgi slepeno sevišķas nozīmes pavēli uzdeva operāciju sagatavot un kopā ar VDM īstenot gan Maskavā, gan uz vietām, ieskaitot ap 100 000 pārvietojamo "speckontingenta uztveršanu" četros Sibīrijas apgabalos un novados. Ar PSRS VDM ministra 1949. gada 28. februāra pavēli Nr. 0068 šo operāciju uzdeva izpildīt PSRS VDM Iekšējā karaspēka Galvenajai pārvaldei pārvaldes priekšnieka, ģenerālleitnanta P. Burmaka vadībā. Līdz padomju impērijas iziršanai operāciju "Krasta banga" tikai pieminēja, pēdējos desmit gados jau ir publicēti "specnometināto" saraksti⁶ un dots tās vērtējums kā Baltijas tautu genocīds,⁷ taču daudzu arhīvu pirmavotu nepieejamības dēļ joprojām nav izpētīta un pilnīgi atklāta šīs operācijas organizācija augstākajā valsts varas (komunistiskās partijas) līmenī.

Svarīgs avots šīs tēmas izmeklēšanā bija PSRS IeTK (Iekšlietu Tautas Komisariāts) – VDM – IeM (Iekšlietu ministrija) Iekšējā karaspēka Galvenās pārvaldes arhīva fonds, kas glabājās Padomju armijas Centrālajā valsts arhīvā, tagad – Krievijas Valsts kara arhīvā Maskavā.⁸ PSRS IeTK – VDM – IeM Iekšējā karaspēka Galvenās pārvaldes pakļautībā darbojās PSRS IeTK Baltijas apgabala pārvalde ģenerālleitnanta Golovko vadībā.⁹ Pārvalde komandēja PSRS VDM IeK 2. divīziju Šauļos,¹⁰ PSRS VDM IeK 4. divīziju Viļņā,¹¹ PSRS VDM IeK 5. divīziju Rīgā,¹² PSRS VDM IeK 63. divīziju Tallinā¹³ un PSRS IeTK konvoja karaspēka 48. divīziju Rīgā.¹⁴ Apgabala IeK cieši sadarbojās ar IeTK konvoja karaspēka 48. divīziju ar štābu Rīgā (ģenerālmajora Kemerova vadībā), ar VDM dzelzceļa karaspēka apsardzes divīziju (trīs pulki) ar štābu Rīgā, Kalpaka bulv. 4, un PSRS VDM Baltijas apgabala Robežapsardzes karaspēka štābu Rīgā.

Starp šī sazarotā pārvalžu un Iekšējā konvoja karaspēku divīziju tīkla dokumentiem izdevās atrast īpaši vērtīgu lietu – "Materiāli par PSRS VDM IeK pilnīgi slepeno operāciju "Krasta banga" no 1949. gada 25. februāra līdz 23. augustam". Lieta sastāv no 435 lapām un kartēm.¹⁵

⁶ Represēto saraksts, 1949. – I, 1995; II, 1995; III, 1995; IV, 1995.

⁷ Arvydas Anušauskas. Lietuviu, tautos sovietinis naikinimas. 1940–1958 metais. – Vilnius, 1996; H. Strods. Die Hauptformen der Genozids in Lettland (1940–1985) // Acta Baltica. – Bd. XXIX/XXX. – 1992. – S. 237–254.; Hilda Sabbo. Vōimatu Vaikide I – II. – Tallin, 1996.

⁸ Rossijskij gosudarstvennij vojennij arhiv (turpmāk – RGVA). – 38650.f. Galvenā pārvalde darbojās no 1942. līdz 1951. gadam. Tā izveidota 1942. gadā uz PSRS IeTK Iekšējā karaspēka Galvenās pārvaldes bāzes un 1951. gadā pārformēta par PSRS VDM Iekšējās apsardzes Galveno pārvaldi. No 1951. līdz 1954. gadam minētā Galvenā pārvalde bija apvienota ar PSRS IeTK, VDM, IeM konvoja karaspēka Galveno pārvaldi.

⁹ RGVA, 38657. f.

¹⁰ Turpat, 38671. f.

¹¹ Turpat, 38672. f.

¹² Turpat, 38673. f.

¹³ Turpat, 38686. f.

¹⁴ Turpat, 38058. f.

¹⁵ Turpat, 38658. f., I. apr., 408. lieta. Glabāšanas laiks – pastāvīgi.

Krievijas Valsts kara arhīva dokumentālos materiālus par pilnīgi slepeno operāciju "Krasta banga" pēc to pieejamības var sadalīt trīs grupās. Pirmā grupa – pilnīgi slepenie plāni, pavēles un atskaites par operācijas veikšanu. Viens no šī fonda svarīgākajiem dokumentiem ir operācijas vadītāja, PSRS VDM leK Galvenās pārvaldes priekšnieka, ģenerālleitnanta P. Burmaka ziņojums PSRS VDM ministra vietniekam O. Ogaļcovam par operācijas izpildi.¹⁶ Ziņojuma mašīnrakstam ir 21 lappuse, un tas atklāj PSRS VDM leK Baltijas valstu iedzīvotāju izsūtīšanas operācijas "Krasta banga" organizāciju un darbību.

Otrā materiālu grupa – Lietuvas, Latvijas un Igaunijas kartes (katras izmērs apmēram 1 x 2 m), kurās atzīmētas izsūtāmo iesēdināšanas staciju vietas, norādīts katras stacijas arestantu vagonu un izsūtāmo cilvēku skaits, ar sarkanām bultiņām atzīmēti rajoni, no kuriem piegādājami "specnometināmie", un minēts kravas mašīnu skaits, kas nepieciešams, lai "speckontingentu" nogādātu uz staciju. Saglabājusies arī Baltijas valstu karte, kurā atsevišķos Lietuvas, Latvijas un Igaunijas rajonos norādīts gan izsūtāmo, gan arī izsūtītāju (čekiņu, kareivju, partijas un padomju aktīvistu) skaits. Šī karte apstiprināta ar PSRS VDM leK Galvenās pārvaldes priekšnieka, ģenerālleitnanta P. Burmaka parakstu.¹⁷ Taču pat pēc atkārtota lūguma 1994. – 1995. gadā šo karšu kserokopijas autoram netika izsniegtas.

Trešā materiālu grupa – iznīcinātie operatīvie materiāli, kas operācijas laikā atradās pulku un bataljonu komandieru rīcībā. Komisija pulkveža Šimko, majora Kaļistratova un majora Kijjačenko sastāvā iznīcināja 182 dokumentus un 66 topogrāfiskās kartes. 1949. gada 23. augusta iznīcināšanas aktu apstiprinājis PSRS VDM leK GP priekšnieks, pulkvedis Veļikanovs.¹⁸ Mani secinājumi pamatojas tikai uz pieejamiem materiāliem. Pētījumā izmantoti operācijā "Krasta banga" piedalījušos divīziju un pulku dokumenti, izņemot vēsturiskos formulārus un karaspēka daļu aģentūru sarakstus, kurus arhīvs neizsniedza.

Minētā valdības uzdevuma izpildei PSRS VDM leK uz laiku organizēja štābu no PSRS VDM, leK GP un PSRS VDM SKP (sakarū karaspēka pārvaldes) pārstāvjiem šādā sastāvā:

- 1) P. Burmaks, ģenerālleitnants, PSRS VDM leK GP priekšnieks – štāba priekšnieks;
- 2) Golovko, ģenerālleitnants, PSRS VDM Baltijas apgabala leK priekšnieks Rīgā;
- 3) P. Ļeontjevs, ģenerālmajors, karaspēka priekšnieks Rīgā;
- 4) Kotovs, apakšpulkvedis, sakarū priekšnieks;
- 5) Spektors, apakšpulkvedis, autotransporta priekšnieks;
- 6) Rižovs, pulkvedis, PSRS VDM leK GP pārstāvis.¹⁹

Sākotnējos nepieciešamo spēku un līdzekļu variantus iepriekš minētā slepenā valdības uzdevuma izpildei P. Burmaks bija izstrādājis jau 1949. gada februāra beigās. Pirmkārt, tika uzskaitīti esošie PSRS VDM leK spēki un līdzekļi 30 000 ģimeņu izsūtīšanai no Baltijas valstīm D–I datumā, kuru noteiks minētais štābs. Lietuvā dislocētā PSRS VDM leM 4. divīzija ar štābu Šauļos pārsniedza nepieciešamo soda karaspēka kareivju skaitu par 5250 cilvēkiem, taču operatīvu apsvērumu dēļ tos pārsviet uz Latviju un Igauniju nebija iespējams. Tāpēc no citām vietām uz Igauniju tika nosūtīti 4350, bet uz Latviju – 4500, kopā 8850 karavīri (1. tabula).

¹⁶ Materiāli po operacii "Priboj". 28 fevraļa 1949. g. – 23 avgusta 1949 g. Soverš ennosekretno. Osoboj cennosti. Delo bez nomera. Srok hraneņija postojanno. – RGVA, 38650. f., 1. apr., 408. l., 45.-65. lp.

¹⁷ Otčētņaja karta po delu "Priboj" v Estonskoj, Latvijskoj i Ļitovskoj SSR, 1949 g. Sekretno. – RGVA, 36580. f., 1. apr., 408. l., 432. lp.

¹⁸ RGVA, 38650. f., 1. apr., 408. l., 428.-442. lp.

¹⁹ Turpat, 3. lp.

ВТОРОЙ ВАРИАНТ

Рассекречено

Совершенно секретно
Особой важности.

РАСЧЕТ

НА ПОТРЕБНОЕ КОЛИЧЕСТВО ОПЕРАТИВНОГО СОСТАВА, ВОЙСК,
БОЙЦОВ НАРОДНОЙ ЗАЩИТЫ И СОВПАРТАКТИВА В ЛАТВИЙСКОЙ
РЕСПУБЛИКЕ

по делу "П р и б о й".

1. ПОДЛЕЖИТ ВЫСЕЛЕНИЮ	-	13.000 семей
2. НЕОБХОДИМОЕ КОЛИЧЕСТВО ОПЕРАТИВНЫХ ГРУПП (каждая опергруппа выселяет 4 семьи)	-	3.250
3. СОСТАВ ОПЕРАТИВНОЙ ГРУППЫ:		
а) нач. опергруппы (оперработник МГБ)	-	1 чел.
б) военнослужащих войск МГБ	-	2 чел.
в) бойцов народной защиты	-	1 чел.
г) совпартработников	-	4-5 чел.
Итого		9-10 чел.
4. ВСЕГО ПОТРЕБУЕТСЯ:		
а) оперативных работников МГБ	-	3.250 чел.
б) военнослужащих войск МГБ	-	6.500 чел.
в) бойцов народной защиты	-	6.500 чел.
г) совпартработников	-	14.625 чел.
5. ИМЕЕТСЯ НА МЕСТЕ:		
а) оперативных работников МГБ	-	800 чел.
б) военнослужащих войск МГБ	-	2.400 чел.
в) бойцов народной защиты	-	9.800 чел.
г) совпартработников	-	12.000 чел.
6. НЕОБХОДИМО НАПРАВИТЬ:		
а) оперработников МГБ	-	2.550 чел.
б) войск МГБ и Корпуса охраны МГБ на ж.д. транспорте	-	4.500 чел.
ИЗ НИХ:		
Из 1 дивизии (Москва)	-	2.000 чел.
из Саратовского училища	-	1.000 чел.
из 4 дивизии (Литва)	-	1.000 чел.
из Корпуса охраны МГБ на ж.д. транспорте	-	500 чел.
ВСЕГО	-	4.500 чел.

ПРИМЕЧАНИЕ: а) Оперработников планируется на 100 чел. больше для обслуживания станций погрузки СА
б) Из 4500 чел. военнослужащих 400 чел. составляют резерв руководства.

Фонд 38650
Опись 1
Дело 408
Лист 10

25 февраля 1949 г.
Отп. в 2 экз.
исп. Бурмак
печ. Бадикина

П. БУРМАК.

Burmak

PSRS VDM leK GP priekšnieka ģenerālleitnanta P. Burmaka aprēķins 1949. gada 25. februārī par čekistiem, iznīcinātājiem, karavīriem, kompartijas padomju darbiniekiem, kas nepieciešami cilvēku izvešanai no Latvijas.

Par pilnīgi slepenās operācijas Baltijas valstīs "Krasta banga" nopietnību liecina PSRS VDM ar Ļeņina ordeni apbalvotās F. Dzeržinska vārdā nosauktās 1. MSD (motorizētā strēlnieku divīzija) piedalīšanās iedzīvotāju izvešanā. Šī karaspēka daļa ar numuru 3111 bija dislocēta Piemaskavā.

1. tabula

PSRS VDM papildu karaspēks operācijas
"Krasta banga" veikšanai Igaunijā un Latvijā²⁰

N.p.k.	KARASPĒKA DAĻAS	CILV. SKAITS
1. IGAUNIJA		
1.	VIRSNIEKU SASTĀVA KVALIFIKĀCIJAS PAAUGSTINĀŠANAS SKOLA SORTAVALĀ	400
2.	PSRS VDM 13. MSD VIENS PULKS NO MINSKAS	700
3.	PSRS VDM 7. DIVĪZIJAS VIENS PULKS NO MINSKAS	1 000
4.	1. MSD APVIENOTĀ VIENĪBA NO MASKAVAS	850
5.	PSRS VDM APSARDZES KORPUSA SERŽANTI	1 400
KOPĀ		4 300
2. LATVIJA		
1.	1. MSD DIVI PULKI NO MASKAVAS	2 000
2.	VDM KP NO SARATOVAS	1 000
3.	PSRS VDM APSARDZES KORPUSA SERŽANTI	500
KOPĀ		4 500
PAVISAM KOPĀ		8 850

2. tabula

Papildu apbruņojuma ieviešana Baltijas valstīs
operācijas "Krasta banga" priekšvakarā

N. p. k.	REPUBLIKA	MAŠĪNPISTOLES	ŠAUTENES
1.	LATVIJAS PSR	2 435	500
2.	LIETUVAS PSR	510	—
3.	IGAUNIJAS PSR	1 470	1 400
REZERVE		550	—
PAVISAM		5 025	1 900

2. tabulā redzam, ka papildus IeK un padomjupartijas aktīvistu apbruņojumam no Maskavas Baltijas valstīs tika piegādātas 5025 mašīnpistoles, 1900 šautenes un tām nepieciešamās patronas.

²⁰ Turpat, 48. l.p.

Latvijas PSR iekšlietu ministrs A. Eglītis ziņoja PSRS iekšlietu ministram S. Kruglovam Maskavā, ka S. Kruglova 1949. gada pavēle Nr. 00225 izpildīta. Kopā ar PSRS leM pilnvaroto ģenerālmajoru Ratuškinu sastādīti cilvēku izvešanas plāni, kuros paredzēta izvedamo cilvēku "iekraušanas" punktu apsardzība, nodibināti sakari ar robežapsardzības karaspēku, lai slēgtu pierobežas joslu. Izstrādāts arī ešelonu konvoju komandu darbības plāns (gan ešeloniem, gan "iekraušanas" punktiem), plāns ešelonu apgādei ar materiāliem līdzekļiem, autotransporta mobilizācijai VDM vajadzībām un konvoju, operāciju un izsūtāmo nogādāšanai pie ešeloniem, kā arī vēl citos jautājumos. 1949. gada 18. martā notika apriņķu leM priekšnieku apspriede, 1949. gada 19. martā – apspriede "iekraušanas" punktu priekšniekiem un ešelonu veidošanas punktu priekšniekiem.²¹ Baltijas valstu iedzīvotāju izvešanai aktīvi gatavojās PSRS leM konvoja karaspēka 48. divīzija ar štābu Rīgā (karaspēka daļa Nr. 00149). Kā redzams no 1949. gada 6. janvāra divīzijas pavēles, divīzijas personālsastāvu komandēja ģenerālmajors Jevgeņijs Kemerovs, viņa vietnieks bija pulkvedis P. Kohanovskis, bet divīzijas štāba priekšnieks – pulkvedis Nagornijs. Divīzijas štābā, kura pulki izvietojās Lietuvā, Latvijā un Igaunijā, bija trīs nodaļas: I – operatīvā, II – sagatavošanas, III – sakaru. Kā nodaļa darbojās arī slepenā divīzijas lietu izstrāde.²² Ar PSRS leM konvoja karaspēka priekšnieka 27. janvāra pavēli Nr. 99664 48. konvoja karaspēka divīzijai tika uzdots konvojēt "specnometināmos" uz attālajiem PSRS apgabaliem. Uz laiku priekšnieka pienākumus pildīja divīzijas komandieris, pulkvedis P. Kohanovskis, ar viņa pavēli Nr. 12, kas izdota 1949. gada 4. martā, izpildot PSRS leM pavēles Nr. 588–41 prasību un PSRS leM konvoja karaspēka priekšnieka 1949. gada 27. janvāra direktīvu Nr. 02000, tika nozīmēti 1087 ešelonu priekšnieki no 48. konvoja karaspēka divīzijas.²³

3. tabula

PSRS leM KK 48. divīzijas ešelonu priekšnieki
1949. gadā²⁴

N. p. k.	KONVOJU NOSAUKUMI	244.s/p	132.s/p	392.s/p	KOPĀ
1.	PIRMĀS PAKĀPES KONVOJU PRIEKŠNIEKI (SSK – SEVIŠĶI SLEPENĀIS KONVOJS	15	15	12	42
2.	OTRĀS PAKĀPES KONVOJU PRIEKŠNIEKI (SK – SLEPENIE KONVOJI)	8	5	8	21
3.	TREŠĀS PAKĀPES KONVOJU PRIEKŠNIEKI (PSK – PAAUGSTINĀTĀS SLEPENĪBAS KONVOJI)	19	6		20
	KOPĀ	42	26	40	108

²¹ A. Sabbo. Vōimatu Vaikide II. – Tallinn, 1996. – 891. lpp.

²² Prikazi po divīzīi 48 KV MVD SSSR. 6 janvarja – 27 avgusta 1949 g. Soveršenno sekretno. – RGVA, 38058. f., 1. apr., 39. l., 2.–3. lp.

²³ Sekretnije prikazi po divīzīi, 4 janvarja – 29 dekabreja 1949 g. – RGVA, 38058 f., 1. apr., 40. l., 21.–23. lp.

²⁴ Turpat, 47. lp.

Tādā veidā 244. strēlnieku pulkam, kas "apkalpoja" Latviju, tika sagatavotas 42 konvoju komandas: no 132. s/p (Lietuva) 26 un no 392. s/p (Igaunija) 40 konvoju komandas, kas varēja pavadīt vismaz 108 ešelonus ar "specnometināmajiem" – no 100 tūkst. līdz 150 tūkst. cilvēku; 76 "specnometināmo" ešelonu konvojēšanā piedalījās 2738 PSRS VDM konvoja karaspēka vīru – vidēji 36 cilvēki uz ešelonu.

Lai nodrošinātu operācijas sekmīgu norisi un neizsauktu starptautisku kritiku, PSRS VDM sevišķu nozīmi pievērsa notiekošās operācijas "Krasta banga" slepenībai. Pēc PSRS VDM Iekšējā karaspēka priekšnieka, ģenerālleitnanta P. Burmaka vēlmes 1949. gada 7. martā PSRS Valsts Drošības ministra vietnieks, ģenerālleitnants S. Ogoļcovs apstiprināja "Karaspēka koncentrēšanas operācijas rajonos slepenības nodrošināšanas plānu".²⁵ Pavēle noteica nepaziņot Iekšējā karaspēka stacijas ne karavīriem, kas bija nosūtīti uz operāciju "Krasta banga" no Maskavas, Saratovas, Ļeņingradas un Minskas, ne viņu ģimenēm. Daļu komandieri paketes saņēma personīgi tikai īsi pirms "specnometināmo" izsēdināšanas.

4. tabula

Pakešu saņemšana par izsēdināšanas stacijām²⁶

N. p. k.	KARASPĒKA DAĻA	PAKETES SAŅĒMŠANA STACIJĀ
1.	VDM Iek PIRMĀS DIVĪZIJAS DAĻAS	VEĻIKIJE LUKI
2.	SARATOVAS MĀCĪBU IESTĀDE	RŽEVA
3.	SORTAVALAS SKOLA	KINGISEPA
4.	SEPTĪTĀS DIVĪZIJAS PULKS	DVINSKA
5.	13. PULKS	KINGISEPA

"Iedzīvotāju dezinformēšanas nolūkā," rakstīts plānā, "inscenēt Igaunijā un Latvijā redzamas karaspēka pavasara mācības. [...] Aizliegt daļu komandieriem sastādīt jebkādus dokumentus, lietojot terminu "operācija", jebkurus norīkojumus, norēķinus, telefonu sarunas un līdzīgas darbības apzīmēt ar vārdu "mācības".²⁷ Turklāt plāns paredzēja "sagatavot VDM karaspēka daļām speciālus norādījumus par mācībām nepieciešamo elementārāko priekšmetu (tukšu patronu, mācību granātu u. tml.) izgatavošanu un sakraušanu ešelonos."²⁸ Pēc PSRS VDM ieceres VDM kaujinieki līdz operācijas sākumam nedrīkstēja zināt par priekšā stāvošās operācijas vietu un raksturu, – iespējams tādēļ, lai izvairītos no baumām par kārtējo genocīda pasākumu, kas varēja izplatīties arī "kapitālistiskajā nometnē".

²⁵ Turpat.

²⁶ RGVA, 38650. f., I. apr., 408. l., 31. lp.

²⁷ Turpat.

²⁸ Turpat. - 32. lp.

● С. Огольцов.

PSRS Valsts drošības
ministra vietnieks S. Ogoļcovs,
viens no operācijas "Krusta banga"
organizētājiem. Foto no laikraksta
"Pravda", 1998, Nr. 2. – 5.

Alfons Noviki
savos "labākajos" laikos.
Foto no laikraksta "Diena"

Slepenības mērķis bija arī mēģinājums novērst izsūtāmo piebiedrošanos nacionālajiem partizāniem. Neskatoties uz šo slepenību, vairāki simti izvešanai nolemto tomēr aizgāja mežos.

Pamatojoties uz PSRS VDM 1949. gada 7. marta lēmumu, Igaunijā, Latvijā un Lietuvā tika apstiprināti operācijas "Krasta banga" "konfidencializācijas" plāni. 1949. gada 15. martā Latvijas PSR VD ministrs, ģenerālmajors A. Noviks apstiprināja "Plānu par karaspēka izmantošanu, kas ieradies pēc leK GP plāna bandītisma apkarošanas un mācību veikšanas nolūkos".²⁹

Plānu sastādīja īpašā norīkojuma 5. strēlnieku divīzijas komandieris, ģenerālleitnants P. Ļeontjevs un divīzijas štāba priekšnieks, pulkvedis Lopuhins 1949. gada 10. martā.³⁰ Plāns, pirmkārt, paredzēja pastiprināt cīņu ar nacionālajiem partizāniem visvairāk "bandītisma piesārņotajos" Latvijas rajonos.³¹ Cīņas pastiprināšanai pret nacionālajiem partizāniem vajadzēja it kā attaisnot čekas papildu karaspēka ieviešanu un maskēt paredzamo iedzīvotāju izvešanas operāciju. Arī pašiem čekas karavīriem radās priekšstats, it kā viņi ievesti cīņai pret "bandītismu", kas bija aptvēris sevišķi Lietuvu un Latviju. Otrkārt, plāns paredzēja no 16. līdz 19. martam izpētīt apkārtni un iepazīt to, lai nodrošinātu apakšvienību izvietošanu. Šajā laikā PSRS VDM leK kopā ar čekistiem uz vietas pārbaudīja arī "specnometināmo" esamību.

Bez operācijas "Krasta banga" konfidencializācijas politorgāni, komunistiskās un komjaunatnes organizācijas pastiprināja personālsastāva sagatavošanas darbu priekšā stāvošajām mācībām. Partijas un komjaunatnes organizācijās apsprieda jautājumu "Komunistu (komjauniešu) uzdevumi priekšā stāvošajās mācībās". Nolasīja lekcijas "Vēriba – galvenais kareivja–čekieta ierocis", "Aizstāvēt VDM karaspēka cieņu un godu" u. c. Pastiprināja cīņu pret dzeršanu un nosodīja tās izpausmes Sortavalas militārajā skolā, PSRS VDM I. divīzijas I. pulkā, divīzijas 261. pulkā u. c. Dzeršana kā negatīva Krievijas tradīcija bija aptvērusi ne tikai parasto, bet arī VDM leK un tā izlases vienību – PSRS VDM I. Dzeržinska vārdā nosaukto MS divīziju, kas bija dislocēta Maskavas pievārtē, bet šīs operācijas veikšanai daļēji tika pārvietota uz Baltiju. Dzeršanas novēršanai bija ne tikai jāpaaugstina PSRS VDM leK kaujas spējas slepenajā operācijā PSRS rietumu pierobežā, bet arī jāsamazina VDM leK dažādo vienību savstarpējā "inficēšanās" ar dzeršanu.

Pamatojoties uz Maskavas plānu par VDM leK kaujinieku ideoloģisko apstrādi, tika izstrādāti republikāniskie partijiski politiskā darba plāni republikās. Sevišķi plašs "Politiskā darba plāns par operācijas nodrošināšanu"³² tika izstrādāts Igaunijā.

Operācijai "Krasta banga" bija nodrošināti moderni sakari. 5. tabula rāda, ka operācijā papildus piesaistīja 2210 sakaru darbiniekus. Radiosakarus uzturēja gan ar attālāko apriņķu VDK nodaļām, gan "iekraušanas stacijām". Operācijas vadības sakaru nodrošināšana ar republiku VDM notika pa radio un telefona augstfrekvences līnijām. Pagastu VDM nodaļu sakari ar republiku VDM, apgabalu nodaļām, operatīvajām grupām notika galvenokārt pa telefonu. Visas civilās telefona stacijas, kā savā gala atskaitē rakstīja P. Burmaks, atradās VDM kontrolē.

²⁹ Turpat. - 292.–293. lp.

³⁰ Turpat, 292.–294. lp.

³¹ Viļānu, Alūksnes, Jēkabpils, Ilūkstes, Jelgavas, Talsu rajoni.

³² Turpat, 280.–287. lp.

5. tabula

1949. gada operācijas "Krusta banga" sakaru nodrošinājums
(neskaitot personīgos radistus)

N. p. k.	SAKARU VEIDS UN PERSONĀLS	SKAITS
1.	RADIOSTACIJAS	812
2.	RADISTI	862
3.	SAKARU VIRSNIKI	136
4.	TELEFONISTI, ELEKTROMEHĀNIKI, ŠIFRĒTĀJI, KODĒTĀJI	400
	KOPĀ	2 210

Par PSRS valdības uzdevuma izpildi visiem kaujiniekiem un padomju partijas aktīvistiem paziņoja 1949. gada 25. marta rītā, 6–10 stundas pirms operācijas sākuma.

Komunistiskās partijas CK, VĻKJS CK, visu kompartijas un komjaunatnes pagastu un rajonu komiteju atbildīgie dežuranti pēc telefona sarunas pieprasījuma ar republiku VDM, nosaucot paroli "Krusta banga", saņēma telefona sarunu nekavējoties, bet pēc paroles "Savešana" – pēc īsa laika sprīža.

PSRS VDM IeK GP atskaites par operācijas "Krusta banga" gaitu rāda, ka sodišanas darbā piedalījās mazliet atšķirīgs karaspēka un civilpersonu skaits, nekā tika paredzēts pirmajos operācijas plānu variantos.

6. tabulā redzams, ka Baltijas valstu iedzīvotāju izsūtīšanā piedalījās 76 212 cilvēki, no tiem – 8 215 čekisti, kas galvenokārt bija operatīvo grupu priekšnieki. Procentuāli čekisti bija 10,78 % no visiem soda izpildītājiem. Divas pilnas divīzijas, t.i., 21 206 cilvēki, bija no PSRS VDM, tātad 27,7 % no visiem soda izpildītājiem. Tomēr vairākums soda izpildītāju bija no vietējiem iedzīvotājiem. 18 387 vai 24,13 % soda izpildītāju nāca no VDM iznīcinātājbataljonu kaujinieku vidus. Lielāko daļu soda izpildītāju deva Igaunijas, Latvijas un Lietuvas padomju partijas aktīvs – kopā 28 404 soda izpildītājus vai 37,27 % no soda izpildītāju vienībām. Tādēļ mums jāatsakās no komunistiskā "mīta", it kā mūs izsūtīja čekisti un VDM spēki. Faktiski 61,4 % soda izpildītāju trijās republikās, t. i., vairākums, bija vietējie komunisti, komjaunieši un Baltijas valstu padomju aktīvisti. Tieši un nepastarpināti soda izpildītāju ekspedīcijās piedalījās 46 791 komunisti, komjaunietis un iznīcinātāju bataljona kaujinieks. Papildus šo "lauku darboņu" atbalstam pagastu, rajonu un pilsētu partijas komitejās, komjauniešu un komunistu CK, kā arī lauku, ciematu un pilsētu padomēs, dežurēja papildspēki, par kuriem būs skaidrība tikai pēc pilnīgas atskaites saņemšanas no Baltijas valstu centrālajām komunistu komitejām, kas atrodas VK(b)P CK, – ja šīs atskaites vēl ir saglabājušās. Skaidrs, ka blakus "lauku soda izpildītājiem" bija arī "kabineta soda izpildītāji". No PSRS VDM atskaitēm var noskaidrot arī vietējo soda izpildītāju darbību laukos.

6. tabula

PSRS VDM lekšējais karaspēks, štata čekisti,
VDM iznīcināšanas bataljonu kaujinieki un padomju
partijas aktīvs Baltijas valstu iedzīvotāju
1949. gada 25. marta izsūtīšanā³³

N. p. k.	SODA IZPILDĪTĀJI	ABS. SKAITS	%
1.	ČEKISTI	8 215	10.78
2.	PSRS VDM KARASPĒKS	21 206	27.82
3.	VDM IZNĪCINĀŠANAS BATALJONI	18 387	24.13
4.	PADOMJU PARTIJAS AKTĪVS	28 404	37.27
	KOPĀ	76 212	100.00

Iedzīvotāju izsūtīšanu veica grupas 9 – 10 cilvēku sastāvā grupas komandiera, operatīvā VDM darbinieka vadībā. Operatīvajā grupā ietilpa divi cilvēki, kas atradās PSRS VDM karaklausībā, divi iznīcinātāju bataljona kaujinieki un 4 – 5 padomju partijas darbinieki.³⁴ Tādā veidā padomju un partiju aktīvistu zemākajā līmenī sastādīja no 44,4 % līdz 55,5 % tiešo izpildītāju. Padomju partijas aktīvistu daļēji bija apbruņoti, viņi izpildīja ceļa rādītāju lomu, un, piedaloties PSRS VDM leK darbiniekiem, nodarbojās ar "specnometināmo" mantas aprakstīšanu un atsavināšanu. Katra operatīvā grupa vidēji izsūtīja 44 ģimenes.

12 % ģimeņu, kas atradās 15 – 20 km attālumā no iekraušanas stacijām un "specnometināmo" koncentrāciju punktiem, tika nogādātas ar kravas transportu. Lielāko "specnometināmo" daudzumu nogādāja 8422 kravas mašīnās, no kurām 3412 (40,5 %) deva Padomju armija un 5010 (59,5 %) – tautsaimniecības iestādes. Bez tam operācijas sagatavošanas laikā piedalījās 700 leK automašīnu, kuras pārvadāja operatīvo sastāvu un leK apakšvienības. "Specpārvaldījumiem" tika izmantotas 2000 automašīnas no Baltijas, 1202 – no Leņingradas un 210 – no Baltkrievijas kara apgabala. Automašīnu kvalitāti jau iepriekš bija pārbaudījuši VDM virsnieki, tās tika koncentrētas pie triju Baltijas valstu robežām un nozīmētajās vietās nogādātas tikai operācijas sākumā – 25. martā.³⁵ "Specpārvaldījumu" autotransportu komandēja 106 PSRS VDM virsnieki. "Speckontingenta" izsūtīšanai Baltijas valstīs tika ievests 1250 tonnu benzīna.

³³ Soveršenno sekretno. Osoboj važnosti. Obščaja spravka o silah i sredstvah privlečennih dja provedenija operacii «Priboj» po trjom respublikam. – RGVA, 38650 f., I. apr., 408. l., 47. lp.

³⁴ Otrais variants. Pilnīgi slepeni. Sevišķas nozīmes. Nepieciešamā operatīvā sastāva apjoma aprēķins, tautas aizstāvju kaujinieku armijas un Latvijas republikas padomju partijas aktīvistu dalībnieku aprēķins "Krusta bangas" lietā. – RGVA, 38650. f., I. apr., 408. l., 10. lp.

³⁵ Igaunijā – 17, Latvijā – 30, Lietuvā – 56, operācijas vadības grupā – 3 oficiēri.

Talsu iznīcinātāju bataljona
kaujinieki. OM fonds,
Ritvara Jansona lieta.

Stende. Mašīnas ar deportējamajiem cilvēkiem 1949. gada 25. martā.
Fotografējis J. Indriks. OM fonds.

7. tabula

Autotransporta nodrošinājums operācijā "Krasta banga"
1949. gada 25. martā

REPUBLIKA	PADOMJU ARMIJA	REPUBLIKAS TAUTSAIMNIEC. NOZARES	KOPĀ	%
IGAUNIJA	1 202	1 956	3 158	37.50
LATVIJA	1 500	1 816	3 316	39.40
LIETUVA	710	1 238	1 948	23.10
KOPĀ	3 412	5 010	8 422	100.00

Bez 8422 kravas mašīnām "speckontingenta" transportēšanai Baltijas valstīs tika nozīmētas 118 dzelzceļa stacijas, kurās nogādāja 4437 preču vagonus, kas bija speciāli ierīkoti "specnometināmo" pārvadāšanai. 1949. gada 25. martā pēc speciāla signāla D-I

8. tabula

Operatīvais kopsavilkums par operācijas "Krasta banga"
gaitu līdz 1949. gada 28. martam pulksten 18.00³⁶

	ĢIMĒNU SKAITS	ABSOLŪTAIS CILV. SKAITS	%
LIETUVAS PSR			
"UZCELTĪ "	8 407	27 929	98,9
"IEKRAUTI"	8 012	25 951	
AIZSŪTĪTI EŠELONI	20		
LATVIJAS PSR			
"UZCELTĪ "	13 537	41 811	104,1
"IEKRAUTI"	13 537	41 811	
AIZSŪTĪTI EŠELONI	31		
IGAUNIJAS PSR			
"UZCELTĪ "	7 734	20 134	103,2
"IEKRAUTI "	7 702	19 827	
AIZSŪTĪTI EŠELONI	15		
KOPĀ			
"UZCELTĪ "	29 687	89 874	102,3
"IEKRAUTI"	29 251	87 589	
AIZSŪTĪTI EŠELONI	66		

8. tabulā redzams, ka līdz 28. marta pulksten 18.00 bija "UZCELTĪ" 89 tūkst. 874 cilvēki, no kuriem 87 589 (97,45 %) bija "IEKRAUTI" un aizsūtīti 66 ešelonos (86,9 % no izbraukušajiem ešeloniem).

³⁶ Operatīvais kopsavilkums par operācijas "Krasta banga" gaitu līdz 1949. gada 28. martam pulksten 18.00. – RKVA, 38650 f., 71. apr., 408. l., 124. lp.

ЗАПИСКА по "ВЧ"

124
СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО.

Классифицировано

ЗАМЕСТИТЕЛЮ МИНИСТРА ГОСУДАРСТВЕННОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ СОЮЗА С С Р

Товарищу ОГОДЫНОВУ С.И.

ОПЕРАТИВНАЯ СВОЛКАО ходе операции "Ц.Р.И.Б.О.И." по состоянию
на 18 часов 28 марта 1949

ЦГАСА	
Фонд	<u>29650</u>
Опись	<u>1</u>
Дело	<u>462</u>
Лист	<u>124</u>

ЛИТОВСКАЯ С С Р

Поднято семей 8407, человек 27929, 98,9 %
 Погружено семей 8012, человек 25957
 Отправлено эшелонов 20.

ЛАЗВИЙСКАЯ С С Р

Поднято семей 13534, человек 41811, 104,1 %
 Погружено семей 13534, человек 41811
 Отправлено эшелонов 31.

ВСТОНСКАЯ С С Р

Поднято семей 7743, человек 20134, 103,2 %
 Погружено семей 7702, человек 19824
 Отправлено эшелонов 15.

ВСЕГО: Поднято семей 29687, человек 89874, 102,3 %
 Погружено семей 28267, человек 87589
 Отправлено эшелонов 66.

ПРИНЯЛ: БУРМАК.

(ДОНЦОВ)
ПЕРЕДАЛ: ДМИТРИЕВ.

Operatīvā izziņa PSRS VD ministra vietniekam ģenerālleitnantam S. Ogoļcovam
 par stāvokli cilvēku izvešanā no Baltijas valstīm 1949. gada 28. martā pulksten 18.00.

9. tabula

Iedzīvotāju deportācija no Baltijas valstīm 1949. gadā³⁷

N. p. k.	REPUBLIKA	ĢIMENES	CILVĒKI	%
1.	LIETUVA	9 518	31 917	33.7
2.	LATVIJA	13 624	42 149	44.5
3.	IGAUNIJA	7 488	20 713	21.8
	KOPĀ	30 630	94 779	100.0

9. tabulā redzams, ka 1949. gadā no Baltijas valstīm tika izsūtītas 30 630 ģimenes, kopskaitā 94 779 cilvēki. Ja tic operācijas "Krusta banga" vadītāja atskaitei, 26. martā bija izsūtītas 29 873 ģimenes, kopskaitā 92 204 cilvēki. Nākošajās dienās no Baltijas valstīm tika izsūtītas vēl 757 ģimenes, kopskaitā 2 775 cilvēki (2,5 %). Vēlāk izsūtītās ģimenes (2,9 %) varētu būt tās, kurām izdevās uz laiku noslēpties no soda izpildītājiem izvairīties no izsūtīšanas kļūdas u. c. iemeslu rezultātā.

Nacionālā un sociālā "spenometināmo" sastāva izpēte, viņu izglītības, bērnu dzimstības un dzīves ilguma līmeņa "specnometnēs" analīze ir nākošo speciālo pētījumu uzdevums. Tomēr daži pieejamie, vēl nepārbaudītie fakti dod iespēju spriest par "specnometināto" dzimumu, vecumu, izvietojumu un galvenajām darbā iekārtošanas vietām.

10. tabula

Baltijas valstu izsūtīto dzimuma un vecuma sastāvs 1949. gadā³⁸

N. p. k.		CILVĒKU SKAITS	%
1.	VĪRIEŠI	25 708	27.1
2.	SIEVIETES	41 987	44.3
3.	BĒRNI	27 084	28.6
	KOPĀ	94 779	100.0

Baltijas valstu "specnometināto" dzimuma un vecuma sastāva analīze lieku reizi pierāda komunistiskās okupācijas režīma viltīgo raksturu. 10. tabulā redzams, ka 72,9 procenti no tiem bija sievietes un bērni līdz 16 gadiem, tātad divas trešdaļas "šķiras ienaidnieku", kuri tika izsūtīti no Baltijas valstīm, bija sievietes un bērni.

Ja čeka atskaitījās par PSKP lēmumu izpildi, tā parasti savus panākumus pārspīlēja, bet, ja vajadzēja attaisnoties, – savas noziedzības samazināja.

Tāds stāvoklis 1988. gada 23. septembrī PSKP CK Politbiroja komisijā nosauktajiem datiem par 30. – 50. gadu represijām, tad uz PSRS no Baltijas valstīm no 1941. līdz 1953. gadam bija izsūtīti 195 707 cilvēki³⁹ (neskaitot arestētos, beztiesiskās operācijās nošautos).

Operācijā "Krusta banga" deportēja 94 779 "specnometināmos".

Uz Igauniju un Latviju atsūtītā papildspēku evakuācija notika no 3. līdz 8. aprīlim, un pastāvīgajās dislokācijas vietās armijas daļas atgriezās 11. aprīlī.

³⁷ Dokumentālo materiālu kopiju kolekcija no Krievijas arhīviem Londonas Universitātē.

³⁸ Turpat.

³⁹ V. Čebrikovs. Par 40. – 50. gadu dažu kategoriju pilsoņu izsūtīšanu no PSRS rietumu rajoniem // "Avots". Krievijas federācijas Prezidenta Arhīva ziņotājs. – Maskava, 1996, Nr. 1. – 137.–139. lpp. (Krievijas federācijas Prezidenta Arhīvs, 3. f., 108. apr., 526. lieta, 4.–8. lpp. Oriģināls); Morozov N. A. Gulag w Komi Kraje (1929-1956). – Sikiwkar, 1997.

11. tabula

No Baltijas valstīm deportēto cilvēku izvietojums
1949. gadā⁴⁰

Nr.p.k.	NOMETINĀŠANAS VIETA	ĢIMENŪ SKAITS	CILVĒKU SKAITS	VIDĒJI ĢIMENĒ	CILVĒKI %
1.	KRASNOJARSKAS NOVADS	3 671	13 823	3.76	14.6
2.	NOVOSIBIRSKAS NOVADS	3 152	10 064	3.2	10.6
3.	OMSKAS APGABALS	7 944	22 542	2.8	23.8
4.	AMŪRAS APGABALS	2 028	5 451	2.6	5.7
	KOPĀ DEPORTĒTI	16 795	51 888	3.1	54.4
	1949. GADĀ DEPORTĒTI	30 630	94 779	3.1	

11. tabulā redzams, ka par 54,4 % "specnometināto" no Baltijas valstīm ir saglabājušies dati par viņu izvietojumu. 23,8 % baltiešu bija izvietoti Omskas apgabalā un apmēram tikpat Krasnojarskas novadā un Novosibirskas apgabalā. 5,7 % bija nometināti Amūras apgabalā.

12. tabula

No Baltijas valstīm deportēto darba vietas
1949. gadā⁴¹

V. p. k.	DARBA VIETAS	CILVĒKI	%
1.	KOLHOZI	75 790	80.0
2.	SOVHOZI	16 005	16.9
3.	RAŽOŠANA	2 031	2.1
4.	MEŽIZSTRĀDE	935	1.0
	KOPĀ	94 779	100.0

No 12. tabulas uzzinām, ka 96,9 % "specnometināto" no Baltijas valstīm sāka strādāt visbezperspektīvāko sarkanās impērijas darbu sovhozos un kolhozos.

Tikai 2,1 procents nokļuva rūpniecībā.

No 1949. gadā izsūtītajiem līdz 1950. gada 31.decembrim nomira 4123, t. i., 4,54 %, mirušo vidū bija 2080 bērnu – 2,3 %, bet piedzima tikai 903 bērni.⁴²

Operācija "Krusta banga" saņēma atzinību, no komunistiskām organizācijām sākot līdz pat republiku centrālkomitejām. Apriņķu, rajonu un pilsētu kompartijas komitejas apsprieda operācijas rezultātus un izteica pateicību par "specobjektu izņemšanu".⁴³

⁴⁰ Dokumentālo materiālu kopiju kolekcija no Krievijas arhīviem Londonas universitātē.

⁴¹ Turpat.

⁴² Izziņa par izmetināto skaitu // Spiegs. – Maskava, 1994. – Nr. 214.– 62. lpp.

⁴³ Latvijas K(b)P Madonas AK pateicību saņēma 24. s. p. 5. s. d., kas "apkalpoja" Austrumlatviju un kuras pulka štābs atradās Madonā. – RGVA, 32916. f., 1. apr., 24. l., 219., 355. lp.

Izsūtītās sievietes meža darbos
Amūras apgabala Simonovskas
rajona Džatvā 1952. gadā. OM fondi.

1949. gada 25. martā deportētie Omskas apgabala Isikulas rajona Greznovas sādžā. No kreisās stāv Žandecka, sēž Staņislava Jasinska, viņas dēls Kārlis, Ādolfīna Dubovska, Olga Dubovska, aiz sēdošajiem stāv no kreisās Vilhelmīna Dubovska, Elvira Dubovska, Broņislavs Speļs, Leonards Dubovskis 1950. gada 25. augustā. OM fonds, Vilhelmīnes Dubovskas lieta.

Vilišu ģimene pie savas mājas
Omskas apgabala Drobiševas rajonā
1953. gadā. OM fonds,
Laimas Vilītes lieta.

1949. gada 29. martā Latvijas kompartijas CK biroja sēdē, kurā piedalījās arī PSRS VDM leikšējā karaspēka ģenerālmajors Golovko, slepeni apsprieda lieliskos rezultātus "kulaku un nacionālistiskā elementa" izvešanā no Latvijas un atzīmēja "partijas organizācijas, komjaunatnes un padomju aktīva aktīvo piedalīšanos izsūtīšanas realizēšanā."⁴⁴

Izvešanas rezultātus apsprieda arī LKP rajonu un pilsētu komitejas. Viļakas rajona komiteja atzina, ka "kulaku saimniecību [sic!] izsūtīšanas darbs paveikts sekmīgi".⁴⁵ Arī LKP Rīgas rajona komiteja apsprieda izsūtīšanas jautājumu.⁴⁶ Augstu tika novērtēts 48. konvoju divīzijas darbs cilvēku izvešanā no Baltijas valstīm. Divīzijas komandieris, ģenerālmajors Kemerovs un lielāks skaits virsnieku saņēma PSRS ordeņus un medaļas. Atzinīgus vērtējumus par "speciālā valsts uzdevuma" izpildīšanu saņēma arī PSRS VDM leikšējie karaspēki. PSRS VDM leikšējo karaspēku 24. strēlnieku pulka (k/d 3179) operācijas rezumējumā Nr. 002 atzīmēts, ka pulks 1949. gada 25. martā divpadsmit Austrumlatvijas apriņķos piedalījās "specobjektu izvešanas operācijas īstenošanā"⁴⁷. Ar PSRS VDM leikšējā karaspēka 5. strēlnieku divīzijas komandiera pavēli Nr. 00163 par nopelniem operācijas "Krasta banga" sekmīgā norisē līdz 1949. gada 4. aprīlim 14 kareivjus apbalvoja ar personisko fotokartiņu, kas uzņemta pie attīta pulka karoga, septiņi saņēma atvaļinājumu uz 10 dienām un 274 kareivjiem un seržantiem izteica pateicību. Tika noņemta sodāmība kapteinim V. Pugačovam, kapteinim V. Pavlovskim un jaunākajam leitnantam Kostrikovam.⁴⁸ 1949. gada 12. maijā PSRS VDK ar Ļeņina ordeni un Sarkanā karoga ordeni apbalvotās F. E. Dzeržinska I. motostrēlnieku divīzijas priekšnieks, ģenerālmajors Pipaševs lūdza Galvenās pārvaldes leikšējā karaspēka priekšnieku, ģenerālmajoru P. Burmaku atbalstīt šīs divīzijas 84 virsnieku apbalvošanu ar kaujas ordeņiem par izrādīto drosmi un varonību.⁴⁹

1949. gada 30. maija pavēlē Nr. 032 "Par divīzijas konvoju daļu uzdevuma izpildīšanas rezultātiem sakarā ar specpārsūtamo ešelonu konvojēšanu" rezumēts divīzijas darbs un secināts, ka divīzijas pulki uzdevumu veikuši teicami. Pavēlē atzīmēti arī trūkumi, piemēram, 132. s. p. konvoju darbībā, kas "apkalpoja" Lietuvu. No ešelona Nr. 97360 Smoļenskas stacijā aizbēguši četri "specnometināmie". Par 11 cilvēku aizbēgšanu (no tiem noķerti trīs) no ešelona Nr. 97359 1949. gada 28. martā Ignalinas rajonā pie disciplinārās atbildības saukts leitnants Alulijevs. No ešelona Nr. 97377 Minskā aizbēguši seši, no tiem noķerti četri. Ierindnieki Nedeļins, Zaharovs un Mendeļejevs dzēruši šņabi un pielāvuši daudzu "specnometināmo" bēgšanu. Taču par labi nodrošinātu "specnometināmo" nogādāšanu līdz nozīmētajai vietai 392. s. p. konvoju priekšniekam, kapteinim Važinam un kapteinim Muronšikam, kā arī 132. s. p. konvoju priekšniekam, kapteinim Vasiļjevam un leitnantam Kuzmenko ar divīzijas pavēli tika izteikta pateicība.⁵⁰ Pateicību saņēma arī 392. s. p. dienesta suņu nodaļas komandieris, kurš atveda "specnometināmo" bēglus no Igaunijas.

⁴⁴ LVA PA, 101. f., 12. apr., 38. a l., 3. lp.

⁴⁵ LVA PA, 101. f., 12. apr., 140. a l., 9.-10. lp.

⁴⁶ LVA PA, 101. f., 12. apr., 140. a l., 88. lp.

⁴⁷ Ikmēneša apkopojumi, atskaites, ziņojumi par 1949. gada darbību no 1. janvāra līdz 31. decembrim. – RGVA, 32916. f., 1. apr., 24. l., 97., 355. lp.

⁴⁸ RGVA, 32916. f., 1. apr., 143. l., 52.-55. lp.

⁴⁹ Materiāli "Krasta bangas" operācijas lietā. – RGVA, 38650. l., 1. apr., 408. l., 321. – 326. lp.

⁵⁰ RGVA, 38058. f., 1. apr., 4. l., 78.-80. lp. Slepenās pavēles divīzijas lietā, 1949. gada 4. janvāris – 29. decembris.

Bēres Omskas apgabala Drobiževas rajonā 1956. gadā. OM fonds, Laimas Vilītes lieta.

Izsūtītās Mildas Raļļas bēres 1953. gada 5. martā Omskas apgabala Sosnovskas sādžā. OM fonds, Imanta Raļļas lieta.

Arī PSRS valdība par "speciālā uzdevuma" izpildi izteica pateicību tās vadītājiem un aktīvākajiem operācijas dalībniekiem. PSRS Augstākās Padomes Prezidijs ar slepenu dekrētu "Par ģenerāļu, virsnieku, seržantu un karaspēka ierindas sastāva un par PSRS Valsts Drošības ministrijas un PSRS Iekšlietu ministrijas orgānu sekmīgu valdības speciālā uzdevuma izpildi" apbalvoja ar ordeņiem un medaļām vairāk nekā simts cilvēku. Dekrēts daļēji publicēts laikrakstā "Pravda" 1949. gada 25. – 26. augustā. Ar Sarkanā Karoga ordeni apbalvoti 68 cilvēki, starp tiem latvieši: Valsts Drošības ministrijas pulkvedis Jānis Vēvers, Valsts Drošības ministrijas majors Ivans Zujevs, milicijas pulkvedis Nikolajs Platkājis, kapteinis Pēteris Reinholds, Valsts Drošības ministrijas ģenerālmajors Augusts Eglītis. Ar šo ordeni apbalvoti arī igauņi – ģenerālmajors Boriss Kumma, pulkvedis Dmitrijs Haevere, un lietuvieši – pulkvedis Leonards Martevičius, kapteinis Vincs Tuhins, kapteinis Jēkabs Šalms. Ar Tēvijas kara pirmās pakāpes ordeni apbalvota liela daļa čekistu, taču dekrēta publicēšanu pārtrauca. 1949. gada 18. maijā PSRS Iekšlietu ministrs S. Kruglovs ziņoja J. Staļinam, V. Molotovam, L. Berijam un G. Maļenkovam, ka minētā valdības pavēle izpildīta.⁵¹

Pēdējo tūkstošu gadu laikā Baltijas tautas un valstis tika pakļautas lielvalstu (vai kuras uzskatīja sevi pār tādām) okupācijām. Tikai pēdējā simtgadē komunisti trīsreiz "atbrīvoja" Baltijas tautas un valstis. Taču neviena okupantu vara pēdējo tūkstoš gadu laikā neveica genocīdu pret Baltijas tautām, izņemot abus 20. gs. totalitārisma režīmus – nacismu un komunismu. Komunistiskais genocīds pēdējā pusgadsimtā bija vērstis pret Baltijas tautu pamatiedzīvotājiem, kuri savā zemē dzīvo 7000 – 5000 gadus. Tā bija vēsturē lielākā Baltijas tautu iznīcināšana, un tās apogeja bija 1949. gada operācija "Krasta banga".

Daži secinājumi:

1. Baltijas valstīs notikusī masu slepenā soda operācija "Krasta banga", kuras laikā izsūtīja ap 100 000 cilvēku, bija organizēta augstākajā partijas un padomju valsts iestāžu līmenī.

2. Gan nacistu genocīdā, gan arī pilnīgi slepenās operācijas "Krasta banga" sagatavošanā un izpildīšanā jāatzīmē liela līdzība gan sīkas plānošanas, gan arī operācijas realizēšanā slepenības un precizitātes ziņā.

3. Vairākums saimnieciski, sabiedriski un politiski aktīvo ļaužu emigrēja no Baltijas valstīm 1944. – 1945. gadā, tika izsūtīti vai krita kaujās nacionālo partizānu vienībās, vai arī vēl atradās nelegālā stāvoklī, un tāpēc 1949. gada masu deportācijas jāvērtē ne tikai kā "šķiras ienaidnieka" iznīcināšana, bet vēl vairāk – kā atriebība Baltijas tautām par aktīvu un pasīvu pretošanos trešajai komunistiskajai okupācijai Baltijas valstīs.

4. Pilnīgi slepenā operācija "Krasta banga" Baltijas tautu masveida izsūtīšanas ziņā ir komunistiskās partijas un padomju valdības okupācijas varas noziegums pret cilvēci, un tas nav zaudējis nozieguma sastāvu, neskatoties uz noilgumu.

5. Izpildot operāciju "Krasta banga", komunistiskā partija un padomju valdība centās:

- a) pilnīgi apspiest Baltijas tautu bruņoto un neapbruņoto pretošanos, kuras mērķis bija atgūt neatkarību;
- b) paātrināt Baltijas valstu zemniecības varmācīgo kolektivizāciju;
- c) atbrīvot Baltijas valstu teritoriju no iedzīvotājiem, lai pastiprinātu kolonizāciju.

⁵¹ H. Sabbo. Vōimatu Vaikide II. – Tallinn, 1996. – 906.–909. lpp.

УКАЗ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР

О награждении орденами и медалями генералов, офицеров, сержантов, рядового состава органов и войск Министерства государственной безопасности СССР и Министерства внутренних дел СССР

За успешное выполнение специального задания Правительства наградить:

ОРДЕНОМ КРАСНОГО ЗНАМИ

1. Майора Агалова Михаила Гавриловича.
2. Сержанта Анулова Валентина Тимофеевича.
3. Майора Алексеева Валерьяна Федоровича.
4. Капитана Андреева Степана Ивановича.
5. Генерал-майора Арнадзева Дмитрия Васильевича.
6. Подполковника Арчгова Бориса Алексеевича.
7. Подполковника Баранова Павла Исааковича.
8. Генерал-майора Барташунаса Иосифа Марциановича.
9. Рядового Ванина Василия Павловича.
10. Подполковника Васильева Владимира Николаевича.
11. Подполковника Воверса Яна Яковича.
12. Генерал-майора Ветрова Павла Михайловича.
13. Подполковника Власова Александра Григорьевича.
14. Подполковника Вунолова Николая Павловича.
15. Подполковника Гагарина Петра Андреевича.
16. Генерал-майора Гагуа Паларнона Алексеевича.
17. Подполковника Дошлова Ивана Ивановича.
18. Подполковника Дуся Федора Харлампиевича.
19. Генерал-майора Емельянова Степана Федоровича.
20. Майора Жупникова Тимофея Николаевича.
21. Подполковника Зануряева Александра Александровича.
22. Майора Зуяна Ивана Донатовича.
23. Генерал-майора Напралова Петра Михайловича.

24. Подполковника Капустина Степана Елисеевича.
25. Генерал-лейтенанта Карандзе Григория Теофиловича.
26. Подполковника Климова Михаила Семеевича.
27. Подполковника Козина Виктора Николаевича.
28. Майора Команданта Азара Федоровича.
29. Подполковника Константинова Виктора Веняминовича.
30. Подполковника Коржмазина Сергея Аркадьевича.
31. Комиссара милиции 3 ранга Мошелева Алексея Алексеевича.
32. Генерал-майора Нумба Бориса Гавриловича.
33. Подполковника Лапина Андрея Степановича.
34. Капитана Ларютина Михаила Павловича.
35. Подполковника Леонова Андрея Павловича.
36. Старшину Лифанова Александра Павловича.
37. Подполковника Лобина Ивана Семеевича.
38. Подполковника Лютого Николая Васильевича.
39. Подполковника Мартавичуса Леонарда Владовича.
40. Генерал-майора Мисюрева Александра Петровича.
41. Генерал-майора Мордовец Иосифа Лаврентьевича.
42. Генерал-майора Новика Альфонса Андреевича.
43. Генерал-майора Панинина Ивана Сергеевича.
44. Подполковника Парцкаладзе Николая Константиновича.
45. Подполковника Пастельяни Павла Пастелеймоновича.
46. Подполковника Пахомычева Николая Федоровича.

47. Подполковника милиции Платайса Николая Барловича.
48. Подполковника Почная Илья Борисовича.
49. Генерал-майора Резева Александра Иоганесовича.
50. Капитана Рейнгольда Петра Язеповича.
51. Генерал-майора Рогова Вячеслава Павловича.
52. Генерал-лейтенанта Рухадзе Николая Максимовича.
53. Генерал-лейтенанта Рысого Василия Степановича.
54. Генерал-майора Свинолунова Михаила Георгиевича.
55. Генерал-лейтенанта Селивановского Николая Николаевича.
56. Подполковника Сенина Бамтона Ивановича.
57. Подполковника Серикова Дмитрия Емельяновича.
58. Подполковника Синицына Якова Федоровича.
59. Подполковника Смирнова Федора Болсатиневича.
60. Подполковника Солойда Петра Федоровича.
61. Подполковника Старинова Гавриила Григорьевича.
62. Подполковника Тавере Дмитрия Дмитриевича.
63. Майора Тугарова Александра Андреевича.
64. Капитана Тутинса Вицха Антоновича.
65. Генерал-лейтенанта Тутушкина Федора Яковлевича.
66. Подполковника Фигурина Степана Александровича.
67. Подполковника Царькова Ивана Дмитриевича.
68. Генерал-лейтенанта Церетели Шааву Отарозича.

(Продолжение следует).

(Продолжение. Начало см. «Правду» от 25 августа)

ОРДЕНОМ КРАСНОГО ЗНАМИ

69. Подполковника Чахова Григория Истеровича.
70. Капитана Шаласа Екабса Микелевича.
71. Подполковника Ширинского Федора Захаровича.
72. Подполковника Шиня Василия Васильевича.
73. Генерал-майора Эглита Августа Петровича.
74. Генерал-лейтенанта Якубова Мир Теймур Мир Алекпер оглы.
75. Подполковника Яунпетровича Барла Ивановича.

ОРДЕНОМ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ
1 СТЕПЕНИ

1. Подполковника Арояна Амбарцума Арутюновича.
2. Капитана Абаляна Егора Федоровича.
3. Подполковника Агапова Ивана Яковлевича.
4. Подполковника Алейнина Николая Николаевича.
5. Майора Алексеева Александра Алексеевича.
6. Майора Ананьева Василия Александровича.
7. Антонова Михаила Антоновича.
8. Капитана Антонова Петра Ивановича.
9. Лейтенанта Антоноваса Иосаса Никифоровича.

10. Генерал-майора Атакишиева Ага Салим Ибрагим оглы.
11. Подполковника Афанасова Николая Андреевича.
12. Подполковника Бабунашвили Григория Семеновича.
13. Подполковника Багно Николая Емельяновича.
14. Старшего лейтенанта Барбашина Ивана Афанасьевича.
15. Подполковника Беллева Василия Никитича.
16. Подполковника Беллева Михаила Матвеевича.
17. Лейтенанта Бертмана Эльмара Иогановича.

(Продолжение следует)

PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēts par PSRS Valsts drošības ministrijas un Iekšlietu ministrijas ģenerāļu, virsnieku, seržantu, ierindnieku apbalvošanu ar ordeņiem un medaļām par sekmīgu darbu cilvēku izvešanā no Baltijas valstīm 1949. gadā.
Laikraksts "Pravda", 1949. gada 25. un 26. augustā.

Neraugoties uz baumām sabiedrībā par iespējamo "strādnieku šķiras ienaidnieku" deportāciju, PSRS Valsts Drošības ministrijas slepenība un dezinformācija operācijas "Krasta banga" izpildīšanā sasniedza gaidāmos rezultātus, jo operācija praktiski tika vērsta pret deportācijai pilnīgi nesagatavotiem cilvēkiem.

Lai gan PSRS Valsts Drošības ministrija dezinformācijas ziņā ieņēma pirmo vietu pasaulē, pilnīgu slepenību sasniegt neizdevās galvenokārt sabiedrības vērīguma dēļ.

Nesen Maskavā publicēts rakstu krājums "Uz bendēm nav asiņu", kas atklāj komunistiskās varas tumsonību un nosauc vārdā tās "slavenos" čekistus. Arī Baltijas valstīs nereti vērojama tendence padarīt neredzamus asiņainus traipus uz čekistu un viņu komunistisko pakalpiņu rokām, lai gan šajās valstīs komunistiskās okupācijas laikā cieta katrs trešais pilsonis. Un tieši tādēļ Baltijas valstīs jānotiek zinātniskiem pētījumiem, zinātniskām diskusijām, bruņotās un neapbruņotās pretošanās pētīšanas konferencēm, paredzot tām valsts finansējumu. Bez komunistiskā režīma atmaskojuma un morālā nosodījuma Baltijas valstīs nav iespējama ne okupācijas pagātnes pārvarēšana, ne arī demokrātijas atjaunošana.

SUMMARY

Top Secret Operation "Priboi" for the Deportation of Populations from the Baltic Countries, 25 February–23 August 1949

HEINRIHS STRODS

The top-secret operation code-named "Priboi" (Russ. 'surf', 'tidal wave'), put into action by the USSR MGB on 25 March 1949, was an act of genocide against the Baltic peoples. On 20 January 1949, the Central Committee of the All-Union Communist (Bolshevik) Party and the USSR Council of Ministers adopted top secret decision 390-138ss, which ordered the preparations for the mass deportations. On 28 February 1949, by top secret order 0068 USSR Minister for State Security V. Abakumov entrusted the organization and execution of the operation to the commander of the USSR Internal Armed Forces, Lt. Gen. P. Burmak.

During the preparation phase of the operation (28 February–24 March), reinforcements of 8,850 soldiers, 5,025 automatic rifles, and 1,900 rifles were sent to the Baltic region. In addition, 812 radio transmitters and special telephone sets were made ready for use. While the operation was in progress (25-28 March), a total of 76,212 persons participated in the deportation of inhabitants from the Baltic countries of Estonia, Latvia, and Lithuania. Of those responsible for this crime, 21,206 were soldiers of the USSR MGB Internal Armed Forces, and 21,206 were local members of the Communist Party, Communist Youth League, or other active supporters of the Soviet regime.

The deportees were taken from their homes in 8,422 motor vehicles to be collected at 118 "loading stations". Once at the railway stations, the people were "loaded" onto 4,437 box-cars. The majority (72.9%) of the 94,779 deportees — or, as the Soviet authorities designated them, "enemies of the people" — were women (44.3%) and children (28.6%).

The final phase of the operation (29 March 25 July) saw the transportation of the deportees, under armed guard by railway convoy troops, to the regions of Krasnoyarsk, Novosibirsk, Omsk, and Amur. Upon reaching their final destination, most of the deportees (80%) spent their time of internal exile under harsh conditions as unpaid labourers on collective farms in these infertile regions of the USSR.

Already by 31 December 1949, 4,123 Baltic deportees (4.04%), among them 2,080 children had perished due to shortages of proper lodgings, lack of food, and extreme cold.

For their success in fulfilling the decisions of the Communist Party and the Soviet government, seventy-five Soviet armed forces officers were awarded medals and military orders by the Presidium of the USSR Supreme Soviet. Many regiments and divisions were awarded collectively for their part in a job well done. The Central Committee Bureau of the Latvian Communist Party also considered the operation to have been a success, and expressed its gratitude to Communist Party, Communist Youth League, and other Soviet activists, who had participated in the forced deportation of their neighbours from the territory of Latvia.

The goal of the March 1949 deportations from Soviet-occupied Estonia, Latvia, and Lithuania was to break the resistance of the Baltic peoples, and thereby facilitate their assimilation into the Soviet nation. The mass deportations of Baltic inhabitants should, therefore, not be interpreted as victory over "class enemies", but instead should be seen for what it truly was — an act of genocide against the Baltic peoples. No term of prescription or statute of limitations can be applied to such a crime against humanity.

PĒTĪJUMA PIETEIKUMS

II NODAĻA

ANDREJS FELDMANIS

AVOTOS UN LITERATŪRĀ VISBIEŽĀK
SASTOPAMĀS KĻŪDAS UN
NEPRECIZITĀTES, APRAKSTOT
UZBRUKUMU MASĻENKU SARDZEI
1940. gada 15. jūnijā

KOPSAVILKUMS
ANĢĻU VALODĀ

РЕЗЮМЕ

Secret Commission for the Deportation of Population from the Baltic Countries, February 1949

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

The 1949-1950 campaign against the Baltic states was a series of genocide against the Baltic peoples. The Central Committee of the All-Union Communist Party adopted the secret decision No. 1949, which was implemented on 25 February 1949 by expelling over 100,000 people from the Baltic countries. The organization and execution of the USSR Internal Armed Forces, Lt. Gen. P. Barmine, was responsible for the operation. The Baltic region is a part of the USSR. While the...

...the region of the Baltic states. In 1949, a 125,000-strong (ASDF) group of people, lack of food and shelter, and the Baltic Communist Party and the Baltic states which were awarded medals and orders of the Soviet Union. Many regiments and divisions were formed. The Central Committee Bureau of the CPSU decided to have been a success, and the Baltic Youth League, and other Soviet activists, were in their neighborhoods from the territory of Latvia. In 1949, deportations from Soviet-occupied Estonia, Lithuania, and the Baltic region, and thereby the Baltic states. The mass deportations of Baltic inhabitants in 1949 were "dark enemies", but they should be considered against the Baltic peoples. No term of people is used to such a crime against humanity.

Avotos un literatūrā visbiežāk sastopamās kļūdas un neprecizitātes, aprakstot uzbrukumu Masļenku sardzei 1940. gada 15. jūnijā

IEVADAM

Latvijas okupācijas atmaskošanas vēsture gan pirms divu noziedznieku – Hitlera un Staļina – 1939. gada 23. augusta pakta slepenajiem pielikumiem, gan pēc tam līdz šim palikusi galvenokārt redzamāko ārējo notikumu konstatēšanas līmenī. Taču jau pašreiz mūsu rīcībā esošie arhīvu un atmiņu materiāli ļauj runāt vismaz par trim “lienošās” okupācijas sagatavošanas un īstenošanas posmiem.

Slepenā kara pret neatkarīgo Latviju pirmo posmu sāka atklāt Dr. habil. hist. Ojāra Niedres pētījums.¹

Otro posmu atklāj šajā izdevumā publicētais Dr. hist. Aivara Beikas pētījums.² Trešajam, jau karstajam slepenā kara posmam pret neatkarīgo Latviju plašu, vispusīgu pētījumu veltījis Okupācijas muzeja Videoprogrammas vadītājs Andrejs Feldmanis.

Šo pētījumu – “Latvijas un PSRS robežincidents 1940. gada 15. jūnijā” paredzēts pilnībā publicēt atsevišķā grāmatā. Šeit ievietojam tikai A. Feldmaņa rakstu “Avotos un literatūrā visbiežāk sastopamās kļūdas un neprecizitātes, aprakstot uzbrukumu Masļenku sardzei 1940. gada 15. jūnijā”. Par šo notikumu līdz šim vispār vēstures literatūrā nav ziņu. Šajā sakarībā autors uzrāda arī kļūdas avotos un literatūrā. Atteikšanās no impērisko kundzību sargājošās arhīvu politikas ļautu vēsturniekiem dziļāk pierādīt neatkarīgās Latvijas okupācijas faktu, aprakstot vēl citus sarkanās impērijas izstrādātos okupācijas sagatavošanas plānus (arī politiskos, saimnieciskos un militāros 1937. gadā), kurus tā centās realizēt vēl ilgi pirms oficiālās okupācijas. Taču pašreiz jāizmanto demokrātisko zemju pieejamie arhīvu materiāli.

HEINRIHS STRODS.

¹ Ojārs Niedre, Viktors Daugmalis. Slepenais karš pret Latviju (1920–1940). – Rīga, 1999.

² Aivars Beika. Latvieši Padomju Savienībā – komunistiskā genocīda upuri (1929–1939), sk....lpp

Avotos un literatūrā visbiežāk sastopamās kļūdas un neprecizitātes, aprakstot uzbrukumu Masļenku sardzei 1940. gada 15. jūnijā³

ANDREJS FELDMANIS

1.

Pirmās kļūdas sakarā ar uzbrukumiem Latvijas robežsargiem 1940. gada 15. jūnijā izplatīja Latvijas sūtnis PSRS Fricis Kociņš (1875–1941).

1940. gada 21. jūnijā uz pirmo sēdi sanāca okupācijas režīma sastādītais Latvijas Ministru kabinets ("leļļu" valdība). Tajā pašā dienā Latvijas sūtnis PSRS F. Kociņš rakstīja okupācijas režīma ieceltajam Latvijas iekšlietu ministram Vilim Lācim (1904–1966) ziņojumu:

"[...] Augsti godājamais ministra kungs. Sakarā ar bij. ārlietu ministra Muntera norādījumu š. g. 16. jūnijā pieprasīju pieņemšanu.

Kad tai pašā dienā biju pie Molotova, informēju viņu par notikumu. Molotovs atbildēja: "Ja mūsējie būs vainīgi, mēs viņus bargi sodīsim."

Līdz šim Ārlietu komisariāts mani nav informējis par varbūtējiem viņa spertiem soļiem. Lūdzu neatteikt paziņot, vai tādi nav sekojuši no Padomju sūtņa Rīgā."

"Ja mūsējie būs vainīgi, mēs viņus bargi sodīsim" – šāds teksts nav fiksēts F. Kociņa un V. Molotova sarunu laikā 16.–17. jūnijā ne padomju puses (pierakstīja Kozirevs), ne Latvijas puses oficiālajā pierakstā. (I. Grava-Kreituse, I. Feldmanis, J. Goldmanis, A. Stranga. Latvijas okupācija un aneksija. 1939–1940. – Rīga, 1995. – 338. lpp., dok. Nr. 142.)

Šajā ziņojumā ir lasāms arī šāds teksts:

"[...] aizvesti 2 sardzes priekšnieki, 9 sargi, 1 vietējā iedzīvotāja."

Šis F. Kociņa apgalvojums ir pretrunā ar Robežsargu brigādes 3. Abrenes bataljona komandiera pulkvežleitnanta Oskara Jansona 1940. gada 19. jūnija ziņojumu Nr. A 11-851 Robežsargu brigādes komandierim ģenerālim Ludvigam Bolšteiņam (1889–1940), kurā precīzi norādīts, ka gūstā aizvesti 10 Latvijas robežsargi. Šajā dokumentā gūstā aizvestās civilpersonas nav minētas.

Jansona ziņojumu Robežsargu brigādes štābā saņēma 1940. gada 20. jūnijā, tāpēc 21. jūnijā F. Kociņam, rakstot šo ziņojumu jaunieceltajam Latvijas iekšlietu ministram, iepriekš minētais dokuments vēl nebija pieejams.

Šodien nav iespējams konstatēt, kādā veidā F. Kociņa ziņojumā minētie fakti nākuši atklātībā un kurš pirmais šos datus ir norakstījis. Šie nepareizie dati un F. Kociņa izteikumi tika publicēti un pārpublicēti trimdas izdevumos.

Latvijas sūtņa PSRS F. Kociņa ziņojums tika pievienots ģenerāļa L. Bolšteina vadītās izmeklēšanas komisijas lietai, un tas atrodas LVVA, 2574. f. (Ārlietu ministrijas Austrumu nodaļas fonds), 2. apr., 7082.l., 32. lp.

³ Šajā pielikumā kļūdas un neprecizitātes sakārtotas hronoloģiskā secībā.

3. Abrenes bataljona 3. rotas komandieris kapteinis Kārlis Holanders (1892–1961), kas 1940. gada 15. jūnijā aizvietoja 3. Abrenes bataljona komandieri pulkvedi -leitnantu Oskaru Jansonu, rakstīja dokumentu "Saraksts 1940. g. 15. jūnijā nozudušiem 2. un 3. sardzes apkārtnes iedzīvotājiem, kurus pārveduši sev līdzī SPRS-bas robežsargi pēc uzbrukuma minētām sardzēm". Šis dokuments nav datēts. Sarakstā nosauktas 27 civilpersonas. (LVVA, 1373. f.: Iekšlietu ministrijas Robežsargu brigādes štāba fonds, 2. apr., 98. l., 102. lp., 102. lp. o. p.)

Iespējams, ka tas pats cilvēks, kurš no F. Kociņa ziņojuma norakstīja nepareizo skaitli par aizvestajiem robežsargiem, lasīja arī šo kapt. K. Holandera izziņu. Sarakstā nosauktajām 27 personām pieskaitīja 1 vietējo iedzīvotāju, kuru savā ziņojumā jaunieceltajam Iekšlietu ministram Vilim Lācim minēja F. Kociņš.

Tā trimdas publikācijās sāka figurēt aizvesto civilpersonu skaits – 28. Dažreiz kāds pieskaitīja vēl 10 personas, un tādējādi parādās arī skaitļi 37, 38. Vēsturnieks profesors E. Andersons (1920–1989) min 32 aizvestās civilpersonas. Šo skaitli viņš iegūst, 27 civilpersonām pieskaitot 5 robežsargus. Pēc uzbrukuma 2. un 3. sardzei no katras aizveda piecus robežsargus. E. Andersonam trimdā nebija pieejami oriģināldokumenti, un viņš nosauca skaitļus, kurus viņš bija ieguvis atstāstā no citām personām. Vienā no atstāstiem tika minēts, ka pēc uzbrukuma Masļenkos gūstā saņemtas piecas personas.

2.

LITERATŪRĀ RAKSTĪTAIS

"1936. g. 26. martā robežsargus apvienoja atsevišķā karaspēka daļā – Robežsargu brigādē. Tās komandieri iecēla Valsts prezidents, bet pakļāva Iekšlietu ministram."

(E. Andersons. Latvijas bruņotie spēki. – Daugavas Vanagu Centrālās valdes izdevums, 1983. – 412. lpp.)

PIRMAVOTOS KONSTATĒTAIS

1. Pavēle

1935. g. 6. aprīlī Rīgā

1. paragr.

Ar šo dienu valsts robežas apsargā karaspēka vienība – Robežsargu brigāde. Pamats

Likums par valsts robežu apsardzību
1. p./V.V.Nr.75 – 1935. g./

2. paragr.

Ar Valsts Prezidenta š. g. 5. aprīļa 264. pavēli armijai un flotei esmu ieskaitīts aktīvajā karadienestā un iecelts par Robežsargu brigādes komandieri, un ar š. g. 6. aprīli uzņemos Robežsargu brigādes komandēšanu.

Robežsargu brigādes komandieris

L. Bolšteins

(LVVA, 1373. f., 2. apr., 1176. l., 22. lp.)

3.

. "Uzbrucēji nošāva robežsargu [..] Timušku [..]."

(E. Andersons. Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. II. – Daugava, 1984. – 430. lpp.)

Nošāva robežsargu Pēteri Cimošku.
(LVVA, 1373. f., 2. apr., 98. l., 93. lp.)

4.	<p>"[...] uzbrucēji iebruka robežsarga Krastiņa mājā un smagi ievainoja Krastiņa sievu un kādu robežsargu." (Turpat.)</p>	<p>Uzbrucēji iebruka Žaņa Krieviņa mājā un smagi ievainoja Krieviņa sievu Lidu Jūliju, kā arī ievainoja pašu Žani Krieviņu. (LVVA, 2574. f., 2. apr., 7082. l., 25.lp., 25. lp. o. p.)</p>
5.	<p>"[...] 11 robežsargus, 32 civiliedzīvotājus pēc pastrādātā "varoņdarba" padomju karaspēks aizveda uz kādu kolhozu 1 km no Latvijas robežas." (Turpat.)</p>	<p>Kā ķilniekus aizveda 10 robežsargus un 27 civilpersonas. (LVVA, 1373. f., 2. apr., 98., 102.lp., 102. lp. o. p.)</p>
6.	<p>"Pāris latviešu karavīru, varbūt no 7. Siguldas kājnieku pulka, šīs grāmatas autoram 1945. g. apliecināja, ka viņu vienība, kas atradies priekšējās aizsardzības pozīcijās, nebija savlaicīgi saņēmusi padošanās un sadarbības pavēli, īslaicīgi bija pretojusies padomju karaspēkam Latgales pierobežā." (Turpat. – 448. lpp.)</p>	<p>Vistuvāk Latvijas-PSRS robežai Abrenes apriņķī atradās 7. Siguldas kājnieku pulka 9. rota. Tā bija dislocēta Viļākā. Atcelto pretošanās pavēli padomju karaspēkam nepildīja 3. Abrenes bataljona 2. rotas komandieris kapt. R. Grīslis. Tā kā padomju karaspēks apgāja R. Grīšļa vadībā sagatavotās aizsardzības pozīcijas, tad Abrenes apriņķa teritorijā pret okupācijas karaspēku netika raidīts neviens šāviens (LVA, 1986. f., 2. apr., 54., 55. lp.). Pretošanās šāvienu neatskanēja arī 2. Zilupes un 1. Dagdas robežsargu bataljonus.</p>
7.	<p>"During the same morning of June 14, in an unprovoked attack, Soviet troops overran a Latvian border guard post on the Russian frontier. Several people were killed, including a 14-year old boy who ran from the post carrying his father's decorations from the Latvian War of National Liberation. The attackers abducted post personnel as well as civilians from the vicinity." (Tā paša 14. jūnija rītā neprovocētā uzbrukumā padomju karaspēks ieņēma Latvijas robežposteni ar Krieviju. Vairāki cilvēki tika nogalināti, ieskaitot 14-gadīgu zēnu, kas skrēja no posteņa, nesot tēva Atbrīvošanās cīņu apbalvojumus. Uzbrucēji saņēma gūstā robežposteņa personālu un civiliedzīvotājus no tuvākās apkārtnes.)</p>	<p>1. Uzbrukums Latvijas robežsardzēm notika 15. jūnijā. 2. Četrpadsmitgadīgais Voldemārs Puriņš (1926–1940) sava tēva apbalvojumus no degošas mājas nenesa. Viņa tēvs Fr. Puriņš apbalvojumus vienmēr nēsāja pie formas tērpa un to uzvilka, kad devās prom no dienesta vietas. Formas tērps ar apbalvojumiem (noteicošā loma bija Lāčplēša Kara ordenim) daudzas reizes palīdzēja Fr. Puriņam izkulties no nepatikšanām sabiedriskās vietās, kurās viņš bija iekļuvis, lietojot alkoholu. (LVVA, 5488. f.: Robežapsardzības brigādes personāgo lietu kolekcija, 1. apr., 3235. l., 63. lp., 63. lp. o. p.) Sašautais V. Puriņš pirmajam aculieciniekam J. Locānam neko neteica par tēva apbalvojumiem. Plkst. 6.00</p>

	(Laimonis Streips (publicists trimdā, ASV). The Seizure and Destruction of Latvia by the Soviet Union. – LATVIA, Illinois, USA, 1984. – 182. lpp.)	ievainotajam Voldemāram medicīnisko palīdzību sniedza Abrenes feldšeris Antons Ostrovskis. Arī viņam Voldemārs nestāstīja par tēva apbalvojumu izglābšanu. Ģenerāļa L. Bolšteina izmeklēšanas protokolos nav minēts par izglābtajiem Fridriha Puriņa apbalvojumiem. (LVVA, 2574. f., 2. apr., 7082. l.)
8.	"Jau 16. jūnija rītā bruņotās padomju vienības, pārkāpušas Latvijas robežu Abrenes rajona Masļenkos, nodedzināja robežsargu mītni. Pēc iebrucēju aiziešanas tur atrada divu robežsargu un sievietes liķi. [...] Vienlaikus bija pazuduši 11 latviešu robežsargi." (Imants Dekšenieks (žurnālists, starptautisko ziņu komentētājs TV PSRS okupācijas laikā Latvijā). Vasarā pirms pusgadsimta // LETA, Kurzemnieks. – 1990, 19. jūn.)	Bruņotās padomju vienības iebrukums Masļenkos notika 1940. gada 15. jūnijā. Tobrīd tas saucās Abrenes apriņķis. Pēc iebrucēju aiziešanas tur atrada trīs noslepkavotus Latvijas robežsargus. Uz PSRS gūstā aizveda 10 Latvijas robežsargus. Padomju laika starptautiskais komentētājs Imants Dekšenieks bieži uzstājās TV "Globusā". Iespējams, ka viņam nebija tiesību ielūkoties Latvijas PSR CVVA specfondos, bet viņam bija pieejama trimdā izdotā periodika un grāmatas. Skaidri redzams, ka šajā publikācijā informāciju viņš smēlies tieši no trimdas avotiem.
9.	"Pazuduši (!?) ir 11 robežsargi un vairāki turienes iedzīvotāji." (Vanagu Kārlis (pseidonīms, publicists trimdā). Piemirstais noziegums // Austrālijas Latvietis. – 1990, 13. jūn.)	Gūstā uz Padomju Savienību tika aizvesti 10 robežsargi. (LVVA, 1373. f., 2. apr., 98. l., 93. lp.)
10.	"[...] V. Grīnvalds piektdienas, 14. jūnija vakarā, saņēmis no Lazdiņa nakts paroli, to paziņoja posteņiem Maizītim un Timuškam." (Turpat.)	Robežsargi Maizītis un Timuška 3. Abrenes bataljonā nedienēja (LVVA, 5488. f., 1. apr., l.-4956. l.). 2. sardzes priekšnieka v. i. V. Grīnvalds ar paroli slēpnī norīkoja P. Cimošku. Par gaitnieku norīkoja J. Macīti. Sardzes žurnāls sadega ugunsgrēkā. Ģenerāļa L. Bolšteina vadītā izmeklēšanas komisija, apskatot nošauto un daļēji apdegušo robežsarga J. Macīša liķi, konstatēja, ka viņam kājās bijuši garie

		zvejnieka zābaki. J. Macītis bija pārkāpis dienesta reglamentu. Kā gaitnieks, patrulējot gar robežupi, bija nelikumīgi nodarbojies ar nakts zveju Ludzas upē. (LVVA, 2574. f., 2. apr., 7082. l., 17. lp.)
11.	“Sarga Krūmiņa un ģimenes apdzīvotajā mājiņā eksplodējušas divas rokasgranātas.” (Turpat.)	Otra atsevišķa mājiņa kordonā neatradās. Sargs Krūmiņš 2. sardzē nedienēja. Atsevišķā mājiņā dzīvoja robežsargs Žanis Krieviņš ar ģimeni. (LVVA, 2574. f., 2. apr., 7082. l., 26. lp.)
12.	“[...] tad sūtnis Kociņš Molotovam piemin vakar notikušo uzbrukumu Masļenkos (Sūtņa 21. jūnija ziņojums Nr. 15-1912 ārlietu ministram Rīgā). Molotovs atcērt: “Ja vainīgi būs mūsējie, mēs viņus bargi sodīsim.”” (Turpat.)	PSRS ārlietu tautas komisāra V. Molotova un Latvijas sūtņa Padomju Savienībā F. Kociņa sarunu pierakstā, ko veica S. Kozirevs, Padomju Savienības presē šāda Molotova izteiciena nav. Arī Latvijas sūtņa Padomju Savienībā F. Kociņa sarunas pierakstā šāda Molotova izteiciena nav. (I. Grava-Kreituse, I. Feldmanis, J. Goldmanis, A. Stranga. Latvijas okupācija un aneksija. 1939–1940. – Rīga, 1995. – 338. lpp., dok. Nr. 142.)
13.	“Visus šos drūmos gadus mēs domājam mirušu esam robežsargu virsnieka Puriņa sievu Hermīni. Akcijas dalībniece Līga Baiže-Kadaka atklāja šo vēsturisko faktu – notikumu aculieciniece H. Puriņa bija pasludināta par nogalinātu, tomēr... Hermīne Puriņa, dzimusi Baiže, izglābās un visus šos gadus dzīvoja tēva mājās. [...] Abrenē pie kapu vārtiem aug liels, skaists ozols. Jādomā, mūsu senču stādīts. Pie šī ozola notika neliels aizlūgums par tiem, kurus 1940. g. jūnijā uz kapiem izvadīja no Abrenes Aizsargu nama.” (Palmīra Lāce (sabiedriska darbiniece, publiciste). Svēts brīdis Masļenkos // Rīgas Balss. – 1990, 3. sept.)	Hermīne Puriņa, dzimusi Kalniņa, tika nošauta Masļenkos. Viņas vīrs bija virsnieku vietnieks Fridrihs Puriņš. (LVVA, 5488. f., 2. apr., 7082. l., 20. lp., 20. lp. o. p.; 1. apr., 3235., 3236. l.) Abrenes pilsētā atradās pareizticīgo kapi. Nošautos – Hermīni Puriņu, dēlu Voldemāru Puriņu, robežsargu Pēteri Cimošku – apglabāja jaunizveidotajos, apvienotajos luterāņu un katoļu kapos netālu no Abrenes pilsētas, Balastnīcas kalnā, Purvmalas pagasta teritorijā. Šodien šie kapi ir izdemolēti un pamesti. Nošautos izvadīja no jaunuzceltās luterāņu baznīcas Abrenē. (LVVA, 1373. f., 2. apr., 98. l., 93. lp. o.p.)

14.	<p>“Kaut gan pareizāk būtu atcerēties gan 14. jūniju, kad PSRS uzsāk totālu jūras un gaisa blokādi ap un pār Baltiju. [..]</p> <p>Tad pulksten 14 divas padomju Baltijas flotes lidmašīnas SB-2 uzbrūk no Tallinas izlidojošajai galīgi nevainīgajai somu pasažieru lidmašīnai Ju-52 “Kalev” ar deviņiem cilvēkiem. Un lidmašīna tiek notriekta jūrā, no tās uzpeldējušos dokumentus pievāca padomju zemūdene ŠČ-303.”</p> <p>(Aivars Pētersons (bijušais Padomju armijas militārvēsturnieks). Kauja uz Latvijas robežas // Neatkarīgā Cīņa. – 1991, 15. jūn.)</p>	<p>Vispārēja Baltijas telpas blokāde sākās 1940. gada 9. jūnijā, kad PSRS tautas aizsardzības komisārs, Padomju Savienības maršals G. Timošenko un Sarkanās armijas ģenerālā štāba priekšnieks, Padomju Savienības maršals B. Šapošņikovs parakstīja slepenu direktīvu Nr. 02622. (Atmata. – 1994, 12.–18. apr. – Nr.14/58.)</p> <p>Vietā, kur jūrā iekrita notriektā lidmašīna “Kalev” (Ju-52), uzpeldēja padomju zemūdene ŠČ-301.</p> <p>(Eesti Riigiarhiiv, 527. f., 1. apr., 386. l., 16. lp., 16. lp. o. p.)</p>
15.	<p>“Un tad ar varu robežai pāri tiek aizdzīti 11 robežsargi un 28 civiliedzīvotāji.”</p> <p>(Turpat.)</p>	<p>Kā ķīlnieki no Latvijas tika paņemti 10 Latvijas robežsargi un 27 civilpersonas. (LVVA, 1373. f., 2. apr., 98. l., 102. lp., 102. lp. o. p.)</p>
16.	<p>“Krita arī sardzes priekšnieka sieva Hermīne Puriņa, par kuru vēl tagad Latvijas pierobežā dzīvo nostāsti, kā šī varonīgā sieviete līdz galam atšaudījusi ar vīra patšauteni.”</p> <p>(Turpat.)</p>	<p>Latvijas robežsargiem uz Latvijas – PSRS robežas personīgi iegādātas patšautenes nebija. Arī 1. rotas 2. sardzes bruņojumā patšautenes nebija.</p> <p>3. Abrenes bataljona 1. rotas bruņojumā bija viena angļu tipa patšautene “Luis”, un tā atradās 1. rotas štābā Augšpilī.</p> <p>“Luis” tipa patšautene svēra apmēram 25 kg, un sievietei fiziski bija grūti šaut ar šo ieroci. Patšautene bija arī kaujai jāsaģatavo. Padomju specvienību uzbrukums bija pēkšņs. Koka ēka tika cauršauta tā, ka pat iekšpusē nevarēja pārvietoties. (Valdis Grīnvalds. Iebrukums Masļenkos // Daugavas Vanagu Mēnešraksts. – 1979. – Nr. 2. – 15., 16. lpp.)</p>
17.	<p>“Man vienīgajam rotā bija personīgais motocikls, un saņēmu uzdevumu doties uz robežu posteņiem.”</p> <p>(Olģerts Grants (bijušais Latvijas robežsargs). Neaizmirstamie traģiskie notikumi // Saldus Zeme. – 1992, 13. jūn.)</p>	<p>3. Abrenes bataljona 1. rotā motocikli bija sargam Robertam Goldbergam, sardzes priekšniekam Jānim Blakšeniekam u. c. (OMF, Roberta Goldberga liecības audioieraksts.)</p>

18.	<p>“Dabiski, ka 16. jūnijā Latvijas sūtnis Maskavā F. Kociņš valdības uzdevumā pieprasa pieņemšanu PSRS Ārlietu komisariātā. Un tikai pēc vairākkārtēja pieprasījuma viņu pieņem Molotovs, un Molotova vienīgā atbilde ir: “Ja mūsējie būs vainīgi, mēs viņu bargi sodīsim.”” (Turpat.)</p>	<p>Latvijas sūtnim Maskavā F. Kociņam nav vairākkārt jālūdz pieņemšana pie Molotova. Molotovs pats viņu 16. jūnija dienā un naktī izsauca trīs reizes.</p> <p>PSRS Ārlietu tautas komisāra V. Molotova un Latvijas sūtņa Padomju Savienībā F. Kociņa sarunu pierakstā, kuru rakstīja S. Kozirevs (krievu valodā), šāda Molotova teiciena nav. Arī Latvijas sūtņa F. Kociņa un V. Molotova sarunu pierakstā (latviešu valodā) šāda V. Molotova izteiciena nav.</p> <p>(I. Grava-Kreituse, I. Feldmanis, J. Goldmanis, A. Stranga. Latvijas okupācija un aneksija. 1939–1940. – Rīga, 1995. – 348. lpp., dok. Nr. 147.)</p>
19.	<p>“Esmu pirmais 1940. g. 14.–15. jūnija nakts aculiecinieks uz robežas Masļenkos un Šmaiļos uz Latvijas–PSRS robežas.” (Oļģerts Grants. Es redzēju šos baigos notikumus // Saldus Zeme. – 1989, 18. jūl. – 3. lpp.)</p>	<p>Pirmais šī notikuma aculiecinieks ir 1. rotas 2. sardzes robežsargs Valdis Grīnvalds, kurš piedalījās aizstāvēšanās kaujā pret padomju robežsargiem.</p> <p>Pirmais liecinieks, kurš pēc tam sniedza savu liecību ģen. L. Bolšteina izmeklēšanas komisijā, bija sargs J. Locāns.</p> <p>(LVVA, 2574. f., 2. apr., 7082. l., 5. lp., 5. lp. o. p., 6. lp., 6. lp. o. p.)</p>
20.	<p>“Naktī uz 1940. gada 15. jūniju, kad krievu tanki jau ienāca Lietuvā, robežsargu mītnēm Masļenkos un Šmaiļos Abrenes apriņķī uzbruka ap 80 sarkanarmiešu. Masļenku robežsargu mītne, kurā bija iesviestas granātas, otrā rītā atrasta krāsmatās, turpat gulējuši divu robežsargu un sievietes liķi. Vēl kāda sieviete un zēns smagi ievainoti. Kā noskaidrojās, latviešu robežsargi varonīgi aizstāvējušies.</p> <p>Pie patšautenes ķērusies pat sardzes priekšnieka sieva Hermīne Puriņa, taču beigušās patronas, viņa izskrējusi pagalmā un tikusi nošauta. To, patvēries blakus mājas bēniņos, redzējis viņas ievainotais dēlēns, kurš vēlāk nomira Rēzeknes slimnīcā.</p>	<p>Sardzei Masļenkos (1. rotas 2. sardze) uzbruka 25 NKVD kaujinieki. Šo skaitli nosauca ievainotais Voldemārs Puriņš. (LVVA, 2574. f., 2. apr., 7082. l., 8. lp.)</p> <p>Sardzei Šmaiļos (1. rotas 3. sardze) uzbruka apmēram 25 NKVD kaujinieki. Šo skaitli nosauca gūstā aizvestā ķīlniece Izolde Smukkalne (Brence). (OMF, Izoldes Brence liecības audioieraksts.)</p> <p>2. sardzes ēka Masļenkos krāsmatās pārvērtās stundas laikā. To degošu vēl redzēja robežsargs Jānis Locāns. (LVVA, 2574. f., 2. apr., 7082. l., 5. lp. o. p.)</p> <p>Smagi ievainota tika Jūlija Krieviņa, robežsarga Žaņa Krieviņa sieva. Vieglus ievainojumus guva viņu dēls Arturs Krieviņš, kurš kopā ar tēvu tika aizvesti</p>

Ugunsgrēku atsteigušies dzēst robežsargi no kaimiņu mītnes un vietējie iedzīvotāji, bet tos – pavisam 11 robežsargus un 28 civilpersonas – sarkanarmieši aplenkuši un aizveduši pāri robežai. (U. Šmits (žurnālists). Ģenerālis, kurš nepadevās // Lauku Avīze. – 1995, 21. jūn.)

gūstā. (LVVA, 5488. f., 1. apr., 2000. l., 81. lp., 81. lp. o. p., 82. lp.)

3. Abrenes bataljona 1. rotas bruņojumā bija viena angļu tipa patšautene "Luis", un tā atradās 1. rotas štābā Augšpilī. "Luis" tipa patšautene svēra apmēram 25 kg, un sievietei fiziski bija grūti ar to šaut; turklāt patšautene kaujai bija jāsgatavo. Padomju specvienību uzbrukums bija pēkšņs. Koka ēka tika cauršauta tā, ka pat iekšpusē nevarēja pārvietoties.

Bēgot no degošās sardzes ēkas, Voldemārs Puriņš patvērumu meklēja pagalmā sakrātajā malkas grēdā. 2. sardzē (kordona teritorijā) atradās trīs celtnes: sardzes ēka, saimniecības ēka un produktu pagrabs pašā upes krastā. Uzbrukuma brīdī tika aizdedzinātas sardzes ēka, saimniecības ēka un ārpus kordona robežas Maslovam piederošā ēka, kur sardzes priekšnieks Fr. Puriņš sev bija iekārtojies kokamatniecības darbnīcu. (LVVA, 2574. f., 2. apr., 7082. l., 5. lp. o. p.)

Tuvākā apkārtnē, aiz kordona robežas, no kurienes varēja redzēt abas degošās 2. sardzes ēkas, bija zemnieka Maslova privātmāja un robežsarga Žaņa Krieviņa mājiņa (dienesta dzīvoklis).

Uzbrukuma brīdī par ķīlniekiem tika saņemtas visa Maslovu ģimene.

Kamēr norisa uzbrukums 2. sardzei, Maslova mājas apkaimē uzturējās uzbrucēji. Maslova dzīvojamā māja netika nodedzināta. (LVVA, 2574. f., 2. apr., 7082. l., 6. lp.)

Žaņa Krieviņa mājiņā tika iemestas divas rokasgranātas. Uzbrukuma brīdī abās minētajās ēkās patvērumu rast nebija iespējams. (LVVA, 2574. f., 2. apr., 7082. l., 25. lp.)

Pie 2. sardzes (Masļenku kordona) tika sagūstīti un par ķīlniekiem aizvesti pieci robežsargi, otru piecus saņēma gūstā 3. sardzē Šmailjos. (LVVA, 2574. f., 2. apr., 7082. l., 10. lp. o. p.)

SUMMARY

Errors and Imprecisions Most Commonly Encountered in Sources and Accounts of the Soviet Attack on the Latvian Border Post at Masļenki 15 June 1940

ANDREJS FELDMANIS

In the night to 15 June 1940, forces of the USSR Peoples Commissariat of the Interior attacked Latvian border posts, killing several border guards and civilians and abducting others. This was a prelude to the occupation of Latvia by Soviet forces two days later. Feldmanis has thoroughly researched the border incident and studied new documents related to it. His work will be published later this year as a monograph. The chart published here corrects factual errors and interpretations in previous research based on Feldmanis' discoveries.

DOKUMENTU PUBLIKĀCIJA

III NODAĻA

1. SARKANARMIJAS UZBRUKUMA PLĀNS VĀCIJAI

DOK. 1, DOK. 2

2. NACISTISKĀS VĀCIJAS DOKUMENTI

DOK. 3, DOK. 4
DOK. 5, DOK. 6

3. KOMUNISTU OKUPĀCIJAS VARAS NACIONĀLĀ UN
SOCIĀLĀ POLITIKA OKUPĒTAJĀ LATVIJĀ

DOK. 7, DOK. 8, DOK. 9

4. SLEPENĀ CELTNIECĪBA OKUPĒTAJĀ LATVIJĀ

DOK. 10, DOK. 11

5. KOMUNISTU OKUPĀCIJAS VARAS
GALVENO SIMBOLU – ĻEŅINIEKĻU LIKVIDĒŠANA

DOK. 12

DOKUMENTU PUBLIKĀCIJA

Dokumentālo materiālu publikācija liecina par dažiem Okupācijas muzeja (OM) pētniecības programmas jaunākajiem atklājumiem – par okupācijas laika Latvijas vēstures neizpētītajām problēmām, kuru pagaidām šajā laikā ir daudz vairāk nekā pētīto problēmu. To nosaka, pirmkārt, apstākļi, ka nedemokrātiskajās iekārtās, sevišķi komunistiskā totalitārisma iekārtā, visi svarīgākie dokumenti bija slepeni, pilnīgi slepeni, valsts nozīmes sevišķi slepeni, "tikai LKP CK locekļu zināšanai" utt. Parasti dokumentiem bija atzīmes "Lasāmi LKP CK slepenās daļas sevišķajā sektorā" vai "pēc izlasīšanas 10 dienu laikā nosūtāmi LKP CK slepenās daļas sevišķajam sektoram", kur parasti šos dokumentus iznīcināja, vienīgo eksemplāru atstājot LKP CK arhīvā. Lielākā daļa VDK izziņu, sevišķi par LKP CK interesējošām personām, pēc izlasīšanas CK tika nosūtītas atpakaļ VDK; par to stāsta izziņu atpakaļsūtīšanas reģistri, kuri ir saglabājušies. Pārmērīgās slepenības rezultātā pat augstākie grimstošās "sarkanās Atlantīdas" vadītāji un "komunistiskā Titānika" stūrmaņi dažkārt bija atrauti no patiesās informācijas, neticēja patiesībai, bet gan komunistiskajai fatamorgānai un "stūrēja uz tuvāko leduskalnu". Tas pats attiecas uz nacistiskajiem okupantiem.

Dokumenti par sarkanarmijas gatavoto uzbrukumu Vācijai 1940. gada pavasarī, Latvijas strādnieku streikiem pret komunistu ekspluatāciju, slepenā objekta "Pansionāts" celtniecību Cēsu rajonā Līgatnes tuvumā, kā arī A. Zaščirinska ziņojums LKP CK 1990. gadā par "leņinekļu" nojaukšanu Latvijā un citi faktu materiāli šeit publicēti pirmo reizi; tas darīts, lai rosinātu zinātniekus pētīt, bet skolniekus un studentus – mācīties Latvijas okupācijas laika vēsturi. Bet visus kopā – zināt un neaizmirst okupācijas laikus, kad sarkanie imperiālisti centās veidot Latviju bez latviešiem. Vēsturiskās atmiņas zudums par okupācijas laikiem (amnēzija) varētu veicināt jauna totalitārisma atkārtošanos.

Dokumentus sameklējis, tulkojis
un sagatavojis iespiešanai
prof. H. Strods

I. SARKANARMIJAS UZBRUKUMA PLĀNS VĀCIJAI 1941. GADA MAIJĀ

Vācijas un PSRS kara sākumu 1941. gada 22. jūnijā historiogrāfijā līdz šim tēloja kā absolūti pēkšņu nacistiskās Vācijas uzbrukumu komunistiskajai PSRS. Taču PSRS 1939. gada 23. augusta līgumā ar Vāciju panāktās ģeostratēģiskās pārmaiņas un PSRS robežas pārcelšana uz rietumiem, okupējot daļu Rumānijas, Polijas un visas trīs Baltijas valstis, deva iespēju "visuzbrūkošākajai armijai pasaulē" nostāties uzbrukuma pozīcijā Vācijai. Šā mērķa sasniegšanai Sarkanarmijas divīzijas tika cieši pievirzītas jaunajai Vācijas robežai, nevis dziļi ešelonētas, plānojot aizstāvēšanos. Par Sarkanarmijas uzbrukuma gatavošanu Vācijai liecina arī šeit publicētie pilnīgi slepenie "Apsvērumi par Padomju Savienības spēka izvēršanas stratēģisko plānu kara gadījumā pret Vāciju un tās sabiedrotajiem".

DOK. I

Apsvērumi par Padomju Savienības spēku izvēršanas
stratēģisko plānu kara gadījumā pret Vāciju un tās
sabiedrotajiem

AVOTS: Krievijas Aizsardzības ministrijas Centrālais arhīvs,
16. f., 2951. apr., 232.l. Oriģināls vienā eksemplārā, rokrakstā.

Dokuments rakstīts Sarkanarmijas Ģenerālštāba Operatīvās pārvaldes priekšnieka vietnieka, ģenerālmajora A. M. Vasiļevska rokrakstā; publicēts, ņemot vērā ciparu un teksta labojumus, kurus izdarījis Sarkanarmijas Ģenerālštāba priekšnieka vietnieks, ģenerālleitnants N. F. Vatutins. Vatutina ciparu labojumi, dažu vārdu izsvīturošana, ierakstīšana un labošana ir bez atsaucēm. Atsauces izdarītas tikai tur, kur paragrāfus un frāzes Vatutins ierakstījis kursīvā. Dokumenta beigās iespiesti PSRS Aizsardzības tautas komisāra, Padomju Savienības maršala C. K. Timošenko un Sarkanarmijas Ģenerālštāba armijas ģenerāļa G. K. Žukova paraksti. Pašrocīgu parakstu nav. Dokumentu tulkojumus saglabāts to rakstības stils, ievērota latviešu valodas interpunkcija. Dokuments pārpublicēts no: Soobraženija po planu strategičeskovo razvertivaņija voooružennih sil Sovetskovo Sojuza na slučaji voini s Germaniei i jejo sojužņikami // Novaja i noveišaja istorija. – 1993. – Nr. 3. – S. 40-45; D. Volkogonov. Etjudi o vremeņi. – Moskva, 1998. – 202. u. c. lpp.; – Drugaja voina, 1939–1945 / Pod red. J. N. Afanasjeva. – Moskva, 1996. – 175. – 183. lpp.

Tikai personīgi
Vienīgais eksemplārs

PSRS Aizsardzības tautas komisārs
1941. gada maijā

PSRS Tautas Komisāru padomes priekšsēdētājam b. Staļinam

Ziņoju Jums izskatīšanai apsvērumus par PSRS bruņoto spēku izvēšanas stratēģisko plānu kara gadījumā pret Vāciju un tās sabiedrotajiem.

Pēc Sarkanarmijas izlūkdienesta datiem, pašreiz Vācijai ir izvēstas apmēram 230 kājnieku, 22 tanku, 20 motorizētās, astoņas gaisa un četras kavalērijas divīzijas, kopā apmēram 284 divīzijas.

Līdz 1941. gada 15. aprīlim no šīm divīzijām pie Padomju Savienības robežām sakoncentrētas gandrīz 86 kājnieku, 13 tanku, 12 motorizētas un viena kavalērijas divīzija, kopā gandrīz 120 divīzijas.

Paredzams, ka Vācija šī brīža politiskajā situācijā uzbrukšanas gadījumā PSRS varēs izvīzīt pret mums – līdz 137 kājnieku, 19 tanku, 15 motorizētās, 4 kavalērijas un 5 gaisa desanta divīzijas, kopā līdz 180 divīzijām.

Pārējās 104 divīzijas droši vien atradīsies:

Nr. p. k.	Kādās valstīs	Kājnieku divīzijas	Motorizētās divīzijas	Tanku divīzijas	Kavalērijas divīzijas	Gaisa desanta divīzijas	Kopā
1.	Rezervē valsts centrā	22	1	1	-	1	25
2.	Francijā, Beļģijā, Holandē, Dānijā	40	2	1	-	2	45
3.	Dienvidslāvijā	7	-	-	-	-	7
4.	Grieķijā	7	1	-	-	-	8
5.	Bulgārijā	3	-	-	-	-	3
6.	Āfrikā	5	1	1	-	-	7
7.	Norvēģijā	9	-	-	-	-	9
	Kopā	93	5	3	-	3	104

Visticamāk, ka vācu armijas galvenie spēki, kuru sastāvā ir 76 kājnieku, 2 tanku, 8 motorizētās, 2 kavalērijas, 5 gaisa, kopā gandrīz 100 divīzijas, būs izvēsti uz dienvidiem no Brestas – Demblinas līnijas, lai dotu triecienu Koveļas, Rovnas un Kijevas virzienā.

Vienlaicīgi jā sagaida trieciens ziemeļos Viļņai un Rīgai no Austrumprūsijas; kā arī īsi, koncentrēti trieciens Volkovičiem un Baranovičiem no Suvalku un Brestas puses. Dienvidos jā sagaida trīs trieciens: a) Žmerinkas virzienā no Rumānijas armijas, kuru atbals-ta vācu divīzijas; b) Munkačas, Ļvovas virzienā; c) Sanoku, Ļvovas virzienā.

Vācijas iespējamie sabiedrotie var izvirzīt pret PSRS: Somija līdz 20 kājnieku divīzijām, Ungārija – 15 kājnieku divīzijas, Rumānija – līdz 25 kājnieku divīzijām. Vācija kopā ar sabiedrotajiem pret PSRS var izvērst līdz 240 divīzijām.

Ņemot vērā, ka Vācija ir mobilizējusi savu armiju ar izvērstu aizmuguri, tai ir iespējas mūs apsteigt izvēršanā un dot negaidītu triecienu.

Lai to novērstu, uzskatu, ka nekādā gadījumā nedrīkst pieļaut Vācijas armijas Pavēlniecības iniciatīvu, apsteigt pretinieku izvēršanos un uzbrukt vācu armijai tajā momentā, kad tā atradīsies izvēršanas stadijā un nepaspēs organizēt fronti un visu ieroču šķiru sadarbību.

I. Noteikt pirmo stratēģisko Sarkanās armijas rīcības mērķi – sakaut vācu armijas galvenos spēkus, kuri izvērsti uz dienvidiem no Brestas – Demblinas līnijas, un 30. operācijas dienā iziet Ostrolenkas frontē – Narevas upe, Loviči, Lodza, Kreicburga, Opelna, Olomouca.

II. Nākamais stratēģiskais mērķis ir uzbrukums no Katovices rajona ziemeļu vai ziemeļrietumu virzienā, iznīcināt lielos spēkus centrā un vācu frontes ziemeļu spārnā, iegūt bijušās Polijas un Austrumprūsijas teritorijas.

Tuvākais uzdevums – sakaut vācu armiju uz austrumiem no Vislas upes un Krakovas virzienā, iziet Narevas un Vislas upju krastos un iegūt Katovices rajonu. Tāpēc:

- a) ar Dienvidrietumu frontes spēkiem galveno triecienu dot Krakovas – Katovices virzienā, norobežojot Vāciju no tās dienvidu sabiedrotajiem;
- b) ar Rietumu frontes kreiso spārnu dot papildu triecienus Sedļeckas, Demblinas virzienā, ar mērķi saistīt Varšavas grupējumu un ieņemt Varšavu, kā arī sniegt palīdzību Dienvidrietumu fronteī, lai sakautu pretinieka Ļubļinas grupējumu;
- c) uzsākt efektīvu aizsardzību pret Somiju, Austrumprūsiju, Ungāriju un Rumāniju un būt gataviem labvēlīgu apstākļu gadījumā dot triecienu Rumānijai. Šādā veidā Sarkanā armija sāks uzbrukumu no Čiževkas, Ļutovskas frontes ar 152 divīzijām pret 100 vācu divīzijām. Pārējās valsts robežas daļās ir paredzēta aktīva aizsardzība.

III. Saskaņā ar stratēģiskās izvēršanas ieceri paredzēta PSRS bruņoto spēku šāda grupēšana.

- I. Sarkanās armijas sauszemes spēkus, kuri sastāv no 198 sauszemes divīzijām, 61 tanku divīzijas, 31 motorizētās divīzijas, 13 kavalērijas divīzijām – kopā 303 divīzijām un 74 artilērijas pulkiem no galvenās pavēlniecības rezervēm, sadalīt šādi:
 - a) galvenajiem spēkiem, kuri sastāv no 163 sauszemes divīzijām, 58 tanku divīzijām, 30 motorizētām divīzijām un 7 kavalērijas divīzijām (kopā 258 divīzijas) un 53 artilērijas pulkiem no galvenās pavēlniecības rezervēm, jābūt rietumos, no kuriem Ziemeļu, Ziemeļrietumu, Rietumu un Dienvidrietumu frontu sastāvā – 136 sauszemes divīzijas, 44 tanku divīzijas, 23 motorizētās divīzijas, 7 kavalērijas divīzijas (kopā 210 divīzijas) un 53 artilērijas pulki no Galvenās pavēlniecības rezervēm, aiz Dienvidrietumu un Rietumu frontēm Galvenās pavēlniecības rezervē – 27 sauszemes divīzijas, 14 tanku divīzijas, septiņas motorizētās divīzijas (kopā 48 divīzijas);
 - b) pārējie spēki, kuru sastāvā ir 35 sauszemes divīzijas, 3 tanku divīzijas, 1 motorizēta divīzija, 6 kavalērijas divīzijas (kopā 45 divīzijas) un 21 artilērijas pulks no Galvenās pavēlniecības rezervēm, norikoti PSRS Tālo Austrumu dienvidu un ziemeļu robežu aizsardzībai. No tiem:

Tālajos Austrumos un Aizbaikāla kara apgabalā – 22 sauszemes divīzijas, 3 tanku

- divīzijas, 1 motorizētā divīzija, 1 kavalērijas divīzija (kopā 27 divīzijas) un 14 artilērijas pulki no galvenās pavēlniecības rezervēm;
- Vidusāzijā – 2 kalnu strēlnieku un 3 kavalērijas divīzijas (kopā 5 divīzijas);
- Aizkaukāzā – 8 strēlnieku un 2 kavalērijas divīzijas (kopā 10 divīzijas) un 2 artilērijas pulki no Galvenās pavēlniecības rezervēm;
- Ziemeļkaukāza Melnās jūras piekrastes un Krimas aizsardzībai – 2 strēlnieku divīzijas;
- Baltās jūras piekrastē – 1 strēlnieku divīzija.

Detalizēts spēku grupējums parādīts pievienotajā kartē.¹

2. Sarkanās armijas Gaisa kara spēkus, kuros šobrīd ir kaujas spējīgi 97 iznīcinātāju aviācijas pulki, 75 bumbvedēju pulki, 11 triecienaviācijas pulki, 29 tāllidojuma bumbvedēji un 6 taktisko bumbvedēju pulki – sadalīt šādi:

- a) Galvenos spēkus, kuri sastāv no 66 iznīcinātāju aviācijas pulkiem, 64 bumbvedēju pulkiem, 5 triecienaviācijas pulkiem, 25 tāllidojuma bumbvedēju pulkiem un 5 taktiskiem bumbvedēju pulkiem, kopā 165 aviācijas pulkus, izvērst Rietumos, no tiem:
- Ziemeļu, Ziemeļrietumu, Dienvidu un Dienvidrietumu frontēs nosūtīt 63 iznīcinātāju aviācijas pulkus, 64 bumbvedēju pulkus, 5 triecienaviācijas pulkus, 11 tāllidojuma bumbvedēju pulkus un 1 taktisko bumbvedēju pulku – kopā 144 aviācijas pulkus;
 - Galvenās pavēlniecības rezervē Dienvidrietumu un Rietumu frontē – 14 tāllidojuma bumbvedēju pulkus, 4 taktiskos bumbvedēju pulkus un 3 iznīcinātāju aviācijas pulkus – kopā 21 pulks.
- b) Pārējos spēkus, kuru sastāvā ir 31 iznīcinātāju aviācijas pulks, 11 bumbvedēju pulki, 6 triecienaviācijas pulki, 4 tāllidojuma bumbvedēju pulki un 1 taktiskais bumbvedēju pulks – kopā 53 aviācijas pulkus novietot Tālo Austrumu, dienvidu un ziemeļu aizsardzībai, kā arī Maskavas pretgaisa aizsardzībai; no tiem:
- Tālajos Austrumos un Aizbaikāla kara apgabalā – 14 iznīcinātāju aviācijas pulkus, 9 bumbvedēju pulkus, 5 triecienaviācijas pulkus, 4 tāllidojuma bumbvedēju pulkus un 1 taktisko bumbvedēju pulku, kopā 33 aviācijas pulkus;
 - Sahālinas kara apgabalā – 1 iznīcinātāju aviācijas pulku un 1 triecienaviācijas pulku, kopā 2 aviācijas pulkus;
 - Aizkaukāza kara apgabalā – 9 iznīcinātāju aviācijas pulkus, 2 bumbvedēju pulkus, kopā 11 aviācijas pulkus;
 - Arhangeļskas kara apgabalā – 1 iznīcinātāju aviācijas pulku.

Maskavas aizsardzībai – 6 iznīcinātāju aviācijas pulkus.

Detalizēts karaspēku grupējums redzams pievienotajā kartē.²

Bez iepriekšminētajiem gaisa kara spēkiem nav kaujas spējīgi un atrodas formēšanas stadijā 52 iznīcinātāju aviācijas pulki, 30 bumbvedēju pulki, 4 triecienaviācijas pulki, 7 tāllidojuma bumbvedēju pulki, 22 desanta iznīcinātāju pulki, kopā 115 aviācijas pulki, kuri būs pilnībā gatavi kaujai 1942. gada 1. janvārī.

Šos aviācijas pulkus saskaņā ar to gatavības pakāpi sadalīt šādi: uz Rietumiem nosūtīt 41 iznīcinātāju aviācijas pulku, 30 bumbvedēju pulkus, 4 triecienaviācijas pulkus, 5 tāllidojuma bumbvedēju pulkus, 14 desanta iznīcinātāju pulkus, kopā 94 aviācijas pulkus, no kuriem:

- fronšu sastāvā 41 iznīcinātāju aviācijas pulks, 33 bumbvedēju pulki, 6 triecienaviācijas pulki, 7 desanta iznīcinātāju pulki, kopā 87 aviācijas pulki;

¹ Karte nav publicēta. – Red.

² Karte nav publicēta. – Red.

- Galvenās pavēlniecības rezervē – 4 iznīcinātāju aviācijas pulki, 3 tāllidojuma bumbvedēju pulki, kopā 7 aviācijas pulki;
- Tālo Austrumu fronteī un Aizbaikāla kara apgabalam – 10 aviācijas pulki un Aizkaukāza kara apgabalam – 6 aviācijas pulki.
- Maskavas aizsardzībai – 5 iznīcinātāju aviācijas pulki.

Aptuvenie termiņi šo pulku iekļaušanai ierindā doti kartes tabulā.³

IV. Rietumos izvērstās frontes sastāvs un uzdevumi (karte 1:1 000 000):

Ziemeļu fronte (LKA): 3 armijas, kuru sastāvā ir 15 strēlnieku, 4 tanku un 2 motorizētās divīzijas, kopā 21 divīzija, 18 aviācijas pulki un Ziemeļu jūras kara flote; tās galvenais uzdevums – Ļeņingradas, Murmanskas ostas un Kirovas dzelzceļa aizsardzība, kopā ar Baltijas jūras kara floti nodrošināt Somu līča ūdeņos mūsu hegemoniju. Šī mērķa īstenošanai paredzēts nodot Ziemeļu fronteī no Baltijas kara apgabala aizsardzības Igaunijas PSR ziemeļu un ziemeļrietumu piekrasti.

Frontes robeža pa kreisi – Ostaškova, Viru, Vīlande, Matsalu līcis un Sāmsalas un Dago salas. Frontes štābs – Pargolova.

Ziemeļrietumu fronte (Baltijas kara apgabals): trīs armijas, kuru sastāvā 17 strēlnieku, 4 tanku, 2 motorizētās divīzijas, kopā 23 divīzijas un 13 aviācijas pulki; to uzdevums – ar spēcīgu aizsardzību piesegt Rīgas un Vīlandes virzienu un nepieļaut pretinieka ielaušanos no Austrumprūsijas; aizsargājot rietumu piekrasti, Sāmsalu un Dago salu, nepieļaut pretinieka jūras desanta izsēdināšanu.

Frontes robeža pa kreisi – Polocka, Ošmjani, Druskininki, Marggrabova, Letcena. Frontes štābs – Panevėža.

Rietumu fronte (Rietumu kara apgabals): četras armijas, kuru sastāvā: 31 strēlnieku, 8 tanku, 4 motorizētās un 2 kavalērijas divīzijas, kopā 45 divīzijas un 21 aviācijas pulks.

Uzdevumi: ar spēcīgu aizsardzību Druskininku Ostrojenkas frontē neatļaidīgi segt Lidas un Belostokas virzienu;

- Dienvidrietumu frontes armijām, pārejot uzbrukumā, ar frontes kreisā spārna triecienu Varšavas, Sedļecas, Radomas virzienā iznīcināt Varšavas grupējumu un ieņemt Varšavu, sadarbojoties ar Dienvidrietumu fronti, sakaut pretinieka Ļubļinas – Radomas grupējumu, iziet pie Višlas upes un ar mobilajām daļām ieņemt Radomu.

Frontes robeža pa kreisi – Pripetes upe, Pinska, Vlodava, Demblina, Radoma. Frontes štābs – Baranoviči.

Dienvidrietumu fronte – astoņas armijas, kuru sastāvā ir 74 strēlnieku, 28 tanku, 15 motorizētās, 5 kavalērijas divīzijas, kopā 122 divīzijas un 91 aviācijas pulks. To pirmais uzdevums:

- a) ar frontes labā spārna atbalstu veikt koncentrētu triecienu, aplenkt un iznīcināt pretinieka galveno grupējumu uz austrumiem no Višlas upes Ļubļinas rajonā;
- b) vienlaicīgi ar triecienu no Seņavas, Peremišļas, Ļutovskas frontes iznīcināt pretinieka spēkus Krakovas un Sandomiras – Keļeckas virzienā un ieņemt Katovices, Krakovas, Keļces rajonu un, tālāk uzbrūkot ziemeļu vai ziemeļrietumu virzienā no šī rajona, iznīcināt pretinieka frontes ziemeļu spārna karaspēka lielāko daļu un ieņemt agrākās Polijas un Austrumprūsijas teritorijas;

³ Karte nav publicēta. – Red.

c) stingri sargāt valsts robežu ar Ungāriju un Rumāniju, būt gataviem izdarīt koncentrētus triecienus Rumānijai. No Černovcu un Kišiņevas rajoniem iznīcināt rumāņu armijas ziemeļu spārnu, iziet uz Moldovas robežas upi Jasu.

Lai nodrošinātu iepriekšminētā nodoma izpildi, nepieciešams savlaicīgi veikt šādus pasākumus, bez kuriem nav iespējams pret ienaidnieku izdarīt negaidītu triecienu kā no gaisa, tā arī uz zemes:

- 1) veikt slepenu karaspēku mobilizēšanu, imitējot rezerves mācību iesaukumu;
- 2) imitējot grupēšanos nometnēs, koncentrēt karaspēku tuvāk rietumu robežai, pirmkārt, koncentrēt visas Galvenās pavēlniecības rezerves armijas;
- 3) slepeni koncentrēt aviāciju lauka aerodromos no attālajiem apgabaliem un tūlīt sākt aviācijas aizmugures izvēršanu;
- 4) pakāpeniski, imitējot pulcēšanos aizmugures mācībām, izvērst frontes aizmuguri un hospitāļu bāzi.

V. Galvenās pavēlniecības rezervju pulcēšana.

Galvenās pavēlniecības rezervē jābūt izvietotām 5 armijām:

- divas armijas, kuru sastāvā ir 9 strēlnieku, 4 tanku un 2 motorizētās divīzijas, kopā 15 divīzijas, izvietot Vjazmas, Sičevskas, Jeļņas, Brjanskas un Suhiniču rajonā;
- vienu armiju, kuras sastāvā ir 4 strēlnieku, 2 tanku un 2 motorizētās divīzijas, kopā 8 divīzijas, Vileiku, Novogrudokas, Minskas rajonā;
- vienu armiju, kuras sastāvā ir 6 strēlnieku, 4 tanku un 2 motorizētās divīzijas, kopā 12 divīzijas, Šepetovkas, Proskurovas, Berdičevas rajonā;
- vienu armiju, kuras sastāvā ir 8 strēlnieku, 2 tanku, 2 motorizētās divīzijas, kopā 12 divīzijas, Belajas Cerkovas, Zvenigorodkas, Čerkasu rajonā.

VI. Koncentrēšana un izvēršanas maskēšana.

Lai pasargātos no iespējami negaidīta pretinieka trieciena un maskētu mūsu karaspēka koncentrēšanu, izvēršanu un gatavošanos uzbrukumam, ir nepieciešams:

1) Organizēt valsts robežas piesegšanu un tās stingru aizsardzību; tam jāizmanto visu pierobežas apgabalu karaspēks un gandrīz visa aviācija, kura domāta izvēršanai rietumos;

2) Izstrādāt detalizētu valsts pretgaisa aizsardzības plānu un sakārtot pilnā gatavībā pretgaisa aizsardzības līdzekļus.

Šo jautājumu sakarā esmu devis rīkojumus, un valsts robežas aizsardzības, kā arī pretgaisa aizsardzības plānu izstrāde pilnībā būs pabeigta 1941. gada 1. jūnijā.

Aizsega karaspēka sastāvs un grupējums atbilst pievienotajai kartei.

Vienlaikus, cik vien iespējams, jāsteidzina nocietināto rajonu celtniecība un apbruņošana, nocietināto rajonu celtniecība jāsāk aizmugurē – robežā pie Ostaškovas, Počepas, un paredzēt jaunu nocietināto rajonu celtniecību 1942. gadā pie robežas ar Ungāriju, kā arī turpināt nocietināto rajonu celtniecību gar iepriekšējo valsts robežu.⁴

VII. Jūras kara flotei doti uzdevumi, kuri atbilst maniem ziņojumiem un kurus Jūs esat apstiprinājis.

VIII. Karaspēka izvešanu un tā karadarbību nodrošina ar šādām rezervēm:

munīcijas –

- ar mazkalibra lādiņiem – trim nedēļām;
- ar vidējā kalibra lādiņiem – mēnesim;
- ar smagā kalibra lādiņiem – mēnesim;
- ar mīnām – pusmēnesim;

⁴ Iespēsts pustreknēm burtiem.

ar zenītlādiņiem:

- 37 mm – 5 dienām;
- 76 mm – pusotram mēnesim;
- 85 mm – 11 dienām;

ar aviācijas munīciju –

- ar fugasa bumbām – mēnesim;
- ar bruņusitēja – 10 dienām;
- ar betonsitēja – 10 dienām;
- šķembu – mēnesim;
- ar degbumbām – mēnesim;

ar degvielu un smērvielām –

- benzīnu B-78 – 10 dienām;
- benzīnu B-74 – mēnesim;
- benzīnu B-70 – 2 mēnešiem;
- autobenzīnu – 1 mēnesim;
- ar dīzeļdegvielu – mēnesim.

Degvielas rezerves, kuras paredzētas rietumu apgabaliem, pārvestas ešelonos ievērojamos daudzumos iekšējos apgabalos (nepieciešamo tilpņu trūkuma dēļ rietumu rajonu teritorijā).

IX. Lūdzu:

1. Apstiprināt iesniegto plānu PSRS bruņoto spēku stratēģiskai izvēršanai un paredzētās karadarbības plānu kara gadījumā pret Vāciju;
2. Savlaicīgi atļaut pakāpeniski slepeni koncentrēt, pirmkārt, Galvenās pavēlniecības rezerves armijas un aviāciju;
3. Pieprasīt Satiksmes tautas komisāram pilnībā un savlaicīgi izpildīt 1941. gada dzelzceļu celtniecības plānu, sevišķi Ļvovas virzienā;
4. Uzdot rūpniecības uzņēmumiem izpildīt tanku un lidmašīnu rezerves daļu izgatavošanas plānu, kā arī ražot un piegādāt munīciju un degvielu stingri noteiktos termiņos;
5. Apstiprināt priekšlikumu par jaunu nocietināto rajonu celtniecību.

Pielikumā:

1. Izvēršanas shēma kartē 1:1 000 000 vienā eksemplārā;⁵
2. aizsega izvēršanas shēma trijās kartēs;
3. spēku attiecību shēma, 1 eksemplārā;
4. Gaisa karaspēka bāzes rietumos trijās kartēs.

PSRS Aizsardzības Tautas komisārs,
Padomju Savienības maršals
S. A. Ģenerālštāba priekšnieks,
Armijas⁶ ģenerālis

S. Timošenko

G. Žukovs

⁵ Kartes nav publicētas. – Red.

⁶ Vārdi "tautas" un "armijas" dokumentā sākas ar lielo burtu.

DOK. 2

PSRS Galvenās Kara padomes direktīva Nr. 2
Sarkanās armijas ģenerālštāba nodaļām un Kara
apgabalu štābu priekšniekiem
1941. gada 22. jūnijā pulksten 7.15

AVOTS: Krievijas Aizsardzības ministrijas Centrālais arhīvs, 221. f., 1351. apr., 2. l., 2. lpp. Oriģināls. Mašīnraksts krievu valodā. Direktīva pēc Baltijas kara apgabala komandiera, ģenerālpulkveža F. Kuzņecova, Baltijas kara apgabala locekļa korpusa komisāra Dobrova un Baltijas kara apgabala štāba priekšnieka ģenerālleitnanta P. Kļenova 1941. gada 22. jūnija rīkojuma, pavairota 20 eks. un izdalīta pēc saraksta Baltijas kara apgabalā Baltijas kara apgabala karaspēkam.

1941. gada 22. jūnijā pulksten 04 no rīta vācu aviācija bez kāda iemesla veica uzli-
dojumus mūsu aerodromiem un pilsētām gar rietumu robežu un pakļāva tos bom-
bardēšanai. Vienlaikus vācu karaspēks dažādās vietās atklāja artilērijas uguni un pārgāja
mūsu robežu.

Sakarā ar bezkaunības ziņā nedzirdētu Vācijas uzbrukumu Padomju Savienībai.

pavēlu:

1. Karaspēkam ar visiem spēkiem un līdzekļiem uzbrukt ienaidnieka spēkiem un tos
iznīcināt. Rajonos, kur padomju robeža nav pārkāpta, sauszemes karaspēkam līdz turp-
mākam sevišķam rīkojumam robežu nepārkāpt.

Direktīvu parakstījuši PSRS Aizsardzības tautas komisārs, Padomju Savienības
maršals biedrs Timošenko, biedrs Maļenkovs, Armijas ģenerālštāba priekšnieks – armijas
ģenerālis biedrs Žukovs.

[Kara] Apgabala karaspēka komandieris,
ģenerālpulkvedis (F. Kuzņecovs)

[Kara] Apgabala Kara padomes loceklis,
korpusa komisārs (Dobrovs)

[Kara] Apgabala štāba priekšnieks,
ģenerālleitnants (P. Kļenovs)

2. NACISTISKĀS VĀCIJAS DOKUMENTI

Diskusija par 20. gadsimta Eiropas totalitāro režīmu (Itālijas fašisma, Vācijas nacisma un Krievijas komunisma) līdzības pakāpi turpinās. Taču šajā grāmatā publicētie dokumenti (Nr. 3 – 6) no nacistu okupācijas laika liecina par to, ka nacisti centās īstenot tos pašus mērķus, ko vēlāk gandrīz pusgadsimta garumā darīja komunisti – iznīcināt vietējos iedzīvotājus (dokuments Nr. 3), uzspiest savu valodu (dokuments Nr. 6), noliegt latviešu tautas nacionālo vēsturi (dokuments Nr. 5), saglabāt kultūrvīdi paredzamajiem kolonistiem (dokuments Nr. 4).

DOK. 3

Izraksts no Vācijas armijas Rīcības grupas komandiera, ģenerāļa V. Štāleķera 1941. gada 17. augusta pārskata par Ostlandē arestētajiem un nošautajiem civiliedzīvotājiem

AVOTS: Vācijas Federālais arhīvs Potsdamā, R-6. f., 40168. filma, 1379355., 1373938. kadrs. Apstiprināta mašīnraksta kopija. Tulkojums no vācu valodas.

[..]

Latvijas cietumi⁷

Nr. p. k.	Cietums	Politiskie cietumnieki	Kriminālie cietumnieki
1.	Rīgas Centrālcietums	2 837	63
2.	Rīgas Terminālcietums	672	24
3.	Daugavpils	181	15
4.	Valmiera	507	21
5.	Jelgava	921	45
6.	Liepāja	404	12
7.	Cēsis	222	14
8.	Ventspils	143	3
9.	Tukums	101	7
10.	Madona	145	1
11.	Jēkabpils	84	8
12.	Alūksne	83	1
13.	Ludza	167	16
14.	Rēzekne	597	13
	KOPĀ	7 064	245
	PAVISAM KOPĀ ⁸	7 307	

[..]

⁷ Tabulu grafiskais noformējums mūsu. – Red.

⁸ Tā ir dokumentā

PĀRSKATS PAR NOŠAUTO PERSONU SKAITU

Latvija	Ebreji	Komunisti	Kopā
Rīgas pilsēta un lauku apgabals	-	-	6378
Jelgavas apgabals	-	-	3576
Liepājas apgabals	-	-	11 860
Valmieras apgabals	-	-	209
Daugavpils apgabals	9256	589	9845
[..]			
KOPĀ [OSTLANDĒ]	30 025	1843	31 868

[..]

Tiem pieskaitāmi arī:

Lietuvā un Latvijā ebreju grautiņos nogalinātie ebreji	5500
Vecajā Krievijas teritorijā nogalinātie ebreji, komunisti, partizāni [Kopā Ostlandē nogalināti]	2000
	122 445

Valsts policijas un drošības policijas robežpārbaudēs

nogalinātie komunisti un ebreji	5502
[Pavisam kopā Ostlandē nogalināti]	135 567

[..]

DOK.4

Izraksts no Vācijas armijas Sauszemes karaspēka virspavēlniecības rīkojuma karaspēka grupai "Ziemeļi" par svarīgāko Baltijas kultūras vērtību saudzēšanu

AVOTS: Vācijas Ārpolitikas vēstures arhīvs (AA) Bonnā, Pol. A. f., R-27358. I., 317013 – 317014. I.p. Mašīnraksta noraksts uz Vācijas armijas virspavēlniecības (OKW) oficiālas veidlapas ar spiedogu. Apstiprināts noraksts. Tulkojums no vācu valodas.

1941. gada 4. jūlijā

Karaspēka pavēlniecība

Karaspēka ģenerālštābs

Karaspēka grupai "Ziemeļi"

101. aizmugures kara apgabala pavēlniekam

Sakarā ar kultūras vērtību aizsardzību Baltijas valstīs.

Bijušajās Baltijas valstīs atrodas virkne kultūrvēsturiski vērtīgu ēku, kolekciju utt., kuru saglabāšana ir vācu zinātnes interesēs. Vissvarīgākie no šiem objektiem minēti pievienotajā sarakstā.[..]

Tiek lūgts gādāt, lai īpaša uzmanība tiktu pievērsta sarakstā uzskaitīto ēku un pirmām kārtām Rundālei un Raadipilij un tajās atrodošos priekšmetu aizsardzībai, ciktāl tas nav pretrunā ar militārajām interesēm.

Uzdevumā

(paraksts)

Informācijai:

1. Karaspēka virspavēlniecības Ārlietu departamenta pārstāvim.
2. Karaspēka virspavēlniecības nodaļas šefam, prof. Dr. grāfam Volfam Meterniham.

Noraksts

Baltijas valstu [Latvijas un Igaunijas]
svarīgāko kultūrvēsturisko kolekciju saraksts

I. LIEPĀJA

I. Pilsētas muzejs

II. RUNDĀLES PILS, IEKĀRTOTA KĀ MUZEJS

III. JELGAVA

1. Kurzemes provinces muzejs. Muzeja laukums
2. Zemgales muzejs, Pils iela

IV. RĪGA

1. Valsts arhīvs, Slokas iela 13⁹
2. Pilsētas arhīvs, Palasta iela 4 un Šķūņu iela¹⁰
3. Valsts muzejs pili
4. Pilsētas Mākslas muzejs, Valdemāra un Elizabetes ielas krustojumā
5. Pilsētas vēstures muzejs (Doma muzejs)
6. Brīvdabas muzejs, Baloži
7. Valsts bibliotēka, Pils laukums
8. Pilsētas bibliotēka
9. Misiņa bibliotēka, Torņa iela
10. Vēstures un senatnes pētītāju biedrības bibliotēka, Jauniela
11. Melngalvju nams, Rātslaukums
12. Vēstures institūts, Daugavmalā blakus Anglikāņu baznīcai
13. Pieminekļu pārvalde, Elizabetes un Brīvības ielas krustojumā
14. Mākslas pārvalde, Elizabetes un Kalpaka bulvāra krustojumā
15. Universitāte
16. Mākslas akadēmija, Esplanāde
17. Konservatorija, Suvorova ielas un Raiņa bulvāra krustojumā
18. Pētera, Doma un Jēkaba baznīcas Vecpilsētā
19. Marijas un Jāņa ģildes
20. "Schenker & Co." muitas noliktavas ostā
21. Kara muzejs, Smilšu ielā pie Pulvertorņa

V. RĒZEKNE

1. Pilsētas muzejs [..]

⁹ Tā dokumentā.

¹⁰ Tā dokumentā.

DOK. 5

Ostlandes reihskomisariāta 1941. gada 5. novembra
rīkojums ģenerālkomisāram O. Dreksleram Rīgā
par aizliegumu svinēt Latvijas Neatkarības dienu

AVOTS: Dokumenta kserokopija sastādītāja rīcībā.

Ģenerālkomisāra kungam Rīgā
1941. gada 5. novembrī

Attiecas: Neatkarības diena Latvijā

Norādu, ka 18. novembrī, kad agrākā latviešu brīvvalsts svinēja savu neatkarību, nedrīkst notikt nekādi sarīkojumi, kas sevišķi izceļ kādreizējo neatkarību, to atgādina vai modina cerības uz jaunu neatkarību nākotnē. Kultūras sarīkojumi (teātri, koncerti, dziesmu vakari u. c.), kuriem nav politiskas tendences, ir atļauti, taču nodrošināma šīs dienas sarīkojumu programmu rūpīga pārbaude.

Ja no latviešu puses būtu plānoti sarīkojumi, kuri ir pretrunā ar iepriekšminēto norādījumu garu, tie ar visiem līdzekļiem (nepieciešamības gadījumā policejiski) jānovērš.

Uzdevumā:
(Parakstijis Trampedahs)

DOK. 6

Izraksts no Austrumu okupēto apgabalu reihministra A. Rozenberga
1942. gada 2. janvāra rīkojuma Ostlandes okupācijas iestādēm
par valodu lietošanu Ostlandē

AVOTS: Vācijas Federālarhīvs, Okupēto Austrumu apgabalu ministrijas fonds
R-6, 322. l., 14-16. lp.

Austrumu okupēto apgabalu ministrija

Berlīne, 1942. gada 1. janvārī
Konfidenciāli

Ostlandes valsts komisāra kungam
Ģenerālkomisāra kungam Rīgā

Attiecas: valodu lietošana Ostlandē

[..] Par valodu lietošanu Ostlandē dodu šādas direktīvas:

1. Vācu iestāžu oficiāla (amata) valoda

Valsts iestāžu oficiāla (amata) valoda ir vācu. Rīkojumi un citkārtēji paziņojumi, kas domāti visiem iedzīvotājiem, pēc vajadzības var būt divās vai vairākās valodās. Tāpat var pēc vajadzības konkrētam rīkojumam pievienot tulkojumu vietējā valodā. Abos gadījumos vācu redakcija ir noteicošā.

2. Vietējo iestāžu oficiālas (amata) valodas

Pašas zemes iestāžu oficiāla (amata) valoda tāpat principā ir vācu valoda. Tāpēc šo iestāžu paziņojumi atklātībai ir jāveido vācu valodā un tikai pēc tam vietējā vai vietējās valodās. Iekšējā dienesta kustībā un savos savstarpējos sakaros vietējās iestādes pārejas laikā vācu valodas vietā var lietot vietējo valodu tikai tad, ja konkrētās iestādes visi piederīgi pārvalda šo valodu. Rīkojumi atsevišķām personām vācu valodas vietā var būt sniegti šo personu mātes valodā. Turpretim nav pieļaujama iestādē runātās vietējās valodas lietošana ar tādām personām, kurām ir cita mātes valoda.

3. Vietējās valodas

Principā vietējās valodas savā starpā ir līdzvērtīgas. To secība paziņojumu gadījumā vairākās valodās nosakāma saskaņā ar valodu grupu skaitlisko spēku attiecīgajos apriņķos. Principā ir jāizvairās no tā, ka vietējā valoda satiksmē var iegūt priekšroku un attīstīties par kopējo saziņas valodu.

Turpretī šāds stāvoklis ir jāatstāj rezervēts vācu valodai.

Attiecīgi ir jāizvairās no tā, ka vietējās mazākuma valodas pakāpeniski tiek uzsūktas no vietējām vairākuma valodām, izņemot gadījumus, ja runa ir par politiski pilnīgi nenozīmīgām vai nevēlamām valodām – drumslām. Šo principu ievērošana nodrošināma it īpaši arī vietējās iestādēs.

4. Valodu mācīšana skolās

Visāda veida skolās (piem., arī arodskolās) no sākta gala visaugstāk vērtējama vācu valodas iemācīšana. Atbilstībā tam veidojams mācību plāns. Arī bez tā visādā ziņā iedzīvotājos veicināma vācu valodas iemācīšana. Iepriekšminētajā atzinumā tomēr jāizvairās no piespiedu pasākumiem, jo tie vēlamajam pasākumam parasti vairāk kaitē nekā noder. Pirmais uzdevums būs labi iemācīt skolotājiem vācu valodu, tādējādi veidojot vācu valodas kadrus.

5. Vācu iestāžu piederīgie

Nav vajadzīgs mudināt vācu iestāžu piederīgos iemācīties kādu no vietējām valodām. Arī personiskos sakaros viņiem principā jārunā tikai vāciski. Lai lieki neaizvainotu vietējo iedzīvotāju jūtas, jāskatās, lai attiecībā uz vietējiem iedzīvotājiem nenotiktu šā viedokļa skaļa uzsvēršana. Atsevišķu vietējo valodu vārdu lietošana lietderības dēļ, pats par sevi saprotams, nav iebilstama. Turpretī arī Ostlandē vadoņa vēlēšanās ir pamudināt vācu iestāžu piederīgajiem iemācīties krievu valodu, lai viņus varētu izmantot arī pārējos Austrumu apgabalos, it īpaši, lai viņiem būtu saprašanās iespējas ar krievu strādniekiem. [...]

(Paraksts) Rozenbergs

3. KOMUNISTU OKUPĀCIJAS VARAS NACIONĀLĀ UN SOCIĀLĀ POLITIKA OKUPĒTAJĀ LATVIJĀ

Komunistu okupācijas varas cenzētā literatūra un prese apgalvoja, ka kultūra PSRS esot "sociālistiska pēc satura, nacionāla pēc formas". Taču publicētais dokuments Nr. 7 liecina, ka okupācijas varas iestādes baidījās no tautas nacionālās kultūras izpausmēm un centās tās ierobežot: 1947. gadā Līgo svētku laikā PSRS VDM leikšējā karaspēkā, kas okupēja visus Latvijas nostūrus, tika pasludināts trauksmes stāvoklis, lai novērstu it kā iespējamo tautas pretestību.

Okupācijas laika literatūra un prese vienbalsīgi apgalvoja, ka PSRS ir darbaļaužu paradīze, ka strādnieku streiki ir kapitālistisko zemju strādnieku cīņas forma pret ekspluatāciju, par darbaļaužu varas nodibināšanu.¹¹ Īstenībā streiki notika gan Padomju Krievijā, gan tās okupētajās zemēs, arī Ukrainā¹² un Latvijā. Streikoja, tā sakot, "par godu" PSKP 21. ārkārtas kongresam 1959. gadā un LKP 17. kongresam 1960. gadā, kuros komunistiskā partija pasludināja, ka sociālisms PSRS ir "uzcelts" un jāsāk "attīstītā sociālisma" celtniecība. Tāpat kā Ukrainā, arī Latvijā strādnieku streiki notika perifērijā – Bauskā, Ogrē un citur.

Ja piekřitam, ka iekārtas būtību atklāj nevis tas, ko iekārta par sevi stāsta, bet gan tie fakti, kurus tā cenšas noslēpt, jāsecina, ka PSRS okupācijas vara un tās marionešu kompartija un valdība Latvijā, kā liecina publicētie dokumenti, patiesībā bija naidīga arī darbaļaudīm.

DOK. 7

PSRS Valsts Drošības ministrijas (VDM)

leikšējā karaspēka 5. speciālo uzdevumu divīzijas komandiera,

ģenerālmajora P. Ļeontjeva 1947. gada 21. jūnija

pilnīgi slepenā pavēle par divīzijas kaujas gatavību

latviešu nacionālo Līgo svētku laikā Latvijā

AVOTS: PSRS Centrālais Padomju Armijas arhīvs, 38673. f., I. apr., 124. l., 25.– 26. lp. Mašīnraksts krievu valodā. I. eksemplārs ar ģenerālmajora P. Ļeontjeva un apakšpulkveža Kuzņecova parakstiem. Tulkojums no krievu valodas.

¹¹ Politiskā enciklopēdija. – Rīga, 1987. – 665. lpp.

¹² Ukrainā 1960. gada 10. jūnijā Novokrematorskas metālkonstrukciju rūpnīcā streikoja 350 strādnieku, bet 1965. gada 6. jūlijā streikoja kalnraču brigāde utt. – A. Rusačenko. Nacionālo vizvoņij ruh v Ukraini. Seredina 1950-h – načatok 1990-h rokov. – Kiiv, 1998. – 600-618. lpp.

Pavairots 4 eksemplāros

Eks. Nr. 1 – lietā.

Eks. Nr. 2 – ORS¹³

Eks. Nr. 3 – OARP¹⁴

Eks. Nr. 4 – OMSR¹⁵

Atsūtīti atpakaļ no pulku štābiem un iznīcināti

Pilnīgi slepeni

Pavēle Nr. 00166

PSRS VDM lekšējā karaspēka 5. divīzijas pārvaldei

1947. g. 21. jūnijā

Rīgā

Š. g. 24. jūnijā priekšā stāvošos nacionālos tautas svētkus kontrrevolucionārie elementi centīsies izmantot [komunistiskās] partijas un padomju varas pasākumu graušanai, uzbrūkot padomju un partijas aktīvam, mūsu karaspēka militārpersonām un VDM orgāniem, organizējot provokācijas un paniku vietējos iedzīvotājos. Lai nepieļautu naidīgo darbību, pretpadomju uzstāšanos, diversijas aktus un citas kontrrevolucionāro nacionālistisko elementu izpausmes un nodrošinātu kārtību tautas nacionālo Līgo svētku sagatavošanas un norises laikā –

pavēlu:

1. Laika posmā no plkst. 24.00 1947. g. 22. jūnijā līdz plkst. 24.00 25. jūnijā 1947. g. pārvaldē un divīzijas specvienībās pāriet uz pastiprināto variantu ielu dežūrās.
2. Atsevišķās sakaru rotas komandierim, kapteinim Noskovam sagatavot vienu raidstaciju RSB automašīnā, OARP komandierim, vecākajam leitnantam Siņicinam sagatavot trīs smagās automašīnas, lai izmantotu rezervi (36. strēlnieku pulka seržantu skolas sastāvs). No plkst. 20.00 23.06.47 līdz plkst. 8.00 25.06.47 automašīnas atrodas divīzijas garāžu novietojumā. Sagatavot un turēt pilnā kaujas kārtībā automašīnas "Dodžs" un "Vilis".
3. Visiem specvienību komandieriem un komandanta vada komandierim, leitnantam Sokolovam pastiprināt divīzijas štāba un vienību izvietošanas vietu apsardzību, paaugstinot modrību, palielinot pārbaužu skaitu un izsūtīt patruļas uz novietojuma vietām. Visām apakšvienībām jābūt dežurējošām nodaļām trauksmes gadījumā.
4. OMSR komandierim medicīniski sanitārā dienesta kapteinim Zeļenkinam noteikt ārstu diennakts dežūras.
5. Par divīzijas operatīvajiem dežurantiem nozīmēju: 22.06.47 – majoru Ļubenkoju, 23.06.47 – kapteini Seļeņņevu, 24.06.47 – vecāko leitnantu Žadinu, 25.06.47 – vecāko leitnantu Karpovu.
6. Visā apsardzības pastiprināšanas periodā visiem divīzijas ierindniekiem un seržantiem un divīzijas specvienību sastāvam atvaļinājumus pilsētā – aizliedzu. Virsniekiem izešanu uz pilsētu atļauju tikai es vai štāba priekšnieks. Visu personālsastāvu turēt pastāvīgā kaujas gatavībā.

¹³ ORS – Atsevišķā sakaru rota.

¹⁴ OARP – Atsevišķā transporta rota.

¹⁵ OMSR – Atsevišķā medicīnas rota.

Veikt pasākumus, lai novērstu patvaļīgu aiziešanu no vienības, plēģurošanu un citas amorālas parādības.

7. Divīzijas sakaru priekšniekam, majoram Kotovam pārbaudīt un nodrošināt drošus un nepārtrauktus divīzijas pārvaldes sakarus ar divīzijas specvienībām un pulkiem.
8. Līdz 22.06.47 divīzijas pārvaldē un specvienībās īstenot šādus pasākumus:
 - a) KEO¹⁶ priekšnieka vietas pagaidu izpildītājam, vecākajam leitnantam Kirišinam un specvienību komandieriem savest kārtībā visu ugunsdrošības inventāru un pārbaudīt visu ugunsdzēsības inventāru, pārbaudīt ugunsdzēsības pasākumu gatavību vienību dislokācijas vietās.
 - b) Divīzijas aizmugures komandiera vietniekam, inženierdienesta apakšpulkvēdim Carevičam pārbaudīt apsardzes stāvokli, ieroču un munīcijas uzskaites un glabāšanas stāvokli noliktavā VV¹⁷ un GSM.¹⁸
 - c) Visiem virsniekiem saņemt un nēsāt personīgos ieročus. Apbruņojuma nodaļas vadītājam, inženierkapteinim Selezņevam izsniegt šautenes un pa 120 patronām visai apkalpes komandai (rakstvežiem, praktikantiem, pavāriem). Patronas glabāt komandantvadā aizzīmogatās kastēs.
9. Par rezerves personālsastāva un medicīniskā sastāva gatavību ziņot man 1947. gada 22. jūnijā plkst. 22.00. Pavēli paziņot visiem virsniekiem, seržantiem un ierindniekiem un izskaidrot tās būtību.

Divīzijas komandieris, ģenerālleitnants

Leontjevs

Divīzijas štāba priekšnieka vietas izpildītājs,
Apakšpulkvēdis¹⁹ Kuzņecovs

DOK. 8

LKP CK biroja 1960. gada 31. maija stingri slepens lēmums
par Bauskas rajona rūpniecības kombināta strādnieku
streiku 1960. gada 19. un 20. maijā

AVOTS: LVA PA, 101. f., 23. apr., 51.-a l., 31.-32. lp. Mašīnraksts krievu valodā uz LKP CK veidlapas, ar parakstu apstiprinājis LKP CK pirmais sekretārs A. Pelše, uz dokumenta LKP CK zīmoga nospiedums. Pirmpublicējums.

¹⁶ KEO – Dzīvokļu ekspluatācijas nodaļa.

¹⁷ Iekšējais karaspēks.

¹⁸ Valsts municijas noliktava.

¹⁹ Vārds "apakšpulkvēdis" dokumentā rakstīts ar lielo burtu.

Stingri slepeni
(No sevišķās mapes)

Latvijas KP CK biroja
LĒMUMS

Protokols Nr. 17

1960. gada 31. maijā

Par Bauskas rajona rūpniecības kombināta Vecsaules kūdras iecirkņa strādnieku grupas neiziešanu darbā

[Jautājumu gatavojuši:] (b. b. Lazdiņš, Zariņš, Ezeriņš, Timpa, Voss, Gavrilovs, Strautmanis, Gusakovskis, Bēmanis, Kalniņš, Ķīsis, Gribkovs, Saļejevs, Plūdons, Azāns, Pelše).

Latvijas KP CK birojs atzīmē, ka Bauskas rajona rūpkombināta vadītāju bezatbildīgas rīcības rezultātā par izstrādes normu pārskatīšanu un cietsirdīgu attieksmi pret strādniekiem 19. un 20. maijā neizgāja darbā 76 Vecsaules kūdras iecirkņa strādnieki.

Rūpkombināta vadība, nesagatavojusi kūdras iecirkni sezonai, neradot normālus darba apstākļus, noteica šim iecirknim nepamatotas, paaugstinātas izstrādes normas. Tas noveda pie zemas strādnieku izpeļņas. Par 10 dienām maijā strādnieki nopelnīja 70-90 rubļus. Rūpkombināta vadība, izskatot no jauna izstrādes normas, vadījās no faktiskās izstrādes pagājušajā gadā, bet neņēma vērā, ka kombināta vadība 1959. gadā, rupji pārkāpjot darba likumdošanu, piespieda strādniekus strādāt 10-12 stundas maiņā, kā arī izejamajās dienās. Turklāt kūdras iecirknī bija pieļauti pierakstījumi, kā rezultātā pašreiz iztrūkst kūdra par 710 tūkstošiem rubļu.

Rūpkombināta direkcija cietsirdīgi izturējās pret strādnieku vajadzībām. Kūdras iecirknī nav radīti nepieciešamie sadzīves apstākļi. Nestrādā ēdnīca, nav dzeramā ūdens, trūkst speciālie apģērbi, medikamenti, nav noorganizēts bērnudārzs, nav medicīniskās apkalpošanas.

Rūpkombināta direktors, komunisti Zariņš zaudējis mēra izjūtu, kļuvis augstprātīgs, pret strādniekiem izturas kundziski, neieklausās viņu taisnīgajās prasībās. Strādnieku sapulcē 10. maijā uz strādnieku taisnīgajām prasībām nedaudz pazemināt izstrādes normas un pielīdzināt tās citu kūdras uzņēmumu izstrādes normām b. Zariņš rupji atbildēja – ja negribat strādāt pēc šīm normām, varat aiziet no darba.

Partijas un arodbiedrības organizācijas, būdamas atrautas no kūdras iecirkņa strādnieku kolektīva, vāji reaģēja uz viņu signāliem, nepalaboja augstprātīgo vadītāju un principiāli negriezās ar šo jautājumu partijas komitejā.

Bauskas rajona partijas komiteja, zinādama par nelabvēlīgo stāvokli rūpkombinātā, neko nedarīja, lai ieviestu tajā kārtību. Rajona komitejas darbinieki maz satiekas ar strādniekiem.

Arī Tautas Saimniecības padomes Vietējās rūpniecības pārvalde vāji vada Bauskas rajona rūpkombināta darbu, nerealizē vajadzīgo kontroli pār jaunu izstrādes normu sagatavošanu un ieviešanu uzņēmumos.

LKP CK Birojs nolemj:

1. LKP Bauskas rajona komitejas sekretāram b. Kalniņam Jānim Voldemāra d., PSKP biedram no 1948. gada, partijas biedra karte Nr. 0673490, par vāju rūpkombināta vadību, par savlaicīgu nerūpēšanos, lai Vecsaules kūdras iecirknī uzlabotu strādnieku darba un sadzīves apstākļus, izteikt stingro rājienu ar ierakstu uzskaites kartiņā.

2. Latvijas KP Bauskas rajona komitejas pirmajam sekretāram b. Timpam Elmāram Jura d. par neapmierinošu rūpkombināta vadību – aizrādīt.

3. Bauskas rajona rūpkombināta bijušo direktoru b. Zariņu Eduardu Anša d., PSKP biedru no 1932. gada, partijas biedra karte 0674326, par cietsirdīgu attieksmi pret strādnieku likumīgo prasību apmierināšanu un kombināta vadības nenodrošināšanu izslēgt no PSKP.

4. Tautas Saimniecības padomes Vietējās rūpniecības pārvaldes priekšniekam b. Ezeriņam P. A. par paviršu Bauskas rūpkombināta vadīšanu, vajadzīgās kontroles trūkumu pār jaunu izstrādes normu sagatavošanu un ieviešanu pārvaldes uzņēmumos, par samierniecisku attieksmi pret kombināta direktora nepareizo uzvedību – aizrādīt.

5. Uzlikt par pienākumu Bauskas rajona partijas komitejai un Vietējās rūpniecības pārvaldei attiecīgi rīkoties, lai Vecsaules kūdras iecirknī nodrošinātu normālu darbu un uzlabotu strādnieku darba un sadzīves apstākļus. Par padarīto ziņot Latvijas KP CK līdz š. g. 10. jūnijam.

6. Uzlikt par pienākumu Vietējās rūpniecības un komunālās saimniecības strādnieku republikāniskajai arodbiedrības komitejai pastiprināt kontroli pār jauno normu izstrādāšanu un to ieviešanu uzņēmumos, vairāk rūpēties par strādnieku materiālo un sadzīves apstākļu uzlabošanu.

7. Uzlikt par pienākumu Latvijas KP pilsētu un rajonu komitejām iepazīstināt ar šo lēmumu rūpnīcu partijas pirmorganizācijas sekretārus un direktorus.

Latvijas KP CK sekretārs (paraksts) A. Pelše
LKP CK zīmogs (nospiedums)

DOK. 9

LKP CK 1960. gada 19. jūnija stingri slepenais
lēmums par Latvijas Koku pludināšanas kantora
Daugavas iecirkņa strādnieku streiku
1960. gada 11. jūnijā

AVOTS: LVA PA, 101. f., 23. apr., 51.-a l., 56.-57. lp. Mašīnraksts krievu valodā uz LKP CK veidlapas, ar parakstu apstiprinājis LKP CK pirmais sekretārs A. Pelše, uz dokumenta LKP CK zīmoga nospiedums. Pirmpublicējums.

Stingri slepeni
(No sevišķās mapes)

Latvijas KP CK biroja
lēmums

Protokols Nr. 24

1960. gada 19. jūlijā

Par Latvijas Koku pludināšanas kantora Daugavas iecirkņa strādnieku grupas atteikšanos no darba

[Jautājumu gatavojuši:]

(b. b. Klestrups, Bisseneks, Zanders, Apsīts, Gribkovs, Pētersons, Migliniks, Pelše).

Latvijas KP CK birojs atzīmē, ka š. g. 1. un 11. jūnijā Daugavas pludināšanas iecirknī notika gadījums, kad divas plostu pārdzinēju brigādes (skaitā 15 strādnieki- plostnieki) atteicās no darba, kas ir sekas neapmierinoša politiska audzināšanas darba organizēšanai plostnieku vidū, formāli birokrātiskai Latvijas pludināšanas kantora vadības attieksmei pret taisnīgajām strādnieku prasībām un Mežsaimniecības un mežrūpniecības ministrijas vājajai kontrolei pār viņai pakļauto uzņēmumu darbu.

Partijas Rīgas pilsētas Ļeņina rajona komiteja nerealizēja vajadzīgo pludināšanas darba kontroli, neprasīja no vadības ieviest kārtību perifērijas iecirkņos un nesniedza pietiekošu palīdzību šī uzņēmuma partijas pirmorganizācijai politiski audzinošā un kultūras darba organizēšanā, bet Latvijas KP Ogres rajona komiteja faktiski pilnīgi norobežojās no masu politiskā darba vadīšanas Daugavas pludināšanas iecirknī, kas atrodas Ogres rajonā. Lekcijas, referāti, pārrunas un strādnieku sapulces iecirknī notiek reti. No simts iecirknī strādājošajiem nav neviena komjaunieša, un ir tikai viens komunist.

Pludināšanas kantora vadība, lai gan jau 1959. gadā Daugavas pludināšanas iecirknī bija gadījums, kad strādnieki atteicās no darba, nenodrošināja savlaicīgu strādnieku prasību izskatīšanu un izstrādes un izcenojumu pārskatīšanu sakarā ar darba apstākļu izmaiņšanos. Kantora priekšnieks b. Bisseneks A. J., zinot par iecirkņa strādnieku konfliktu ar administrāciju, nepiešķīra tam politisku nozīmi, personīgi neiedziļinājās lietas būtībā, nespēra operatīvus soļus, lai novērstu strādnieku atteikšanos strādāt.

Mežsaimniecības un mežrūpniecības ministrija, partijas Ļeņina un Ogres rajona komitejas nerūpējās, lai izpildītu Latvijas KP CK norādījumus par nepieciešamību veikt uzņēmumos lielu organizatorisku un izskaidrojošu darbu darba normēšanas un organizācijas jautājumos un neieaudzināja uzņēmumu vadītājiem un partijas pirmorganizāciju sekretāriem augstas personiskās atbildības jūtas par savlaicīgu un kvalitatīvu šī darba izpildi un sistemātisku informāciju par šo darbu uz vietas.

Pludināšanas kantora priekšnieks b. Bisseneks un kantora partijas pirmorganizācijas sekretārs b. Lupandins ne tikai nerūpējās, lai ieviestu kārtību darba normēšanas un organizēšanas jautājumos, lai novērstu konfliktu starp Daugavas pludināšanas iecirkņa administrāciju un strādniekiem, bet pat neziņoja augstākajiem partijai un saimnieciskajiem orgāniem par gadījumu, kad šī iecirkņa strādnieku grupa atteicās no darba.

Latvijas KP CK birojs nolemj:

1. Pieņemt zināšanai, ka jautājums par gadījumu, kad Daugavas pludināšanas iecirkņa strādnieku grupa atteicās no darba, apspriests Latvijas KP Ogres un Ļeņina rajona komitejas birojā un arī ministrijas un Arodbiedrību republikāniskā prezidija kopīgā sēdē, apstiprinot pasākumus, lai uzlabotu pludināšanas kantora un tā iecirkņu darbu, lai pastiprinātu politiskās audzināšanas darbu strādnieku-plostnieku vidū.

2. Atzīt par pareizu Latvijas KP Ļeņina rajona partijas komitejas 1960. gada 7. jūlija lēmumu, tomēr, ievērojot b. Bisseneka vaļsirdīgo savas vainas atzišanu un solījumu uzlabot stāvokli pludināšanas kantorī un arī ņemot vērā to, ka b. Bisseneks²⁰ 1,5 mēnešus atradās slimnīcā, atstāt viņu darbā.

Latvijas KP Ļeņina rajona komitejas biroja izteikto rājienu uzskatīt par pareizu.

Piekrist Ļeņina rajona komitejas biroja lēmumam par rājienu izteikšanu ar ierakstu uzskaites kartiņā kantora priekšnieka vietniekam b. Rapoportam G. G., bet kantora partijas biroja sekretāram b. Lupandinam un vietējās komitejas priekšsēdētājam b. Ellijasam^{20a} – rājienu.

3. Aizrādīt Latvijas PSR Mežsaimniecības un mežrūpniecības ministram b. Zanderam R. I. par nopietniem trūkumiem Latvijas pludināšanas kantora darbā strādnieku-plostnieku darba organizācijā un normēšanā un par ministrijas vājo kontroli pār uzņēmuma darbu.

4. Pievērst Latvijas KP Ļeņina rajona komitejas un Ogres rajona komitejas sekretāru b. b. Apsīša un Kauliņa uzmanību nepieciešamībai organizēt steidzamus un iedarbīgus pasākumus, lai radikāli uzlabotu politiskās audzināšanas darbu strādnieku-plostnieku vidū, izvērst starp viņiem sociālistisko sacensību, radīt strādniekiem normālus ražošanas, dzīvokļu un sadzīves apstākļus.

5. Uzlikt par pienākumu Latvijas PSR Mežsaimniecības un mežrūpniecības ministrijai (b. Zanderam) visos pakļautos uzņēmumos pārbaudīt strādnieku darba organizācijas un normēšanas stāvokli, ražošanas, dzīvokļu un sadzīves apstākļus, gatavošanās gaitu pārejai uz 7 stundu darbadienu un par veiktajiem pasākumiem kārtības ieviešanā uzņēmumā līdz š. g. 1. augustam ziņot Latvijas KP CK.

Latvijas KP CK sekretārs (paraksts) A. Pelše

Latvijas KP CK

Zīmogs (nospiedums)

4. SLEPENĀ CELTNIECĪBA OKUPĒTAJĀ LATVIJĀ

Pēc okupācijas armijas aiziešanas atklājās, ka okupanti izmantojuši Latvijas teritoriju ne tikai uzbrukuma gatavošanai Rietumiem, bet nodrošinājuši arī savas "leļļu valdības" aizsardzību kara gadījumā (10. dokuments) un organizējuši latviešu trimdas graušanu, izmantojot pašas trimdas cilvēkus un to līdzekļus (dokuments Nr. 11).

²⁰ Tā rakstīts dokumentā.

^{20a} Tā rakstīts dokumentā.

DOK. 10

LKP CK biroja 1968. gada 23. aprīļa pilnīgi slepens lēmums
"Par objekta "Pansionāts" celtniecību" zem zemes Cēsu rajonā pie
Līgatnes LPSR vadības vajadzībām kara gadījumā

AVOTS: LVA PA, 101. f., 32. apr., 40.-s l., 5.-7. lp. Oriģināls. Mašīnraksts uz
LKP CK veidlapas krievu valodā ar parakstiem un LKP CK zīmoga Nr. 18
nospiedumu. Lēmumu vizējuši LKP CK celtniecības un pilsētsaimniecības
daļas vadītāji G. Uhovs un V. Čurkins.

Pilnīgi slepeni
(No sevišķās mapes)

Latvijas KP CK biroja 1968. gada 23. aprīļa
lēmums

Izraksts no protokola Nr. 83, 40. paragr.
Par objekta "Pansionāts" celtniecību

[Jautājumu gatavojuši:] (b.b. Rubens V. P., Leins,²¹ Verro, Voss)

Objekta "Pansionāts" celtniecību uzskatīt par lietderīgu.
Uzdot Latvijas PSR Ministru Padomei atrisināt šo jautājumu.

Latvijas KP CK sekretārs
(paraksts) (A. Voss)

Nosūtīts: PSKP CK (ar pielikumu), Latvijas PSR Ministru Padomei (bez pielikuma).
Protokola Nr. 83, 40. paragr. pielikums

Pilnīgi slepeni

Latvijas KP CK

Latvijas PSR Ministru Padome iesniedz priekšlikumu par objekta "Pansionāts"
celtniecību Cēsu rajonā, Līgatnes ciemata tuvumā; tas paredzēts kā republikas vadošo
orgānu aizsargātas telpas darbam ārpilsētā.

Objekta uzdevums – nodrošināt minimāli nepieciešamos apstākļus republikas
vadošo orgānu aparāta, ap 250 cilvēkiem, ilgstošam darbam, ja šie cilvēki pārvietoti no
Rīgas pilsētas pēc draudoša stāvokļa izludināšanas.

Objekta "Pansionāts" būves sastāvā ietilpst – darba telpas, telpas atpūtai un
ēdināšanai, sanitārie un sadzīves iekārtojumi un pārtikas bloks. Bez tam ir aizsargāta
pazemes darba telpa – patvertne, sanatorijveida guļamkorpuss ar 250 vietām,
nodrošinājuma objekti – dīzeļģeneratora telpa, garāža, veļas mazgātava, kurināmā,

²¹ Tā rakstīts dokumentā.

degvielu un smērmateriālu noliktavas, ūdenspiegādes un kanalizācijas iekārtas, ārpusteriorijas tīkli, piebraucamais autoceļš, augstsprieguma kabeļtrase, telefonkabelis, kā arī 24 dzīvokļu dzīvojamā māja apkalpojošajam personālam.

Visu kompleksa būvju orientējoša izmaksa ir 4 milj. rubļu.

Objekta "Pansionāts" būvju projektēšanu un celtniecību paredzēts īstenot 1969.–1971. gadā, pamatojoties uz daļu līdzdalību, kur piedalās šādas ministrijas: Veselības aizsardzības, Sakaru, Automobiļu transporta un šoseju-ceļu, kā arī republikas Civilās aizsardzības štābs; Latvijas PSR Ministru Padomes Enerģētikas un elektrifikācijas Galvenā pārvalde un Cēsu rajona izpildkomiteja.

Miera laikā šis objekts tiks izmantots kā pansionāts tiem, kuri atgūst veselību un kurus, ja tas nepieciešams, ātri var evakuēt.

Objekta "Pansionāts" celtniecības vietas izvēle un būvju sastāva izstrāde izdarīta, ņemot vērā apstākli, ka vieta atrodas pietiekamā attālumā no Rīgas pilsētas, ir ērtas transporta komunikācijas un piemēroti topogrāfiskie apstākļi.

Latvijas KP CK Administratīvo orgānu, celtniecības un pilsētsaimniecības daļas atbalsta šo Latvijas PSR Ministru Padomes priekšlikumu.

Latvijas KP CK administratīvo orgānu daļas vadītājs

(Paraksts) V. Čurkins

Latvijas KP CK Celtniecības un pilsētsaimniecības
daļas priekšn. (paraksts) G. Uhovs

DOK. II

Latvijas PSR Valsts drošības komitejas priekšsēdētāja pulkveža L. Avdjukeviča 1963. gada 4. oktobra ziņojums LKP Centrālajai komitejai par avīzes "Amerikas Latvietis" bēdīgo finansiālo stāvokli un par lūgumu piešķirt latviešu emigrantam Kārlim Milleram Čikāgā pensiju Latvijā, lai viņš varētu atgriezties uz dzīvi Latvijā, savus ietaupījumus (7000 USD) atdodot minētās avīzes izdošanai.

AVOTS: LVA, 207. f., 1.-s apr., 1679. l., 21. lp. Oriģināls. Mašīnraksts krievu valodā ar L. Avdjukeviča parakstu. Uz dokumenta ovāls spiedogs "Latvijas KP CK. Slepni. Saņemts 1963. g. 7. X; Nr. 908. Nav nepieciešams sūtīt atpakaļ uz sevišķā sektora slepeno daļu."

Latvijas K[P] Centrālajai komitejai²²

Latviešu progresīvajā organizācijā "Amerikas Latviešu strādnieku apvienība" pašlaik ir 183 aktīvi biedri. Organizācijai ir nodaļas šādās pilsētās: Bostona, Ņujorka, Čikāga, Losandželosa un Vankūvera. Bostonā atrodas arī avīzes "Amerikas Latvietis" redakcija.

²² Tā rakstīts dokumentā.

Avīze nāk klajā divas reizes mēnesī. Šobrīd "Amerikas Latvietim" ir 606 abonenti, un apmēram 500 eksemplārus avīze par velti nosūta latviešu emigrantiem.

Līdz 1962. gadam avīzes "Amerikas Latvietis" lasītāji galvenokārt bija latvieši, kas pieslēgās vecajai, tā saucamajai ekonomiskajai emigrācijai. Lai izveidotu apstākļus avīzes "Amerikas Latvietis" tirāžas palielināšanai un šīs avīzes satura uzlabošanai, 1961. gada oktobrī tika sameklēta žurnālistu grupa Latvijas Rakstnieku savienības sekretāra b. TALČA vadībā, kas sistemātiski "Amerikas Latvieti" apgādā ar hroniku par kultūras dzīvi Latvijas PSR un ar citiem materiāliem.

Bez tam avīzei "Amerikas Latvietis" tika sniegta zināma materiāla palīdzība.

No savas puses "Amerikas Latviešu strādnieku apvienības" CK paplašināja avīzes "Amerikas Latvietis" redakcijas kolēģiju līdz 5 cilvēkiem.

Tagad šīs avīzes saturs jūtami uzlabots, tas veicina tās popularitāti latviešu emigrantu vidū, un avīzes abonentu skaits ir palielinājies par 206 cilvēkiem.

Avīzes "Amerikas Latvietis" – vienīgā progresīvā preses orgāna latviešu valodā Amerikas Savienotajās Valstīs – darbību un ietekmi ierobežo tas, ka avīzes redakcija izjūt nopietnas materiālas grūtības. Avīzes viena numura laišana klajā maksā 150 dolārus, bet avīzes redakcijas kasē šobrīd ir tikai 253 dolāri.

Šā gada janvārī mēs nodibinājām kontaktu ar 83-gadīgo progresīvo latviešu emigrantu Kārli MILLERU,²³ pensionāru, kurš dzīvo Čikāgas pilsētā. Amerikas Savienotajās Valstīs MILLERS iebrauca 1913. gadā, kur tajā pašā gadā iestājās progresīvajā "Latviešu strādnieku biedrībā" Čikāgas pilsētā. Kā šīs biedrības biedrs [viņš] tiek pozitīvi raksturots. Kontakta nodibināšanas gaitā MILLERS izteica vēlēšanos atgriezties uz pastāvīgu dzīvi Latvijas PSR pie savas audžumeitas Alīdes BEBERES, dzimušas 1909. gadā; viņa dzīvo Siguldas rajona Allažu ciema "Drīvu" mājās. MILLERS sarakstās ar BEBERI, sniedz viņai materiālu palīdzību. BEBERE ir uzcēlusi nelielu mājiņu, kur viena istaba paredzēta MILLERAM gadījumā, ja viņš atgrieztos dzimtenē.

MILLERAM Amerikas Savienotajās Valstīs ir daži iekrājumi. Ja viņam pēc ierašanās Latvijā tiks noteikta pensija 50 rubļu apjomā mēnesī, viņš ir ar mieru pirms izbraukšanas uz Latviju likvidēt savu īpašumu Amerikas Savienotajās Valstīs, 7000 dolāru bez atlīdzības nodot avīzei "Amerikas Latvietis", bet viņam palikušos naudas līdzekļus, apmēram 8000 dolāru, atvest sev līdzi.

Ja avīze "Amerikas Latvietis" saņemtu no MILLERA 7000 dolāru, tas varētu atrisināt avīzes finansēšanas jautājumu turpmākajos divos gados. "Amerikas Latviešu strādnieku apvienības" CK locekļi DIRBA, KOCERS, MEDNIS un LEIMANIS lūdz apmierināt MILLERA lūgumu. Ņemot vērā iepriekš izklāstīto, lūdzam izņēmuma kārtā izskatīt jautājumu par mūža pensijas piešķiršanu MILLERAM 50 rubļu apmērā mēnesī.

1963. gada 4. oktobrī

Nr. 5/2353

Latvijas PSR Ministru Padomes
Valsts Drošības komitejas
priekšsēdētājs, pulkvedis
(AVDJUKEVIČS)

²³ Uzvārdi dokumentā rakstīti ar lielajiem burtiem

5. KOMUNISTU OKUPĀCIJAS VARAS GALVENO SIMBOLU – ĻEŅINEKĻU LIKVIDĒŠANA

DOK. 12

LKP CK ideoloģiskās komisijas konsultanta

A. Zaščirinska 1990. gada 20. novembra ziņojums Latvijas KP CK

“Par pieminekļiem V. I. Ļeņinam Latvijas PSR un to nojaukšanas gaitu”

AVOTS: LVA PA, 101. f., 65. apr., 92. l., 38.lp. Oriģināls. Mašīnraksts krievu valodā ar A. Zaščirinska parakstu. Dokumentā izdarīti labojumi ar tinti, kas apstiprināti ar A. Salenieka rezolūciju un parakstu: “Labotam ticēt. A. Salenieks. 1990. gada 20. novembrī”.

Latvijas kompartijas CK

Par pieminekļiem V. I. Ļeņinam Latvijas PSR

Latvijas PSRS²⁴ Ministru Padome 1983. gada 18. oktobrī bija apstiprinājusi republikāniskās nozīmes vēsturisko pieminekļu uzskaitījumu (sarakstu), kurā bija 35 pieminekļi V. I. Ļeņinam, tajā skaitā 9 no tiem noteikti kā tādi, kam ir mākslinieciska vērtība, un tie izvietoti šādās pilsētās: Alūksne, Cēsis, Gulbene, Jēkabpils, Jūrmala, Liepāja, Rīga, Sigulda, Valka, Ventspils.²⁵

Uz 1990. gada 13. oktobri republikā bija demontēti 10 pieminekļi. Tādas akcijas bija īstenotas šādās pilsētās: Tukums, Smiltene, Saldus, Viļāni, Sigulda, Limbaži, Līvāni, Dobele, Kuldīga, Aizpute.

Pēc tam kad stājies spēkā PSRS Prezidenta dekrēts “Par necienīgas izturēšanās izskaušanu pret pieminekļiem, kas saistīti ar valsts vēsturi un tās simboliem”, republikā nojaukti vēl 4 pieminekļi: Cēsis un Jelgavā – 17. oktobrī, Madonā – 18. oktobrī, 29. oktobrī – Bauskā, 28. novembrī – Jēkabpilī.²⁶

Latvijas KP CK ideoloģiskās komisijas konsultants (paraksts) A. Zaščirinskis.

²⁴ Tā rakstīts dokumentā.

²⁵ Tāds pieminekļu skaits un pilsētu uzskaitījums dots dokumentā.

²⁶ Tāds pieminekļu skaits un pilsētu uzskaitījums dots dokumentā.

LATVIJAS 50 GADU
OKUPĀCIJAS
MUZEJA DARBS

IV
NODAĻA

VALTERS NOLLENDORFS

INESE ŠNEPSTA

METJŪ /MATĪSS/ KOTTS

AR FAKTIEM NEPIETIEK: VĒSTURE,
VĒSTURES ATMIŅA UN VĒSTURISKĀ
APZIŅA OKUPĀCIJAS MUZEJĀ

IESKATS OKUPĀCIJAS MUZEJA
KRĀJUMOS UN JAUNIEGUVUMOS
(1998-1999)

OKUPĀCIJAS MUZEJA DARBĪBA
(1998. GADA JŪNIJS –
1999. GADA JŪNIJS)

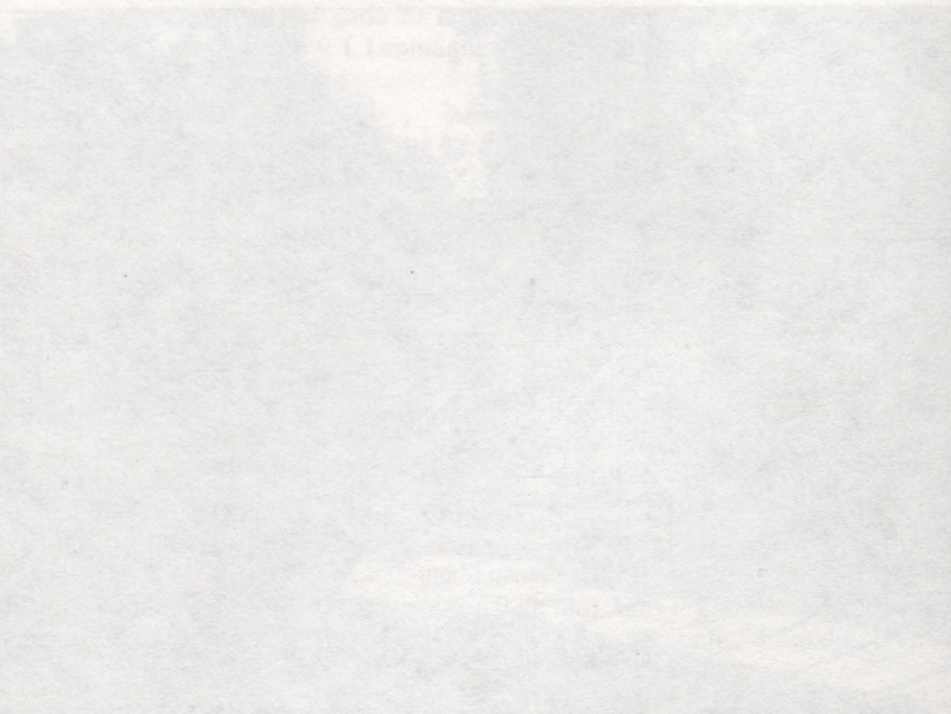
LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJA PĀRVALDĪBA

LATVIJAS 30. GADU

MUZEJA DARBS OKUPĀCIJAS VI

NODATA

Latvijas Okupācijas muzeja darbu ziņojums 2011. gadam

Latvijas Okupācijas muzeja darbu ziņojums 2011. gadam

Latvijas Okupācijas muzeja darbu ziņojums 2011. gadam
Latvijas Okupācijas muzeja darbu ziņojums 2011. gadam
Latvijas Okupācijas muzeja darbu ziņojums 2011. gadam

Latvijas Okupācijas muzeja darbu ziņojums 2011. gadam
Latvijas Okupācijas muzeja darbu ziņojums 2011. gadam

Latvijas Okupācijas muzeja darbu ziņojums 2011. gadam

Ar faktiem nepietiek: vēsture, vēstures atmiņa un vēsturiskā apziņa Okupācijas muzejā¹

VALTERS NOLLENDORFS

Ar faktiem nepietiek. Nepietiek ar faktiem, kas iegūlušies arhīvu dokumentos. Nepietiek ar lielo vēsturi, lai aptvertu, izskaidrotu un apskaidrotu to, kas notika Latvijā okupācijas laikā. Aiz arhīvu dokumentiem, aiz baismās slepenās statistikas, aiz oficiālajiem rīkojumiem un ziņojumiem, aiz personu krimināllietām slēpjas individuāli pārdzīvojumi, individuāli likteņi. Cilvēks ar savām domām, jūtām, ar savām atmiņām par to, kas noticis ar viņu, kas noticis viņam. Cilvēki. Te ar faktiem nepietiek. Lai aptvertu, izskaidrotu un kopīgajā apziņā pārstrādātu to, kas notika laikā, kad Latvijas tauta no vēstures subjekta bija kļuvusi par vēstures objektu, ir vajadzīgs kas vairāk. Arī citur, kur tautai bijis jāsastopas ar traumatiskiem pārdzīvojumiem, ir bijis vajadzīgs kas vairāk. Vācijas tauta, kuras kolektīvo vainu Hitlera noziegumos pret cilvēci, it sevišķi holokausta genocīdā, noliedz tikai retais, vēl arvien cenšas tikt galā ar savu vēsturi. Ne vairs tik ļoti ar vēstures faktiem kā ar psiholoģisko slogu. Daudz mazākā mērā ar Vjetnamas kara traumu cenšas tikt galā Amerikas tauta. Bet ne tikai vainīgajiem, – arī cietējiem jātiek galā ar vēsturi, lai nākotnes sapņus nesabojātu pagātnes murgi. Ar to bija jātiek galā Rietumeiropas tautām pēc Otrā pasaules kara, kad atklājās, ka nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā to vidū nebija tikai cietēji, tikai pretestības kustības dalībnieki – varoņi, bet bija arī glēvuļi un nodevēji. Aiz faktiem un tiesas procesiem vienmēr slēpjas cilvēks, viņa motivācija, viņa jūtas, viņa pārdzīvojums. Tikai tad, kad fakti konfrontējas ar cilvēku, var sākties un notikt katartiski procesi, kas noved pie pagājušā pārvarēšanas un nākotnes apliecināšanas. Latvijas okupācijas laika vēsture ir daudz komplicētāka un samocītāka nekā daudzu citu valstu vēsture. Un tāpēc arī tai ar faktiem nepietiek.

Vispirms atzišanās – neesmu vēsturnieks, bet tikai literatūrzinātnieks un skolotājs, kas nodarbojas ar vēsturi un it sevišķi ar vēstures mācīšanu. Taču ar vēsturi man ir bijusi visai cieša saskarsme – gan pētot literatūras vēsturi, gan arī, pēdējā laikā, strādājot Latvijas Okupācijas muzejā un it īpaši darbojoties muzeja Izglītības programmā. Tādējādi esmu saskāries ar plašu problēmu spektru, kas it sevišķi raksturīgs nesenās vēstures pētišanai, mācīšanai un izpratnei, un, manuprāt, mana nevēsturnieka perspektīva ir palīdzējusi vēsturiskās norises izvērtēt vispusīgāk. Ceru, ka mans ārpusnieka statuss man atļauj spēlēt sava veida *advocatus diaboli* attiecībā uz pēdējā pusgadsimta Latvijas vēsturi kā faktu kopoju, no vienas puses, un šo faktu iztulkošanu un sabiedriskās vēstures apziņas veidošanu, no otras. Varbūt arī ar vēsturniekiem vien nepietiek. Varbūt par stipru teikts. Kad raksts bija jau gatavs, manās rokās nonāca latviešu izcelsmes Toronto universitātes vēsturnieka Modra Eksteina grāmata "Walking Since Daybreak",² kas savu 20. gadsimta Eiropas vēstures un Otrā pasaules kara traktējumu savij ar personīgo, ģimenes un

¹ Raksta pamatā autora referāts, kas nolasīts starptautiskajā konferencē "Latvija Otrajā pasaules karā" (Rīga, 1999. gada 14.–15. jūnijs).

² Toronto: Key Porter Books, 1999.

Latvijas vēsturi, pie tam no 19. gadsimta uz priekšu un no tagadnes atpakaļ. Pat man kā nevēsturniekam ir jautājumi un iebildumi par faktu izlasi un interpretāciju, kā arī par Eksteina vēstures skatījumu, bet es apbrīnoju Eksteina uzdrīkstēšanos un vēsturnieka erudīciju, kas šķietami suverēni grāmatas beigās noved 20. gadsimta Eiropu pie sava zemākā punkta, 1945. gada. Par daudz ko var strīdēties, tikai ne par Eksteina saistošo stāstījumu, kas man kā literatūras speciālistam liekas meistarīgs postmodernisma veikums. Vēsturi labprāt atstāju vēsturniekiem, bet Eksteina grāmatā vēsture kļūst dzīva un rosina domāt. Tas ir, ko gribam sasniegt muzejā. Tāpat kā ar faktiem.

Pēdējā laikā arī Latvijā sāk izplatīties pasaulē jau labu laiku pazīstamā atziņa, ka vairs nepietiek ar atsevišķu tradicionālo disciplīnu metodoloģiju un praksi, lai vispusīgi aptvertu un izprastu kompleksas sabiedriskas norises. Jo daudzveidīgākas un kompleksākas ir šīs norises, jo vairāk tās prasa izskaidrojumus, ko nevar sniegt tikai viena vai pāris akadēmisku disciplīnu katra atsevišķi, bet tikai vairāku disciplīnu sadarbībā, ko svešvārdā apzīmē kā interdisciplinartāti. Rakstu krājums "Vēsture un atmiņa: No antropoloģijas līdz psiholoģijai",³ ko rediģējis antropologs Roberts Ķīlis, uzdod daudz provokatīvu jautājumu un sniedz daudz ierosmju, kas paplašina potenciālo vēstures pētniecības lauku ar jaunām perspektīvām un iespējām pētniecībā par avotiem izmantot atmiņu stāstījumus, no kuriem tradicionālie vēsturnieki nereti izvairās kā no kaut kā subjektīva. Šai ziņā, manuprāt, vēsturnieks var daudz iegūt no antropologu pieejas, bet ne tikai no tās. Metodes, ko lieto modernie folkloristi un literatūrzinātnieki, sociologi un psihologi, pelnījušas līdzīgu uzmanību. Kā izvērtēt, piemēram, literārus darbus par bēgļu gaitām Otrā pasaules kara beigās? Kā izvērtēt GULAGa dzeju? Kā izvērtēt atmiņas un stāstus par deportācijām un dzīvī izsūtījumā, kas nereti ir ļoti līdzīgi, bet tai pašā laikā – pretrunīgi, ietverti literārās vai folkloristiskās izteiksmes formās? Kā izprast sabiedrības un individu motivāciju un rīcību Otrā pasaules kara beigās – bēgļu gaitās, Kurzemes cietoksnī, dodoties projām no Latvijas? Kā vērtēt tautas noskaņojumu dažādo okupāciju laikā? Kā vērtēt kolaborāciju? Kā – pretošanos? Vai vispār visu to noraidīt kā subjektīvu, laika gaitā sagrozītu, ar literāru fantāziju un sabiedriskiem mītiem piesārņotu atmiņu un tāpēc vēsturiski neizvērtējamu? Šais apstākļos varbūt nepieciešams paplašināt jēdzienu "objektīvs", iekļaujot tajā arī subjektīvos aspektus, kas saistās ar individuāliem un kolektīviem pārdzīvojumiem, un izvērtējot tos salīdzinoši un kritiski ar jaunākajām dažādu humanitāro zinātņu metodoloģijām. Šo starpdisciplināro studiju krustpunktos būs iespējams arī atrast subjektīvo aspektu objektivitāti. Tikai tā varam tikt tālāk par kailiem faktiem un arhīvu dokumentiem.

Tai pašā laikā skaidrs, ka nepietiek arī tikai ar jaunām pieejām, kas ļauj analizēt cilvēku atmiņas, likteņstāstus un citus it kā "subjektīvus" materiālus. Lai piekļūtu cilvēkam, kas it kā pazūd aiz faktiem un dokumentiem, nepieciešama daudz plašāka pieeja pētniecībai. Ir svarīgi saglabāt individuālas liecības – ne tikai cietušo, bet arī varas aparātā strādājušo –, pie tam saglabāt veidos, kas atļauj to izvērtēšanu un iekļaušanu vispusīgā laikmeta pētniecībā. Šādu darbu jau veic LZA Filozofijas un socioloģijas institūta Nacionālās mutvārdu vēstures projekts Māras Zirnītes vadībā. To veic arī Okupācijas muzeja videoprojekts, ko vada Andrejs Feldmanis. Bet šie projekti var veikt tikai daļu no iespējamā. Daudz materiālu krājas novadmuzejos un skolu muzejos un krātuvēs, bet tikai palēnām Latvijas vēsturnieki sāk apzināties reģionālās un novadpētniecības nozīmi vēstures zinātņu spektrā. Reģionālās vēstures nozīmi nesen uzsvēra starptautiskā konference

³ Rīga: N.I.M.S., 1998.

“Kurzeme, Vidzeme, Latgale: Reģions un identitāte vēsturē”.⁴ Bet arī novadu vēsture pietuvina vēstures procesus un to izpratni sabiedrībai, uz ko tā tieši attiecas. Jāizceļ Cesvaines ģimnāzijas muzeja iniciatīva. Muzejs nesen sarīkoja novadu un skolu muzeju konferences, cenšoties izveidot sadarbības tīklus.⁵ Ļoti vēlams šādas iniciatīvas turpināt un izveidot metodikas, kas palīdz ne vien materiālus efektīvi vākt, bet arī apstrādāt un iekļaut nacionālā cilvēkvēstures datu bāzē, lai tie kļūtu pieejami visiem, kas pēta okupācijas laika vēsturi.

Tas viss nepieciešams it īpaši tādā muzejā kā Latvijas Okupācijas muzejs, jo ir atšķirība starp vēstures muzeju, kas stāsta par senāko laiku vēsturi, un muzeju, kas liecina par neseno laiku vēsturi. Senākās vēstures liecinieki vairs nav dzīvi, bet ir saglabājušās fragmentāras liecības. Jo tālākā pagātnē, jo mazāk šo liecību – piemiņlietas, celtnes, drupas. Dokumenti. Daudzi neseno laiku vēstures liecinieki vēl dzīvi, un tās sekas vērojamas ik uz soļa gan dabā, gan ļaužu mentalitātē. Šādā muzejā vēstures faktu konfrontācija ar individuālo vai kolektīvo atmiņu un ar lieciniekiem piešķirto lomu vēsturē ir neizbēgama. Ja katram muzejam ir vispārēja vidutāja funkcija starp vēsturi, kādu to zinātnieki rekonstruējuši, un zinātkāro apmeklētāju, tad Okupācijas muzejs to tā dara tikai ar apmeklētājiem, kuriem ir ļoti maz vai nav nekādu zināšanu: ārzemju viesiem un skolēniem. Saskarsmē ar tiem, kas paši ir laikmeta liecinieki, ir nepieciešams pildīt vēl citu vidutāju

Grāmatas “Latvijas okupācijas muzejs. – Latvija zem Padomju Savienības un nacionālsociālistiskās Vācijas varas 1940.-1991.” prezentācija Okupācijas muzejā 1998. gada 17. novembrī. Attēlā no kreisās: Vācijas federālās zemes Meklenburgas–Priekšpomerānijas Landtāga prezidents Hinrihs Kisners (Hinrich Kuessner) un grāmatas redaktors Valters Nollendorfs. OM foto.

⁴ Rīga, 1999.

⁵ Savam novadam un Latvijai: Pirmās Latvijas skolotāju novadpētnieku konferences materiālu krājums. – Cesvaine: Cesvaines ģimnāzijas un novada muzejs un Izglītības, kultūras un tūrisma centrs “Cesvaine”, 1998.

funkciju: atrast līdzsvaru starp vispārējo un individuālo vēsturi, starp vēsturi kā faktu kopojumu un vēsturi kā personīgo atmiņu. Bet, tā kā okupācijas laika vēsture kā komētas aste ar savām sekām iesniedzas mūsdienās, tad muzejam jābūt arī vidutājam starp neseno pagātņi un tagadni, ne vien skaidrojot to, kas bija, bet arī to, kas vēl tagad no bijušā ir saglabāties un kāpēc. Tādējādi Okupācijas muzejs ir atbildīgs par vēsturi un vēsturiskajiem faktiem, jau minētajiem dokumentiem un personiskajām "lietām". Bet muzejs ir arī atbildīgs par vēstures atmiņu, kādu to saglabājuši tās liecinieki gan individuāli, gan kolektīvi. Un muzejs ir atbildīgs par tagadnes un nākotnes vēsturiskās apziņas veidošanu, kas, no vienas puses, ir gan uz vēstures faktiem balstīta izglītošana, bet, no otras, – šo faktu iekļaušana tagadnes personiskās un sabiedriskās mentalitātes veidošanās procesos.

Lai veiktu savas funkcijas, Okupācijas muzejs seko muzeja idejas autora, vēstures profesora Pauļa Lazdas nospraustajiem mērķiem, kas te sniegti manā redakcijā: iespējami objektīvi un bezpartejiski izgaismot okupācijas laika notikumus; godbijībā pieminēt lielos tautas dzīvā spēka, garīgos un materiālos zaudējumus; vākt un pētīt laikmeta liecības un dokumentus; zinot un apzinoties pagātņi, veidot pamatu demokrātiskas Latvijas sabiedrības attīstībai nākotnē. Šis ir plašāks un sarežģītāks uzdevums nekā vēstures faktu parādīšana un izskaidrošana. Šis jau ir kopīgas vēsturiskās apziņas veidošanas uzdevums; saprotot, ka ir atšķirība starp "zināšanām" un "apziņu".

Tas, ko saucu par "vēsturisko apziņu", gan balstās vēsturiskos faktos un zināšanās, bet nereti vienkāršotā, sagrozītā vai mitoloģizētā veidā. Šo apziņu netraucē detaļas, kas svarīgas vēsturniekam, un to nereti veido pat mīti, kas dzīvo patstāvīgu dzīvi neatkarīgi no faktiem un pat vēsturnieku protestiem. Vēsturiskā apziņa – individuāla vai sabiedriska – veido garīgu un psiholoģisku fonu, uz kā veidojas indivīda vai sabiedrības attieksme pret pagātņi un līdz ar to – tagadni un nākotni.

Autoritārās vai totalitārās sistēmās vēsturiskās apziņas veidošanu cenšas pakļaut ideoloģijas prasībām, kurā svarīgāka ideoloģija un tās veidoti mīti nekā atbilstība faktiem. Tādi bija, no vienas puses, Vācijas ķeizaristes un hitleriskās Vācijas ģermāniskie mīti un ne mazāk mītiskā viduslaiku vēstures traktēšana, no otras puses, – Padomju Savienības nākotnē vērstais mīts par vēstures beigām komunisma perfekcijā, tomēr neiztiekot arī bez revolucionārās vēstures mītiskošanas un Krievijas impēriskās pagātnes nostalgijas. Arī latviešu vēsturisko apziņu lielā mērā veidojusi mītiska domāšana – no nacionālromantiķu senvēstures mitoloģizācijas līdz leģendu apaustajām Brīvības cīņām, kurās leģendārais varonis Lāčplēsis iemiesojās reālos varonības piemēros.

Demokrātiskā sistēmā vēsturiskā apziņa veidojas citādi. Tās veidošanu nenosaka totalitāra vai autokrātiska ideoloģija. Tā veidojas galvenokārt, saskaroties ar vēstures faktiem vai agrākās sabiedriskās apziņas fragmentiem, kas nokļūst cilvēku apziņā skolās, masu saziņas līdzekļos, patriotiskos sarīkojumos un svētkos. Arī literatūrai ir liela nozīme vēsturiskās apziņas veidošanā. Latvijā to bez tam veido arī individuālas un kopīgas atmiņas par "vecajiem labajiem" laikiem, kas nebūt nav viennozīmīgas. Daudziem tās saistās ar neatkarības laiku, bet netrūkst arī tādu, kam uz tagadnes fona liekas, ka nesenais padomju laiks salīdzinājumā "nemaz tik slikts nebija." Taču fakti un agrākās apziņas fragmenti ir tikai izejas un atsaucē punkti vēsturiskās apziņas veidošanās procesā, kam pēc iespējas jābūt individuālam. Sabiedrisku vēsturisku apziņu demokrātiskā sabiedrībā ideāli veido nevis varas propagandēta vēsturiska "patiesība" jeb mīts, bet gan individuālu sabiedrības locekļu kolektīva attieksme pret kopīgās vēstures faktiem. Taču arī šādas sabiedrības vēsturiskā apziņa var mitoloģizēties, un tai varbūt pat jāmitoloģizējas, lai veidotu kopīgu vēsturisku pamatu jaunai, vēl topošai nācijai.

Tā, piemēram, amerikāņu vēstures apziņu veidojuši vairāki mīti – par baltā cilvēka nastu ("white man's burden") civilizēt indiāņus; mīts, īstenībā vēstures hipotēze, par jaunu robežu iekarotāja cilvēka tipu ("frontier hypothesis") un metafora par Ameriku kā dažādu tautību kausējamo katlu ("melting pot"). Taču īsti demokrātiska sabiedrība spēj savu vēsturisko apziņu lielos vilcienos grozīt. Pēdējo desmit gadu laikā visi šie mīti stipri vien apšaubīti, iedragāti vai pārveidojušies ne vien vēsturnieku domāšanā, bet arī publikas apziņā. Tā "kausējamā katla" metafora kopš sešdesmitajiem gadiem pārveidojusies par "mozaīku", kas veido daudzkulturālu Amerikas sabiedrību. Mainoties sabiedriskās dzīves un sadzīves priekšnoteikumiem, demokrātiska sabiedrība tāpat spēj savu vēsturisko apziņu mainīt, saprotot, ka vēsture nekad nav veselums, bet fragments, ko mēs mēģinām noapaļot un papildināt vai nu ar atmiņām, vai iztēli.

Jaunas vēsturiskās apziņas veidošanas darbs ir sevišķi grūts un atbildīgs, sastopoties ar tik komplicētu un samocītu vēsturi kā Latvijas vēsture kopš Otrā pasaules kara sākuma. Te sastopas dažādas vēsturiskās apziņas, atmiņas un mīti, kas katrs velk uz savu pusi. Nonākt pie vienojošām atziņām ir grūti, ja ne neiespējami. Taču kopsaucējs ir nepieciešams – ja ne šajā, tad nākošajā vai aiznākošajā paaudzē. Vācu tauta tikai pamazām sāk ar vēsturi tikt galā, bet arī tai tagad bez nacionālsociālisma vainas izpirkšanas nāk klāt jauna problēma – t. s. "nostalgija," kas neļauj tautas daļai Austrumvācijā aizmirst savu "demokrātisko" pagātņi. Latvijas problēmas ir daudz komplicētākas. Kā savienot atmiņas par neatkarības laiku, par karu, par deportācijām, par politiskām vajāšanām, kas ir daudzu Latvijas sākotnējo iedzīvotāju un viņu pēcnācēju tiesa, ar atmiņām no pavisam cita vēsturiska stāsta, kas saistās ar padomju varenību un varu, ar ieceļošanu Latvijā, ar jaunās sociālistiskās sabiedrības veidošanu? Un kā to savukārt savienot ar nacionālsociālistu valdīšanas laiku, ar ebreju iznīcināšanu, ar leģionāru cīņām, ar bēgļu gaitām un dzīvi svešumā? Esam tikai šī darba sākumā, sākam tikai nojaust tā komplicētās kontūras.

Okupācijas muzejā jāstarpas gan ar skolēniem, gan skolotājiem, gan ar apmeklētājiem no Latvijas, gan no ārvalstīm, tāpat ar ļoti dažādiem cilvēkiem, kam nereti ļoti atšķirīgas vēstures zināšanas un vēl atšķirīgāka perspektīva. Te nāk cilvēki, kas neko nezina un ir gatavi uzzināt, kā arī tādi, kam viss jau "skaidrs" un kas muzejā savai "skaidrībai" atrod vai nu apstiprinājumu, vai arī "klūdas". Šādus cilvēkus grūti pārliecināt, ka varēja būt arī savādāk, jo viņu apziņa jau ieprogrammēta atšķirīgos faktus vai nu labākajā gadījumā apšaubīt, vai vienkārši apstrīdēt un noliegt. Darbs muzejā ātri vien pārliecina darītāju, ka starp vēstures faktiem, kurus atklāj un pamato vēsturnieks, un šo faktu apzināšanos un izpratni plašākajā publikā nereti ir dziļa aiza un ka vēsturnieka darbs ir tikai pusdarīts darbs, ja šai aizai neizdodas pārņemt tiltu uz sabiedrības vēsturisko apziņu un tās veidošanās procesiem.

Sabiedriskās vēsturiskās apziņas veidošanā ir svarīgi izprast, ka vēsture nav tikai bezpersonisks un dokumentāriski pierādāms lielo notikumu savirknējums, bet arī miljoniem individuālu likteņu un pārdzīvojumu kopojs, ka vēsturei ir individuāla dimensija. Vēsturnieks var ar dokumentiem un citiem arhīvu materiāliem pierādīt, ka 1949. gada 25. martā masu deportācijā no Latvijas izvesti vairāk nekā 42 000 iedzīvotāju, var arī izsekot atsevišķu cilvēku liktenim, bet ne viss, it īpaši individuālie pārdzīvojumi un kolektīvā atmiņa par tiem, ir izvērtējams ar klasiskā vēsturnieka darba rīkiem. Sabiedriskās vēsturiskās apziņas veidošanā psiholoģiskā pārdzīvojuma aspektam un līdz ar to daudzplākšņainai, starpdisciplinārai vēstures pētīšanai un izskaidrošanai ir ļoti liela nozīme.

Vācijas Federatīvās Republikas prezidenta Romāna Hercoga (Roman Herzog) vizīte Latvijas Okupācijas muzejā 1999. gada 20. maijā. Attēlā: Valters Nollendorfs iepazīstina Romānu Hercogu ar OM ekspozīciju. OM foto.

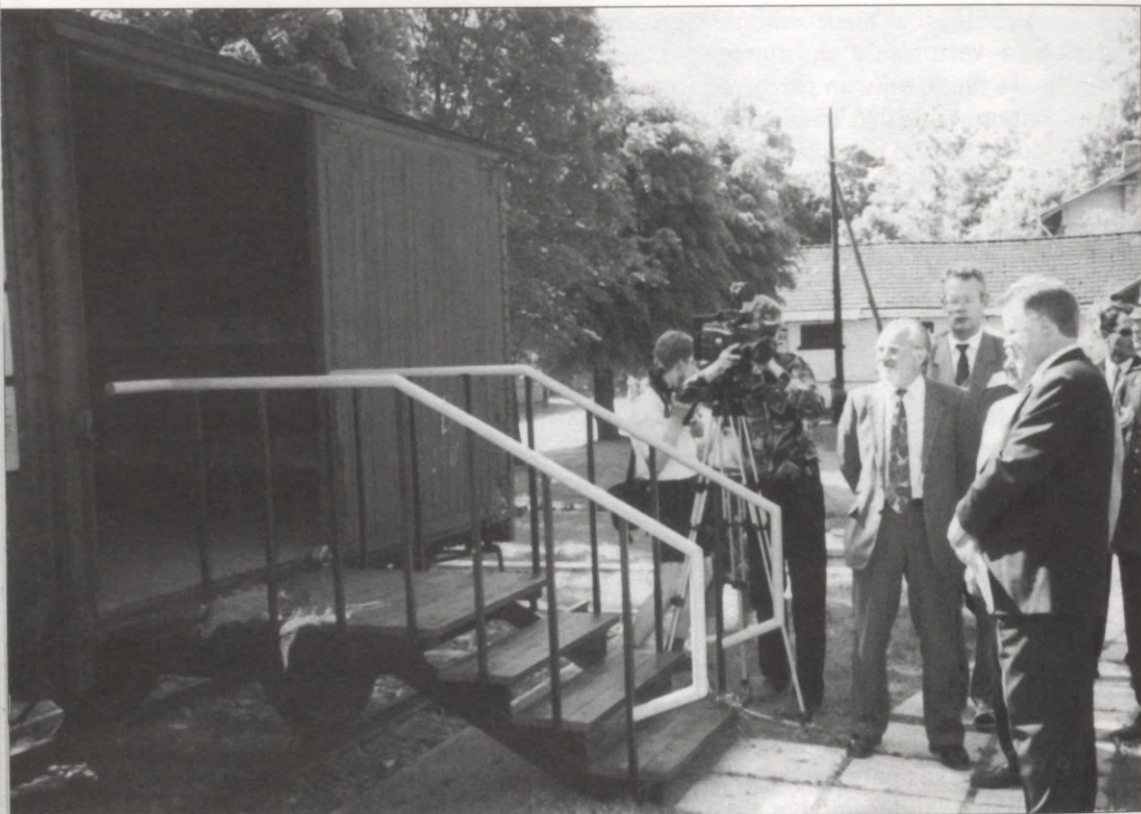
Zvārdes skate ceļo. Prof. Valters Nollendorfs nodarbībās ar Bēbrenes vidusskolas skolēniem 1999. gada 11. maijā.

Visgrūtāk ir ar piedzīvojumiem un atmiņām, kas nereti nonāk konfliktā ne vien ar profesionālā vēsturnieka dokumentāciju, bet arī savstarpēji. Tikai tas, ko cilvēks kā aculiecinieks piedzīvojis un pārdzīvojis, viņam liekas īsti autentisks un kļūst par mēraukļu visam citam. Kad 1996. gadā atklāja deportēto vagona rekonstrukciju Torņakalna stacijā, tajā sēdēja bijušie deportētie un kritizēja vagona izbūves detaļas, ko bija no atmiņas palīdzējuši rekonstruēt citi deportētie. Līdzīga kritika izteikta par muzejā apskatāmo barakas maketu. Tikpat grūti ar kolektīvo apziņu un ideoloģijas ietekmētiem uzskatiem. Par padomju okupācijas laiku runājot, jāstāstas ne vien ar represēto un vienkāršu tautas locekļu atmiņām, bet arī funkcionāru un ieceļotāju vēstures uztveri, kas bieži vien ir diametrāli pretējas cita citai. Par Otro pasaules karu runājot, ir ļoti grūti apvienot latviešu leģionāru pārliecību, ka viņi vācu Waffen-SS rindās cīnījies par Latvijas brīvību, ar iesaukšanas pavēlēm "latviešu brīvprātīgajā SS leģionā" un ar visā pasaulē pazīstamo Nirnbergas tribunāla atzinumu par Hitlera SS kā noziedzīgu organizāciju. Tas, ka šai vērtējumā padomju ideoloģija līdzinās Rietumu vēstures interpretācijai, ko vēl arvien uztur dzīvu filmās un citos masu informācijas līdzekļos izplatītais SS stereotips, vēstures izskaidrošanas un jaunas vēsturiskas apziņas veidošanas darbu padara jo sarežģītāku ne vien iepretī mums pašiem, bet arī iepretī pasaulei.

Okupācijas muzejs cenšas būt objektīvs un bezpartejisks. Tas cenšas izšķirt tautas no režīmiem (muzeja ekspozīcija nerunā par "krievu", bet "padomju" okupāciju; ne par "vācu", bet "nacionālsociālistiskās Vācijas" okupāciju). Tas cenšas arī izšķirt kolektīvo vainu no individuālās un cenšas nespriediņot, bet ļaut faktiem runāt par sevi. Tomēr gala rezultātā subjektīvi spriedumi un aizspriedumi nav novēršami. Pat bezpartejiskums ir savā veidā partejisks. Pirmkārt, jau tāpēc, ka muzejā redzamais nav tikai faktu kopojuums, bet vēsturisks stāsts, kas pats pakļaujams interpretācijai. Ar šo stāstu – par Latvijas okupāciju, suverenitātes zaudēšanu, par Latvijas tautas nonākšanu atkarībā un kļūšanu par vēstures objektu – ne visi ir vienis prātis. Otrkārt, tāpēc, ka pat pieņemot stāsta pamatlīniju, katrs muzeja apmeklētājs nāk muzejā ar savu vēsturisko izpratni un apziņu un tāpēc ne visos faktos saskata vienu un to pašu. Tas arī nav nepieciešams, jo demokrātiska vēstures apziņa neprasa vienveidīgu interpretāciju. Sava stāsta ietvaros muzejs cenšas pasniegt pietiekami plašu vēstures diapazonu, no panorāmiska lielās vēstures notikumu fona, uz kura indivīds it kā pazūd, līdz vienkāršā cilvēka pārdzīvojumam, kas ļauj pat svešiniekam iejusties un izprast lielos notikumus kā daļu no kopīgā pārdzīvojuma. Tāpēc starp muzeja ietekmīgākajiem eksponātiem ir priekšmeti, ko reiz gatavojuši vai kas reiz piederējuši laikmeta lieciniekiem un kas glabāti kā piemiņa par notikušo un pārdzīvoto. Bez lielās vēstures dokumentiem un ilustrācijām muzejā ir apskatāmi personiski dokumenti, starp tiem no deportāciju vagoniem izkaisītās zīmītes tuviniekiem, fotogrāfijas un zīmējumi.

Muzeja Izglītības programma savā darbā izmanto interaktīvas mācīšanas metodes, kas ļauj skolēniem pašiem iepazīt muzejā redzamos faktus un tos pārstrādāt savā prātā un apziņā. Veidojot savu vēstures stāsta interpretāciju, skolēni tiek ar laikmeta lieciniekiem un iepazīstas ar tādiem objektiem kā GULAGa nomietnes baraku un deportāciju vagona rekonstrukcija Torņakalna stacijā. Skolotāju semināri sagatavo skolotājus un piedāvā viņiem mācību materiālus, lai viņu skolēni pēc iespējas vairāk un daudzveidīgāk iemācītos okupācijas vēsturi gan skolā, gan arī muzejā. Izglītības programma gatavo dokumentu krājumu, kas dos skolēniem iespēju strādāt ar autentiskiem laikmeta dokumentiem, tos analizēt un problematizēt. Nupat beigusies ceļojošā skate, ko muzejs izveidojis par Zvārdes pagasta iznīcināšanu un atjaunošanu. Tā parādīta 9 skolās dažādos novados un Rozentāla muzejā Saldū.

Latvijas Valsts prezidents Guntis Ulmanis pie deportāciju vagona Torņakalna stacijā, 1999. gada 14. jūnija upurus pieminot.

Ar to saistītās nodarbībās piedalījušies skolēni un skolotāji no 25 skolām. Ar šo skati Izglītības programma centās ne vien parādīt kara un militārā poligona postošās sekas, bet arī veicināt novadpētniecības darbu skolās. Skolēnu darbi apliecina, cik liela nozīme vēstures izpratnes padziļināšanā un apziņas veidošanā ir tuvākās vides izpētei. To apstiprina pašu skolēnu veiktais.

Ir sava veida uzdrīkstēšanās izveidot muzeju, pirms veikti fundamentāli vēstures pētījumi un izpētīti arhīvi. Okupācijas muzejs labi apzinās, ka, vēsturi pētot, var rasties jaunas atziņas, precīzāki dati un jauni fakti, kas liek pārvērtēt vēsturi no jauna. Tāpēc arī muzejs neuzskata savu ekspozīciju par kaut ko noslēgtu un nemainīgu. Šai ziņā muzejs pats ir kā grāmatas manuskripts, kas ir vēl tapšanas stadijā. Tai pašā laikā muzeja krātuvēs nonāk daudz dažādu liecību: gan vēstules, gan dienasgrāmatas, gan atmiņas, gan ierunātas, gan filmētas video. Muzeja Video programma gandrīz katru dienu ir ceļā, lai ierakstītu liecības, kamēr vēl liecinieki var tās sniegt. Datu bāzes programma gādā, lai dokumentos ietvertais būtu analizējams un pieejams pētnieku darbam. Pētniecības programma - vēl gan pašos iesākumos - veic un publicē jaunākos pētījumus par okupācijas laika vēsturi. Arī pētījumus, kas veikti arhīvos. Ar faktiem vien nepietiek, bet bez faktiem arī nevar. Taču gala mērķis nav izzināt faktus, bet gan tos iekļaut vēsturiskā apziņā, kas savieno pagātņi ar tagadni un nākotni un Latviju ar pasaules vēstures izpratni.

Lai okupācijas laika vēstures pētīšana neaprobežotos tikai ar dokumentāru faktu izzināšanu, bet dotu arī pamatu jaunai, demokrātiskas vēstures apziņas veidošanai, manuprāt, nepieciešams ievērot sekojošos principus:

1. Konfrontācija ar neseno vēsturi jāizprot kā process, kas nekad nav nobeigts, nevis kā gatavs produkts. Šai konfrontācijai jābūt analītiskai, kritiskai un nesaudzīgai pret stereotipiskiem domāšanas un vēstures uztveres veidiem.

2. Vēstures pētniecībai jāklūst interdisciplinārai, pieņemot humanitāro zinātņu disciplīnu metodoloģijas un atzinumus, tos salīdzinot, kontrastējot un problematizējot.

3. Vēstures pētniecībai jāpaplašinās, iekļaujot kopējā vēstures skatījumā reģionālās vēstures un novadpētniecības pētījumus un atzinumus. Personīgo atmiņu un liecību diapazonam jābūt plašam un jāpārstāv visus uzskatu un atmiņu spektrus, kas saistās ar okupācijas laiku un tā sekām.

4. Vēstures mācīšanai un vēsturiskās apziņas veidošanai jāklūst interaktīvai, ļaujot individuam nonākt radošā un kritiskā kontaktā ar vēstures faktiem un dodot iespēju katram pašam veidot savu vēstures stāstu.

Nav nejaušība, ka Okupācijas muzejs savā darbā cenšas šos principus ievērot un iedzīvināt. Jo tikai dzīva saskarsme ar vēsturi ļauj vēsturei kļūt par tagadnes apziņas sastāvdaļu un nākotnes Latvijas sabiedrības identitātes veidotāju. Ar faktiem nepietiek. Faktiem jāpārtop zināšanās. Zināšanām – apziņā.

SUMMARY

Not by Facts Alone:
History, Memory, and Historical Awareness in
the Occupation Museum of Latvia

VALTERS NOLLENDORFS

The article argues for broadening the traditional basis of historical research in Latvia, which is centred on archival research and documentation. It points out the human dimension in recent history which becomes evident in the work of the Occupation Museum.

The museum comes in daily contact with people whose lives were directly or indirectly affected by the three occupations of Latvia, the first Soviet occupation of 1940/41, the Nazi occupation of 1941-1945, and the second Soviet occupation of 1945-1991. The complex and tortured history of the period is still alive in individual and collective memory, which is tinged by experience and colored by a strong sense of justice and injustice. Confrontation of factual history with individual and collective memory is all but inevitable, and the museum has an important mediating function between the two. At the same time, the museum is visited by people who have no memory and know little or nothing about the history of the period: school children and foreign visitors. Their knowledge is not infrequently coloured by biased historical and journalistic accounts of Latvia and Latvians and their role in various phases of the occupation. Thus the museum not only mediates history and memory but also history and public awareness of history with a view toward creating a basis for the development of a civic society in Latvia and the creation of a balanced image of Latvia abroad. The article concludes with four principles that the author deems important:

(1) Confrontation with history as an ongoing process that is analytical, critical, and anti-stereotypical.

(2) Historical research in Latvia must become interdisciplinary by adopting, comparing, and problematizing the methodologies and findings of other humanities and social science disciplines.

(3) Historical research in Latvia must expand by incorporating regional, local, and individual history on a broad basis.

(4) The teaching of history and the creation of historical awareness must be interactive by allowing individuals to create their own sense of history through critical confrontation with historical facts.

The author is Professor Emeritus of German at the University of Wisconsin-Madison, Chair of the Executive Council of the museum's governing Board of Trustees, and volunteer staff member of the museum's Education Programme. He describes his dabbling in history as playing the role of a benevolent *advocatus diaboli*.

Ieskats Okupācijas muzeja krājumos un jaunieguvumos (1998-1999)

INESE ŠNEPSTA

Okupācijas muzeja veidošanas sākumā (90. gadu sākumā) vispirms tika meklēti materiāli, kas atbilstu ekspozīcijas vajadzībām un iespējami patiesi un uzskatāmi atspoguļotu Latvijas okupācijas sākumu, norisi un apstākļus. Ekspozīcijai bija jāiepazīstina auditorija ar Latvijas vēstures pēdējā pusgadsimta (1940.–1991. gadu) notikumiem.

Taču materiālu trūka. Tie bija jāiegūst no privātpersonām un iestādēm. No Latvijas vēsturniekiem vislielāko atsaucību ekspozīcijas tapšanā izrādīja Latvijas Universitātes profesors Heinrihs Strods. Ar viņa palīdzību Vācijas Ārlietu ministrijas arhīvā iegūtās 1939. gada 28. septembra PSRS – Vācijas slepenajam protokolam pievienotās oriģinālās kartes krāsainā fotokopija ar Staļina un Ribentropa parakstiem kļuva par muzeja ekspozīcijas vērtīgāko materiālu. Kartes kopija bija redzama jau pirmajā Okupācijas muzeja ekspozīcijā un joprojām tur atrodas.

Materiāli ekspozīcijai nāca no Nacionālās bibliotēkas, Kara muzeja, Dekoratīvi lietišķās mākslas muzeja, Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja un Izstāžu zāles "Arsenāls" fondiem. Latvijas Valsts arhīva Sociālpolitisko dokumentu nodaļas materiālu kopijas un fotogrāfijas no Kinofotofonodokumentu arhīva negatīviem arī šodien veido lielu pastāvīgās ekspozīcijas daļu. Jāpiebilst, ka visas minētās iestādes, to vadītāji un darbinieki ar entuziasmu uzņēma Okupācijas muzeja veidošanas ideju un gādāja ekspozīcijas veidošanai nepieciešamos materiālus.

Pakāpeniski, iegūstot publisku atzinību un redzot muzeja veidotāju nolūku patiesumu, aizvien biežāk muzejā iegriezās cilvēki, kuru likteņus bija iespaidojušas komunisma un nacisma okupāciju varas. Viņu atnestie priekšmeti, dokumenti un citi materiāli papildināja muzeja ekspozīciju un materiālu klāstu. Drīzumā kļuva skaidrs, ka aculiecinieku liecību, dokumentu, fotogrāfiju un priekšmetu saglabāšana ir ārkārtīgi svarīga. Personīgs kontakts, līdzjūtīga sapratne un muzeja neatkarīgais statuss nodrošināja un joprojām garantē materiālu krājuma veidošanos, kam ir patiesi unikāla vērtība. Lielu ieguldījumu ekspozīcijas tapšanā deva muzeja māksliniece - iekārtotāja Anna Zoldnere. Uzklusot katru atnācēju, viņa kļuva par zinošu speciālisti, un ekspozīcijas redzamā daļa atspoguļo rūpīgu un pacietīgu darbu.

Pirmie pamatfondā ieskaitītie materiāli pieņemšanas aktos reģistrēti 1993. gada vasarā. To vidū ir: 1941. gada 14. jūnijā deportētā skolnieka Ojāra Medņa (1929) publicētās atmiņas "Trīs burtnīcas" (OMF1 inv. Nr. 1); Hildas Stakles dāvinātās vēstules un viņas mātes izsūtījumā darinātie rokdarbi (OMF inv. Nr.11–12/1-16); Aleksandra Priedes portrets, kuru ieslodzījumā Vorkutā darinājis mākslinieks V. Stamati (OMF inv. Nr. 15); nacistu okupācijas laika dokuments par aptiekas denacionalizāciju Abrenē (OMF inv. Nr. 35). Materiāli muzejā ienāk joprojām, turklāt lielā skaitā. Vislielākā muzejam nodotā materiālu grupa ir dažādi dokumenti.

¹ OMF – Okupācijas muzeja fonds.

Otra skaitliski lielākā grupa ir fotogrāfijas, pēc tam – priekšmeti.

Intensīvās materiālu plūsmas dēļ nedaudz aizkavējusies iegūto vērtību registrācija muzeja arhīva fondos. Tiek veidotas arī kolekcijas, kurās apkopoti plaši materiāli par noteiktām tēmām. Viena no šāda veida kolekcijām ir bijušo vācu armijas Gaisa spēku izpalīgu atmiņas, kuru vākšanu un apkopošanu uzsāka bijušais Gaisa spēku izpalīgs Oskars Vizulis, lai pēc tam dokumentus, atmiņas etc. nodotu muzeja rīcībā. Oskars Vizulis, nebūdam Okupācijas muzeja darbinieks, šo darbu veica kā muzeja brīvprātīgais palīgs.

Bez tam muzejā darbojas arī bibliotēka, kurā apkopotas gan ziedotās, gan muzeja darbinieku iegādātās grāmatas par Latvijas vēsturi, kā arī avīzes no dažādiem Latvijas okupācijas laika posmiem un pirmskara perioda. Okupācijas muzeja Videoprogrammas darbinieki nodarbojas ar aculiecinieku liecību ierakstīšanu videolentēs. Visvairāk tiek vāktas un zinātniski apstrādātas represēto personu liecības, taču tiek apzināti arī cilvēki, kuri, nebūdami tiesāti vai izsūtīti, izjutuši diskriminējošu attieksmi no kādas okupācijas varas pārstāvju puses. Dokumentē arī trimdas tautiešu liecības. Laikā no 1996. gada oktobra videolentēs ierakstītas 282 personu liecības.

Raksta turpinājumā raksturoti vērtīgi ieguvumi pēdējo triju gadu laikā (1997 – 1999). Gadagrāmatas rakstam atlasīta neliela daļa no muzeja krājumā esošajām vērtībām, kas sadalītas tematiskās grupās, lai lasītājiem veidotu priekšstatu par Okupācijas muzeja fondiem.

I PRIEKŠMETI

1. Maizes dēlītis.

Iegūšanas datums: 1998. gada 4. augusts. Dāvinājis Arturs Nebojss.

Izmēri: 36,4 x 46,2 cm.

Materiāls: dekoratīvi apstrādāts koks.

RAKSTUROJUMS:

Dēlīti 1945. gadā, atrodoties ieslodzījumā Tulas nometnē, izgatavojis Latvijas armijas 5. robežsargu brigādes kapteinis Juris Kociņš (1896 – 1962), kurš 1944. gadā tika notiesāts par dienestu Latviešu leģionā. Uz dēliša izgriezts uzraksts "Juris Kociņš. 1945 – 6. Tula". Apkārt uzrakstiem un dēliša centrā latvisku ornamentu – skujiņu un liklocīšu rotājumi. Spriežot pēc uzraksta, dēlītis gatavots gadu mijā – Ziemassvētku vai Jaunā gada apsveikumam.

2. Mamuta kaula saiva tīklu aušanai un lāpīšanai un tīklu aužamais dēlītis.

Iegūšanas datums: 1998. gada 10. oktobris. Dāvinājusi Anna Kauliņa.

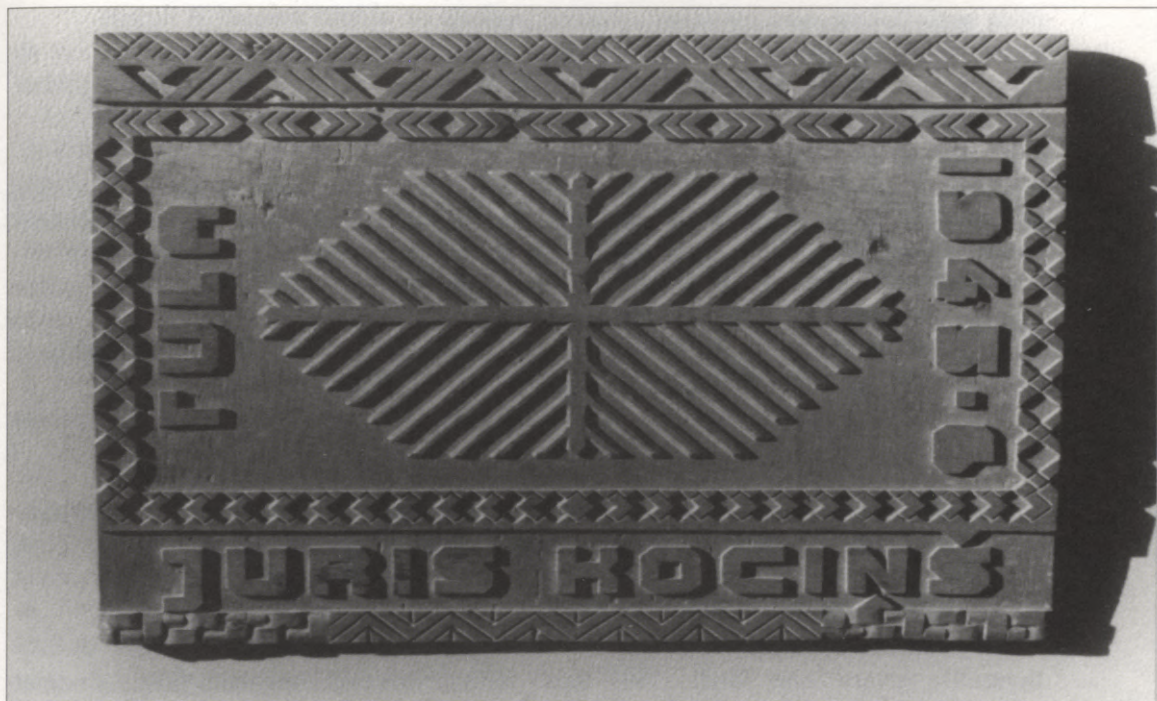
Izmēri: 12,8 x 1,8 cm (saiva) un 8 x 17,3 cm (dēlītis).

Materiāls: mamuta kauls, koks.

RAKSTUROJUMS:

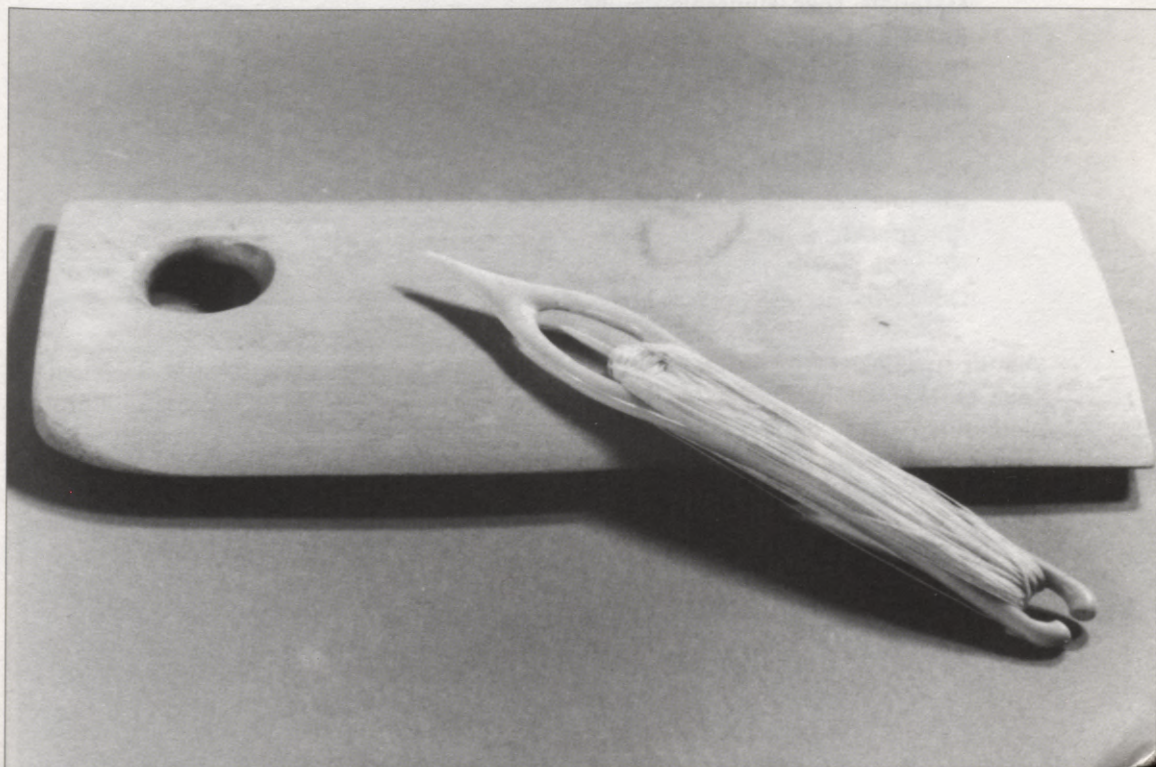
Annū Kauliņu (1925) izsūtīja 1941. gada 14. jūnijā no Jelgavas uz Krasnojarskas novadu kopā ar brāli Jāni un māti Liliju. Kopš 1944. gada, dzīvojot Ustj-Jeņiseiskas rajonā Turkovskā pie Jeņisejas upes, pamatnodarbošanās bija zivju zveja un zivju nodošana Tolstij-Nosa zivju rūpnīcai, bet, sākot ar 1948. gadu, – Ustj-Porta konservu fabrikai. Šo darbu Annas Kauliņas brālis Jānis attēlojis savās atmiņās un iemūžinājis fotogrāfijās.

Saivu no mamuta kaula un tīklu aužamo dēlīti 1945. gadā darinājis no Aizputes apriņķa Kalvenes pagasta izsūtītais Ernests Reihenhahs. Ar šiem darba rīkiem Anna Kauliņa lāpījusi vecos zvejās tīklus un izgatavojusi jaunus, jo viņa rūpējās par tīkliem un saimniecību.

Dekoratīvs maizes dēlītis. 1945. gada beigās Tulā darinājis Latvijas armijas 5. robežsargu brigādes kapteinis Juris Kociņš.

Tiklu aušanas un lāpīšanas piederumi, kurus 1945. gadā izsūtījumā izgatavojis Ernests Reihēnbahs.

3. Bārdas nazis ar pašdarinātu alumīnija spalvu.

legūšanas datums: 1999. gada 12. janvāris. Dāvinājusi Ausma Segliņa.

Izmēri: 24,4 x 1,4 cm.

Materiāls: dzelzs, alumīnijs.

RAKSTUROJUMS:

Bārdas nazis pieder Žanim Kārklim (1891–1957), kuru 1945. gada 26. janvārī Kuldīgas apriņķa Pampāļu pagasta "Ošos" arestēja Sarkanarmijas 123. strēlnieku divīzijas "Smerša" (armijas pretizlūkošanas) nodaļas darbinieki un etapēja uz Arhangeļskas apgabalu.

1945. gada 3. oktobrī Žanis Kārklis tika notiesāts uz 10 gadiem, un līdz 1953. gadam atradās ieslodzījumā Irkutskas apgabala Taišetā nometnē. Ieslodzījumā viņš savam "Solingen" firmas bārdas nazim izgatavoja pazaudēto spalvu, lai tas būtu izmantojams. Nazi izdevās saglabāt, neraugoties uz regulārām ieslodzīto pārbaudēm.

1953. gadā Žani Kārkli atbrīvoja no ieslodzījuma un nometināja Irkutskas apgabalā. Latvijā viņš atgriezās 1955. gadā.

4. Spoguļīša koka ietvars.

legūšanas datums: 1999. gada 12. janvāris. Dāvinājusi Ausma Segliņa.

Izmēri: 13,5 x 4,6 x 0,9 cm.

Materiāls: koks.

RAKSTUROJUMS:

Spoguļīša ietvaru Žanis Kārklis (1891–1957) darinājis Irkutskas apgabala Taišetā nometnē. Saliktā veidā redzama vienīgi neliela četrstūra kārbīņa, taču to var atvērt un novietot stāvus uz jebkuras virsmas. Ietvara vāciņš kalpo par atbalstu.

Ietvars šobrīd ir bez spoguļīša.

5. Vēstule uz dēļa šķēpeles.

legūšanas datums: 1997. gada 21. novembris. Dāvinājis Jānis Veicens (1935).

Izmēri: 42,5 x 4 cm.

Materiāls: koks, ķīmiskais zīmulis.

RAKSTUROJUMS:

"Paceliet un izlasiet esiet tik labi

aizbraucam

visi

— — —
mani aizve[d?] uz plašo dz. [dzimteni]

man paliek 1. febr. 2 gadu veca monika

Andrejs un Jānis. Lūdzu

paziņojiet. piederīgiem. Skaistkalnes

Ozolu pienotes křejotavas Vadītājam

31.II 45. g. Uz redzēšanos"²

Vēstuli tuviniekiem uz šķēpeles, kas nolauzta no vagona dēļa, uzrakstīja Skaistkalnes pagasta iedzīvotājs Augusts Veicens (1901–1975) 1945. gada 31. februārī. Viņu par piederību aizsargu organizācijai čekistiem denuncē kaimiņš. 1945. gada februārī Augustu Veicenu bez tiesas izsūtīja uz Molotovas rajona Solikamskas nometni, kur viņu tiesāja, piespriežot 25 gadus ieslodzījumā un 5 gadus nometinājumā.

² Šeit un turpmāk citātos saglabāts oriģinālteksts.

Kvadrātiņkāvēs autora atšifrējums.

Vēstuli A. Veicens izmeta no ejoša vilciena, kurā viņu un citus apcietinātos aizveda no Latvijas. Ziņa sasniedza adresātu – Skaistkalnes pienotavas Ozolu krejotavas vadītāju Jāni Lapsiņu, kurš vēstuli atdeva Augusta Veicena sievai Emīlijai.

Ieslodzījumā Augusts Veicens, strādājot sāls raktuvēs un pastāvīgi badojoties, saslima ar podagru. Vēlāk viņš darināja mēbeles, jo bija diplomēts galdnieks. Kāds čekists apsola gādāt par Augusta Veicena atbrīvošanu, ja Veicens viņam un dažiem citiem čekistiem izgatavos skaistas mēbeles no Karēlijas bērza un ciedras koka. Mēbeles tika izgatavotas, čekists izpildīja solīto, un A. Veicenu atbrīvoja.

1948. gadā viņš atgriezās Latvijā, taču sabojāto veselību vairs nekad neatguva.

6. No alumīnija izgatavota cigarešu etvija.

Iegūšanas datums: 1998. gada 2. decembris. Dāvinājusi Lelde Ozola (1977).

Izmēri: 7,8 x 9,6 cm.

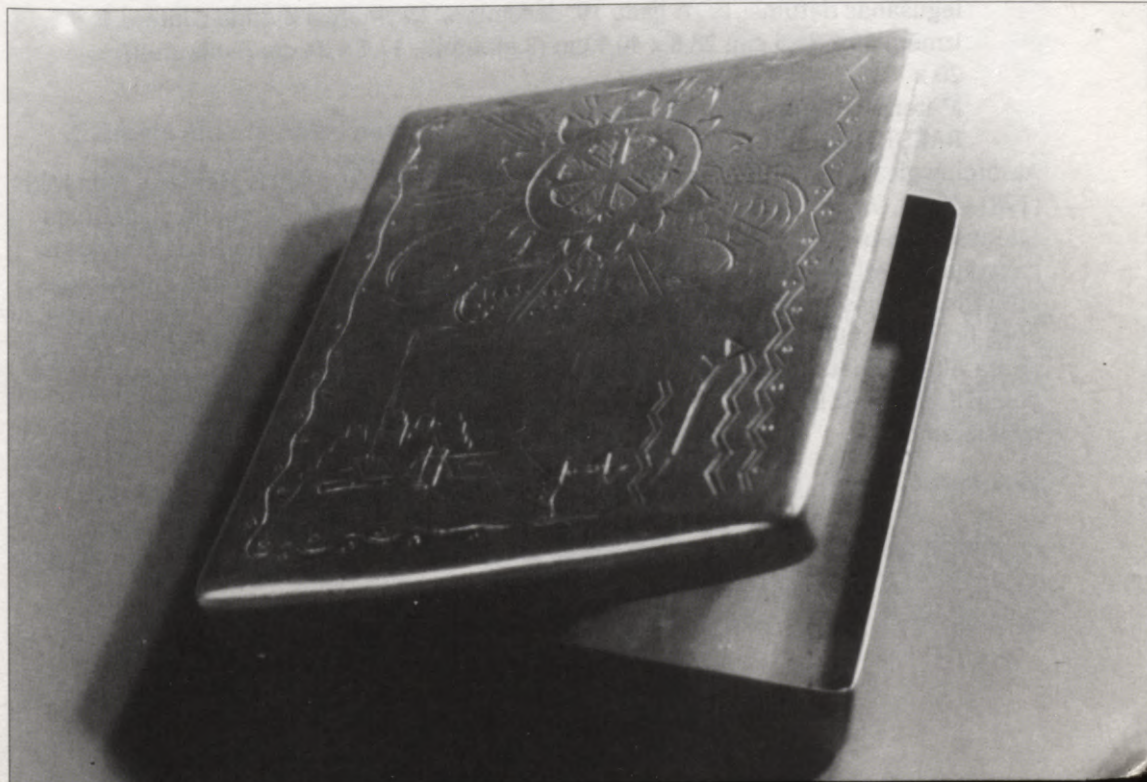
Materiāls: alumīnijs.

RAKSTUROJUMS:

Cigarešu etviju 1946. gadā, atrodoties Dubrovkā filtrācijas nometnē, no alumīnija darinājis leģionārs Harijs Avens (1910–1976). Četrstūra formas etvija rotāta ar gravējumiem. Uz vāka iegravēts *saulītes* motīvs, ģeometriski rotājumi un Latvijas lauku sētas aina. Aizmugurē: rūpnīcas korpuss, uz kuru virzās liels ļaužu pulks. No skursteņa ceļas augšup dūmi, kas atveidoti kā dekoratīvs elements. Zem attēla uzraksts: "Dubrovkā".

No filtrācijas nometnes Harijs Avens atgriezās 1946. gada rudenī.

Harija Avena cigarešu etvija, kas izgatavota 1946. gadā Dubrovkas filtrācijas nometnē.

7. Izšūta spilvendrāna.

legūšanas datums: 1999. gada 16. jūnijs. Dāvinājusi Grieta Sapule (1925).

Izmēri: 28,8 x 30,4 cm.

Materiāls: linu audums, krāsaini diegi.

RAKSTUROJUMS:

Spilvendrāna ir Magadanā ieslodzītās korejietes Pak Čen Su (tulk. Tik maiga kā rīta ausma) dāvana likteņa biedrenei Grietai Saulītei (tagad Sapulei). Ieslodzījumā abas kopā strādāja šūšanas fabrikā Magadanā 1955. gadā. Krievi, nespējot atcerēties Pak Čen Su vārdu, dēvēja viņu par Tamāru. Tuvāku ziņu par šo sievieti nebija, jo viņa citām ieslodzītajām par sevi neko nestāstīja. Cita Magadanas ieslodzītā – Lidija Cēpurīte (1928) atceras, kā 1954. gadā, zivju zvejas laikā, Pak Čen Su, stāvot ledainā ūdenī, latviešu valodā dziedājis: "Tec, saulīte, pagaid' mani, / Ko es tevim pasacīš', / Aiznes manai māmuliņai / Simtu labu vakariņ'."

Spilvendrānas vidū un stūros redzami izšūti sarkanas krāsas *ausekliši*, ārējās malās melnas krāsas izšuvumi, bet uz vidu krāsas kļūst košākas – visvairāk dažādu nokrāsu sarkana un rozā, kā arī gaiši zaļa, violeta, dzeltena un zila. Izšuvums līdzīgs krustdūriem.

Grieta Saulīti no ieslodzījuma atbrīvoja 1956. gada 19. aprīlī.

II MĀKSLAS DARBI

1. Noriškā gleznoti akvareļi (7).

legūšanas datums: 1997. gada 19. decembris. Dāvinājusi Zigrīda Gintere.

Izmēri: 30 x 36,5 cm; 28,8 x 40,5 cm (3 akvareļi); 17,7 x 24 cm (2 akvareļi);

20 x 27,3 cm.

Materiāls: papīrs, akvareļkrāsas.

RAKSTUROJUMS:

Akvareļus gleznojis Latvijas armijas virsnieks un mākslinieks grafiķis Herberts Mangolds (1901–1978). Viņš ir viens no tiem virsniekiem, kurus 1941. gada 14. jūnijā apcietināja Litenes nometnē un vēlāk tiesāja nometnē Noriškā. Ieslodzījumu Herberts Mangolds pavadīja aiz Polārā loka. Akvareļus viņš gleznoja 60. gados Noriškā. Tajos mākslinieks attēlojis turienes ainavas: ziemeļblāzmu, kalnus (to skaitā Šmita kalnu), kokus, ainavu ar upes līci. Herberta Mangolda ieslodzījuma biedra Lāčplēša ordeņa kavaliera pulkvežleitnanta Alfrēda Platā meita Zigrīda Gintere pēc viesošanās Latvijā 1973. gadā akvareļus nelegāli izveda uz Brazīliju. Okupācijas muzejam viņa tos dāvināja ar personīgu novēlējumu.

Šmita kalns. Herberta Mangolda akvarelis. Gleznots 60. gados Noriļskā.

2. Zīmēts Alberta Antes portrets.

Iegūšanas datums: 1999. gada 4. jūnijs. Dāvinājis Alberts Ante (1921).

Izmēri: 20,7 x 14,5 cm.

Materiāls: papīrs, zīmulis.

RAKSTUROJUMS:

Uz nelielas papīra lapas, kurai apgriezti stūru gali, ar zīmuli attēlots jauna vīrieša portrets. Zīmējums veidots smalkām un precīzām līnijām. Autors attēlo modeli pusprofilā. Vīrietim uz acīm ir brilles, bet seja ir nelielas bārdas un ūsu ieskauda. Attēlā redzamais cilvēks ir Vācijas armijas izpalīgs Alberts Ante. Zīmējuma paraksts "Sodums 25.6.45." ļauj secināt, ka portrets zīmēts laikā, kad Alberts Ante vēl atradās karagūstekņu nometnē Vācijā, jo atgriezies Latvijā viņš piekrita tikai 1945. gada rudens beigās.

Alberts Ante nokļuva filtrācijas nometnē Amūras novada Ebreju autonomajā apgabalā un no turienes Latvijā atgriezās 1947. gadā.

Muzeja rīcībā nav precīzu datu par zīmējuma autora Soduma vārdu un tālāko likteni.

3. Zīmējumi, grafikas un akvareļi (20).

Iegūšanas datums: 1999. gada 20. janvāris. Dāvinājusi Dzidra Medne (1925).

Izmēri: 28,9 x 20 cm; 28,5 x 20,5 cm (3) ; 28,7 x 20,6 cm; 28,6 x 20,4 cm (2); 28,4 x 20,1 cm; 30,4 x 20,5 cm; 28,9 x 20,5 cm; 28,4 x 20,5 cm; 29 x 20,5 cm; 28,8 x 20,2 cm; 20 x 30 cm; 29,8 x 20,8 cm; 28,8 x 20,5 cm (2); 29 x 20,6 cm; 29 x 20,5 cm (2).

Materiāls: papīrs, zīmulis, tuša, akvareļkrāsas.

RAKSTUROJUMS:

Mākslas akadēmijas 4.kursa studentu Otto Medni (1925–1976) apcietināja 1952. gada 13. februārī un "par pretpadomju agitāciju un propagandu" notiesāja uz 8 gadiem ieslodzījumā. Otto Mednis sodu izcieta Komi APSR nometnē "Pečorlagā", strādājot meža darbos un celtniecībā. Brīvos brīžos Otto Mednis zīmēja un gleznoja savus ieslodzījuma biedrus un arī priekšniekus, veidojot gan portretus, gan zīmēdams modeļus visā augumā. Zīmējumi tapuši laikā no 1954. līdz 1955. gadam.

Otto Medni amnestēja, un 1955. gadā viņš atgriezās Latvijā.

Taču kā bijušais ieslodzītais viņš tikai ar grūtībām varēja atrast darbu savā profesijā. Otto Mednis turpināja gleznot un zīmēt arī pēc atgriešanās Latvijā. 1960. gadā viņš darināja un pats izdeva divos eksemplāros grāmatiņu "Mana laikabiedra dzīves stāsts".

III DOKUMENTI

I. Dokumenti un liecības par represētajiem latviešiem Padomju Savienībā 1930. - 1940. gadā.

Iegūšanas datums: 1999. gada 12. janvāris. Dāvinājusi Lauma Vlasova.

Izmēri: 30 x 21 cm; 21 x 15 cm.

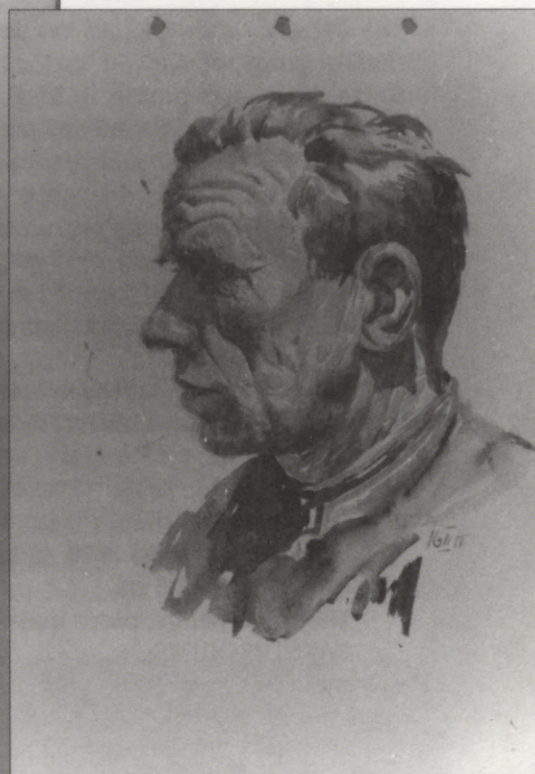
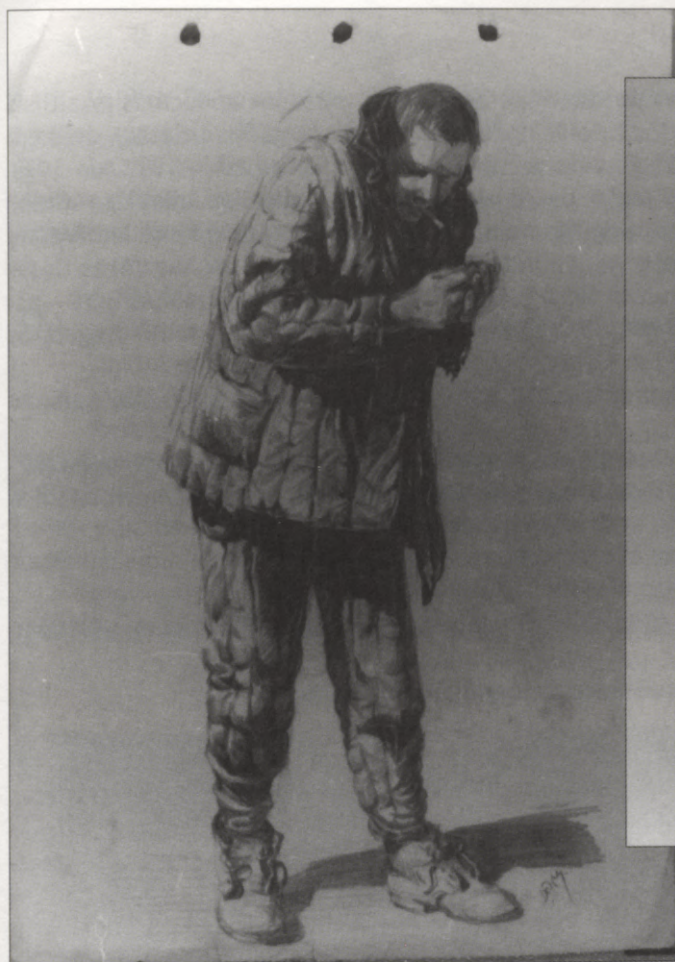
Materiāls: papīrs.

RAKSTUROJUMS:

Dokumentus var iedalīt trijās daļās:

1) Dažāda satura dokumenti par latviešu tautības personām un viņu likteņiem Padomju Savienībā. Visvairāk izziņu par represēto latviešu dzīvi līdz arestam un likteņiem pēc tā izsniedz Krievijas Federācijas pretizlūkošanas dienesta Krasnojarskas novada reģionālā pārvalde. Līdzīga satura pieprasījumus saņem un informāciju sniedz arī: Krasnojarskas novada Valsts arhīvs, Smolenskas apgabala tiesa, Krievijas Federācijas pretizlūkošanas federālā dienesta Novosibirskas un Kemerovas reģionālās pārvaldes, PSRS Valsts Drošības komitejas Krasnojarskas novada pārvalde un Krasnojarskas novada Tautas deputātu padomes izpildkomiteja. Rehabilitācijas apliecības izsniedza sekojošas iestādes laika posmā no 50. gadu beigām līdz 1997. gadam: KPFSR Augstākā tiesa, PSRS Augstākās tiesas Kara kolēģija, Sibīrijas kara apgabala Kara tribunāls, Krasnojarskas novada prokuratūra, Krasnojarskas apgabala tiesa, KPFSR Iekšlietu ministrijas Krasnojarskas novada Iekšlietu administrācijas pārvalde un KPFSR Iekšlietu ministrijas Novosibirskas apgabala Iekšlietu pārvalde.

2) Biedrības "Memoriāls" apkopotie saraksti un liecības. Ziņas sniedz gan krievi, gan latvieši, stāstot par Krasnojarskas novada latviešu iznīcināšanu 30. gadu beigās un latviešu kultūras dzīves apspiešanu (skolu slēgšanu, skolotāju arestiem etc.). Sarakstus "Memoriāls" sastādījis, balstoties uz arhīvu materiāliem un iegūtajām liecībām. Tie visbiežāk liecina par Krasnojarskas, retāk citu Sibīrijas novadu latviešu tautības iedzīvotājiem.

Otto Medņa akvareļi.
Foto no OM krājumiem

3) Dokumentu kopijas, kas tika pievienotas izziņām: miršanas apliecības (skaitliski vislielākā grupa, pamatā 90. gados izdotās, taču ir arī agrākajos gados izdotās), arestēto anketas, kratīšanas protokoli, izraksts no pratināšanas protokola (visi – 1937. un 1938. gada dokumenti), 1935. gadā izsniegtās pases lappuses kopija, Krievijas laikraksta "Golos vremeņi" 1996. gada 23. jūlija un 1. augusta numurā publicētie represēto PSRS iedzīvotāju vārdi, kuru vidū minēti arī latvieši. Vēl jāmin PSRS Augstākās tiesas un Augstākās tiesas kara kolēģijas Galvenā kara prokurora 1957. gada slēdzieni represētās personas lietā – par lietas izbeigšanu un Kara kolēģijas 1938. gada sprieduma atcelšanu, PSRS Augstākās tiesas Kara kolēģijas 1958. gadā izsniegtā izziņa par personas rehabilitāciju.

4) Fotogrāfiju kopijas, kuras var dalīt ģimeņu, grupu, kā arī atsevišķu personu fotogrāfijās.

Visi dokumenti, izziņas u. c. kopijas ir krievu valodā. Informācija ir vērtīga gan pētniekiem, gan cilvēkiem, kas interesējas par savu kādreiz Krievijā dzīvojušo tuvinieku likteņiem.

2. Kates Podiņas pase.

Iegūšanas datums: 1998. gada 13. novembris. Dāvinājusi Mollija Feldmane (1924).
Izmēri: 13,3 x 8,8 cm.

Materiāls: papīrs, pases īpašnieces fotogrāfija (melnbalta).

RAKSTUROJUMS:

Pasē iespiestie zīmogi liecina par tās īpašnieces Kates Podiņas (1901–1989) braucieniem uz Igauniju 1928., 1929., 1930. un 1931. gadā. Atrodamas arī atzīmes par dzīves vietas maiņu. Pēdējais zīmogs iespiests kara beigās Lībekā (Vācijā). Pases beigās speciāli zīmogi liecina par Kates Podiņas piedalīšanos 1928. gada Rīgas pilsētas domes vēlēšanās, 1931. un 1934. gada tautas nobalsošanā, kā arī Saeimas vēlēšanās 1931. un 1940. gadā.

Zīmīgi ir 1940. un 1941. gada ieraksti pasē, kas liecina, ka pirmajā komunistu okupācijas periodā pasē izdarītas atzīmes par atsevišķu vieglās rūpniecības preču iegādi: 1940. gada 10. augustā apavu veikalā "T. Druk" Rīgā, Marijas ielā (numurs nesalasāms) iegādātais sieviešu apavu pāris maksājis Ls 18,90. 1941. gadā sieviešu botes jau maksājušas Rb]. 35,50, bet pāris bērna galošu 1941. gada 11. janvārī maksāja Rb]. 16,20, jo pēc latu pielīdzināšanas rubļiem un Latvijā saražoto preču aizplūšanas uz Krieviju bija cēlušās cenas.

3. Administratīvi izsūtītā Valda Brūmaņa pagaidu apliecība.

Iegūšanas datums: 1999. gada 19. marts. Dāvinājis Valdis Brūmanis (1936).
Izmēri: 11,8 x 16,7 cm.

Materiāls: sarkans papīrs, fotogrāfija (melnbalta).

RAKSTUROJUMS:

1949. gada 25. martā Valdi Brūmani no Gulbenes rajona Lejasciema pagasta deportēja uz Amūras apgabala Tīgdas rajonu un noņemtajā stacijā "Sivaki".

1955. gada 1. februārī Iekšlietu ministrijas Amūras apgabala Tīgdas rajona milicijas nodaļā viņam izsniedza pagaidu apliecību Nr. C/66, kurā minēts, ka tās īpašnieks ir speciālajā noņemtajā (jav|ajetsja specpose|encem), kam atļauts dzīvot tikai noteiktā vietā, tātad – Amūras apgabala Tīgdas rajona stacijā "Sivaki".

Valdim Brūmanim no izsūtījuma jāva atgriezties 1957. gadā, taču viņš palika Amūras apgabalā vēl gadu, lai pabeigtu skolu.

Latvijā Valdis Brūmanis atgriezās 1958. gada jūnijā.

Muzeja rīcībā šāda veida pagaidu apliecība ir vienīgā. Parasti izsūtītajiem izsniedza apliecības, kas bija izmantojamas pases vietā, kā arī izziņas uz neliela izmēra veidlapām.

4. Martas Būveres "Mātes karte" Nr. 16852

Iegūšanas datums: 1999. gada 26. aprīlis. Pārdevis Zenīts Ozoliņš (1926).

Izmēri: 12,6 x 8,7 cm.

Materiāls: papīrs, kartes īpašnieces fotogrāfija (melnbalta).

Raksturojums:

"Mātes karti" nacistu okupētajā Latvijā izsniedza sievietēm, kurām bija vismaz četri bērni, bet jaunākais nebija sasniedzis piecu gadu vecumu, un topošajām mātēm un sievietēm, kurām ir bērns līdz viena gada vecumam. Šī karte deva priekšrocības pārtikas un bērniem nepieciešamu lietu iegādei, kā arī preču saņemšanai ārpus rindas.

Martai Būverei 1943. gada 23. februārī piedzimusi meita Maruta. Kartes derīgums vairākkārt pagarināts no 1943. gada 6. februāra līdz 1944. gada 23. februārim.

Latvijas vērtspapīru spiestuve. 53.110.

"Mātes karte". Izsniegta 1943. gada 6. februārī un pagarināta līdz 1944. gada 23. februārim.

Visiem Latvijas iedzīvotājiem

Pedejo 24 stundu notikumi ir savīņojuši visu pratus, un es tādej uzskatu par savu pienākumu, ka es to arvien svarīgos momentos esmu darijis, jums visiem pateikt ko valdība šajā brīdī domā un dara. Musu zeme kopš šī rīta ienāk Padomju karaspēks. Tas notiek ar valdības ziņu un piekrišanu, kas savukārt izriet no pastāvošām draudzīgām attiecībām starp Latviju un Padomju Savienību.

Es tādej vēlos, ka arī musu zemes iedzīvotāji ienakošas Padomju karaspēka daļas uzlieto ar draudzību.

Tai pašā laikā jums jāzina, ka karaspēka kustības jānorit bez traucējumiem, un to jūs varat veicināt, ierobežojot pārlieko ziņkārī un atturoties no kārtošas traucējumiem. Šorīt jūs arī dzirdējat ziņu par to, ka valdība pilnā sastāvā man ir pieteikusi savu atkāpšanos un ka es esmu uzdevis ministriem palikt savas vietās līdz jaunās valdības sastādīšanai.

Pirmais uzdevums mums visiem ir līdzšinējā vienprātībā un darbā gribā palikt savās vietās un turpināt kalpot tai lietai, kas mums ir augsta un svēta, proti, Latvijas un mūsu tautas interesēm.

Ir neizbēgami, ka pārdzīvojamie notikumi ienes zināmu satraukumu un traucējumus mūsu līdzšinējās mierīgās dzīves ritumā, bet tās ir pārejošas parādības, kurām mēs pēc dažām dienām tikām pāri. Šini brīdī es jūs aicinu:

pievadīt domas, darbos un stājā tautas dvēseles spēku, ko izraisījis atjuņotais Latvijas ziedu gadis. Tad es būšu drošs, ka vis, kas tagad notiek un tālāk notiks, nāks par labu mūsu vaists un tautas nākotnei un mūsu labām un draudzīgām attiecībām ar mūsu lielo austrumu kaimiņu — Padomju Savienību.

Tas ir pats galvenais mūsu kopējais uzdevums, kas stāv pāri visiem ikdienišķiem sīkumiem un tam veltīsim šīs dienās savu labāko gribu un savus labākos centienus.

Bet šis moments prasa arī daudz jaunu praktisku uzdevumu kārtošānu un pie tam stingram kārtošānu. Ari šajā brīdī es runāju valdības sēdes pārtraukumā, kur mēs apspriežam neatliekamus tekošos jautājumus. Esmu pārliecināts, ka jūs sapratīsiet rīkojumus, ko valdība devusi un dos. Kaut arī tie vienā otrā gadījumā būs stingri un patbargi, pildiet tos apzinīgi, jo tiem nav cita mērķa kā jūsu pašu miers un labklājība. Pienākuma apziņa un neatlaidība darbā lai vadā jūs visus. Mana sirds ir ar jums un es jūtu, ka arī jūsu sirdis pukst man pretim draudzīgā atbalsi. Tā iesim uz priekšu un veiksīm savu darbu.

Es palikšu savā vietā un jūs palieciat savās.

Kārlis Ulmanis
Valsts Prezidents

No radiorunas
1940. g. 17. jūnijā pl. 22¹⁵

«ROTA» Daugavpils nod. Vienības noda. 11459

5. Skrejlapa ar Kārļa Ulmaņa 1940. gada 17. jūnija runas tekstu.

legūšanas datums: 1999. gada 1. aprīlis. Dāvinājis Arvīds Čurums.

Izmēri: 30,3 x 21,5 cm.

Materiāls: papīrs.

RAKSTUROJUMS:

Šis dokuments ir prezidenta Kārļa Ulmaņa 1940. gada 17. jūnija radiatorunā publicējums latviešu un krievu valodā, kas iespiests tipogrāfijas "Rota" Daugavpils nodaļā.

Savā runā prezidents skaidroja pēdējo dienu notikumus Latvijā:

"Mūsu zemē kopš šī rīta ienāk Padomju karaspēks" un aicināja iedzīvotājus "līdzšinējā vienprātībā un darba gribā palikt savās vietās un turpināt kalpot tai lietai, kas mums ir augsta un svēta, proti, Latvijas un mūsu tautas intereses". Jo "ir neizbēgami, ka pārdzīvojamie notikumi ienes zināmu satraukumu un traucējumus mūsu līdzšinējās mierīgās dzīves ritmā, bet tās ir p a r e j o š a s parādības, kurām mēs pēc dažām dienām tiksim pāri".

Teksta nobeigumā lasāmi vārdi, kas ir plaši pazīstami:

"Es palikšu savā vietā un jūs palieciat savās."

6. Projekts: Padomju Savienības komjauniešu un jauniešu vēstule Staļinam 1947. gadā.

legūšanas datums: 1998. gada 6. novembris. Dāvinājis Felikss Nikmanis (1947).

Izmēri: 48,8 x 33 cm.

Materiāls: papīrs.

RAKSTUROJUMS:

Dokuments 1947. gadā tapis par godu "Lielās Oktobra Sociālistiskās revolūcijas" trīsdesmitajai gadadienai. Tā pilns nosaukums ir sekojošs:

"Tautu vadonim, padomju jaunatnes skolotājam un draugam, Josifam Visarionovičam Staļinam. Padomju Savienības komjauniešu un jauniešu vēstule".

Tajā apkopoti pompozi slavinājuma vārdi, kas adresēti "tautu tēvam", kā arī ziņas par PSRS komjauniešu panākumiem darbā, rūpēm par dzimteni un cīņu par komunisma uzvaru. Netiek aizmirsta arī ienaidnieku kritizēšana – "„ visi šie čerčili, maršali un citi angļu – amerikāņu imperialisma aģenti draud ar jaunu karu pret Padomju Savienību un jaunās demokrātijas valstīm". Atsevišķās vietās komjaunieši – rūpnīcu strādnieki un kolhoznieki – nosaukti vārdos, taču viņu vidū nav neviena Latvijas, Lietuvas vai Igaunijas pārstāvja. Vēstule ir bagātināta ar trim dzejoļiem, kas veltīti Staļinam un Komunistiskajai partijai.

Vēstules beigās ierakstīts teikums: "Šo vēstuli apsprieduši un parakstījuši 24 komjaunieši un jaunieši Sēlpils pag. Jēkabpils apriņķī", aiz tā ir 24 personu paraksti. Tas ļauj secināt, ka šāda "parakstu vākšana" notikusi arī citur. Grūti pateikt, vai vēstules projekts sūtīts uz skolu vai kādu citu vietu, kur Sēlpils pagastā 1947. gadā bija atrodami komjaunieši. Nelielais savākto parakstu skaits liecina par to, ka īpaši daudz Staļina apsveikšanas atbalstītāju tur nav bijis.

7. Pēterim Lukstiņam 1957. gada 22. maijā izsniegtais apliecinājums par noņemšanu no speciālā nometinājuma uzskaites.

legūšanas datums: 1998. gada 16. septembris. Dāvinājusi Ruta Šenberga (1940).

Izmēri: 14,8 x 21,3 cm.

Materiāls: papīrs.

RAKSTUROJUMS:

Pētera Lukstiņa (1898–1985) ģimeni (5 cilvēkus) kā kulakus deportēja uz Sibīriju no Krustpils pagasta "Rasiņu" mājām.

Viņus noņemta Tomskas apgabala Teguļdetas rajonā kolhozā "Čulimec". Liela daļa 1949. gada 25. martā deportēto bija speciālajā noņemtajā. Tas nozīmēja, ka noteiktā laikā divas reizes mēnesī (ar 1954. gadu – retāk) katrs 16 gadu vecumu sasniegušais izsūtītais bija spiests ierasties noņemtajuma rajona speciālajā komandantūrā, lai atzīmētos, ka nav atstājis noņemtajuma vietu.

Pēterim Lukstiņam 1957. gada 22. maijā Tomskas apgabala Teguļdetas milicijas nodaļā izsniedza apliecinājumu par noņemšanu no speciālā noņemtajuma uzskaites. Saņemtais dokuments P. Lukstiņam atļāva atstāt sākotnējo noņemtajuma vietu un pārcelties uz dzīvi citur, bet viņš nedrīkstēja atgriezties Latvijā. Dokumentā norādīts, ka tas netiek atjaunots nozaudēšanas gadījumā. Tas arī nevarēja kalpot kā saņēmēja dzīves vietas norāde. Ruta Šenbergas, Pētera Lukstiņa meita, arī tika izsūtīta 1949. gada 25. martā – kopā ar vecākiem un vecvecākiem.

8. Divi izgriezumi no Tomskas apgabala Teguļdetas rajona laikraksta "Ziemeļu Komunisti" (Kommunist Severa) 1957. gada 23. marta un 1. maija numuriem.

legūšanas datums: 1998. gada 16. septembris. Dāvinājusi Ruta Šenbergas (1940).

Izmēri: 41,7 x 29,4 cm.

Materiāls: papīrs (teksts krievu valodā).

Raksturojums:

Saglabātajos avīzes izgriezumos minēta informācija par Rutas Šenbergas tēvu Pēteri Lukstiņu (1898–1985). 1957. gada 23. martā avīzē ievietotajā rakstā "Aitu gans Pēteris Jāņa dēls Lukstiņš" (Čaban Pjotr Janovič Lukstiņš) teikts, ka Pēteris Lukstiņš strādājot kolhozā "Čulimec" par aitū ganu jau sesto gadu, t. i., kopš 1951. gada, un sasniegjis augstus rezultātus jaundzimušo jēru skaita pieaugumā. 1956. gadā no 100 aitām Pēteris Lukstiņš ieguvis 140 jērus, kas visi izdzīvojuši. Neraugoties uz savu vecumu (60 gadiem), Pēteris Lukstiņš cenšoties izaudzēt smalkvilnas aitū šķirni. Pēc viņa paša vārdiem, vēl vajadzīgi apmēram divi gadi, lai sasniegtu rezultātu.

1957. gada 1. maija avīzes numurā Pēteris Lukstiņš sakarā ar panākumiem aitkopībā ir minēts kā viens no tiem, kuru vārdi ierakstīti Teguļdetas rajona Goda plāksnē.

IV FOTOGRAFĪJAS

1. Jāņa Kauliņa fotogrāfiju kolekcija, kas ataino dzīvi izsūtījumā (162 fotogrāfijas).

legūšanas datums: 1998. gada 10. oktobris. Dāvinājusi Anna Kauliņa (1925).

Izmēri: 10,5 x 14,7 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalti uzņēmumi).

RAKSTUROJUMS:

1941. gada 14. jūnijā izsūtītais Jānis Kauliņš (1922) kopā ar māti Liliju Kauliņu un māsu Annu Kauliņu tika noņemti Krasnojarskas novadā. 1942. gada sākumā Jānis saņēma rīkojumu pārcelties uz Galējiem Ziemeļiem, taču māte lūdza atļauju pievienoties dēlam un ņemt līdzi arī meitu Annu. Māte saslima un nomira 1943. gadā.

Ustj-Jeņiseiskas rajonā Turkovskā, kur Jānis Kauliņš dzīvoja no 1944. gada līdz 1958. gadam, tika izlietotas 40 fotonegatīvu kasetes, taču no katras izdevās attīstīt un izgatavot tikai nedaudzas fotogrāfijas, jo apstākļi bija primitīvi. Attēlos redzama Jāņa Kauliņa sieva Anna (dēvēta par Anniņu), māsa Anna Kauliņa, kā arī citi izsūtītie latvieši, vācieši, somi, ebreji un vietējie iedzīvotāji, saukti "nacionāļi" ar ziemeļbriežu pajūgiem. Jānis Kauliņš fotografējis arī dabas skatus, zivju zveju, medības un kamanu suņus.

Jānis Kauliņš ar sievu atgriezās Latvijā tikai 1958. gadā.

Muzeja rīcībā ir fotogrāfiju kopijas un negatīvi. Fotogrāfiju kolekcija ir kā ilustrācija Jāņa Kauliņa atmiņu stāstījumam par izsūtījumā pavadītajiem gadiem, par kuriem minēts raksta turpinājumā.

2. Izsūtītā latviešu ģimene Omskas apgabala Sargatskas rajonā 50. gados.

legūšanas datums: 1998. gada 12. jūnijs. Dāvinājis Leons Kļavinskis (1926).

Izmēri: 23,8 x 30,3 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalti uzņēmumi).

RAKSTUROJUMS:

Leona Kļavinska (1926) vecākus – Kārli un Alvīni Kļavinskus 1949. gada 25. martā izsūtīja uz Omskas apgabala Sargatskas rajonu. Izsūtījumā Kārlis Kļavinskis fotogrāfijās iemūžinājis izsūtīto darba un dzīves apstākļus.

Attēlā redzama latviešu ģimene – trīs cilvēki pie savas mājas izsūtījuma vietā. Diemžēl šo cilvēku vārdi nav zināmi. Viņu, visticamāk, pašu celtā māja ir vienstāva celtnie ar velēnu jumtu un balsinātām ārsienām. Fotogrāfija uzņemta kādos svētkos – par to liecina tumšās, bet tīrās un rūpīgi saglabātās drānās tērpušies vīrs un sieva, kā arī mājas durvīs stāvošā jaunā sievietē baltā pašdarinātā un izšūtā kleitā. Svētku iespaidu rada arī pie mājas sienas pieslietā meija.

Fotogrāfiju varētu datēt ar 1950. gadu vidu vai otru pusi.

Latviešu ģimene izsūtījumā Omskas apgabala Sargatskas rajonā. Fotografējis Kārlis Kļavinskis 50. gados. Foto no OM krājumiem

3. Prof. Konstantīna Čakstes fotogrāfija.

legūšanas datums: 1998. gada 31. marts. Dāvinājusi Anna Čakste-Rollins.

Izmēri: 13,2 x 8,1 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalts uzņēmums).

RAKSTUROJUMS:

Konstantīns Čakste (1901–1945) ir pirmā Latvijas Republikas prezidenta Jāņa Čakstes dēls. Nacistu okupētajā Latvijā viņš izveidoja un vadīja latviešu nacionālo pretošanās kustību "Latvijas Centrālā Padome" (LCP, dibināta 1943. gada 13. augustā). Organizācija darbojās ar mērķi panākt Latvijas neatkarības atjaunošanu un atbrīvošanu no totalitāru liellvaru pakļautības. Lai to panāktu, tās biedri dibināja kontaktus ar ārvalstīm, kur nogādāja ziņas par noziegumiem pret Latvijas valstisko neatkarību un tautu. Paralēli tam kara beigu posmā LCP veica latviešu pārvešanu uz Gotlandi ar laivām un nodibināja slepenus radiosakarus ar Zviedriju. Latvijas Centrālo Padomi atbalstīja arī ģenerāļa Jāņa Kureļa grupa.

1944. gada vasarā Konstantīnu Čaksti apcietināja un pēc izmeklēšanas ieslodzīja Salaspils nometnē. Drīzumā viņu pārvietoja uz Štuthofas koncentrācijas nometni Polijā. 1945. gada janvārī, evakuējot nometni, ieslodzītos kājām dzina uz Lauenburgu. Evakuācijas laikā Konstantīns Čakste smagi saslima un 1945. gada 21. februārī nomira.

1990. gada 28. maijā Krepas masu kapos (Polijā) K. Čakstem uzstādīja piemiņas plāksni.

4. Fotogrāfijas no izsūtījuma (1950. - 1956. gads) (4).

legūšanas datums: 1999. gada 25. februāris. Dāvinājis Jānis Paparde.

Izmēri: 11 x 8 cm; 8,4 x 11,1 cm; 8,3 x 11,7 cm; 11,5 x 8,5 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalti uzņēmumi).

Raksturojums:

1949. gada 25. martā no Ilūkstes apriņķa Susējas pagasta "Plikšu" mājām deportē Jāni Pipiku (1883), viņa sievu Mariju (1888), dēlu Jāni Papardi (1915), vedekli Annu Papardi (1918) un mazbērņus Viktoru (1945) un Valliju (1944). Ģimeni nometināja Omskas apgabala Boļšerečenskas rajonā kolhozā "Čekaļinskij". Jānis Paparde veica dažādus amatnieka darbus, kas jāva iegūt papildus iztiku, jo ar kolhozā nopelnīto iztiku sešiem cilvēkiem nepietika. 1953. gadā viņiem izdevās pārcelties uz rajona pilsētu Boļšerečji, kur Jānis Paparde šūšanas darbnīcā remontēja šujmašīnas un pulksteņus.

Strādāja arī Jāņa tēvs un sieva Anna.

Fotogrāfijās atainota izsūtīto sadzīve un darbs. Fotogrāfijai, kurā redzama iejūgta govys, aizmugurē rakstīts: "Slauc, brauc. Visus darbus padara. Vēl saimnieku ar siltu pienu padzirda." Citur attēloti Jānis un Marija Pipiki kopā ar Annu Papardi pie pašu izaudzēto kartupeļu kaudzes. Viņu sejās redzams prieks par jauno ražu. Divi ģimenes kopuzņēmumi – viens fotografēts 1950. gada 21. decembrī kolhozā "Čekaļinskij", otrs – 1956. gadā pirms atgriešanās Latvijā. Cilvēku apģērbi otrajā attēlā salīdzinājumā ar dzīvi kolhozā liecina par materiālo apstākļu uzlabošanos. Taču abās fotogrāfijās vienāda nopietna, pat skumja izteiksme ģimenes locekļu, īpaši bērnu acīs.

Muzejā rīcībā ir arī citas Jāņa Papardes nodotās fotogrāfijas.

V ATMIŅAS

1. "Stāstu jaunības draudzenei" – Jāņa Kauliņa atmiņas par izsūtījumā pavadītajiem gadiem (1941–1958).

legūšanas datums: 1998. gada 30. septembris. Dāvinājusi Anna Kauliņa (1925).

Izmēri: 29,6 x 21 cm.

Materiāls: papīrs, rokraksts.

RAKSTUROJUMS:

Jāņa Kauliņa (1922) vēstules bērnības draudzenei Trūdei uz Ameriku 1996. gada beigās un 1997. gada sākumā. Šajās vēstulēs autors sīki apraksta savas un savu tuvinieku gaitas izsūtījumā, sākot ar 1941. gada 14. jūniju un beidzot ar atgriešanos Latvijā 1958. gadā. Izsūtījums pagājis Krasnojarskas novadā, lielākoties (kopš 1944. gada) Ustj-Jeņiseiskas rajonā Turkovskā, kur autors kopā ar sievu, māsu un citiem likteņa biedriem nodarbojies ar zivju zveju. Viņš raksturo pārtikas trūkumu, mātes nāvi Karaulas slimnīcā, grūtības ar zvejošanu. Taču Jāņa Kauliņa atmiņās nav rodama sevis žēlošana vai naidis pret tiem, kas nolēma viņu un daudzus citus šādam liktenim. Katrā lappusē autors uzsver strādātgrību, prieku par padarīto un rezultātus – dzīvojamo māju labiekārtošanu, darbarīku un kamanu suņu iegādi, kā arī darbabiedru un pat priekšnieku labvēlīgo attieksmi pret centīgajiem strādniekiem. Stāstījumā Jānis Kauliņš min vārdos un raksturo daudzus izsūtītos latviešus, kā arī Pievolgas vāciešus un Karēlijas somus. Jānis Kauliņš izsūtījumā arī fotografē, jo viņiem atsūta fotoaparātu. Rezultātā tapusi grāmata, kura ļauj saprast, ka vissvarīgākais ir – nepazaudēt darba un dzīves prieku, nesalūzt grūtību priekšā un palikt cilvēkam.

2. Grietas Saulītes (tagad – Sapules) atmiņas par ieslodzījumā pavadīto laiku (1947. - 1956. gads).

legūšanas datums: 1999. gada 16. jūnijs. Dāvinājusi Grieta Sapule (1925).

Izmēri: 29,6 x 21 cm.

Materiāls: papīrs, rokraksts.

RAKSTUROJUMS:

Grieta Saulīte, mācoties Litenes vidusskolā, piedalījās Latvijas karoga uzvilksnā ozolā Pededzes upes krastā 1945. gada 15. maijā. Vēlāk, pēc iestāšanās LVU Medicīnas fakultātē, viņa iesaistījās nelegālā organizācijā "Nacionālā Latviete" – tās biedri gādāja medikamentus un no diegu galiem adīja cimodus nacionālajiem partizāniem. Provokatora Jāņa Vanaga ("Kaminska") nodevības dēļ Grietu Saulīti 1947. gada 20. martā apcietināja. Viņai piesprieda 25 gadus ieslodzījumā un 5 gadus noņemšanā. Grietas Saulītes ceļš veda no Vjatlaga uz Taišetā trasi, bet pēc tam – uz Magadanu. Ieslodzītās sievietes taigā cirta kokus, Taišetā strādāja pie dzelzceļa būves un darīja citus smagus darbus. Vakaros pēc darba tika darināti rokdarbi, lai nopelnītu papildus pārtiku. Magadanā 1955. gadā Grietai Saulītei radās iespēja strādāt šūšanas fabrikā, un apstākļi kļuva nedaudz vieglāki.

No ieslodzījuma Grietu Saulīti atbrīvoja 1956. gada 19. aprīlī. Atmiņās nav minēta dzīve pēc atgriešanās Latvijā, trūkst arī precīzu ziņu par ģimeni (minēti tikai atsevišķi radnieki).

3. Viļņa Saldābola atmiņas par dzīvi izsūtījumā (1949. - 1957. gads).

legūšanas laiks: 1999. gada 16. jūnijs. Dāvinājusi Grieta Sapule (1925).

Izmēri: 29,6 x 21 cm.

Materiāls: papīrs, rokraksts.

RAKSTUROJUMS:

1949. gada 25. martā no Alūksnes apriņķa Bejas pagasta "Jurensku" mājām izsūtīja Saldābolu ģimeni – saimnieci Mildu ar bērniem Juri (1942) un Austru (1944), kā arī vecākiem bērniem Vilni (1934), Aiju (1937) un Ainu (1938), kurus aizveda no skolas. Ģimeni, kopā ar vēl septiņām ģimenēm, nometināja Tomskas rajona Ribalovas sādžā. Vietējie iedzīvotāji, pie kuriem izsūtītos novietoja, pret izsūtītajiem sākumā bija nelabvēlīgi noskaņoti. Ziemā Vilnis slimoja ar plaušu karsoni, tam pievienojās aklās zarnas plisums, kuru pēdējā brīdī izdevās operēt Tomskas slimnīcā. Slimoja arī citi ģimenes locekļi. Latvijā palikušo radu sūtītās paciņas palīdzēja izdzīvot un nenomirt badā. Vilnis izsūtījumā beidza septiņas klases, apmeklējot skolu tikai ziemā, bet pārējā laikā strādāja dažādus lauku darbus kolhozā.

1955. gadā ģimenei izsūtījumā pievienojās tēvs Aleksandrs, kurš kopš 1948. gada atradās ieslodzījumā Taišetas nometnēs. Viņš sāka strādāt fermā par naktssargu. Pēc izveļošanās par telkopi turpat strādāja arī māte. Radās iespējas dzīvot pārticīgāk, taču visi vēlējās pēc iespējas ātrāk atgriezties Latvijā. Tas izdevās 1957. gada aprīlī. "Jurensku" mājas to īpašnieki atrada izlaupītas un neapdzīvotas. Ar grūtībām savulaik iekoptā zeme bija noplicināta nemākulīgās kolhoza saimniekošanas dēļ.

Atmiņās Vilnis Saldābols piemin septiņas izsūtīto ģimenes, kas arī bija nometinātas Ribalovas sādžā.

Muzeja rīcībā ir Viļņa Saldābola atmiņu pieraksta kopija.

VI VĒSTULES UN LITERĀRI DARBI

1. Lilijas Bīviņas dzejoļi un prozas darbi, kas pierakstīti uz novalkātu drēbju gabaliņiem.

legūšanas datums: 1998. gada 4. decembris. Dāvinājusi Ērika Launīte (1915).

Izmēri: 23,1 x 23,8 cm; 38,8 x 45 cm; 52 x 62 cm; 104 x 27 cm; 65 x 60 cm; 46,1 x 48,5 cm; 49 x 57,7 cm.

Materiāls: zīds un kokvilna.

RAKSTUROJUMS:

1950. gados, atrodoties ieslodzījumā Taišetā, Lilija Bīviņa (1918–1974) uz novalkātu drēbju gabaliņiem ar ķīmisko zīmuli pierakstīja savus dzejoļus un stāstus, jo trūka papīra. Liliju Bīviņu 1945. gada 13. aprīlī notiesāja uz desmit gadiem par sakaru uzturēšanu ar pagrīdes organizāciju "Latviešu aizsardzības organizācija". Soda viņa izcieta nometnēs Arhangeļskā un Taišetā.

Lai nometnē saglabātu savas piezīmes no konfiscēšanas, aprakstītos auduma gabaliņus Lilija Bīviņa slēpa vatētājā jakā, iepriekš izvelkot vati, kā arī spilvenā un citās drēbēs. Īsi pirms nāves Lilija Bīviņa pierakstus novēlēja likteņa biedrei Ērikai Launītei, kura 1946. gada 13. decembrī bija notiesāta par dienestu 19. divīzijā un sadarbību ar Ēvalda Pakuļa ("Šerifa") vadīto nacionālo partizānu grupu Kabilē. Ērikas Launītes rīcībā nonāca maisiņš ar auduma gabaliņiem un atšifrējumiem, kas aizņēma 11 klades. Ērika Launīte dzejoļus, stāstus un atmiņas pārrakstīja ar rakstāmmašīnu.

Muzejā atrodas gan atšifrējumi, gan pārrakstītais materiāls.

2. Leona Kļavinska sūtītais Ziemassvētku apsveikums izsūtītajiem vecākiem 1951. gadā.

legūšanas datums: 1998. gada 12. jūnijs. Dāvinājis Leons Kļavinskis (1926).

Izmēri: 29,6 x 20,7 cm.

Materiāls: papīrs.

RAKSTUROJUMS:

Pēc vecāku izsūtīšanas 1949. gada 25. martā Leons Kļavinskis bija spiests pamest J. Rozentāla mākslas skolu un dzīvot nelegāli līdz 1952. gadam, kad viņu arestēja un notiešāja. 1951. gada 8. decembrī, vēl būdams brīvībā, viņš aizsūtīja vecākiem paša zīmētu Ziemassvētku apsveikumu: apsnigušas egles kreisajā un Ziemassvētku sveces labajā lapas pusē. Augšā – Kārļa Studenta Ziemassvētku dzejolis. Otrā pusē Leons Kļavinskis uzrakstījis novēlējumu un sveicienus vecākiem:

"Šorīt, kad rakstu šīs rindiņas ziemas saule rotājās naktī uzsnigušajā baltā sniega vizošajās pārslīnās. Tā svētsvinīgi ir sirdī. Gribētos, lai dzīve un cilvēki būtu tik balti un svēti, tīri kā šis vizošais gaišums. Pirms 2000 gadiem tā arī vēlējās cilvēces glābējs Kristus, bet tas tika samaksāts ar krusta nāvi un ir vēl tikai sapnis līdz mūsu dienām palicis."³

Apsveikums izsūtījumā izmantots kā sienas rotājums. Par to liecina saitīte, kas savīta no diegiem un piestiprināta lapas augšējā malā.

3. Dzejoļu krājuma "Gājputni" manuskripts (1953. - 1954. gads).

legūšanas datums: 1998. gada 5. novembris. Dāvinājis Ojārs Ozoliņš (1929).

Izmēri: 20,1 x 14,4 cm.

Materiāls: līniju papīrs.

RAKSTUROJUMS:

Bieza papīra vāciņos ievietotās, no abām pusēm ar zīmuli aprakstītās trīsdesmit līniju lapiņas ir Džezkazganas noietnē ieslodzīto latviešu dzejoļu krājuma "Gājputni" manuskripts. Dzejoļus apkopojis un pierakstījis ieslodzītais Osvalds Skuja 1953. – 1954. gadā. Autori: Viktors Līcis, Teodors Spāde, Osvalds Skuja, Visvaldis Aivars, Laimonis Dreimanis, Ojārs Ozoliņš, Voldemārs Cauka, Arnolds Stubavs.

1955. gadā manuskriptu uz Latviju atveda Ojārs Ozoliņš un 1956. gadā to paslēpa Valmieras teātra vecās ēkas bēniņos, lai pasargātu no konfiscēšanas. Viņa bijušais skolas biedrs Leons Simsons, kas strādāja par teātra ugunsdzēsēju, 60. un 70. gados rūpējās par manuskripta drošību. Manuskripts tur atradās līdz 80. gadu beigām.

4. Prof. Konstantīna Čakstes vēstule no Štuthofas koncentrācijas noietnes.

legūšanas datums: 1998. gada 31. marts. Dāvinājusi Anna Čakste-Rollins.

Izmēri: 20,6 x 26,2 cm.

Materiāls: papīrs.

RAKSTUROJUMS:

Atrodoties Štuthofas koncentrācijas noietnē, latviešu nacionālās pretošanās kustības "Latvijas Centrālā Padome" vadītājs Konstantīns Čakste (1901–1945) 1945. gada 1. janvārī rakstīja vēstuli sievai Anastasijai Čakstei, kura tobrīd jau bija aizbraukusi uz Zviedriju. Vēstulē Konstantīns Čakste sveica savu ģimeni Ziemassvētkos un Jaunajā gadā, kā arī novēlēja bērniem labi mācīties zviedru un latviešu valodu. Konstantīns Čakste minēja vārdā cilvēkus, kas atradās Vācijā, un lūdza darīt zināmu, kuram no paziņām vēl izdevies aizbēgt uz Zviedriju, ar to apliecinādamas interesi par notikumiem pasaulē. Vēstulē atrodama arī nedaudz maskēta norāde par noietnes režīmu: "Man tagad ir paradums ļoti agri celties, es vienmēr jau piecos esmu augšā, un man liekas kaut kas ārkārtīgs nogulēt līdz septiņiem vai pat astoņiem." Vēstule ir cenzēta, par to liecina vēstules beigās uzspiestais koncentrācijas noietnes zīmogs. Noietnes zīmogi atrodami arī uz aplokšnes.

Vēstuli Konstantīns Čakste rakstījis vācu valodā.

³ Teksta fragments.

5. Zīmīte, kas 1949. gada 25. martā izmesta no deportēto vagona.

legūšanas datums: 1999. gada 1. aprīlis. Dāvinājusi Lillija More.

Izmēri: 11,6 x 15,8 cm.

Materiāls: papīrs.

RAKSTUROJUMS:

Nelielā, "trijstūrītī" salocītā līniju lapa, kas aprakstīta ar brūnu zīmuli, ir Rīgas 3. vidusskolas audzēknes Ainas Kārklīņas (1932) vēstule, kuru viņa izmetusi no vagona 1949. gada 25. martā pirms izsūtīšanas uz Sibīriju. Aina Kārklīņa to adresēja skolas biedrenei Lillijai Morei. Uz tās rakstīta Lillijas adrese un lūgums:

"Atradēju lūdzu nodot šo vēstuli pēc adreses". Saturs sekojošs: "1949. g. 25. III. Ardievas. Man Lillīt, kā jau varbūt zini, ir grūts mūža liktenis. Man ar Pārslu atbrauca pakal smag. maš. un aizveda uz Ropažu st., uz vilcienu. Jābrauc laikam uz Sibīriju. Paņem manu liecību pie sevis. Kad amp. pēc mēneša brauciena nokļūšu galā, tev rakstīšu, rakstīšu. Attā Aina."

Kopā ar ģimeni Ainu Kārklīņu nometināja Amūras apgabala Blagovesčenskas rajonā, no kurienes viņa atgriezās 1955. gadā.

6. Izsūtījumā Omskas apgabalā 50. gados pierakstītas dziesmas.

legūšanas datums: 1999. gada 8. marts. Dāvinājis Nikolajs Rudzroga (1932).

Izmēri: 20,5 x 17,3 cm.

Materiāls: līniju papīrs.

RAKSTUROJUMS:

Septiņas kopā salīmētas burtnīcas lappuses ar gandrīz izdzisušu līniju zīmējumu. Pabalējušie dziesmu teksti vēlāk atjaunoti ar lodišu pildspalvu. Dziesmas sacerētas izsūtījumā un pierakstītas Omskas apgabalā, sākot ar 1950. gadu. Vārdu autori nav zināmi, jo izsūtītie dziesmas pārrakstīja cits no cita un dziedāja, izmantojot jau zināmas garīgo, tautas dziesmu vai pašsacerētas melodijas.

Burtnīcā pierakstītas sekojošas dziesmas: "Latvju saule", "Vēl darbā", "Trimdinieka atgriešanās", "Vakars stepē", "Veltīta "skotniekiem"", "Es dziedāšu", "Latvju meitene stepē", "Trīs zvaigznes un saule lecošā", "Trimdenieka dziesma", "Saule", "Mana "roģina"". Dziesmas ir skumīgas, taču nav zudis arī optimisms un humora izjūta.

"Bet kad ātoms vienreiz Kremļa serdē spērs

Tētiņš izmisumā savu pīpi ķērs

Mauzolejā Leniņš sēdus piecelsies

Klīdīs mošķu laiki – Kremlis gāzīsies."

("Mana „roģina”")

7. Japāņu karagūstekņa Ozares Arumi dzejolis.

legūšanas datums: 1999. gada 4. jūnijs. Dāvinājis Alberts Ante (1921).

Izmēri: 11,8 x 15,8 cm.

Materiāls: papīrs.

RAKSTUROJUMS:

Alberts Ante kā Vācijas armijas izpalīgs nonāk Vācijā 1944. gada 24. augustā. Pēc vācu armijas kapitulācijas un dažādās gūstekņu nometnēs pavadītā laika viņš nolēma atgriezties Latvijā, lai gan pirms tam kāds angļu okupācijas zonas virsnieks viņu centās atrunāt. Sākot ar 1945. gada 24. novembri, četrdesmit deviņas diennaktis pagāja ceļā. Alberts Ante nokļuva Amūras novada Ebreju autonomā apgabala stacijā "Izvestkovaja". 1946. gada

Popažu ielā
54-2
L. P. L. Morei

Ainas Kārklīņas vēstule skolas biedrenei Lillijai Morei. 1949. gada 25. martā
izmesta no deportēto vagona.

1949. g. 25. jūl

Acdodas.

Man Lillit, cāi jau varbūt
sini, ir grūti mēša a'k'enis. Man
ar p'iesla atbrāna j'okāļ smag, ma
un aizreda uz R'gāni st. uz v'itāz'ni.
Tā brauc Cāikam uz s'ik'ijē, Rē
nem. māku l'ēctā j'is'is. Kad
imp. j'ic mēcēšā brānsiņā m'ēcēšā
gala, t'os v'ast'is, v'ast'is.

Atā
Dina.

vasarā, atrodoties slimnīcā, Alberts Ante iepazīnās ar japāņu karagūstekni, vārdā Ozare Arumi, kura pamatprofesija bija baletdejojotājs. Atstājot slimnīcu, viņš Albertam Antem par piemiņu uzdāvināja dzejoli.

Ante to glabāja kā relikviju, rūpīgi sargāja no kratīšanām un, 1947. gadā atgriežoties, atveda uz Latviju. Dzejoļa saturu A. Ante uzzināja tikai 1987. gadā, kad japāņu valodas pratēja Guna Eglīte to pārtulkoja.

Muzeja rīcībā ir dzejoļa oriģināls un tulkojums.

8. Kapteiņa Hugo Helmaņa grāmata "Cīņa pret lieliniekiem 1919 – 1920".

legūšanas datums: 1996. gada 19. novembris. Dāvinājis Noldis Millers.

Izmēri: 36 x 28 cm.

Materiāls: krītpapīrs, ādas vāki.

RAKSTUROJUMS:

Grāmatas autors ir Latvijas armijas rezerves kapteinis Hugo Helmanis (1896–1941). No 1931. līdz 1935. gadam viņš strādāja pie grāmatas tapšanas, kura aptvēra Latvijas atbrīvošanās cīņas no 1919. gada 5. septembra līdz 1920. gada 11. augustam. Hugo Helmanis darināja rokrakstā gan tekstu, gan 11 grāmatā atrodamās kartes. Katrs burts tika rūpīgi izzīmēts ar rondo spalvu. Vienas lappuses tapšana prasījusi vismaz sešas stundas darba, bet kartes izgatavošana – vairākas dienas.

Grāmatas pirmajās lappusēs ievietotas prezidenta Alberta Kvieša (1881–1944), citu valstsvīru un Latvijas armijas toreizējo vadošo amatpersonu fotogrāfijas ar parakstiem un veltījumiem. Atrodami arī paša Hugo Helmaņa uzņēmumi, kas izgatavoti atbrīvošanās cīņu laikā. Grāmatas tapšanai Hugo Helmanis izmantojis krītpapīra loksnes (28 x 35 cm). Grāmatai ir 132 lappuses, tā iesieta ādas vākos. Vāku rotājumam autors izmantojis oriģinālu Lāčplēša ordeni un uzrakstus ar zeltītiem burtiem.

Grāmatu no Rīgas uz Vāciju 1944. gada rudenī aizveda Juris Leimanis. Viņš nonāca Noingammas (Neuengamme) DP nometnē Neištatē, bet 1950. gadā pārceļās uz dzīvi Zviedrijā. Īsi pirms nāves Juris Leimanis grāmatu nodeva Noldim Milleram ar lūgumu to nogādāt Latvijā.

VII TRIMDA

1. Fotogrāfija: Alfrēds Podiņš 1947. gadā, strādājot Anglijas ogļu šahtās.

Iegūšanas datums: 1998. gada 13. novembris. Dāvinājusi Mollija Feldmane (1924).

Izmēri: 6,6 x 8,3 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalts uzņēmums).

RAKSTUROJUMS:

Attēlā redzama ieeja šahtā, kuras labajā pusē stāv darba drēbēs tērpietis – bijušais Rīgas pilsētas I. slimnīcas patologanatoms Alfrēds Podiņš (1900–1990). Fotogrāfijā redzami arī citi šahtas strādnieki, taču nav zināms, vai vēl kāds no tiem ir latvietis. Ieceļotot Anglijā, daudzi latvieši strādāja smagu darbu raktuvēs, akmeņlauztuvēs vai meža darbos. Līdz ar to fotogrāfija ir vērtīgs informatīvs materiāls par Anglijā ieceļojušo latviešu pirmajiem dzīves gadiem mītnes zemē.

Bijušais Rīgas pilsētas I. slimnīcas patologanatoms Alfrēds Podiņš 1947. gadā, strādājot Anglijas ogļu šahtās.

Bēgļu nometnes istabas skats (40. gadu otrajā pusē).
Nometne bija ierīkota Marijas skolā Libekā (Vācijā).

Šķiltavas, darinātas no kara lidmašīnas detaļām.
Tapušas 1947. gadā Fridrihsortes bēgļu nometnē (Vācijā).

2. Fotografija: Bēgļu nometne Marijas skolā Lībekā 40. gadu otrajā pusē.

legūšanas datums: 1998. gada 13. novembris. Dāvinājusi Mollija Feldmane (1924).
Izmēri: 5,9 x 6,2 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalts uzņēmums).

RAKSTUROJUMS:

Attēls raksturo dzīvi bēgļu nometnē, kur viena telpā nereti bija apmetušās vairākas ģimenes. Par to liecina tas, ka nelielā istaba ar auklām it kā sadalīta vairākās daļās. Balts auduma gabals norobežo pie galda sēdošos cilvēkus no guļvietas. Visapkārt redzami sakrauti mantu kalni, mēbeles un sadzīves priekšmeti. Spriežot pēc attēlā redzamā, pie galda sēdošie cilvēki svin kādus svētkus.

3. Jāņa Muzikanta šķiltavas.

legūšanas datums: 1998. gada 6. augusts. Dāvinājis Ivars Muzikants (1934).

Izmēri: 6 x 1,8 cm.

Materiāls: alumīnijs.

RAKSTUROJUMS:

Šķiltavas izgatavotas no kara lidmašīnas detaļām Vācijā, Fridrihsortes bēgļu nometnē pie Ķīles, apmēram 1947. gadā. Tās ir cilindriskas, ar uzskrūvējamu vāciņu. Cilindriskajā korpusā iestrādāts šķiltavu ritenītis un aukla, kas noderējusi par degli. Noskrūvējama ir arī apakšējā daļa, lai šķiltavās varētu iepildīt benzīnu.

Šķiltavas bija Jāņa Muzikanta (1902–1974) īpašums bēgļu gaitās. Pēc viņa dēla Ivara Muzikanta teiktā, uzņēmīgi cilvēki bēgļu nometnē no lidmašīnu detaļām izgatavojuši arī citus priekšmetus.

4. Grāmata: R. Blaumanis "Salna pavasarī". Izdota 1945. gadā Vācijā.

legūšanas datums: 1998. gada 6. augusts. Dāvinājis Ivars Muzikants (1934).

Izmēri: 13,9 x 9,9 cm.

Materiāls: papīrs.

RAKSTUROJUMS:

Grāmatiņas pelēkos, cietos vākus rotā ziedoša ievas zara zīmējums, kura autors diemžēl nav zināms, jo grāmatā tas nav minēts. Teksts pārrakstīts uz rakstāmmašīnas, kas nav bijusi piemērota latviskajai rakstībai. Garumzīmes un mīkstinājuma zīmes veidotas, izmantojot apostrofus. Grāmatiņai ir 40 lappuses; zīmējumu tajā nav. Izdošanas laiks un vieta – 1945. gads, Vācija, Bōrnse. Grāmata liecina par to, ka grūtajos bēgļu nometņu apstākļos latvieši rūpējās par izglītību un kultūras dzīvi.

Liels paldies visiem vēsturisko materiālu vācējiem, kā arī tiem, kas turpina to darīt. Muzejs un tā krājumi joprojām atvērts visiem, kam nav vienaldzīga Latvijas pagātne un nākotne.

SUMMARY

A Brief Overview of the Collections
and Recent Acquisitions
of the Occupation Museum of Latvia

INESE ŠNEPSTA

The article deals with the development of the Occupation Museum and its materials acquisition programme since its inception in 1993. The primary purpose of the program is to provide a factual basis for the truthful and visualizable representation of the occupation period in Latvia, from 1940 to 1991.

Most of the initial materials were obtained from private and public collections. Among Latvian historians, Professor Heinrihs Strods of the University of Latvia was most helpful. With his assistance, the museum obtained a facsimile of the original colour map showing the division of Poland, which was attached to the 28 September 1940 treaty between Germany and the USSR. The original of this map, bearing the signatures of Stalin and Ribbentrop, is located in the Archive of the Foreign Ministry of the Federal Republic of Germany (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn), and its facsimile is part of the museum's permanent exposition.

Other early materials for the main exposition came from the Latvian National Library, the Latvian War Museum, the Museum of Decorative Applied Arts, the History of Riga and Navigation Museum, and the Arsenāls Museum of Fine Arts. Document copies from the Socio-Political Documents Section of the Latvian State Archive and photos from the State Cinematic, Photographic, and Phonographic Archive still make up a significant part of the permanent exhibition.

As the museum and its reputation developed, increasing numbers of people who had suffered personally from the Soviet and Nazi occupation regimes came forth and entrusted to the Museum's collections their artefacts, documents, memoirs, other materials. Many of these items also became part of the permanent exposition. The first materials in the Museum's collections were entered into the inventory registry in the summer of 1993. Among these are the book *Three Notebooks* by Oskars Mednis (b. 1929), who was deported to the USSR on 14 June 1941 (OMF Inventory no. 1); the letters Hilda Stakle had written from Siberian exile and her mother's embroidery (OMF Inv. nos. 11 and 12/1-16); the portrait of Aleksandrs Priede, which was drawn by V. Stamati in a prison camp of Vorkuta (OMF Inv. no. 15); a Nazi occupation period document concerning the denationalization of an apothecary shop in Abrene (OMF Inv. no. 35). A large amount of material continues to be received by the museum's collections workers. The majority of the materials received are various documents, followed by photographs and artefacts.

The museum's Video Programme, active since late 1996, is engaged in recording on videotape the personal accounts of eyewitnesses. The present emphasis is on recording and processing the life stories of people who were persecuted, imprisoned, or deported by the occupation regimes. The next largest group consists of people who were neither imprisoned nor deported but who were discriminated or otherwise politically repressed by the authorities of the occupation regimes.

The videotaping of post-World War II Latvian exiles in the West is also being undertaken. In its three years of operation, the Video Programme has interviewed close to 300 persons.

The museum has also started developing thematic collections. One such collection is comprised by the memoirs of former German Army Air Force Auxiliaries (*Luftwaffenhelfer*), who were recruited in Latvia in the closing months of World War II.

The museum's library contains both donated and acquired books on the history of Latvia. The museum also has a collection of newspapers and other periodicals. In the concluding section, the article describes selected valuable acquisitions during the preceding three years. These represent only a small part of the wealth of materials in the Museum's ever-growing collections. In order to provide a better overview, the items are grouped thematically.

Okupācijas muzeja darbība 1998. gada jūnijs – 1999. gada jūnijs

METJŪ (MATĪSS) KOTTS

1998. gada 14. jūnijs bija nozīmīgs datums Okupācijas muzeja attīstībā. Tajā dienā muzeja idejas autors, Okupācijas muzeja fonda padomes priekšsēdis Dr. Paulis Lazda atklāja pastāvīgās ekspozīcijas daļu par laika posmu no 1982. līdz 1991. gadam, un mērķis — izveidot izstādi par visu 51 Latvijas okupācijas gadu — bija sasniegts.

1998. gadā atklātā daļa par Atmodu un neatkarības atgūšanu ekspozīciju pilnveidoja filozofiski un emocionāli. Drūmais vēstures cikls noslēdzas ar optimismu par nākotni; stāsts par neatkarības zaudēšanu un tautas ciešanām beidzas ar tautas spēju izdzīvot un atjaunot savu valsti.

1998. gada 5. martā: Latvijas Valsts prezidents Guntis Ulmanis nodod Okupācijas muzejam unikālas fotogrāfijas un dokumentu, ko viņš bija saņēmis no Krievijas premjerministra Viktora Černomirdina Baltijas Jūras valstu padomes sanāksmes laikā Rīgā 1998. gada 23. janvārī. Fotogrāfijas un dokuments liecina par bijušā Latvijas prezidenta Kārļa Ulmaņa likteni pēc deportācijas uz Padomju Savienību 1940. gada jūlijā. Foto no OM krājumiem.

Apmeklētājiem muzejs piedāvā konspektīvu ieskatu Latvijas sarežģītajā nesenaajā pagātnē, kur vienuviet redzams, kā trīs okupācijas režīmi pēc kārtas sistemātiski mēģināja — bet tomēr nespēja — iznīcināt neatkarīgo Latvijas valsti un izskaust tās atmiņu no tautas apziņas. Šajā kontekstā muzeja ekspozīcijā aplūkojamas vairākas tēmas, kuras sabiedrība Latvijā un pasaulē vēl mēģina izprast: kolaborācija (pašpārvalde, nomenklatūra) un pretestība (Latvijas Centrālā padome, nacionālie partizāni); genocīda politika un prakse (holokausts, masu deportācijas); līdzdalība karā (Latviešu leģions, Latviešu strēlnieku divīzijas); Latvijas tautas izklīdināšana (vācbaltiešu "repatriācija", bēgļu gaitas un trimda).

Veidojot ekspozīciju, muzeja darbinieki daudzkārt saskārās ar problēmu, ka trūkst speciālistu rakstu un monogrāfiju tieši par šiem strīdīgiem vēstures jautājumiem. Latvijas 20. gadsimta vēsturē ir vēl daudz "balto plankumu", kuri nav pietiekami izpētīti zinātniskajā līmenī, kaut gan arhīvos un muzejos glabājās neskaitāmas liecības par okupācijas laikiem Latvijā.

1998. gada 11. jūnijā: Islandes prezidenta vizīte Okupācijas muzejā. Attēlā no labās — Dr. Paulis Lazda, Latvijas Valsts prezidents Guntis Ulmanis, Islandes prezidents Olafurs Ragnars Grimsons, Islandes prezidenta kundze Gudruna Katrina Torbergsdotira. Foto no OM krājumiem.

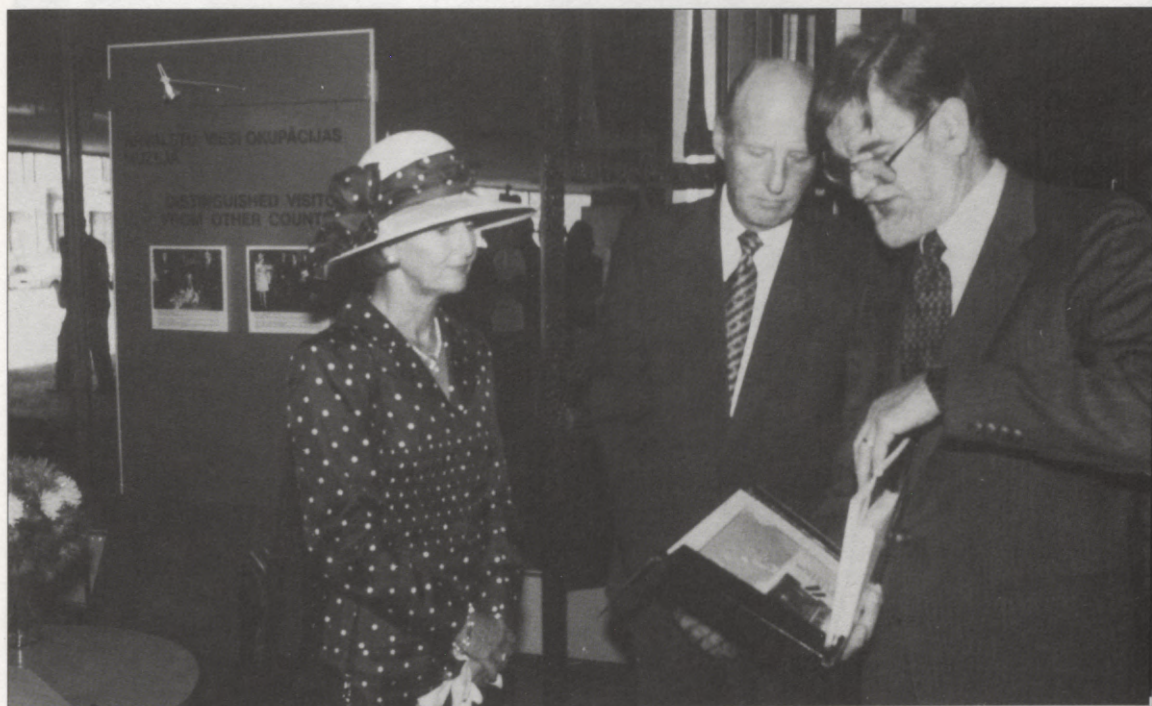
Lai aktīvi iesaistītos šīs problēmas risināšanā, Okupācijas muzeja vadība 1999. gada vasarā nolēma papildināt muzeja liecību uzkrāšanas (Krājumi, Videoprogramma), publikas informēšanas (Ekspozīcija) un jaunatnes izglītošanas (Izglītības programma) darbības virzienus, izveidojot jaunu struktūrvienību — Pētniecības programmu. Savu finansiālo atbalstu šī darba uzsākšanai piešķīra Latvijas valdība un likumdevēji, 1998. gada augustā pārskatot valsts budžetu.

Vadīt un attīstīt jauno programmu uzņēmās habilitētais vēstures doktors, Latvijas Universitātes profesors un Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis Heinrihs Strods. Pētniecības programmas uzdevumā viņš aicināja muzejā strādājošos vēsturniekus un citus speciālistus pievērsties līdz šim maz pētītām tēmām, ar nolūku sakopot zinātniskus rakstus un avotu publicējumus ikgadējā periodiskā izdevumā. Lasītājs savās rokās tur Pētniecības programmas pirmā darbības gada ražu — krājumu "Okupācijas Muzeja Gadagrāmata 1999: Genocīda politika un prakse".

Veidojot pastāvīgu ekspozīciju 1993.–1998. gados, muzeja darbinieki ar nožēlu konstatēja, ka nebūs vietas parādīt visu, ko zinām par Latvijas okupācijas vēsturi. Nav arī vietas izstādīt visas unikālās fotogrāfijas un piemiņas lietas, ko cilvēki ir uzticējuši muzeja krājumiem. Bija jāizvēlas uzsvara punkti, kuriem atvēlēja stendu blokus. Telpu ierobežojumi piespieda parādīt arī citas tēmas ļoti konspektīvi. Šādā situācijā muzeja darbinieki griezās pie ekspertiem no radniecīgām iestādēm pēc padomiem materiālu atlasē un stendu tekstu rakstīšanā. Piemēram, ekspozīcijas veidotāji cieši sadarbojās ar Muzeju un dokumentācijas centru "Ebreji Latvijā" jautājumā par Holokaustu vācu okupācijas laikā un ar LR Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centru (SAB TSDC) par partizānu kustību pēckara Latvijā.

Līdz ar to ekspozīcijas materiāli bija ļoti rūpīgi atlasīti, un muzejnieki centās iespēju robežās vairāk no tiem izstādīt. Tomēr palika vēlme atsevišķas tēmas izvērst izsmeltošāk un tāpēc, sākot ar 1998. gada vasaru, nolēma piedāvāt apmeklētājiem arī tematiskās izstādes paralēli pastāvīgajai ekspozīcijai.

Pirmā plašāka mēroga tematiskā izstāde "1949. gads: Aizvestie" bija veltīta pirms 50 gadiem vairāk nekā 42 000 deportēto Latvijas iedzīvotāju piemiņai, un tā kļuva par paraugu turpmākajām izstādēm. 1999. gada 24. martā izstādi muzejā atklāja Valsts prezidents Guntis Ulmanis, kuru pašu kā zēnu padomju varas pārstāvi deportēja uz Sibīriju 1949. gadā. Stendos un vitrīnās dokumenti, fotogrāfijas un priekšmeti liecināja par deportāciju norisi un deportēto likteņiem, tā papildinot informāciju par šiem notikumiem, kas redzama pastāvīgajā ekspozīcijā. 1999. gada 14. jūnijā šo izstādi nomainīja jauna ekspozīcija, veltīta cilvēka gara spējām pārvarēt totalitārisma represijas — "Dzīvot un izdzīvot ar mākslu".

1998. gada 2. septembris: Norvēģijas karalis Haralds V viesojās Okupācijas muzejā.
Attēlā no kreisās — karaliene Sonja, karalis Haralds V, Dr. Paulis Lazda.
Foto no OM krājumiem.

1998. gadā: Izraēlas vēstnieks Latvijā Odedš ben Hurs (attēlā pa kreisi)
Okupācijas muzejā sarunā ar Dr. Pauli Lazdu.
Foto no OM krājumiem.

1999. gada 24. martā:

Tematiskās izstādes "1949. gads: Aizvestie" atklāšana Okupācijas muzejā.
Attēlā — rakstnieks Andrejs Eglītis. Foto no OM krājumiem

Muzeja pieredze ar tematiskām izstādēm īstenībā sākās ar Izglītības programmas ceļojošās izstādes projektu "Izpostītā zeme: Zvārdes pagasta iznīcināšana un atjaunošana", kura īstenošanai muzejs saņēma Latviešu Fonda (ASV) piešķirumu un bijušo zvārdnieku mērķziedojumus. Projekta mērķis bija izveidot izstādi par okupācijas laikā izdarītajiem noziegumiem pret iedzīvotājiem un dabas un kultūrvides postījumiem, kā arī parādīt tautas pretestību pret okupācijas varu politiku. Kā labu piemēru izvēlējās Zvārdes pagastu, ko nopostīja karadarbība Kurzemes lielkauju laikā un kur pēckara gados ierīkoja padomju kara aviācijas bumbošanas mērķpoligonu. Ar šo izstādi bija plānots braukt pa Latvijas lauku skolām, stāstot par Zvārdes pagasta likteni 20. gadsimtā, un ierosināt skolēnus izpētīt okupācijas režīmu veiktos postījumus savā novadā. Izstādi par Zvārdi atklāja muzejā 1998. gada 29. augustā, bet rudenī tā sāka ceļot ārpus Rīgas. Projekta noslēgumā 1999. gada rudenī ceļojošā izstāde bija bijusi 10 vietās, un muzeja darbinieku vadītās interaktīvās nodarbībās piedalījušies 30 skolu audzēkņi no visas Latvijas.

Ar otru ceļojošo izstādi muzejs 1998. gada rudenī apņēmas informēt ārzemniekus par Latvijas 20. gadsimta vēsturi arī ārpus Latvijas. Dr. Pauļa Lazdas izstrādātā izstādes koncepcija — skaidrot eiropiešiem Latvijas piederību Eiropas kultūras un politiskajai telpai, par spīti 51 okupācijas un atsvešināšanas gadam. Šī piederība uzsverta pat izstādes nosaukumā "Latvija atgriežas Eiropā".

1999. gada 16. jūlijā: ANO ģenerāļsekretāra vietnieka
Vladimira Petrovskija vizīte Okupācijas muzejā.
Foto no OM krājumiem.

1999. gada 9. septembrī: Ziemeļatlantijas Asamblejas prezidenta vizīte Okupācijas muzejā.
Attēlā no labās - Asamblejas prezidents Havjers Ruperess,
muzeja ekspozīcijas kurators Metjū Kotts, Asamblejas ģenerāļsekretārs Saimons Luns.
Foto no OM krājumiem.

Ideju par izstādi atbalstīja Ministru prezidents Guntars Krasts, un muzejs šim projektam saņēma finansiālu atbalstu no Latvijas valdības. Sadarbībā ar mākslinieku Valteru Lindbergu Parīzē tapa 25 krāsainas lielformāta planšetes ar tekstiem latviešu, angļu, vācu un franču valodā.

1998. gada 15. novembrī Eiropas Parlamenta ēkā Briselē izstādi atklāja Ministru prezidents Krasts un projekta vadītājs Dr. Lazda. Sekoja izstādes Lježas Universitātē Beļģijā un Luksemburgas galvaspilsētā. Ievērojot pozitīvās atsauksmes un izstādes ieguldījumu Latvijas tēla izveidošanā ārzemēs, pēc Saeimas Ārlietu komisijas ieteikuma arī no 1999. gada valsts budžeta tika piešķirta nauda ceļojošās izstādes turpināšanai. 1999. gada vasarā muzeja pārstāvji un Latvijas vēstniecību darbinieki ārzemēs jau bija ielānojuši izstādes Francijā (Strasbūrā un Parīzē), Ziemeļvalstīs (Norvēģijā, Dānijā, Zviedrijā), un Viduseiropā (Varšavā, Prāgā, Vīnē).

Ceļojošā izstāde nebija vienīgais veids, kā informēja ārzemniekus par Latvijas neseno pagātni. Muzejnieki sadarbībā ar Valsts prezidenta kanceleju, Saeimas kanceleju, Ārlietu ministriju un Latvijas Institūtu uzņēma augsta ranga ārvalstu delegācijas, iepazīstinot citu valstu pārstāvjus ar Latvijas vēstures sarežģītākām lappusēm. Ar Vācijas pavalsts Meklenburgas–Priekšpomerānijas Landtāga finansiālo atbalstu 1998. gada 17. novembrī iznāca grāmata „Latvijas Okupācijas muzejs / Lettisches Okkupationsmuseum“, kuras visi teksti ir paralēli latviešu un vācu valodā. Muzeja darbinieki uzstājās ar referātiem starptautiskajās konferencēs, piemēram, 1999. gada jūnijā Stokholmā 3. konferencē par Baltijas studijām Eiropā. Divi muzeja darbinieki — prof. Valters Nollendorfs un prof. Heinrihs Strods — ir arī Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa un Ministru prezidenta Guntara Krasta izveidotās vēsturnieku komisijas locekļi, un tādā veidā arī muzejs ir pārstāvēts institūcijā, kurai uzdots veicināt valsts un starptautiskajā līmenī Latvijas 20. gadsimta vēstures strīdīgo jautājumu pētīšanu.

Var raksturot laiku no 1998. gada jūnija līdz 1999. gada jūnijam kā strauju jaunu darbības virzienu attīstīšanas posmu, tomēr šajā laikā neapsīka rosība arī jau esošajās darbības jomās. Muzeju pa šiem mēnešiem apmeklēja aptuveni 24 000 apmeklētāju no Latvijas un visas pasaules. Turpinājās jaunu materiālu pieņemšana un krājumu paplašināšana. 1999. gada pavasarī ilgtermiņa muzeja datorizētās datu bāzes projekts nesa pirmos augļus — sākās pirmo datu ievadišana datorā. Videoprogrammas darbinieki ar lielu atbildības sajūtu turpināja apbraukāt Latviju, iemūžināt videoierakstos vēsturisko notikumu liecinieku atmiņu stāstījumus, tos saglabājot nākotnes pētniekiem. Izglītības programma vēl arvien rīkoja seminārus vēstures skolotājiem un vadīja nodarbības skolēnu grupām, kā arī turpināja darbu pie jaunu vēstures mācību materiālu sagatavošanu publicēšanai.

Pastāvīgās ekspozīcijas noslēgumu daļas atklāšana 1998. gada 14. jūnijā nenozīmēja Okupācijas muzeja pilnveides sasniegšanu, bet gan tā briedumu un jauna, enerģiska attīstības posma sākumu šī piecu gadu vecā muzeja vēsturē.

1998. gada 17. novembrī: Bangladešas, Ēģiptes, Grieķijas, Horvātijas, Indijas, Irānas, Slovēnijas, Spānijas, Ungārijas un Eiropas Komisijas diplomātiskie pārstāvji Latvijā iepazīstas ar Okupācijas muzeju. Foto no OM krājumiem.

1998. gada 17. novembrī: Grāmatas "Latvijas Okupācijas muzejs / Lettisches Okkupationsmuseum" prezentācija Okupācijas muzejā. Attēlā no kreisās – Vācijas federālās zemes Meklenburgas–Priekšpomerānijas prezidents Hinrihs Kisners, Latvijas Valsts prezidents Guntis Ulmanis un grāmatas redaktors Valters Nollendorfs. Daļēji redzams grāmatas otrais redaktors Matiass Knolls. Meklenburgas–Priekšpomerānijas Landtāgs finansiāli atbalstīja grāmatas izdošanu. Foto no OM krājumiem.

SUMMARY

The Work of the Occupation Museum of Latvia,
June 1998 – June 1999

MATTHEW KOTT

On 14 June 1998, the final section of the museum's permanent exhibit was opened to the public. Covering the period of national Reawakening and the regaining of Latvia's independence (1982–1991), this new material concludes the permanent exhibit on an optimistic note. Along with the sufferings imposed by the successive occupational regimes, visitors to the museum are also presented with the triumph of the people's will to overcome the past and re-establish Latvia's independence.

The museum's permanent exhibit is the product of five years of work. During this time, the museum staff was repeatedly confronted by the problem of "blank spots" in the academic literature on Latvia's recent history. In order to participate actively in the solution of this problem, the museum founded a research programme, the purpose of which is to promote scholarly interest in the history of Latvia's occupation. The current *Yearbook of the Occupation Museum* is the result of the programme's first year of supporting research on these topics.

Another way, in which the museum has sought to present its visitors more detailed insight into various topics in Latvia's recent history, is through the presentation of temporary thematic exhibits. Such exhibits have been held in the museum, and have also been designed for transportation to a variety of locations both in Latvia and abroad. In 1998–99, an educational travelling exhibit aimed at Latvia's schoolchildren was funded by Latvian organizations abroad, while the Latvian government continues to financially support the exhibit *Latvia Returns to Europe*, which began a tour of major European cities in November 1998.

The museum has sought also other ways of increasing the understanding of Latvia's past amongst those from other countries. Encouraging visits to the museum by high-ranking foreign delegations; the publication, supported by a generous grant from the Landtag of Mecklenburg-Vorpommern, of the bilingual book *Latvijas Okupācijas muzejs / Lettisches Okkupationsmuseum* in German and Latvian; and the participation of historians from the museum in international conferences are but a few examples of the museum's activity in this area.

All of these new endeavours, however, did not mean a retreat from those activities previously undertaken by the museum. The completion of the permanent exhibit on 14 June 1998 was a rite of passage for the five-year-old Occupation Museum, ushering in a new, intensive phase in the museum's development.

LATVIJAS UNIVERSITĀTES RUSIFIKĀCIJA

RECENZIJAS

V

INDRIKIS ŠTERNS

NODAĻA

INDRIKIS ŠTERNS

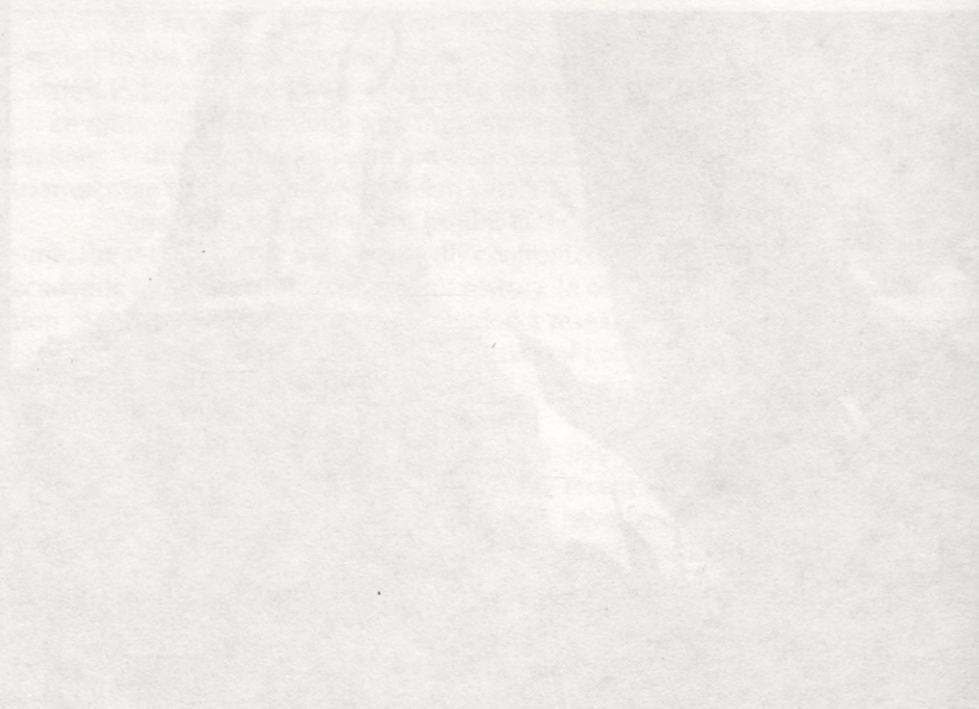
HEINRIHS STRODS

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RUSIFIKĀCIJA

APSŪDZĪBAS PIERĀDĪJUMS

RECEIVED

NOV 1964

...of this ...
...by ...
...of the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...

LATVIJAS UNIVERSITĀTES RUSIFIKĀCIJA

Latvijas Valsts universitātes vēsture 1940 – 1990.

Red. H. Strods. – Rīga, 1999, 562 lpp.

INDRIĶIS ŠTERNS

Šo vēstures profesora, Dr. hist. habil. Heinriha Stroda sastādīto un rediģēto grāmatu sarakstījuši seši autori: Universitātes rektors, profesors Juris Zaķis un vēsturnieki Heinrihs Strods, Arturs Liepiņš, Āris Puriņš, Irēne Ondzule un Juris Ciganovs; bez tam vēl Diāna Paukšēna devusi bibliogrāfijas rādītāju, Dzidra Paeglīte – personu rādītāju, I. Eltiņa un B. Stroda – svešvalodu dokumentu tulkojumus. Tāpat atzīmējams, ka rakstu krājums sarakstīts pēc rektora, prof. J. Zaķa ierosinājuma un izdots ar LU līdzekļiem.

Grāmatā bez priekšvārdiem (autors prof. J. Zaķis), ievada (prof. H. Strods), historiogrāfijas un avotu apskata (prof. H. Strods) un īsas LU (1919–1940) vēstures skices (prof. H. Strods) ir desmit nodaļas.

Vēstures maģistrs A. Liepiņš pirmajā nodaļā raksta par Universitāti pirmajā boļševiku okupācijas gadā (1940–1941), otrajā nodaļā “Universitāte Rīgā (1941–1944)” – par vācu okupācijas laiku. Trešajā nodaļā prof. H. Strods devis īsu pārskatu par UNRRAs universitāti Minhenē un Baltijas universitāti Pinebergā, pieņemot, ka tās ar emigrējušo Baltijas valstu zinātnieku personālu bija šo valstu universitāšu idejiskās turpinātājas.

Ar ceturto nodaļu “Latvijas Valsts universitāte (1944–1990)” prof. H. Strods atgriežas pie Rīgas, 90 lappusēs un 34 tabulās analizējot Universitātes vadības un mācībspēku boļševizāciju. Atceroties savas dibināšanas septiņdesmit piekto gadskārtu, Latvijas Universitāte 1994. gadā vēsturnieka Alberta Varslavāna redakcijā izdeva rakstu krājumu “Latvijas Universitāte 75”. Tā kā šis rakstu krājums ar 52 autoru apcerēm iznāca drīz pēc Latvijas Republikas neatkarības atgūšanas, tad rakstos uzsvars likts uz Universitātes darba atjaunošanu pēc tradicionālajām universitāšu mācību metodēm Vakareīropā. Bet Latvijas Universitāte 50 gadus bija mūsu tēvzemes okupantu varā un noteikšanā, un šī laika izvērtēšanai, atzīmējot Latvijas Universitātes astoņdesmitos gadaskārtus, ir veltīta prof. H. Stroda studija. Un ar šo studiju par boļševizāciju, kas noveda pie Universitātes rusifikācijas, prof. Strods ir licis pamatus visai rakstu krājuma idejai: parādīt un pierādīt, ka jau 1953. gadā “LVU 75 latviešu grupās 89 kursus lasa krievu valodā” un “visu universitātes saraksti fakultātēm, nodaļām un patstāvīgām katedrām veikt krievu valodā” (280. lpp.).

Savā studijā profesors vispirms min, ka vācu okupācijas laika Universitāte Rīgā atkal ir pārdēvēta par Latvijas Valsts universitāti (LVU) un 1958. gadā par Pētera Stučkas LVU. 2. tabulā prof. H. Strods atjautīgi parāda pakļautības instances Latvijas Valsts universitātē: tās sākas Krievijas boļševiku partijas Centrālajā komitejā, tad turpinās Krievijas Izglītības ministrijā un Krievijas Politiskajā policijā,¹ tad – Latvijas boļševiku partijas Centrālajā komitejā un Latvijas Politiskajā policijā,² tad seko Latvijas boļševiku Izglītības ministrija un Rīgas rajona komiteja, tai seko LVU partijas komiteja ar Universitātes Slepenu daļu, un tikai tad LVU rektors. Tā padotības kārtībā beidzot visi dokumenti nonāca rektorātā, bet, pirms rektors tos varēja izpildīt, tie tika apspriesti LVU partijas komitejā (sk. arī 379. un 386. lpp.).

¹ Domāta PSRS VDK. Red.

² Domāta LPSR VDK. Red.

Par Universitātes mācībspēkiem prof. H. Strods dod šādu kopsavilkumu: "Okupācijas gados LVU varēja novērot vairākus mācībspēku slāņus. Pirmais slānis bija LU vecie docētāji [...], tas dominēja pirmajos pēckara gados. [...] Otrais slānis bija no "vecajām republikām" komandētie latviešu tautības mācībspēki. [...] Viņu lielākais vairums labākajā gadījumā bija beiguši Sarkanās profesūras institūtu. [...] Trešais slānis bija no "vecajām republikām" iesūtītie mācībspēki. [...] Ceturtais, nelielais slānis, bija kompartijas mobilizācijas kārtībā pēc īsu kursu beigšanas uz Latviju atsūtītie partijnieki un komjaunieši. [...] Piektais, lielākais slānis, bija pēc kara Rīgā, Maskavā, Ļeņingradā vai ārzemēs aspirantūru beigušie docētāji; tie [...] 1960. – 1980. gadā sāka veidot LVU mācībspēku korpusa pamatu, radot Latvijas intelīģences jauno slāni." (209. lpp.) Te varētu tik piezīmēt, ka jaunā intelīģence bija boļševiku skolās un universitātēs skolota.

Sestajā nodaļā prof. H. Strods dod atskatu par LVU zinātnisko darbu boļševiku okupācijas laikā, un astotajā nodaļā "Politiskā audzināšana un pretošanās kustība" prof. Strods 50 lappusēs apraksta studentu nostāšanos pret boļševizāciju un rusifikāciju, nākot pie atzinuma, ka "Cīņa pret ārzemju "buržuāzisko ideoloģiju" un latviešu buržuāzisko nacionālismu saglabājās LVU kompartijas organizācijas arsenālā arī 80. gadu otrajā pusē. [...] 1987. gadā LVU kompartijas komitejai bija jākonstatē, ka studenti arvien vairāk nepakļaujas tās rīkojumiem [...] nepakļaujoties kompartijas vadībai." (451. lpp.)

Par "Studentiem un studijām LVU (1944–1990)" raksta A. Liepiņš, iztīrājot Universitātes dienas, vakara un neklātienes nodaļas, fakultātes un katedras; tāpat A. Liepiņš arī izvērtē Universitāti vācu okupācijas laikā, nākot pie atzinuma, ka ar 1941. gada vasaru sākās Latvijas Universitātes sistemātiska nojaukšana. Vispirms jau vācu okupēto Austrumu apgabalu ministrs A. Rozenbergs aizliedza atjaunot Universitātes darbu, bet šo aizliegumu ignorēja vācu aizmugures spēku komandieris, ģenerālis Roks un atļāva sākt darbu Universitātei Rīgā, gan tikai septiņās fakultātēs. Pamazām darbu turpināja arī citas fakultātes, bet Filoloģijas fakultātes Vēstures nodaļā atlaida visus latviešu mācībspēkus; tos atvietoja no Vācijas atbraukušie profesori, kas lasīja tikai Vācijas vēsturi: vācu okupantu mērķis bija "latviešu tautas totālā pārvācošana un asimilācija vāciskajā vidē". (103. lpp.)

Septītajā nodaļā "Latvijas Komunistiskās partijas LVU pirmorganizācija: ideoloģija un darbība (1944–1990)" tās autors, vēsturnieks Āris Puriņš analizē komunistu partijas organizāciju Universitātē, tās biedru skaitu, partijas disciplīnu un sastāvu un nāk pie atzinuma, ka Universitātes komunistu partijā tās īpatsvars bija latvisks un sievišķīgs: 1978. gadā no partijas biedru skaita 67,8 % bija latvieši. (360. lpp.) Puriņš arī skaidri pasaka, ka Universitātes "Biroja/komitejas sekretāra krēslā ar visām pilnvarām nekad nav sēdējis neviens krievu tautības biedrs". (349. lpp.)

A. Puriņa sarakstītā nodaļa būtībā ir ievadnodaļa prof. Stroda sarakstītajai astotajai nodaļai "Politiskā audzināšana un pretošanās kustība". Profesors nāk pie atzinuma: "LVU vadības un partijas komitejas nonākšana nekvalificētu, latviešu valodu un kultūru nezinošu kadru rokās mazināja kompartijas komitejas spēku reaģēt uz pretošanās kustības norisēm bez norādījuma no augšas. Šie "doktrineri" nespēja nekā pozitīva dot ne studentiem, ne zinātnei, bet kompartijas iestādēs viņu mazizglītība, vispārējā aprobežotība un vietējo apstākļu nezināšana faktiski netieši veicināja opozīcijas nostiprināšanos." (430. lpp.)

Devītajā nodaļā "Studentu sabiedriskais darbs, kultūras dzīve, sports un atpūta (1940–1990)" muzeja darbiniece Irēna Ondzule iztīrā studentu ārpuslekciju nodarbības: sportu, korus, dejas grupas, studentu laikrakstu un vasaras "talkas" boļševiku Krievijā.

Grāmatas pēdējā (desmitajā) nodaļā Juris Ciganovs astoņās lappusēs skicē "Latvijas Universitāti 1991–1998", dodot ļoti skopu nacionālās universitātes atjaunošanas darba apskatu. Jācer, ka LU prof. Stroda redakcijā turpinās izdot savas zinātniskās darbības vēstures sīkāku attēlojumu, varbūt Universitātes nākamajā dekādē.

Pielikumā dota ļoti sīka (43 lpp.) LVU bibliogrāfija (1940–1990) un grāmatā pieminēto personu rādītājs.

Vēlreiz pārskatot prof. Stroda rediģēto grāmatu, jāteic, ka tā ir zinātnisku rakstu krājums, kurā nav tik daudz analizēts Universitātes darbs pa fakultātēm, kā Latvijas Universitātes vāciskošana (vācu laikā) un rusifikācija (krievu laikā), kas tika aizsegta ar internacionālā komunisma masku. To jau atzinis arī prof. Strods: "1944.–1945. gadā sākās Universitātes pārvēršana par impērijai nepieciešamo "kadru kalvi", par PSRS augstskolu pēc "ģīmja un līdzības." (500. lpp.) To pašu atzinusi arī vēsturniece Ondzule: "Pakāpeniski un neatlaidīgi visa sabiedriskā dzīve, prese, kultūra un izglītība tika konsekventi vienvēdota pēc Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) parauga, kur visu noteica, uzraudzīja un vadīja tikai un vienīgi komunistiskā (boļševiku) partija." (454. lpp.)

Bet šie faktori nemazina prof. H. Stroda sastādītās un rediģētās grāmatas vērtību: tā viscaur pamatota avotu studijās, gan ar uzsvāru – "spriežot pēc LVU kompartijas organizācijas protokoliem" (269. lpp.).

Visgrūtāk ar darbu, šķiet, veicies korektorei. Tā prof. F. Balodis nekad nav bijis Tautsaimniecības fakultātes dekāns (40. lpp.), ģen. Roks nebija aizmugures padomnieks, bet komandieris (68. lpp.). 110. lpp. I. tabulā dots tikai mācībspēku skaits, Baltijas Universitāte darbojās Pinebergā, nevis Ginnebergā (104. lpp.). Vai tiešām latviski jāsaka "Studējošajiem ministrija piešķīra" (90. lpp.) un nevis "studentiem"?

APSŪDZĪBAS PIERĀDĪJUMS

No NKVD līdz KGB.

Politiskās prāvas Latvijā, 1946.– 1980.

Latvijas iedzīvotāju rādītājs.¹

HEINRIHS STRODS

Aizejošā divdesmitā gadsimta asiņaino raksturu noteica ne vien divi pasaules kari un epidēmijas, bet arī divu totalitāro režīmu – nacisma un komunisma – plānotā un organizētā mierīgo iedzīvotāju masveida iznīcināšana. No aptuveni 170 miljoniem civiliedzīvotāju apmēram 150 miljonus dzīvību komunisti izdzēsa politisku motīvu dēļ, Ķīnā vien 80 miljonus, PSRS – 62 miljonus. Pēc okupācijas 1940. gadā Latviju skāra otrā (1937–1941) un trešā (1943–1953) komunistu organizētā cilvēku iznīcināšanas akcija. Šīs akcijas tika īstenotas galvenokārt kā cilvēku masu izvešana, vīriešu arestēšana un atdalīšana no ģimenēm, politisko tiesas prāvu inscenēšana. Plaši notika sodīšana pat bez tiesas sprieduma vai nošaušana uz vietas, vēlāk noformējot to kā bēgšanu, pretošanos, konvoja rīkojumu neievērošanu u. c.

1951. gadā ārzemēs iznāca 1941. gada 14. jūnijā izvesto cilvēku saraksts.² Latvijas Valsts arhīvs tādu varēja izdot tikai pēc Latvijas valsts atjaunošanas, un līdz šai dienai publicēti jau seši saraksti ar 1941. – 1949. gadā represēto un izvesto cilvēku vārdiem.³ Iznācis arī Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta līdzstrādnieku Dzintara Ērgļa, Dr. hist. Rudītes Vīksnes, Artura Žvinkļa un Sarmas Boges sastādītais darbs “No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā, 1940–1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs”. To rediģējuši Dr. hist. Rudīte Vīksne un Kārlis Kangars. Rādītājs satur ziņas par 49 321 padomju režīma represēto personu, kuru lietas atradās bijušajā Latvijas PSR VDK arhīvā, un tajā pārsvarā minēti cilvēki, kas arestēti vai tiesāti par politiskiem nodarījumiem pret padomju režīmu – par “spiegošanu” vai “kontr-revolucionāru darbību”, par robežpārkāpumiem 1920. – 1940. gadā; daļēji minētas arī Latvijā dzimušās personas, kuras represēja 30. gados Padomju Savienībā. Pirmo reizi – pusgadsimtu pēc komunistiskās “atbrīvošanas” un politiskā masu terora sākuma – latviešu lasītājs savā dzimtajā valodā var lasīt komunistu okupācijas laikā politiski sodīto Latvijas pilsoņu vārdus. Rādītājā minēti arī dažu citu LPSR VDK pārziņā bijušo krimināl-apsūdzēto kategoriju pārstāvju (valūtas spekulantu, kontrabandistu) vārdi.

Jau 1994. gadā LZA Latvijas vēstures institūtā akadēmiķa Induļa Roņa vadībā sākās no Krievijas saņemto politisko un krimināllietu apzināšana un izvērtēšana, sākotnēji pēc plašas programmas, kura par katru arestēto un tiesāto personu skartu apmēram 40 jautājumus. Taču iecerētā pētījuma lielā apjoma dēļ, kā arī tādēļ, ka arhīvā iztrūka viena no svarīgākajām katras lietas sastāvdaļām⁴ – aģentūras lieta, darbs virzījās uz priekšu lēni un bija jāsašaurina līdz LPSR NKVD/KGB darba kartotēkas kopiju līmenim, iespēju robežās to papildinot ar grāmatas sastādītāju pētījumiem. Grāmatas publicēšana nenoliedzami ir izcils notikums Latvijas vēsturē, taču gribu izteikt arī dažas kritiskas piezīmes.

¹ Rīga, 1999. – 975 lpp.

² *These Names Accuse.* – Stockholm, 1951.

³ Represēto saraksts, 1941. – 1, 1995; 1941–1945 – 2, 1995; 1949 – 1, 1995; 1949 – 2, 1995; 1949 – 3, 1995; 1949 – 4, 1995.

⁴ Katra politiskā krimināllieta sastāvēja no apsūdzības lietas, novērošanas lietas un aģentūras lietas.

Vispirms jau par grāmatas nosaukumu. Tas nav izvēlēts sevišķi veiksmīgi. Tā pirmā daļa ir pārāk globāla un tuvāka starptautiski lietotam minēto iestāžu saīsinātajam nosaukumam, otrā neatbilst saturam, jo grāmatā nav publicētas tikai politiskās prāvas, bet parādās arī kriminālnoziedznieku, ebreju šaušanu vadītāju (Viktors Arājs) un dalībnieku vārdi. Apzinādamies politisko prāvu noziedzīgo raksturu, kā arī lai to noslēptu no demokrātijas zemēm, komunisti, pakļaujot čekas pārziņai arī auglotājus, kontrabandistus un citus noziedzniekus, labprāt jauca savus politiskos pretiniekus ar kriminālistiem.⁵ Tāpēc grāmatā, kas atspoguļo LPSR VDK kartotēku, politiski apvainotie ir publicēti vienā krājumā ar Raigorodski, Laventu un citiem kriminālistiem. Tas rada iebildumus.

Latvijas Valsts arhīvā glabājas Latvijas PSR VDK fonds par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem un apsūdzēto personu krimināllietas (1940–1985). Šajā – 1986. fondā – ir divi apraksti (katalogi). Pirmais apraksts aptver pamatfondu – 31 504 lietas, otrais apraksts – 21 208 lietas, kuras pārtrauktas un apzīmētas ar literu "P". Tātad fondā glabājas 52 612 lietas. Turpretī publikācijā minēta 49 321 persona, tātad trūkst ziņu par 3291 personu. Protams, ir iespējams, ka viena un tā pati persona arestēta vairākkārt, ietilpināta vairākās grupās. Taču krājuma sastādītājiem bija jānorāda šīs starpības cēloņi, atzīmējot arī pirmo un otro arhīva aprakstu.

Protams, ārpus Latvijas – Padomju Savienībā tiesātos un sodītos Latvijas bijušos iedzīvotājus diez vai kādreiz apzināsim – arī turienes arhīvu nepieejamības dēļ. Taču pēdējos desmit gados Neatkarīgo Valstu Savienībā publicēti vairāki Padomju Savienībā represēto saraksti, kuros starp sodītajiem un nošautajiem ir minēti daudzi bijušie Latvijas iedzīvotāji. Recenzijas apjoms neļauj apstāties pie visām "Memoriāla" un citām publikācijām.⁶ Tā, piemēram, 1993. gadā "Memoriāls" Maskavā izdeva grāmatu "Nošauto saraksti: I. laidniens. Donas kapsēta 1934–1940".⁷ Šajos sarakstos, kas publicēti ar notiesāto īsbiogrāfijām un fotogrāfijām, starp 670 nošautajiem minēti vairāki desmiti Latvijas iedzīvotāju – latvieši, krievi, ebreji (R. Eidemanis, J. Kiršs un citas latviešu padomju slavenības). Taču šādiem izdevumiem rādītāja sastādītāji nav pievērsuši uzmanību.

Piecu gadu garumā LU Latvijas vēstures institūts veicis milzīgu darbu, izveidojis noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītāju, kurš nenoliedzami iekļausies institūta fundamentālāko darbu skaitā un ieies mūžībā kā apsūdzības liecinieks par komunistiskās okupācijas izdarītajiem noziegumiem pret Latvijas tautu. Ļoti liels un nozīmīgs darbs izdarīts, izpētot līdz 1940. gadam Padomju Savienībā arestēto latviešu likteņus, tā arot dziļu vāgu komunistiskās necilvēcības vēsturē. Pēc apjoma un ietvertu cilvēku skaita šis krājums nenoliedzami ir lielākais līdz šim iznākušo vidū. Taču par katru personu sniegtā informācija šajā krājumā ir daudz mazāka un apstrīdamāka, nekā sastādītāju sniegtajā ievadvērtējumā. Ievadā sastādītāji dažās rindiņās informē lasītājus par termina "bandīts" daudznozīmīgumu PSRS sodorganizāciju terminoloģijā.⁸ Taču "bandītu" krājumā minēts tik daudz, ka lasītājam var rasties visai "padomisks" secinājums: bandīti (ar to saprotot galvenokārt kriminālnoziedzniekus) taču bija jātiesā. Vēl sarežģītāks stāvoklis radies (nerodot iespēju plašāk paskaidrot, par kādiem "bandītiem" šeit galvenokārt runā), ja šo krājumu sāks lasīt Latvijas apstākļus mazāk zinoši cilvēki. Vai mēs nebūsim uzcēluši pieminekli paši saviem bendēm?

⁵ Ā. Šilde. Kur boļševiki izsūtīja latviešus // Latvijas Brīvība. – 1955. – Nr. 1(7). – 46. lpp.

⁶ Не передатъ забвѣнiю. Кнiга памjати жертв политическiх репрессiй. – Псков, 1997.

⁷ Spiski rasstrejannih. Vipusk I. Donskoje kladbišče. 1934–1940. – Moskva, 1993. – 193 lpp. Saraksts Nr. 8, Nr. 60, Nr. 64, Nr. 65, Nr. 116, Nr. 295 utt.

⁸ XVII lpp.

Grāmatā, kā jau minēts, galvenokārt izmantota LPSR VDK darba kartotēka, kas papildināta, runājot par nozīmīgākajām vēstures personām. Vairākos gadījumos tas ir nozīmīgs zinātnisks darbs. Taču daudzos gadījumos kartotēka publicēta LPSR VDK, tā sakot, čekistu darba variantā, saglabājot šajā iestādē pieņemto terminoloģiju (patiesībā – čekistu žargonu) un no tās izrietošās saturiskās neprecizitātes. Grāmatas lietotājs būtu ieguvis vairāk, ja krājuma sastādītāji "tīrās" kartotēkas materiālus tekstā būtu atzīmējuši kaut vai ar zvaigznīti, kā arī norādījuši krimināllietas. Par katru arestēto dots uzvārds, vārds, dzimšanas gads un vieta, aresta datums, padomju represīvo iestāžu fiksētais nodarījuma raksturojums, arhīva lietas numurs – tātad septiņi rādītāji. Sastādītāji mēģinājuši savu pienākumu pildīt apzinīgi, taču šajā grāmatā publicēto jautājumu loks ir šaurāks un mazāk zinātniski noformulēts nekā Igaunijā un Lietuvā publicētajās grāmatās.⁹ Tajās nav saglabāta čekistu terminoloģija, kas sastopama mūsu izdevumā. Arī tā taču daļēji mainījās. Tas attiecas arī uz jēdzienu "bandītisms".

"Bandītisms, t. i., bruņotu bandu organizēšana un piedalīšanās tajās un to uzbrukumos padomju vai privātām iestādēm, vai atsevišķām personām [...] – teikts KPFSR kriminālkodeksā.¹⁰ Tāpat bandīsmu raksturoja arī "Pretizlūkošanas vārdnīca" (1972), taču ieviesa arī (acīmredzot prakses rezultātā) jaunu jēdzienu – politiskais bandītisms. "Bandītiska sacelšanās darbība (politiskais bandītisms) – sarežģīts kapitālistisko valstu izlūkdienu, kā arī buržuāziski nacionālistisko elementu graužošās darbības forma, kas vērsta pret ārzemju valstu sociāli politisko institūtu normālu darbību, vispirms sociālistiskajās valstīs, veicot slepeni vai atklāti dažādu naidīgu akciju un tiešu bruņotu cīņu."¹¹ Izskaidrojot grāmatas ievadā čekas terminoloģijā ieviestā "politiskā bandītisma" jēdzienu, liela daļa politiskajās prāvās bandīsmā apsūdzēto tiku rehabilitēta un neradītu politiski represēto iebildumus pret šo grāmatu. Taču tās redaktori šādus skaidrojumus nav izdarījuši. Tas, protams, nenozīmē, ka pēckara gados Latvijā nedarbojās kriminālo bandītu grupas vai politiskie bandīti ar kriminālām iezīmēm.

Lielākās politiski apsūdzēto un tiesāto grupas ir bandīti vai to atbalstītāji – 6526 cilvēki (13,23 %) no publicētajām personām. Otra lielākā grupa ir personas, kas bijušas vai apvainotas sadarbībā ar ieroču SS vienībām – 2652 cilvēki (5,3 %) no apsūdzētajiem. Trešā lielākā grupa ir Padomju Savienībā līdz 1940. gadam arestētie – 1869 cilvēki (3,7%). Mazākās grupas ir Zemnieku savienības biedri – 622 (1,2 %) un Vācijas abvēra darbinieki – 290 (0,58 %).¹²

Grāmata par daudz ko liek pārdomāt, uzzinot dažādus vajāšanas cēloņus: Krievijas pretboļševisma cīnītāju bēgšana uz Latviju, apbalvojums ar "Triju Zvaigžņu ordeni" kā apsūdzības pierādījums, dalība studentu korporācijās, darbnīca, kas devusi ienākumus utt.

Sastādītāji veikuši lielu darbu, pārtulkojot LPSR VDK kartotēku no krievu valodas latviešu valodā. Taču tulkojuma rediģēšanā un vienveidošanā latviešu valodā radušās grūtības. Tās manāmas arī vairāku terminu rakstībā. Minēšu dažas nevienveidības vārda "pagasta vecākais" tulkojumā. Dažkārt pagasta vecākais nosaukts par ciema vecāko,¹³ dažkārt – par stārstu.¹⁴

⁹ Political Arrests in Estonia, 1940–1988. – Book I. – Tallinn, 1996; Book II. – Tallinn, 1998 (kopā par 34 620 arestētajiem); Lietuvos Gyventoju Genocidas. – II tomas. – Vilnius, 1998.

¹⁰ KPFSR Kriminālkodekss. 59/3 pants. – Rīga, 1940. – 6. lpp.

¹¹ Kontrrazvedovatel'nij slovarj. Soveršenno sekretno. – Nr. 10064. – Moskva, 1972. – 34. lpp.

¹² Dr. hist. R. Viksnes datordati.

¹³ 369. lpp.

¹⁴ 270., 313. lpp.

Kādā vietā minēts, ka Agafons Jakovļevs (1916) "vācu okupācijas laikā brīvprātīgi veica stāraista pienākumus Biķernieku pagastā",¹⁵ bet blakus rindā – ka Aleksandrs Jakovļevs Izvaltas pagastā bijis pagasta vecākais.¹⁶ Acīmredzot tulkojuma kļūda ir arī teikumā: "[...] pēc Latvijas sovjetizācijas veica apmelojošu kampaņu".¹⁷

LPSR VDK kartotēka sastādīta krievu valodā. Grāmatai to tulkojuši vēsturnieki, kuriem vēstures terminoloģija pazīstama. Tulkojuma precizitātes analīze varētu būt speciālas recenzijas temats. Taču sastopama arī acīmredzama terminu nezināšana. Tā, piemēram, Staņislavs Ivbulis (1907) grāmatā dēvēts par katoļu ksendzu,¹⁸ bet viņš bija katoļu priesteris. Sastopamas arī sastādītāju nepamanītas vai ieviestas kļūdas, piemēram, Aleksandrs Kalniņš (1922) "[...] dienēja 266. latviešu SS leģionā".¹⁹ Diezgan daudz neprecizitāšu ir uzvārdu rakstībā, rediģēšanā un publicēšanā, piemēram, minēts, ka Lūcija Jaunzeme, dzim. 1924. gadā Abrenes apriņķa Bērzpils pagastā;²⁰ kā redzams LPSR VDK lietā Nr. 18059, tā patiesībā ir Lūcija Jaunzeme (arī Jaundzems).²¹ Vēl kāds piemērs: grāmatā apgalvots, ka Pēteris Vucins, dz. 1925. gadā Abrenes apriņķī, Viļakā, arestēts 1948. gada 31. maijā par sakaru nodibināšanu ar "bandītiem" un viņu materiālu atbalstīšanu (39493. lieta). Patiesībā Pēteris Vucins ir dzimis 1921. gada 6. februārī Rēzeknes apriņķī, Viļānu draudzē un arestēts 1948. gada 28. maijā Rīgā, Klosters ielā 19, dz. I. 1948. gada 28. augustā PSRS VDM sevišķā apspriede viņu notiesāja pēc KPFSR Kriminālkodeksa 17-58-1 panta ar brīvības atņemšanu uz 10 gadiem "par līdzdalību dzimtenes nodevībā". P. Vucins bija Rīgas Sv. Marijas Magdalēnas draudzes vikārs, bet vēlāk Bikovas, Stružānu, Preiļu un arī citu draudžu prāvests, miris 1978. gada 17. maijā Rīgā.²² P. Vucins minēts arī komunistu laikā arestēto 82 garīdznieku skaitā.²³ Šeit, protams, minēju tikai dažus cilvēkus, kuru darbību esmu speciāli pētījis.

Pieļauju, ka jebkurā darbā var būt neprecizitātes, tomēr rodas iespaids, ka pētnieki šajā grāmatā atradīs to vēl daudz vairāk. Varbūt varam piekrist, ka bandīta jēdziena izplūdušais skaidrojums čekas terminoloģijā pieļauj šī vārda dažādu atvasinājumu lietošanu, bet nekādi nevaram būt vienis prāti, ka šī darba sastādītāji lieto labi zināmu organizāciju un iestāžu nosaukumu analfabētiskus čekistu atdarinājumus; tie bija jādod skaidrojumos, nevis pamattekstā. Iestādēm, kuru nosaukums precīzi zināms, dažkārt vienā un tajā pašā lappusē doti divi atšķirīgi nosaukumi. Tā, piemēram, Indriķis Helmanis (1884) esot dienējis "SS Jagdverband Ostland", bet Vladimirs Herbsts – "SS Jagdverband",²⁴ arī Kr. Imars dienējis "SS Jagdverband".²⁵ Turklāt minēti vēl "SS Jagdverband Ost"²⁶ un "Jagdkomando";²⁷ vairākās vietās atkārtojas "SS Jagdverband",²⁸ "SS Jagdverband Ostland".²⁹

¹⁵ 291. lpp.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ 349. lpp.

¹⁸ 287. lpp.

¹⁹ 324. lpp.

²⁰ 303. lpp.

²¹ LVA VDK arhīvs, 1. apr., 18059. lieta.

²² Bīskaps Jānis Cakuls. Latvijas Romas katoļu priesteri, 1918.–1995. Uzziņas. – Rīga, 1996. – 285. lpp.

²³ Bīskaps Jānis Cakuls. Ticības vajāšanas gados tiesātie Latvijas katoļu priesteri // Katoļu kalendārs 1999. gadam. – 260. lpp.

²⁴ 272. lpp., sal. ar 298. un 315. lpp.

²⁵ 280. lpp.

²⁶ 304., 318., 330. lpp.

²⁷ 304., 309., 319., 348. lpp.

²⁸ 300., 310., 318., 327., 330., 342., 348. lpp.

²⁹ 309., 319. lpp.

Arī Zemnieku savienība dažviet nosaukta pareizi – par Zemnieku savienību,³⁰ bet dažviet tā dēvēta gan par “kulaku partiju Zemnieku savienību”³¹ vai “Zemnieku savienības partiju”,³² gan “kontrrevolucionāro Zemnieku savienību partiju”³³ un “kulaku zemnieku savienību partiju”.³⁴ Tas pats sakāms par Vācijas armijas izlūkošanas organizāciju, kas darbojās Latvijā. Lasot grāmatu, rodas iespaids, ka to bijis vizmaz desmit; patiesībā bija tikai viena iestāde ar vairākām apakšgrupām. Grāmatā minētas “Abwehrgruppe 212”,³⁵ “Abwehrstelle–Ostland”,³⁶ “Frontaufklärungsgruppe 212”,³⁷ “Abwehr–komando 212”,³⁸ “SD Sicherheitspolizei”.³⁹ Atšķirības vienas un tās pašas organizācijas vai iestādes nosaukumos sastopamas pat blakus esošās rindiņās: Jānis Ieleja (1906) nosaukts par aizsargu, Pēteris Ieleja (1907) esot bijis “militāri fašistiskajā organizācijā “Aizsargi””,⁴⁰ bet Jānis Leviņš – “aizsargs pie vāciešiem”.⁴¹

Sevišķi sarežģīti lasītājam būs orientēties (vai arī dezorientēties) Latvijas militāro vienību nosaukumos. Tikai izlasot nedaudz lappušu vien, lasītājs konstatēs, ka apsūdzētais “dienēja latviešu brīvprātīgo leģionā”,⁴² cits dienējis “latviešu SS leģionā”,⁴³ vēl citi – “19. vācu SS divīzijas 43. pulkā”,⁴⁴ “vācu armijas 15. SS divīzijā”,⁴⁵ “19. SS divīzijā”,⁴⁶ “vācu armijas 15. divīzijā”,⁴⁷ “15. SS divīzijā”,⁴⁸ “19. SS kājnieku divīzijā”,⁴⁹ “vācu armijas 19. latviešu SS grenadieru divīzijā”,⁵⁰ “fašistiskajā leģionā”.⁵¹ Šie un daudzi citi līdzīgi čekistu analfabētiski sadomātie nosaukumi var būt par materiālu pētnieka darbam. Bet, ja šāds nosaukums ir gan kartotēkā, gan lietā, pētniekam var rasties grūtības vienības un karavīra identifikācijā. Grāmatā vairākās vietās minēts, ka latviešu leģions cīnījies pret “padomju armiju”,⁵² lai gan tādas līdz 1946. gadam vēl nebija; bija strādnieku un zemnieku Sarkanā armija (RKKA). Vācijas un PSRS kara laikā nepastāvēja arī “padomju karagūstekņu nometnes”.⁵³

Rezultātā jāsecina, ka darbs gluži neatbilst iecerētajai un ievadā minētajai programmai; pagaidām tas atbilst pusgatava darba stadijai. Grāmatas nelielais metiens (700 eksemplāri) liecina, ka tā domāta vēsturniekiem un juristiem, kuriem tā būtu liels palīgs. Tomēr jāpiezīmē, ka šī grāmata izmantojama tikai ļoti labiem Latvijas okupācijas laika pētniekiem. Neraugoties uz samērā augsto cenu, grāmata ir pārdota, un jāatzīst, ka bez tās nevarēs iztikt ne tikai turpmākie vēstures pētnieki, bet arī prokuratūras darbinieki. Jāatzīst arī, ka no iekšpolitikas viedokļa šai grāmatai ir izcila nozīme un tai jāatrodas uz katra pētnieka galda, taču no ārējās politikas viedokļa tās nozīme ir mazāka.

³⁰ 274., 275., 280., 281., 296. lpp.

³¹ 280. lpp.

³² 290. lpp.

³³ 298., 322. lpp.

³⁴ 320. lpp.

³⁵ 291., 296., 327. lpp.

³⁶ 305. lpp.

³⁷ 293., 314. u. c. lpp.

³⁸ 332. lpp.

³⁹ 288. lpp.

⁴⁰ 278. lpp.

⁴¹ 279. lpp.

⁴² 376. lpp.

⁴³ 366., 390. lpp.

⁴⁴ 370. lpp.

⁴⁵ 277., 332. lpp.

⁴⁶ 276. lpp.

⁴⁷ 292. lpp.

⁴⁸ 298. lpp.

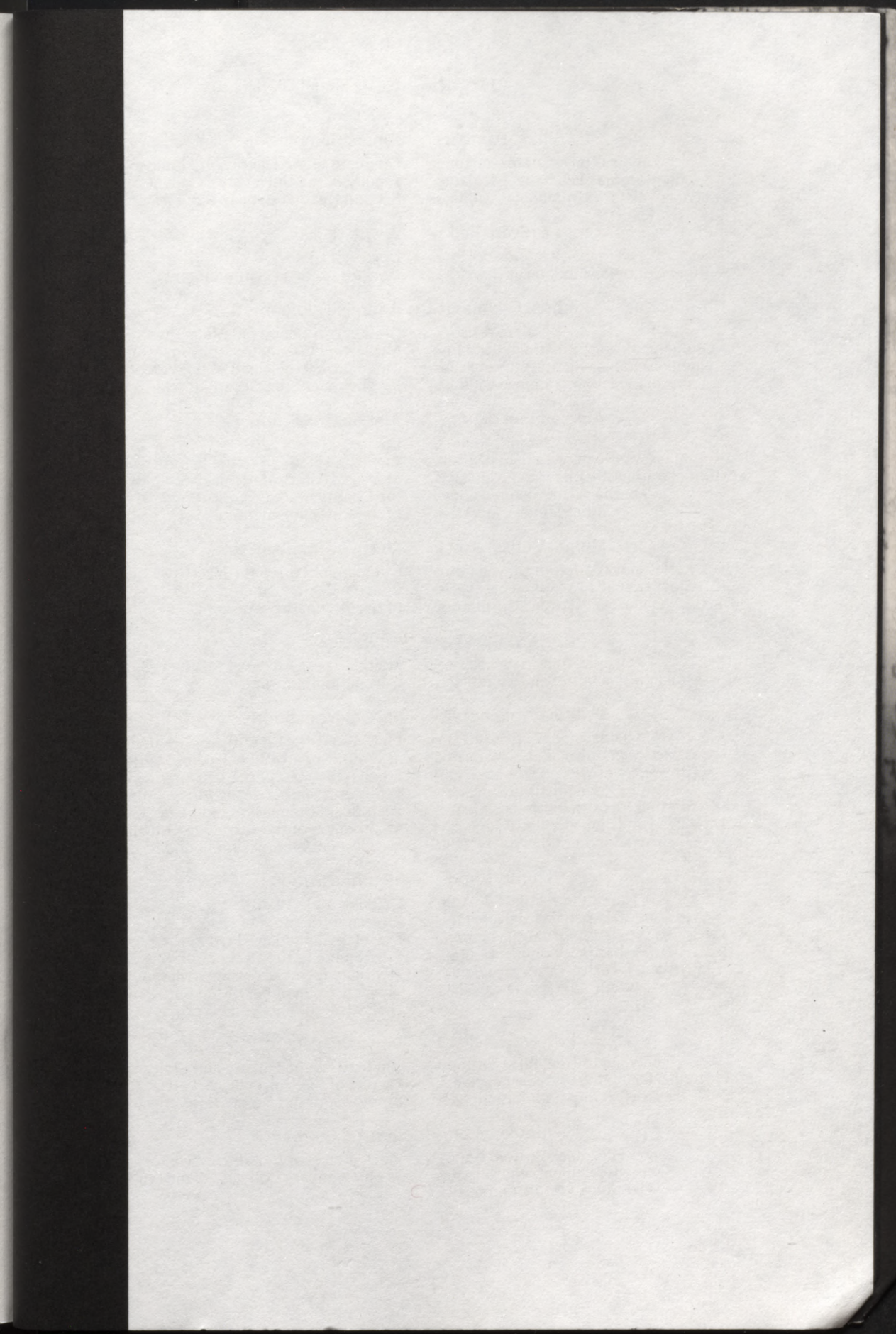
⁴⁹ Turpat.

⁵⁰ 301. lpp.

⁵¹ 328. lpp.

⁵² 311. u. c. lpp.

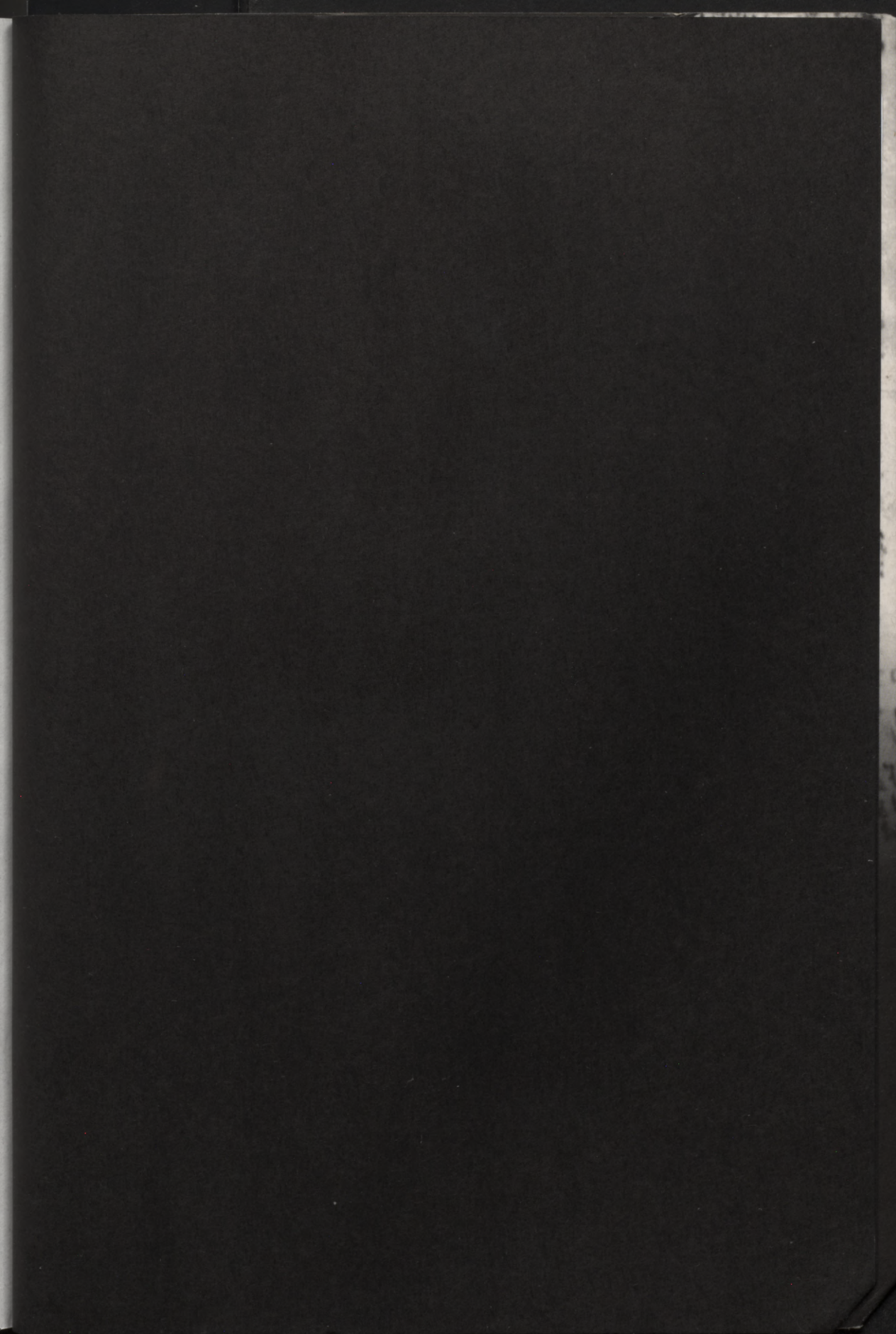
⁵³ 338. lpp.

AUTORI

CONTRIBUTORS

<p>Ainārs Bambals.
Latvijas Universitātes Vēstures
un filozofijas fakultātes bakalaurs,
Latvijas Valsts arhīva nodaļas vadītājs.</p>	<p>Ainars Bambals.
Graduate of the History and Philosophy
Faculty of the University of Latvia.
Section Head at Latvian State Archive.</p>
<p>Aivars Beika.
Vēstures doktors,
Rīgas Centrālās bibliotēkas direktors.</p>	<p>Aivars Beika.
Doctor of History.
Director of Riga Central Library.</p>
<p>Andrejs Feldmanis.
Kino režisors.
Leņingradas Valsts Teātra, mūzikas un
kinematogrāfijas institūts. Okupācijas
muzeja Videoprogrammas vadītājs.</p>	<p>Andrejs Feldmanis.
Graduate of Leningrad State Theatre,
Music, and Cinematography Institute.
Cinema Director. Head of the Video
Programme of the Occupation Museum.</p>
<p>Aleksandrs Kokurins.
Vēstures doktors,
Maskavas vēstures arhīvu institūta
vēsturnieks arhivists, Krievijas Federācijas
Centrālā valsts vēstures arhīva
līdzstrādnieks Maskavā.</p>	<p>Aleksandr Kokurin.
Doctor of History.
Archivist-Historian of the Institute of
Moscow Historical Archives. Employee of
the Central State Historical Archive
of the Russian Federation.</p>
<p>Metjū (Matīss) Kotts.
Karletonas (Carleton) Universitātes
(Otava, Kanāda,) vēstures bakalaurs.
Okupācijas muzeja ekspozīcijas kurators.</p>	<p>Matthew (Matīss) Kott.
Graduate of Carleton University, Ottawa,
Canada. Exhibit Curator
of the Occupation Museum.</p>
<p>Anda Līce.
Dzejniece un esejiste,
Okupācijas muzeja līdzstrādniece.</p>	<p>Anda Līce.
Poet and essayist, Staff Member of the
Occupation Museum.</p>
<p>Valters Nollendorfs.
Filozofijas doktors (Ph.D.).
Viskonsīnas Universitātes Madisonā
(University of Wisconsin - Madison)
emeritēts ģermānistikas profesors,
LZA ārzemju loceklis, Valsts prezidentes
vēstures komisijas loceklis, Okupācijas
muzeja fonda valdes priekšsēdis.</p>	<p>Valters Nollendorfs.
Ph.D. Professor Emeritus of German
at the University of Wisconsin-Madison.
Foreign Member of the Latvian Academy of
Sciences. Member of the Presidential
Historical Commission of Latvia.
Chairperson of the Executive Council of
the Occupation Museum Foundation.</p>
<p>Heinrihs Strods.
Habilitēts vēstures doktors,
emeritēts Latvijas Universitātes
vēstures profesors, Okupācijas muzeja
Pētniecības programmas vadītājs,
LZA Goda loceklis, Valsts prezidentes
vēstures komisijas loceklis.</p>	<p>Heinrihs Strods.
Dr. habil. of History.
Professor Emeritus of History at the
University of Latvia. Head of the Research
Programme of the Occupation Museum.
Honorary member of the Latvian Academy
of Sciences. Member of the Presidential
Historical Commission of Latvia.</p>
<p>Inese Šnepsta.
Latvijas Universitātes Vēstures
un filozofijas fakultātes vēstures bakalaure,
Okupācijas muzeja līdzstrādniece.</p>	<p>Inese Šnepsta.
Graduate of the History and Philosophy
Faculty of the University of Latvia.
Employee of the Occupation Museum.</p>
<p>Indriķis Šterns
Filozofijas doktors (Ph.D.),
emeritēts Milenberga koledžas
Alentaunā vēstures profesors.</p>	<p>Indriķis Šterns
Ph.D. Professor Emeritus of History
at Muehlenberg College, Allentown, Pa.</p>

Pirmās reizes, kad satikāmies, Tu baidījies, Tu sminēji par mani.
Bet tad pienāca Jāņu sestdiena, kad abi uzkāpām uz jumta.
Skatījāmies lejā, cik mierīgi bija cilvēki, bet cik varena Baltā jūra
pie mūsu kājām vēla savus zaļos putām klātos viļņus. Kā pati dzīve!
Es tevi satvēru savās rokās, un ko gan lai citu dara jauneklis, skatoties
mirdzošajā pierē un bālajās lūpās! Dabīgi, ka jāskūpstās! Hiljāna! Toreiz
bija sestdiena, tomēr rūgti maldījos. Man toreiz likās, ka pēc šī pirmā
skūpsta Tu piederi man pavisam, bez atlikuma. Svētdienā es gulēju uz
savas nāras un sapņoju par pirmdienu, kad varētu atkal Tevi redzēt.
Es sapņoju par to, ko varētu tev dāvināt no savas nabadzības.

Fragments no Lilijas Biviņas atmiņu tēlojuma "Cilvēks uz jumta",
kas ieslodzījumā rakstīts uz novalkāta drēbes gabala.

5,60

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTEKA

0300033328

[Faint, illegible handwritten text in Latvian script, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

2004-5
L26a

The Yearbook of the Occupation Museum of Latvia contains scholarly reviews, new documents, and information about the newest acquisitions of the Occupation Museum of Latvia. Articles are accepted in Latvian and in English, with corresponding summaries in the other language.

The Occupation Museum of Latvia in Riga, founded in 1993, is a learning, documentation, and research centre about the years of occupation by the Soviet Union (1940-1941, 1945-1991) and Nazi Germany (1941-1945) and their consequences. It is dedicated as a memorial to those whom the occupying regimes politically persecuted, imprisoned, exiled, executed, or allowed to die by cruelty and deprivation.

Editorial and subscription address: Research Program,
The Occupation Museum of Latvia, Strēlnieku laukums 1,
Riga, LV-1050, Latvia. Telephone: +371-7212715;
fax: +371-7229255; e-mail: omf@latnet.lv.